

Національний науково-дослідний інститут українознавства
МОН України
Дрогобицька районна державна адміністрація та районна рада
Кафедра теорії та історії української літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. Івана Франка
Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова
Благодійний фонд ім. Івана Франка

НАГУЄВИЦЬКІ ЧИТАННЯ – 2009

**ІВАН ФРАНКО І ПАРАДИГМИ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ
НАУК ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
Нагуєвичі, 28-29 серпня 2009 р.

Дрогобич
Посвіт
2010

*Друкується за рішенням Вченої ради НДІ українознавства
МОН України
(протокол № 8 від 21 вересня 2009 р.)*

УДК 821.161.2
ББК 83.3(4УКР)5
Н 16

Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук початку ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Ред. кол. П.Іванишин, Я.Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2010 – 392 с.

Н 16

Редколегія:

доктор філологічних наук, професор **Петро Іванишин** (голова), доктор філологічних наук, професор **Сергій Квіт**, доктор філологічних наук, професор **Петро Кононенко**, доктор філологічних наук, професор **Тарас Салига**, доктор філологічних наук, професор **Любомир Сенік**, кандидат філологічних наук, доцент **Олег Баган**, кандидат філологічних наук, доцент **Ярослав Радевич-Винницький** (заст. голови)

ISBN 978-966-2248-48-7

ББК 83.3(4УКР)5

Рецензенти:

Ігор Набитович – доктор філологічних наук, професор Люблінського університету ім. Марії Кюрі-Склодовської

Володимир Погребенник – доктор філологічних наук, професор Київського національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова

Тарас Салига – доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету ім. Івана Франка

Матеріали публікуються в редакції авторів

ISBN 978-966-2248-48-7

© Посвіт, 2010

РОЗДІЛ І
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ І
КОМПАРАТИВІСТИКА

**КОНЦЕПЦІЯ РОМАНУ ІВАНА ФРАНКА
«ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ» ТА ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ
КОНТЕКСТИ ЕПОХИ ПОЗИТИВІЗМУ
(Дещо про творчі взаємостосунки Івана Франка і Болеслава Пруса)**

*Олег БАГАН
(Дрогобич)*

В українському літературознавстві усталився вже погляд, що найважливішими питаннями в мегатемі «Іван Франко і польська література» є розгляд таких проблем, як впливи А.Міцкевича і Ю.Словацького на ранню лірику І.Франка, як творчі зв'язки І.Франка з Я.Каспровичем, Елізою Ожешко, Марією Конопніцькою. В останній час особливого поширення у франкознавстві набула тема ідейного понадчасового конфлікту І.Франка з А.Міцкевичем, особливо в аспекті відомої Франкової статті «Поет зради», до слова, вельми тенденційної і вибіркової, яка часто подається як ледве не «віха» в ідейно-естетичній еволюції українського письменника і критика [4; 7]. І при цьому якось на другому плані опинилася, на нашу думку, дуже цікава й глибока за своєю проблематикою тема творчого перегуку художніх концепцій головного фундатора реалізму в польській літературі Болеслав Пруса та Івана Франка, якому належить чи не найбільша заслуга в утвердженні естетичних постулатів позитивізму в українському письменстві.

Паралелі щодо типологічних збігів у творах Б.Пруса і І.Франка вже проводилися в українському літературознавстві. Ще у 1924 р. це чи не вперше зробив М.Степняк у статті «Іван Франко і Болеслав Прус (Ще до історії «*Voа constrictor*»)» («Червоний шлях». – 1924. – № 1), в якій було проаналізовано тематичну і проблемну подібність між твором Б.Пруса «Зворотня хвиля» і повістю І.Франка «*Voа constrictor*» в аспекті проникливого зображення тенденцій капіталізму. Пізніше Г.Вервес у відомій монографії «Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин» (К., 1957) доволі повно описав головні збіги між творчими лабораторіями Б.Пруса та І.Франка, а це: поглиблене розпрацювання теми дитячих переживань («Сирітська доля» (1876), «Пригоди Стася» (1878), «Міхалко» (1883), «Антек» (1881) Б.Пруса й «Олівець» (1878), «Малий Мирон» (1878), «Грицева шкільна наука» (1883) І.Франка); концептуальні перегуки між Франковим «*Voа constrictor*» та іншими творами на тему наступу капіталізму і низкою творів Б.Пруса на цю ж тематику; високо підняте питання місії селянина і селянської гідності у повісті Б.Пруса «Форпост» (інший варіант перекладу – «Твердиня») і подібною проблематикою у

І.Франка, розсипаною у кількох творах [2; С.248-263]. Від себе додамо, що український письменник, попри велику власну зацікавленість селянською проблематикою, не зумів створити настільки сильної, національно виразної, художньо вивіреної картини змагань селянина, як Б.Прус у повісті «Форпост», яку можна поставити у перший ряд світових літературних шедеврів на рустикальну тему. У 1887 р., як відомо, І.Франко написав статтю польською мовою «Польський селянин в освітленні польської літератури» («Ruch». – 1887. – № 9, 10, 11, 12), в якій дав дуже захоплену характеристику «Форпосту», вже тоді, відразу після появи повісті у 1886 р., назвавши її «шедевром». Загалом він вважав цю повість етапним явищем у польській літературі і закликав інших польських письменників наслідувати її.

У монографії Г.Вервеса є ще коротке порівняння роману Б.Пруса «Лялька» (1890) з «Перехресними стежками» (1900) І.Франка, але ескізне і з наголосом, що ці твори відображають «різні соціальні, історичні, класові середовища України і Польщі» [2; С.250]. Дослідник висловив, мабуть, відгукуючись на вимоги совєтської ідеологічної цензури, негативну оцінку легального реформізму, на засадах якого стоять головні герої обидвох творів – Вокульський і Рафалович [2; С.250]. Очевидно, явно немарксистська програма дій в обидвох романах відлякувала совєтських науковців від їх глибшого порівняльного вивчення. Відтак у чи не найгрунтовнішому українському дослідженні творчості Б.Пруса – монографії П.Вербицького «Болеслав Прус. Творчість» [1], де є великий, понад 40-сторінковий, розділ, присвячений аналізу роману «Лялька», немає навіть натяку на якісь паралелі з «Перехресними стежками» І.Франка. У передмові до 5-томного видання творів Б.Пруса (К., 1978) Г.Вервес знову не помітив (?), не відважився (?) бодай згадати про якісь перегуки між двома великими романами польської й української літератур.

Таким чином, в українському літературознавстві виникла, на нашу думку, суттєва лакуна в розумінні великої естетичної тенденції, яка з'явилася наприкінці ХІХ ст., тенденції до соціально-психологічного роману з використанням героїко-романтичних архетипів романного жанру. Водночас ця тема дозволяє заглянути в скриті закутки Франкового світогляду й творчої лабораторії, позаяк насвітлює кілька загадок в них: чому І.Франко, активно пишучи про майже всі новаторські здобутки реалізму в польській літературі, після своєї статті про Б.Пруса 1887 р. більше ніколи не писав про його творчість? Чому уникав навіть згадок про Б.Пруса, якого він, очевидно, вельми адорував як художника слова, у своїй епістолярії? (Ім'я Б.Пруса згадується лише один раз в усіх відомих нам листах І.Франка, і то лише щодо названої вже статті

«Польський селянин в освітленні польської літератури»). І нарешті, чому І.Франко, який відслідковував найменші проукраїнські порухи в польській культурі, жодного разу не згадав ім'я Б.Пруса, який активно критикував польський традиційний шовінізм, зверхність щодо українців, зокрема критикував Г.Сенкевича за викривлене зображення української історії в романі «Вогнем і мечем»? Спробуємо дати відповіді на ці питання.

Спочатку ми проаналізуємо проблематику й естетичну концептуалістику цих двох, на наш погляд, епохальних романів. Як відомо, роман «Лялька» Б.Пруса з'явився рівно на 10 років швидше за «Перехресні стежки» І.Франка, у 1890 році, він означав в польській літературі тенденцію відходу від натуралізму, щораз захопливіше занурення авторів у сферу психологізму і пошуки нової епічної поетики. У центрі польського роману стоїть образ Станіслава Вокульського – людини вольової, завзятої, сповненої великої вітальної енергетики. Водночас цей образ-персонаж дивовижно щемкий, скажемо, «камертонний»: Вокульський тонко вловлює нюанси міжлюдських напружень, він болісно, навіть по-юнацькому наївно, реагує на цинічні вибрики людей довкола, крізь «горно» його переживань, внутрішніх монологів, роздумів на читача спадає широка течія його вразливої душевності. Він – лицар-самітник (так у творі автор устами різних персонажів не раз оцінює його), вдалий і навдивовижу працьовитий підприємець-купець (типовий герой епохи позитивізму), щирий друг, людина широкого мислення (мріяв і мріє про наукову кар'єру – символ епохи прогресу), він постійно допомагає людям – безкорисно, по-шляхетному, наче людина-чарівник, людина з цілком непрагматичної лицарсько-романтичної епохи минулого (за це євреї Шуман називає його «невиправним романтиком» або просто «дурнем»). Водночас Вокульський якимось покуртуазному, як «середньовічний трубадур» (так характеризує його світська спокусниця пані Вонсовська), кохає звичайну кокетку Ізабеллу Ленцьку, кохає з усієї душі, надзвичайно чисто і піднесено, як «святину», дивиться й сприймає її, «як оltар». Його оточує море суспільної нудоти, пристосуванства, ницості, умовностей і штучностей, серед якого аристократично-шляхетське середовище вражає своїм паразитизмом, неробством, духовою вицвілістю, часто цинізмом і порожньою зверхністю. Євреї, які через капітал і надзвичайну підприємливість стають новими панами життя («скоро вони завоюють все» – не раз повторюється ця теза в романі), дивують своєю корисливістю і захланністю; а ще є море соціальної бідноти і страждань, море людської дрібноти і приземленості.

Пропри те, що в романі, за всіма законами естетики позитивізму, щедро зображена професійна діяльність Вокульського як торговця, насправді головною морально-психологічною проблемою твору є Жінка, проблема шлюбу і міжстатевих стосунків в суспільстві. Б.Прус прагнув показати, що таке могутнє кохання, кохання-лавина, кохання-одержимість, темою якого перейнята європейська романістика від періоду лицарського Середньовіччя. Цілою внутрішньою енергетикою його роман покликаний передати силу чоловічого **бажання, захоплення, стремління до Ідеалу**. Б.Прус описує це почуття дуже простою, але проникливими словами, як справжній майстер нового психологізму: «Він уже зрозумів, що не належить сам собі, що всі його думки, почуття і прагнення, всі наміри й надії прикуті до цієї єдиної жінки. Якби вона вмерла, йому не треба було б себе вбивати; його душа сама б полетіла за нею, як птах, що тільки на хвилину сів відпочити на гілці. А втім, він навіть не говорив з нею про кохання, як не говорять про вагу тіла або про повітря, що наповнює і з усіх боків оточує людину. Якщо протягом дня йому доводилось подумати про щось інше, крім неї, він здивовано здригався, як людина, що несподівано опинилась у незнайомій місцевості.

Це була не любов, а екстаз» [9; С.273].

На тлі цього гігантського почуття, цього несамовитого глибинного пориву (завжди стриманий Вокульський старанно скриває його власною працелюбністю і скромністю) уся метушлива ницість соціального життя якось відходить на другий план. Серед дебрів великого міста (Варшави) та індустріальної цивілізації герой Пруса знову підноситься, як новітній Парсифаль: замріяний, безмежно самотній, проїнятий потаємною пристрастю. Без сумніву, автор любить свого героя, моделює в ньому тип нової людини, яка зможе перемогти прагматизм епохи капіталу.

Незважаючи на свою сумну ліричність, Вокульський – оптиміст, він вірить у перемогу підприємницької сили і праці, він надзвичайно захоплений наукою (як і автор роману), тому друга світла лінія твору – постаті і дії науковців Гейста та Охоцького. Це ще одна данина філософії позитивізму. Концепція роману однозначно проповідує народження нової нації (в цьому випадку польської, але цю тезу можна універсалізувати й на інші, принаймні середньо– та східноєвропейські, нації), шляхта – це вже спорохнявіле минуле, але польська інтелігенція, польські трударі з народу здатні ще відповісти на виклики часу. У цьому аспекті І.Франко особливо симпатизував переконанням Б.Пруса, він теж вірив, що тільки прогрес, завзяття, широкі можливості всіх народять нове суспільство. «Люди дії» – ось ідеал обидвох. Із плацда-

рму свідомості цього національного прогресу Вокульський дивиться на суспільство, допомагає йому, працює задля нього. Тому він щирий і щедрий з найбільш бідними в суспільстві (Висоцьким і Венгелеком), тому він із симпатією дивиться на євреїв (Шлангбаума, Шумана), співпрацює з ними, бо вони активні, це певна антитеза до зледащилої польської аристократії. Так поволі вимальовується програма Вокульського (і Пруса): охопити польське суспільство, яке значною мірою історично обважніло, зазнало надшерблень з боку нужди і несправедливості, настроями здобування, поступу, жадоби знань і нових ідей, розвіяти перед ним пелену світсько-шляхетських умовностей, снобізму і штучних обмежень, замість волелюбного романтичного патріота епохи Понятовського і Вельпольського виховати прагматичного і по-бойовому впертого громадянина. Тут зазначимо: хіба це не програма (з легкими коректами) Франкового Рафаловича?

Як і Б.Прус, І.Франко малює образ нового самітника епохи масового виробництва і всепроникливої торгівлі. Однак український герой – адвокат, що в українських реаліях виглядало більше вмотивованим: адже власне українського підприємництва майже не було, лише малочисельна верства інтелігентів-правників могла розгорнути якусь націоналістичну дію. Рафалович – це лицар нової епохи, яка передбачає якраз правову діяльність як основну форму захисту людини перед навалом грошей і ринку. На відміну від Прусового роману головним хронотопом Франкового твору є маленьке провінційне місто. Це теж важлива, історично зумовлена особливість української ситуації: у кінці XIX ст. більш-менш масове, суцільне українське громадське і культурне життя скупчувалося у малих містах, великого промислового українського міста тоді ще не було, воно народиться згодом, у 1920-і роки. Тож І.Франко прагнув зобразити картину мобілізації українського соціуму в тому просторі, який виглядав найбільш реальним щодо історичної перспективи.

Як і в романі Б.Пруса, в «Перехресних стежках» вельми широко і докладно описані соціальні змагання. Обидва письменники створюють художню ілюзію **господарської бухгалтерії**, щоб у такий спосіб показати динаміку індустріальної доби. Однак весь цей економізм (у Пруса – торгівля, у Франка – земельно-господарські домагання селян) є лише тлом, на якому розігрується головна драма – «кохання віку пари і електрики» (Б.Прус). Письменники насправді художньо моделюють концепцію **зростання особистості через Жінку** (це вічна мегатема європейської літератури). Вокульський створює собі ідеал з Ізабелли Ленцької цілком штучно, в основному працює його уява і могутнє **бажання мати** такий Ідеал, бо це є буттєвим стимулом для кожного чоловіка ли-

царського типу. Рафалович втратив свою ідеальну жінку – Регіну Твардовську – через злі умовності і дрібну корисливість її тітки, що за розрахунком віддала її заміж за садиста Стальського. Нова зустріч з Регіною через багато років стає для молодого адвоката імпульсом народження великих романтичних почуттів, які своєю чергою стають колосальним натхненням у щоденній громадотворчій праці. Так, обидва художники слова малюють стратегію гіганських соціальних нуртів – динамізації торгівлі і соціальної згуртованості селян, – які згодом годні будуть кардинально перемінити польське і українське суспільства. Проте коли у Пруса художній аналіз жіночої психіки веде до виявлення глибинних сексуальних і поведінкових архетипів жінки як насамперед самки, то у Франка подібний аналіз зосереджується на стадії дослідження патології шлюбу.

Ось що каже Станіслав Вокульський після виявлення зрадливості Ізабелли: «Як боротися проти закону природи, згідно з яким сука, хоч би й найкращої породи, не піде за левом, а тільки за псом? Поставте перед нею цілий звіринець з найбагородніших тварин, вона віддасть перевагу тільки псам...» [9; С.139]. А в іншому місці з гіркотою роздумує: «Треба було пізнавати жінок не крізь окуляри Міцкевичів, Красінських чи Словацьких, а за статистикою, котра вчить, що кожний десятий білий ангел – повія...» [9; С.282]. Його романтику цілком розбиває суворі, цинічна практичність міщансько-капіталістичної епохи. Романтика Євгена Рафаловича також розбивається об сірість, умовності по-дрібному практичного провінційного суспільства: Регіна, вкрай зруйнована тортурами свого нещасливого філістерського шлюбу, безглуздо гине від руки божевільного простолюдина. Над обидвома коханнями тяжіє фатум грайливої випадковості (Вокульський теж випадково спостеріг загравання цинічного спокусника Старського з Ізабеллою і це ледь не доправило його до самогубства).

До речі, здається, ніхто з літературознавців не помітив навіть звукової суголосності в прізвищах персонажів, які символізують у Пруса і Франка зло, звиродіння, порожнечу, що вихлюпуються на поверхню суспільств, вражених неорганічністю: Старський («Лялька») і Стальський («Перехресні стежки»). Обидві ці негативні герої брутально топчуть, плюгавлять ті еротичні ідеали, які виплекали-вимріяли собі Вокульський і Рафалович. Старський цинічно розбещує Ізабеллу, Стальський знущується над Регіною в шлюбі.

Ще одна паралельна тема в обидвох романах – єврейська. І тут художню перевагу отримує І.Франко. У Б.Пруса персонажі євреїв проходять через увесь твір, вони в основному передають настрої скнарництва, корисливості і захланності, якоїсь вкрай нешляхетної, неліцар-

ської поведінки, що є контрастом до романтичної натури Вокульського. Письменник передбачає, що епоха капіталу дає можливості євреям запанувати над світом, і сам він із симпатією трактує їхній життєвий динамізм, підприємливість. У І. Франка, який, як відомо, ще від ранніх своїх творів зацікавився єврейською тематикою («Петрії і Довбушки», «Воа constrictor», «Борислав сміється» та ін.), єврейство трактується у, сказати б, історіософському сенсі. Герой твору Вагман, фінансова п'явка цілого повіту, як він себе сам характеризує, роздумує в діалогах з Рафаловичем і бурмістром-євреєм про долю єврейства в діаспорі. І доходить до двох стратегічно важливих висновків: 1) єврейство надто захопилося фінансово-економічною активністю, привчилося визискувати інонаціональні суспільства, в яких жило; 2) постійно вдаючись з практичною метою до асимілювань в чужі суспільства (завжди підтримуючи тільки сильних), євреї втратили свою душу, живу традицію і в цьому полягає трагічність їхнього становища. Вагман ділить євреїв на дві половини: **героїчну**, тих, що билися з римлянами й іншими завойовниками Юдеї, свято берегли морально-духовні заповіді, плекали свою національну культуру; і **матеріалістичну**, тих, що бунтували проти Мойсея, мордували до ноги ханаанітів, займалися скрізь по світі лихварством [10; С.389]. І пропонує в новій добі відроджувати насамперед традиції тієї першої, героїчної, половини єврейства, розбудовувати свою національну свідомість і культуру, а не асиміляційний потенціал.

Володимир Панченко у студії «Любов і боротьба адвоката Рафаловича» називає таку позицію Вагмана робінгудівською [; 173-178]. Вчений переконливо доводить, що «єврейська концепція» І.Франка в романі «Перехресні стежки» була провіденційною, попри критичні зауваження щодо цього Григорія Грабовича [3; С.250]. Цілком погоджуючись з цим висновком, ми лише зазначимо, що не вартує так односторонньо наголошувати на тому, що прототипом Регіни Твардовської була Ольга Рощкевич, перше кохання І.Франка [8; С.152]. На нашу думку, в образі Регіни ми бачимо певне узагальнення поета, це справді «ідеальний образ» із «жіночого» досвіду автора, в якому все-таки можна відчутти трагічно-тремтливий нотки переживань І.Франка з періоду його великого і нещасливого кохання до Целіни Журовської, нюанси стосунків з якою він художньо переосмислював і поетизував впродовж багатьох років (зб. «Зів'яле листя», повість «Маніпулянтка», роман «Лель і Полель», новела «Батьківщина» та ін.).

Ніби змагаючись, Б.Прус відновлює свою творчу перевагу образом старого парубка Ігнація Жецького. Без вагань можна ствердити, що це один з найпрекрасніших образів-персонажів європейської літе-

ратури періоду позитивізму. Безмежно добрий, чуйний, милий, дещо наївний у своєму щирому патріотизмі (він постійно мріє у своїх щоденниках, що ще колись Наполеон визволить Польщу), Жецький своїми роздумами, вчинками, мріями і почуваннями витворює в романі Пруса дивовижну атмосферу інтимності, людяності, тихої шляхетності, ніжного гумору і дружньої прив'язаності. Цим образом польський письменник ідеально реалізував естетичну концепцію «повсякденного реалізму», вивішив на кін зображення людину нібито пересічну, але сповнену надзвичайно щемким, негероїчним внутрішнім драматизмом переживань і думок.

У І. Франка також є персонаж такого типу – це о.Зварич, який багато чого присутнього коментує в романі «Перехресні стежки». Однак цей образ через деяку піснунатість в характері, почуваннях не може дорівнювати до Прусового Жецького.

Ще одна велика типологічна паралель між двома романами – тема історичної критики шляхти як верстви, що вироджується і перетворюється на паразитарну. Обидва письменники дуже об'ємно, проникливо аналізують суспільну роль, місце й тенденцію розвитку шляхти. У них часто з'являється відверта неприязнь до цього бундючного, в суті порожнього, обважнілого стану, який давно вже перетворився на тягар для народу. Обидвох можна назвати «художніми могильщиками» шляхти, настільки переконливо, влучно і колоритно польський і український автори змальовують занепад її. Усі ці Ленцькі, Кшешовські, Печарковські, Ридзевські, Следзінські («Лялька»), Кшивотульські, Брикальські («Перехресні стежки»), як пустоцвіт, віють по історії, блискають своїм гонором, втомлюють своїми розбещеностями і вже ніякого сліду не лишають на землі. Майбутнє народів розвивається, росте і міцніє поза цим станом.

Вершинні твори польського й українського позитивізму в жанрі соціально-психологічного роману мають і великі концептуальні подібності. Нагадаємо, що обидва автори на час написання своїх архитворів були переконаними демократами-лоялістами за світоглядом, тобто вони відображали ідейні устремління тих частин своїх суспільств, які уповали на поступові демократичні зміни і просвіту, не сприймали радикальних програм в соціалістичному дусі (І. Франко тоді вже цілковито покинув лави соціалістичної Русько-радикальної партії, яка, проте, і за нього була тільки реформістською партією), вірили в прогрес, переваги еволюції над революцією. Болеслав Прус був найяскравішим виразником думок т.зв. угодовців, великого табору в польському суспільстві, який сформувався після поразки Січневого повстання 1863 р. і мав за програму автономію в рамках Російської імперії (ціл-

ковито відмовившись від романтичної революційності націоналізму з його безкомпромісною самостійністю), працював на розбудову соціально-господарської потенції краю, на високу культуру, якісну освіту, науковий пришвидшений поступ. Саме за допомогою цих чинників угодовці сподівалися зберегти суверенність Польщі перед наступом передусім російського імперіалізму й асиміляторства, підготувати націю до майбутніх історичних успіхів, вивести її на найвищі європейські рівні загального розвитку [6; С.484-490]. І Б.Прус завзято доводив безрезультатність революційної боротьби. Ось як він писав в одній зі своїх регулярних суспільно-політичних статей: «Ми – немов поле, на якому нічого не може досягнути, бо все передчасно потрапляє під серп. Ще й колос не розвинувся, – а його вже стинають!»

Якби зібрати в одно місце всю кров, яку поляки пролили за свободу, можна було б заповнити найбільше озеро країни, а якби зібрати кістки тих, хто поліг у боях, на шибеницях, на каторгах, на поселеннях і на всіх закутках, можна було б насипати другий Вавель. Але... яка з того користь? Немає... і навіть не може бути, бо польський патріотизм складається зі спалахів почуттів, яких, на жаль, не прояснює розум і не перетворює їх в акти творчої сили» [6; С.488-489].

І власне роман «Лялька» мав стати, за задумом автора, однією з програм отакого польського лоялізму. Станіслав Вокульський, учасник безрезультатного Січневого повстання 1863 р., поступово доходить висновку, що свободу й гідність польського суспільства треба не виборювати на полях битв, а в щоденній важкій праці, в зусиллях розуму і підприємництва. В романі звучить навіть легка іронія щодо повстання і повстанців (передусім в темі І.Жецького і його «Щоденника старого прикажчика»), але немає, правда, хоч якогось натяку на апатризм. Сучасна героїка, на думку письменника-позитивіста, полягає в прогресивних перетвореннях раціонально-господарського гатунку.

Подібну програму ми зустрічаємо і в Івана Франка, який був тривалий час переконаним драгоманівцем. Учення Михайла Драгоманова (1828-1895) – це український варіант європейського позитивізму. Це програма «малих діл», беззастережне уповання на принципи західного лібералізму і реформістського соціалізму, культ науки, активне просвітництво. Ось як характеризує І. Франко свого героя: «Євгеній пильно слідив не тільки за політичними і економічними справами, але також за красною літературою, і то не лише руською. Він належав до того покоління, що виховалося вже під впливом європеїзму, якому в Галицькій Русі виборов горожанство Драгоманов, і цікавився багато дечим таким, чим не цікавилися зовсім його польські та жидівські товариші, адвокати та судовики» [10; С.226]. Отже, Рафалович був передовою

людиною часу і своєю копіткою працею адвоката мурував надійну основу законності в масі неосвіченого селянства, готував його до перших громадянських виступів – тема підготовки і проведення народного віча в провінційному місті звучить в романі як провіденційний мотив.

Цікаво, що І.Франко писав роман майже одночасно зі своєю знаменитою статтею «Поza межами можливого» (1900), в якій, попри загальну тему поступової праці і накопичення сил, все-таки звучить і тема вольового прориву в історії, ідея вольового, революційного націоналізму, який широко розвинувся в Україні допіру після 1917 р. Тобто, порівнюючи ці два твори письменника, ми можемо спостерігати як перепліталися його складні ідеологічні накреслення.

Вельми захоплива подібність проглядає і в поезиці двох романів. Передусім це загальний настрій спокою, навіть якоїсь чарівливої розмірності, сонливості окутує їхній художній простір. Певна розмірність, статичність відчувається і в життєвому ритмі великої, багатолюдної Варшави, і тихого, провінційного галицького містечка (за багатьма художніми ознаками «Перехресних стежок» явно проступає спостереження, що прообразом у змалюванні провінційного міста для І.Франка послужив його рідний Дрогобич, це вперше довів дрогобицький літературознавець Зенон Гузар [5]). Цим романісти досягають особливого ліризму у своїх урбаністичних пейзажах, що робить їхню художню нарацію посилено щемкою, інтимною. В романах центральну концептотворчу роль відіграють внутрішні монологи й думки головних героїв, крізь їхній внутрішній світ, як через горнило, проходять майже всі проблеми твору. Різкі, трагічні події творів відбуваються з раптовою, «дзвінкою» стрімкістю і проходять як чіткі дисонанси до загального вітального спокійного настрою романів (спроба самогубства Вокульського, дуель, убивство Вагмана, Стальського і Регіни та ін.). Сплески почуттєвості, жорстокості стаються як контрасти до життєво-побутової розмірності часоплину. У цьому виявилася нова епічність, **епічність внутрішнього драматизму**, яка творилася передусім в літературах середньоевропейського культурного простору. На відміну від західноєвропейського типового романного динамізму та інтелектуалізму та російського морального трагізму й широкої описовості в епіці, в літературах Середньої Європи, насамперед у польській, чеській, угорській, словацькій, хорватській, а за ними – й українській, розвивається епічність ліро-драматичного характеру, коли особливу роль починають відігравати в романних оповідях тонкі нюанси, настрої, колорити просторовості. У цьому проглядали специфічні метально-цивілізаційні

потреби Середньої Європи як простору особливої помірності, історичної стриманості, барокової заокругленості.

Так само подібно автори змальовують характери своїх головних героїв – Вокульського і Рафаловича. Це **сентиментальні оптимісти**. Вокульський, який перейшов війну, заслання, життєві біди і суворі особистісні зіткнення під час розбудови своєї торгівельної справи, кохає Ізабеллу як ніжний юнак, якимось навіть несміливо, з тремтливим захопленням. Подібно він ставиться й до інших людей, особливо до скривджених і бідних (до Ставської, справді ідеальної жінки, до Венгелика, зрештою, до свого друга Жецького), але при цьому він залишається жорстоким вовком у світі капіталу і комерції. А ось як описує І.Франко характер Рафаловича: «Він належав до тих натур, які не легко виходять із спокійного, зрівноваженого настрою, та зате, виведені з нього, не попадають у сентименталізм, не тонуть у розливі почуття, але набирають натури бойового коня, закусують вудила і йдуть назустріч небезпеці» [10; С.328]. І тут же, цей «бойовий кінь», зустрівши кохану жінку чи бідну людину, стає надзвичайно ніжним і чуйним, таким собі шляхетним Дон-Кіхотом (одна з характеристик Вокульського), який націлений на одне лише – на безкорисні, добрі діла.

А тепер спробуємо дати відповідь на поставлені питання щодо загадковості у творчих взаєминах письменників. Гадаємо, ми навели достатню кількість фактів для ілюстрації того, що І.Франко в багатьох ідейно-проблемних моментах і художніх аспектах роману «Перехресні стежки» наслідував концептуалістику Б.Пруса, як і загалом його творчу манеру. Незрозумілим є лише, чому він, будучи вельми активним літературним критиком, так мало написав про Б.Пруса, вдавано не помічаючи його наступних літературних успіхів після повісті «Форпост»? На нашу думку (висловлюємо цей погляд тільки як можливу гіпотезу), причиною замовчування Б.Пруса, як це не парадоксально, був абсолютний художній талант польського літератора. І. Франко був просто захоплений творчою манерою, ідеями, культурною позицією, глибиною таланту польського письменника. Він відчував, що той прокладає такі естетичні шляхи в новітній літературі, про які він сам мріяв і які хотів торувати. Це був, власне, той «ідеальний реалізм» (вислів І.Франка), бадьорий, високоідейний, без надмірних і натуралістичних описів, який він виношував як концепцію, і який він прагнув втілити у своєму вершинному романі, який давно задумав. Український письменник наче боявся підказати сучасникам, де захована естетична таїна його нового твору. Твору, в якому соціальність і психологізм досягали такого рівня гармонії, художньої вмотивованості й глибини, що за цим відкривалися тасмні двері до нової поетики роману, до нової епічності.

Для своїх земляків І.Франко хотів зберегти враження, що шлях до цієї нової епіки він яко правдивий Каменяр проклав сам, без чиєїсь допомоги.

Література

1. *Вербицький П.* Болеслав Прус. Творчість. – Харків, 1966. – 250 с.
2. *Вєрвєс Г.* Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин». – К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1957. – С.248-263.
3. *Грабович Г.* Єврейська тема в українській літературі XIX та початку XX сторіччя // Грабович Г. До історії літератури. Дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – С.238-259.
4. *Грабович Г.* Іван Франко й Адам Міцкевич // Грабович Г. Тексти і маски. – К.: Критика, 2005. – С.87-94; Грабович Г. Вождівство і роздвоєння: «валлепродизм» Франка // Там само. – С.95-139.
5. *Гузар З.* Локальний колорит у романі І.Франка «Перехресні стежки // Дрогобицький краєзнавчий збірник (Вип. 1. – Дрогобич, 1995. – С.122-125; *Гузар З.* Місто Івана Франка – Дрогобич. – Дрогобич: Видавець Сурма, 2008. – С.45-55.
6. *Дейвіс Н.* Боже ігрище. Історія Польщі / Переклад П. Тарашука. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1079 с.
7. *Мельник Я.* «Wielka utrata» в контексті Франкового комплексу Адама Міцкевича // Українське літературознавство / Вип.62. Іван Франко. Статті та матеріали. – Львів: Світ, 1996. – С.33-45.
8. *Панченко В.* Любов і боротьба адвоката Рафаловича (Повість Івана Франка «Перехресні стежки») // Панченко В. Неубієнна література. Дослідницькі етюди. – К.: Твім-інтер, 2007. – С.140-180.
9. *Прус Б.* Лялька. Роман // Прус Б. Твори у 5-ох томах. Т.3 і 4 / Пер.С.Ковчанюка. – К.: Дніпро, 1979.
10. *Франко І.* Перехресні стежки // Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. Т.20. – К.: Наукова думка, 1979. – С.173-462.

ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ФРАНКА В ЕКСТАЗИ СХОДУ СОНЦЯ

Мар'яна БАРАБАШ
(Львів)

*...О, як я ждав на сонця круг огнистий,
Що двократ мильший це по млі такій!
Но не скінчивсь це світла бій і ночі,
– Втім блиск спажнув і осліпив мні очі.
Но швидко щось мов ткнуло мя таємне,
І очі я, осмілившись, відкрив...*

«Зближався день...», 1885

Уся творчість І. Франка пронизана наскрізним принципом назви його збірки «З вершин і низин». Звернемо увагу, що поет рідше спускається «з вершин» («Excelsior!») і значно частіше піднімається «з низин», фактично навіть «з глибин» («De profundis») людського буття (цикли віршів «Галицькі образки», «Жидівські мелодії», оповідання «На дні»). Концепція «вершин» вибудовується як міфологічне «часове коло», яке розкручується у спіраль: по серпантині піднімаються герої вірша «дидилії» у пошуках «стовнів залізних, що підперли небо»¹; «серпантинним» є і політ беркута [т. 1, с. 62–63]. Зрештою, сама назва циклу «Excelsior!» вже семантично передбачає рух, що відображає поступове сходження на «вершину». Тому цілий цикл «Excelsior!» складається з різних сегментів «часового кола»: «Наймит» (найнижче соціальне становище) – «Беркут» (життя як виживання) – «Христос і хрест» (прагнення до духовного з невмінням відрізнити його від щоденного співіснування) – «Човен» (пошук відповідей на «вічні питання») – «Каменярі» (духовний подвиг, скерований на звільнення людини з матеріальних пут) – «Дидилія» (віднаходження духовного скарбу у серці дитини: «дитячі серця, як найкращий скарб» [т. 1, с. 71]). Отже, шлях до духовності, тобто шлях на вершину, у Франковому циклі уподібнюється до шляху, котрий, за християнським вченням, веде до Царства Небесного: «Істинно кажу вам: Якщо ви не навернетесь і не станете, як діти, не ввійдете в Небесне Царство» [Матей 18: 3]².

¹ Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 1. – С. 69. Далі, цитуючи за цим виданням, зазначатимемо в тексті номер тому і сторінки у квадратних дужках.

² За вид.: *Святе письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами [перша ред. о. І. Хоменка].* – United Bible Societies 1990. – 1070 с. + 324 с.

Мотив сходження на гору у Франковій творчості реалізується у двох варіаціях, які, однаке, між собою тісно пов'язані, скажемо навіть – переплетені.

Перша варіація – це показ самого шляху і тих перешкод, які заважають досягненню заповіданої мети – «вершини». Це «шлях поступу» Франкових «каменярів» [т. 1, с. 68]; пророка Мойсея до обітованої землі («*І підуть вони в безвість віків, / Повні туги і жаху, / Простувать в ході духові шлях / І вмирати на шляху*» [т. 5, с. 264]). У цьому випадку «вершина» постає як символічна величина, яка слугує для ілюстрації концепції «нового життя». Концепція «нового життя» – це, власне, траєкторія, яку поет накреслює у своїх віршах «Схід сонця» (1876) – «Каменярі» (1878) – «Вічний революціонер» («Дух, що тіло рве до бою...») (1882) – «Мойсей» (1905). Ця, за Р. Чопиком, «горобіжно-пряма – траєкторія “чистого духу”» [9, с. 78], чи, на наш погляд, **вектор**, вказує на джерело, з якого пульсує цей Дух, тобто на його місце і час народження (схід сонця на вершині гори): «Усі люди, уся земля, перейнявшись сонячним імпульсом, оживають і тягнуться вгору, вдалеч – туди, звідкіля пульсує Вселенська Енергія, джерело Духу – Життя» [9, с. 78], і це, за логікою думок Р. Чопик, викладених в його монографії «Ессе Ното: Добра звістка від Івана Франка», є істинною причиною появи Франкового вірша «Схід сонця», а не І-ий з'їзд «Общества ім. М. Качковського» в Галичі 8 (20). І. 1875, що став лише приводом до написання цього тексту. Філософію «нового життя» Франко вибудовує на основі ідеї жертвоприношення: «вічний Дух» – це лавина, яка валом прокотиться «по наших аж кістках» [т. 1, с. 68], щоб могли «вмирати на шляху» **каменярі духу** («люд героїв» [т. 5, с. 264]), і яку не спинить навіть «схід сонця» («розвидняющийся день» [т. 1, с. 24]). Згодом Франко зробить спробу змінити «каменярський молот» на «різець Петрарки», проте ця місія так і не буде завершеною: накресливши її ескізи у незавершених різножанрових уривках під назвою «Нове життя», поет задумує іскру «божеського в людським дусі» [т. 3, с. 290] віднайти у «пропащому чоловіці» [т. 1, с. 474], відголоски чого можна вбачати також у вірші «Декадент»: «Я син народа, що вгору йде, хоч був запертий в льох» [т. 2, с. 186].

Друга варіація мотиву «сходу сонця» – це коли «вершина» постає не як мета, яку потрібно досягнути, а як джерело, першопричина. Іншими словами, «вершина» і «схід сонця» обмінюються своїми функціями. Герої Франкових творів долають уже шлях на гору («по серпантині») не у символічному вимірі, а в реальному, емпіричному часопросторі. Однак при цьому «вершина» як елемент хронотопу дороги не втрачає свого символічного значення, а, навпаки, на першому плані

окреслюються ті моменти, що характеризують об'єкт зображення в онейричному (поезія 1885 року написання «Зближався день і сон прогнав (невинний)...») та міфологічному світлі (фрагмент незакінченої повісті «Не спитавши броду» під назвою «Дріада» зі збірки «На лоні природи та інші оповідання» 1905 р.). У цих текстах функція «сходу сонця» полягає у «висвітлюванні» мети (призначення) людського існування, що претендує зайняти місце молитви у житті людини, тобто бути частиною містичного дійства – «святая святых». У цьому випадку показовим є жанрове визначення вірша «Схід сонця» у згадуваній уже праці Р. Чопика як «молитви, де зафіксовано акт цілковитої ідентифікації жерця із “об’єктом” свого поклоніння» [9, с. 78].

Топос «вершини» як символічної вертикалі дає змогу визначити параметри концептосфери Франкової творчості. З одного боку, як номенологічної категорії (назва збірки «З вершин і низин»), а з іншого – як мікроструктури, на основі якої вибудовується макроструктура образно-персонажної сфери тексту.

«Вершина» у першому значенні як мета реалізації мотиву сходження на гору моделюється за допомогою персонажів колективної свідомості: «каменярів», «ізраїльського народу». У другому ж випадку, навпаки, автор зображає свідомості своїх героїв у їхньому, т. б. м., екзистенційному вивільненні (Борис Граб в оповіданні «Дріада»; ліричне «Я» сонної візії у вірші «Каменярі»). Цих героїв Франко намагається «вивільнити» від тих обставин, які заважають досягнути «вершини» як екзистенційного простору. Екзистенційний простір «вершини» – «плернерний» за своєю сутністю, тому також функціонує як один із можливих варіантів втечі «на лоно природи» від «залізної руки» (М. Коцюбинський) міста. Франкове «інтермецо», втілене у циклі «В плен-ері», відмінне від аналогічної реалізації цього мотиву у творах європейських символістів та пізніше – в етюді М. Коцюбинського «Intermezzo». Адже Франко прагне подати мотив втечі «на лоно природи» не як екзистенційну потребу людини до усамітнення. Усамітнення використовує лише як засіб для досягнення «вершини» – осягнення таємниці, що присутня у ній як первозданна стихія; першопричина усіх природних, духовних та матеріальних «основ суспільності» (своєрідний «апейрон», що визначає рух часу і виміри простору).

«Вершина» – «плернер» з особливою формою часо-простору. Це пов'язано з тим, що на вершині гори діють свої закони часу та простору. Час реалізується у кульмінаційній «події», що відбувається у просторовому вимірі «вершини», – у явищі сходу сонця. Схід сонця – часова перспектива, що виникає з певною періодичністю, яка встановлюється на основі константних міфологічних бінарних опозицій: день –

ніч, світло – темрява, небо – земля. За давніми дохристиянськими уявленнями, «небо уявлялося як якась міфічна гора, котра у казках, переказах часто називається скляною або кришталевою, де стоять золоті палаци, ростуть дерева з золотими яблуками, шкірка яких миттю загоює рани» [2, с. 331]. Тому у Франковій поезії мотив сходження на гору пов'язаний із «ідилічним» шляхом «*навстрічу сонцю золотому*» [т. 1, с. 71] у пошуках «*стовпів залізних, що підперли небо*». Казка-«ідилія» розшифровує Франковий завершальний акорд циклу «*Excelsior!*» і дає змогу у структурі цього емфатичного оклику вбачати міфічний код, що розкриває особливості мислення первісної людини, яка небо уявляла як острів і вважала, що досягти Сонця, Місяця і зірок можна тільки перепливши повітряні води [2, с. 331]. Недаремно Франковий персонаж з «Дилії» – донька Сонця роздає чемним дітям золоті яблучка, і гадаю, не випадково автор ніби принагідно зауважує, вкладаючи в уста дівчинки застереження, що «*ті яблучка лиш для дівчат*» [т. 1, с. 70]. У цьому можна віднайти приховані сліди тієї «таємниці жіночого обличчя» (Д. Павличко), що її намагаються розгадати Франкові герої, котрі, переживаючи екстаз світанку, піднімаються на вершину гори (Борис Граб у «Дріаді»; ліричне «Я»-у-сні з вірша «Зближався день...» та ін.).

Мотив сходу сонця пов'язаний з основним принципом реалізації творчого натхнення – пробудженням духовної енергії, тобто «божеського в людськiм дусі». Вважаючи, що «для поета, для артиста нема нічого гарного ані бридкого, прикрого ані приємного, доброго ані злого, характеристичного ані безхарактерного» [т. 31, с. 118], оскільки будь-яка річ незалежно від своєї форми чи значення може стати об'єктом творчості, І. Франко, проте, вбачає «секрет артистичної краси» не в тому, що стає матеріалом для його твору, а в тім, як цей матеріал використовується, яке враження якась річ, явище чи ідея викликає в душі реципієнта [т. 31, с. 118]. Франко-поет доводить власні теоретичні положення через майстерне використання «символіки сонних привидів» [т. 31, с. 75]. У вірші «Зближався день і сон прогнав (невинний)...» виникає основний конфлікт між свідомістю, яка пробуджується і стає здатною до «поглинання» світлових образів, та свідомістю, що ще перебуває у стані ранкового сну (це «лінива свідомість», яка будь-що-будь хоче відтягнути час пробудження). Тому ця «лінива свідомість» у Франковому вірші «По коверці пурпуровім...» і викликає з глибин «демонського підпілля» (Д. Нечаєнко) [4, с. 64] «стару погану відьму» [т. 3, с. 37] – духів, які руйнують світлоносну оболонку «божеського» і перетворюють «*творчість Духу із любовою*» [т. 3, с. 291] у «мідь брєняч або кимвал звучний» [До Корінтян 13: 1].

Вірш «Зближався день і сон прогнав (невинний)...», написаний усередині 80-х років, згідно з сучасними дослідженнями у франкознавстві, є, утім, не оригінальним твором, а *дослівним перекладом* уривку (перші дев'ять строф-октав) відомої «Присвяти» («Zueignung») Й.-В. Гете [1, с. 75], становить для нас інтерес передусім з погляду на форму «змалювання остаточного осяяння героя» [1, с. 76], котрий перебуває під впливом вранішнього видіння. Перекладаючи текст Гете, Франко постійно має на увазі головну думку «Присвяти» – «звершення великого прозріння», самопізнання Істини, схованої під «покривалом поезії, зітканого з вранішнього відпару та сонячної ясности» [1, с. 76]. До цієї фастівської ідеї, вважаємо, Франко долучає і власний мотив сходження на вершину, який можна вважати свідомим імпульсом і німецького поета, й українського перекладача – бажанням пізнати містичну таємницю «сходу сонця». Цей творчий імпульс є оригінальним й органічним для Франка передусім тому, що він виникає уже незалежно від зовнішніх чинників і в «пленерівському» вірші, написаному на початку нового століття, де митець, нарешті, наважився назвати, о-мовити цю «таємницю»: *«По коверці пурпуровім із таємних сходу брам виїжджа на небо сонце, наче входить цар у Храм»* [т. 3, с. 37]. Цю таємницю сонна фантазія поета перетворює в образ «неназваної жінки», що отримує містично-релігійний сенс. До образу цієї «містичної» жінки, чи *«существа надземного»* [т. 2, с. 388], який виникає як сублімований імпульс у стані афекту, а конкретніше – в екстазі сходу сонця, що в німецькому оригіналі отримує ім'я «Wahrheit» («правда», «істина») [1, с. 76], Франко звертався неодноразово у своїй творчості. У вірші «Неназваній Марії» він їй практично вперше (і востаннє) дає ім'я Богородиці, хоча обриси цієї ідеальної жінки присутні вже в ранніх віршах І. Франка – в образах *«любові»* та *«божеського в людськїм дусї»* як певних духовних формул світлоносної первісної стихії. Адже сонячне світло, за народно-християнськими віруваннями, має надприродне походження, чим зумовлена його здатність осліплювати грішників і відкривати праведникам таємні джерела вічності – оте *«de profundis»*, в якому, за псалмоспівцем, перебуває душа *“Божого чоловіка”*: *«душа моя чекає на Господа більш, ніж сторожа на ранок»* [Псалом 130: 6]. Цей потяг душі до таємних джерел *«de profundis»* можна пояснити по-іншому, за слов'янською міфологією: *«Освічуючи земну поверхню, сонце ніби передає її у владу божественних сил, а ховаючись на ніч, залишає у владі зла»* [6, с. 424].

Образ жінки-«видіння» як наслідок дії енергії сходу сонця стає у Франковій творчості летмотивом і пов'язаний із поетовою спробою міфологізації світла як віталістичної й еросної енергії. Іноді ця світло-

носна стихія вичерпує свій потенціал, тому що запас природної енергії послаблюється внаслідок психоемоційного спаду, погіршення настрою, журби, туги, болю, зневіри, безнадії (це призводить до виникнення «демонічних видінь» – «*посидільниці-жури*» [т. 3, с. 37] з вірша «По коверці пурпуровім...»; «*щастя-трупа*» [т. 3, с. 43] з поезії «Над великою рікою...»). Жіночий образ, котрий є носієм світла і любові у її первинному (ангельському) віддзеркаленні, формує у Франковій творчості цілий комплекс мотивів, що стосуються «таємниці жіночого обличчя»: від «неназваного» та образу-«миготіння» («Ніч. Довкола тихо, мертво...» [т. 3, с. 46]) чи образу-«сну царівни» («Привид» із «Зів'ялого листя» [т.2, с. 135]) до «святої грішниці» [3, с. 353–362] «єгиптянки Марії» – «*багатий скарб чуття й любові*» [т. 3, с. 168] («Ф. Р. “Дівчино, каменю дорогоцінний...”»)), хитаючись на межі між недосяжним, надземним, містичним та приземленим, спокусливим. У такій амбівалентній постаті жінки-«видіння» виявляється її таємничість, загадковість, велич «королеви мрій». «Регіна» – це лише спроба митця дати ім'я «неназваній» жінці-мрії, адже у прозових творах процес називання «жіночого обличчя» тісно пов'язаний з формуванням персонажної системи тексту.

В уривку до незакінченої повісті «Не спитавши броду» – творі «Дріада» І. Франко дублює мотив сходження на гору у пошуках «таємних сходу брам», що його реалізує як видіння лірична свідомість у вірші «Зближався день і сон прогнав (невинний)...». Це Франковий традиційний прийом висвітлення одного й того ж мотиву одночасно і засобами поетичного мовлення, і в прозовому викладі (нагадаємо аналогію – віршована і прозова історія авторового «двійника» у творах з однаковою назвою «Поєдинок»). Момент усамітнення, що його переносить із ліричного «Я» сонної свідомості у сюжет «Дріади», використовує лише як засіб для досягнення «вершини», тобто досягнення таємниці того, в чому зізнається Борис Граб: «*я прийняв вас за одну з тих дріад, тих лісових німф, у яких існування вірили колись греки*» [т. 22, с. 103]. У відповідь героїня твору – (неназвана «панночка») – зарега-талася «якимось проймаючим», «неприродним сміхом»: «...*А я, побачивши ваше лице, вихилене з-поміж листя лопухів, прийняла вас за лісового Фавна*» [т. 22, с. 103]. Дріади – неприродні істоти, у давньогрецькій міфології – покровительки дерев, які народжувалися з деревами, жили і помирали разом із ними [7, с. 393]. Це визначення якнайкраще характеризує той тип жінок, котрим Франко відмовляється давати імена, оскільки це – жінки-«видіння», що належать неземному, іншому, вищому вимірові: «*Я не назву тя. Часто не один / Зове тебе, і кождий зве своєю...*» [т. 2, с. 388]. «Дріада» – жінка, яка ховає у своєму серці

таємницю, що її зберігає у своїх глибинах («de profundis») дерево, ліс, а, отже, й вершина гори, яку Борис Граб долає в екстазі сходу сонця, яке виконує у цьому творі не лише пейзажно-ремаркову функцію, а й креативно-міфологічну – народження світла як зародок кохання (своєрідна «стихійна» видозміна міфологічного персонажа – бога-Ероса/Амура).

Екстаз на межі між міфологічною та релігійною свідомістю – це, власне, втілення «божеського в людським дусі», що відбувається шляхом еманції світла.

Отже, авторська спроба зазирнути у «святинище» народження світла втілюється у концепті «вершини», що, реалізуючи своє значення «шляху до таємних джерел», одночасно з функціональною міфологією сходу сонця, проникає у творчість І. Франка не лише як образ чи лейтмотив – «*круг огнистой*», а є базовим для розкриття всієї концептосфери Франкових «вершин», починаючи від мотиву сходження на гору. Зі сходом сонця, що постає як таємниця, життєдайне джерело, також пов'язано творення ідеалу любові у творчості Франка. Бажаючи досягнути цей ідеал всебічно, поет схоплює його сутність у різних вимірах і виявах: від братерської (вірш «Схід сонця») до приватної (оповідання «Дріада») і, нарешті, надприродної любові (вірш «Зближався день...»). Приватна і надприродна форма реалізації «творчості Духа з любовою» отримує у творчості Франка різні «жіночі обличчя»: жінки-мрії («неназвана Марія», «Ф. Р.», «щастя-труп») або жінки-«привида» (її варіанти – жінка-«нічне видіння»; «сон царівни»; «существо надземне»; жінка-«дріада»). Перший тип жінки – не хоче, не виявляє бажання й власної волі, щоб назватися, другий тип – її не можливо назвати через відсутність меж між явищами названими й неназваними, між бажаним та емпіричним.

Література:

1. Бондар М. Йоганн-Вольфганг Гете й Іван Франко: ново встановлені сторінки творчої рецепції / Микола Бондар // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці Філологічної секції. – Львів, 2009. – Т. CCLVII. – С. 71–93.
2. Войтович В. Українська міфологія. / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2002.
3. Мельник Я. «Бажаю подати до рук широкій українській публіці ХХ віку»: «Три святі грішниці» Івана Франка / Ярослава Мельник // Франкознавчі студії: Зб. наук. праць. – Дрогобич: Коло, 2004. – Вип. 3. – С. 337–367.
4. Нечаенко Д. А. «Сон, заветных исполненный знаков...»: Таинства сновидений в мифологии, мировых религиях и художественной литературе. / Д. А. Нечаенко. – М.: Юрид. лит., 1991.

5. *Святе письмо Старого та Нового Завіту* / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами [перша ред. о. І. Хоменка]. – United Bible Societies 1990.

6. *Славянская мифология*. – М., 2002.

7. *Словник іншомовних слів* / За ред. Л. Пустовіт. – К.: Довіра УНВЦ «Рідна мова», 2000.

8. *Франко І. Я.* Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986.

9. *Чопик Р.* Ессе Номо: Добра звістка від Івана Франка / Ростислав Чопик / Відп. ред. Є. К. Нахлік; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 2002. – «Франкознавча серія». Вип. 3.

МОЗАІЧНА КАРТИНА ДРОГОБИЦЬКОГО РЕМІСНИЧОГО ПЕРЕДМІСТЯ В НАСТРОЄВО-ФРАГМЕНТАРНОМУ ЕСКІЗИ ІВАНА ФРАНКА “У СТОЛЯРНІ”

*Роман ГОЛОД
(Івано-Франківськ)*

Історія світової літератури містить чимало доказів генетико-типологічної спорідненості позірно протилежних за своїми ідейно-естетичними постулатами напрямів – імпресіонізму та натуралізму. Ця спорідненість виглядає, принаймні, парадоксальною, бо ніжний меланхолійний настрій переважної більшості імпресіоністичних творів, як правило, на рівні асоціативного сприйняття опозиціонується із жорстким, фактографічним стилем, притаманним натуралізові. І все ж беззаперечним є той факт, що саме у доробку письменників-натуралістів дуже часто трапляються не тільки імпресіоністичні вкраплення, але й цілі твори, ба навіть цикли творів, у яких поетика імпресіонізму є домінуючою.

Так, у Франції, яку справедливо вважають батьківщиною обидвох мистецьких напрямів, головний репрезентант (теоретик і практик в одній особі) натуралізму – Еміль Золя – вважав імпресіонізм “вікном у природу”, причому аналіз окремих творів письменника свідчить, що й він сам розглядав природу крізь це “вікно”. Автор “Експериментального роману” товаришував із багатьма художниками-імпресіоністами: з Полем Сезаном він навчався в коледжі в Ексі; згодом дружні взаємини склалися також із Едуаром Мане (який, до речі, написав портрет Еміля Золя), з Камілем Пісаро, Клодом Моне, Огюстом Ренуаром. Зрештою, художники-імпресіоністи не випадково групувалися навколо письменників-натуралістів (Золя, брати Гонкури, Гюїсманс): останні відстоювали право на існування нового мистецтва як у літературі, так і в малярстві. Причому робили це не тільки в теоретичних статтях, але і в художніх творах (“Імпресіонізм в романі” А.Доде, “Черевко Парижа”, “Сторінка кохання”, “Дамське щастя”, “Творчість” Е.Золя, “Щоденник”, “Сестра Філомена”, “Жерміні Ласерте”, “Манетта Саломон”, “Актриса Фостен” Гонкурів, “Сестри Ватар”, “Навпаки” Гюїсманса, “Сильна, як смерть”, “Життя” Мопасана тощо).

На існування, окрім діалектичної боротьби, ще й єдності між двома хронологічно та типологічно близькими напрямами мистецтва неодноразово звертали увагу дослідники літератури. Скажімо, Д. Наливайко зачисляє і натуралізм, й імпресіонізм до реалістичного типу творчості, підкреслюючи, що “близькість натуралізму й імпресіонізму

неможливо пояснити, не беручи до уваги того, що обидва вони знаходяться в однаковому відношенні до реалізму і насамперед через нього зближуються між собою” [7, 110].

Поетикальну спорідненість двох напрямів літературознавці часто виводять із спільного світоглядно-філософського підґрунтя. Л. Гурова, наприклад, вважає, що “імпресіонізм – дитя матеріалістичного світогляду”, а “його світ, безсумнівно, позитивний”. Водночас науковець справедливо підкреслює, що “світ цей не був таким, яким його бачив О. Конт, він не був світом замкнутого буття, але – становлення, руху” [6, 67]. Приймаючи загалом це твердження, зауважимо, що, на наше переконання, імпресіонізм, як і натуралізм, – дитя таки двох батьків: і матеріалізму, й ідеалізму. Причому ще й важко визначити, хто з “батьків” мав більший вплив на “виховання” кожного з “дітей”.

Як би не було, а очевидними типологічними тотожностями для обидвох напрямів є міметична основа (орієнтація на відображення, а не на вираження); принцип життєподібності й життєвідповідності (щоправда, саме життя імпресіоністи вимірюють і відображають інакше від своїх попередників натуралістів: не в зовнішніх матеріальних, а у внутрішніх духовних категоріях); демократизація тематики творів, а відтак і розширення арсеналу прийомів і засобів художнього зображення. Представники обидвох напрямів виступали проти будь-якого (класицистичного насамперед) доктринерства та схоластики, надмірного академізму в літературній творчості. На жанровому рівні і натуралізм, й імпресіонізм віддавали перевагу фрагментарній прозі, оскільки саме фрагмент відкривав можливість сконцентрувати творчу увагу письменника на окремому, вирваному із потоку життя кадрі – “шматкові життя” (термінологією натуралістів) чи моментальному враженні (за імпресіоністами).

Зазначені тенденції у розвитку світової літератури не обминули й український літературний процес кінця XIX – початку XX століття. Синтезоване поєднання елементів натуралізму й імпресіонізму характерне для творчості Івана Франка, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського, Володимира Винниченка. Найбільш цілісно (не тільки на рівні художньої практики, але й теоретичного осмислення) новаторські тенденції у розвитку вітчизняної літератури відстоював Іван Франко.

У полеміці зі старими поглядами на літературу український письменник відстоює право на існування фрагментарної прози, до якої звертається в контексті зацікавлення як натуралістичним, так і імпресіоністичним мистецтвом. Франко, наприклад, доводить Барвінському, що оповідання такої структури, як “Лешишина челядь”, можуть бути фрагментарними, “се навіть ліпше так, бо письменник у таких ескізах

може передати безпосереднє живе враження дійсності, не потребуючи накручувати, докомпоновувати та фальшувати, щоб натягти твір до рам заокругленої повісті” [10, т. 33, 400].

Фрагментарністю позначена лівова частка малої прози письменника. І першим вагомим експериментом Франка в цьому напрямі можна вважати вихід з-під його пера оповідання “Лесишина челядь” (1876), яке І. Денисюк характеризує як “незаокруглений” настроєво-фрагментарний твір” [4, 216].

“Лесишина челядь” цікава тим, що у ній гостра соціальна проблематика (у дусі реалістично-натуралістичної літератури) поєднується із структурними елементами ідилії. Останні ж легко абсорбують у себе поетику імпресіонізму. Причин сумісності ідилії та імпресіоністичного напрямку, на наш погляд, декілька. По-перше, це особлива часопросторова відрубність, самоцінність і самодостатність ідилії, яка нагадує в цьому аспекті імпресіоністичну фрагментарність. За Бахтіним, “печать циклічності, а отже, циклічної повторюваності лежить на всіх подіях цього [ідилічного, – Р. Г.] часу. Його спрямованість наперед обмежує цикл” [1, 359]. Ця часопросторова замкненість ідилії у *циклі* та імпресіонізму *в моменті* отримує свою самоцінність і самодостатність тільки з огляду на їхню асоціативну, настроєво-емоційну наповненість. По-друге, в ідилії, так само, як і в імпресіоністичному мистецтві, немає основних і другорядних цінностей. Краса природи, кохання, народження, смерть, праця, їжа, вік – усе це рівноцінні категорії, які заслуговують як на увагу митця, так і реципієнта. З цією рисою тісно пов’язана наступна, яку Бахтін визначає як “поєднання людського життя з життям природи, єдність їхнього ритму, спільна мова для явищ природи і подій людського життя” [1, 375]. Останні риси, як це не парадоксально, роблять жанр ідилії відкритим і для поетики натуралізму, оскільки прагнення митців зображувати навколишню дійсність безпосередньо з природи породжує своєрідний варіант ідилічного пленеризму, при якому актуалізується техніка натуралістичного дрібнопису у відтворенні тих самих *ідилічних цінностей* – природи, кохання, народження, смерті, праці, їжі, віку тощо.

М. Бахтін виділяє чотири “чисті типи” ідилії: любовна, рільничо-трудова, ремісничо-трудова та сімейна [1, 373]. “Лесишину челядь” за цією класифікацією поза сумнівом можна означити як рільничо-трудова. Загалом жанр ідилії для Франка виявився продуктивним. Практично всі перелічені типи ідилії представлені в його творчості. Різною мірою ідилічністю позначені такі твори, як “У кузні”, “У столярні”, “Неначе сон”, “Під оборогом”, “Малий Мирон” та інші. Власне, оповідання “У столярні”, яке і є об’єктом нашого дослідження, за

цією класифікацією найбільше надається до номінування як ремісничо-трудова ідилія.

Щодо жанрової дефініції твору, то її неможливо визначити повною мірою, не взявши до уваги тієї обставини, що “У столярні” – це один із “розкиданих” у творчості Франка ретроспективних фрагментів, які, якщо їх зібрати до купи, мали би, за задумом автора, скластися у мозаїчну картину його “споминів” (принаймні, підзаголовки творів “У кузні” та “У столярні” на це чітко вказують). Слід зазначити, що і в прозових, і в поетичних творах письменник неодноразово синтезує фрагментарність із циклічністю. Специфіка літературного циклу надає можливість узаконити регламентацію життєвого матеріалу, об’єднаного спільною темою, метою чи способом висвітлення. Фрагментарність має протилежний вектор: до розщеплення єдиної структури на окремі елементи і концентрації творчої енергії на деяких із них. Таким чином, Франко вдало збалансовує великий епічний обсяг із глибоким аналізом викроїного уривка; зображення типових явищ і заглиблення уваги на їхніх найяскравіших проявах; об’єктивний погляд на реальну дійсність та суб’єктивне потрактування окремих її епізодів. За таким принципом побудовані його поетичні цикли “Тюремні сонети”, “Галицькі образки”, “В плен-ері”; прозові цикли бориславських оповідань, “Галицьких образків” тощо. Зокрема, про задум створити цикл “Галицьких образків” Франко зазначає: “...План, що лежав у основі всіх тих оповідань, – дати немов мозаїковою роботою виконаний образ нашої суспільності” [10, т. 33, 401]. Принагідно зазначимо, що мозаїчність – ще одна ознака імпресіоністичної манери.

Отже, “мозаїковою роботою” Франко хоче зберегти найважливіші чи найхарактерніші миттєвості свого життя, залишити їх потомкам, адже й “У кузні”, й “У столярні” вперше побачили світ 1902 року, тобто на схилі літ письменника. Франко розуміє: “В житті, мов у довгій дорозі: що з воза впало, те пропало. А спомини, мов затурбований хазяїн, ідуть по довгих літах тою дорогою і шукають-питають давно загубленого” [10, т.21, 171]. Знайти геть усе, розкидане на тій дорозі, звичайно, не вдасться, але речі найяскравіші самі “виблискують” серед того “шпихліру”, яким заповнено підсвідомість людини.

Загалом ретроспективний хронотоп “споминів”, що резонує з жанрово-композиційними особливостями ідилії, налаштовує читача на ліричний меланхолійний настрій, на передчуття гармонії та умиротворення. Абсолютизований вияв такої м’якої імпресіоністичної манери письма притаманний молодшому поколінню письменників, а показовим у цьому аспекті твором можна вважати “Казку мого життя” Богдана Лепкого. Безперечно, “казка” Франкового життя не була та-

кою доброю і поблажливою до свого “головного героя”, як Богданова. І справа тут не тільки у різному соціальному походженні письменників, як це намагалися повсякчас підкреслювати у радянський період (саме *не тільки*, бо і цей чинник не варто повністю ігнорувати). Більшою мірою впертий, непримиренний і непоступливий характер Івана Франка – людини, яка до останніх років життя зуміла зберегти юнацький максималізм, отой каменярський дух, що, власне, й допоміг йому стати духовним лідером нації, – перетворив “казку” його життя на сувору “правду” дійсності. Можливо, через це Франкові казки (як літературний жанр) дуже часто написані не для дітей, а для дорослих. Так само Франкові ідилії завдяки введенню в художню структуру гострого соціального складника нерідко перебувають на межі переходу в свою протилежність – антиїдилію. Це стосується, скажімо, і згадуваної вже “Лесишиної челяді”, і основного об’єкта нашого дослідження – оповідання “У столярні”. *Соціальна заангажованість ідилії* – це, по суті, “Тюремні сонети” наживоріт; це те ж, начебто нелогічне, поєднання несумісних форми та змісту, контрастних понять, що, в результаті, спільно дають нове переживання. Саме завдяки майстерному застосуванню зазначеного прийому Франкові вдається навіть реципієнтові відчуття дискомфорту, примусити читача напружено вдивлятися у позірно ідилічні картини дійсності та образи персонажів у пошуках прихованого за ними соціального підтексту. І. Приходько вважає, що асоціативність “Лесишиної челяді” “схована” саме у тих штрихових замальовках-характерах, що можуть “вибухнути”. Жанр твору літературознавець визначає як “різновид образка з елементами хроніки та мікродрами”, саме “завдяки отій насиченості, сконцентрованості потенційно вибухових моментів у ньому” [8, 31]. І “Лесишина челядь” (1876), і “Малий Мирон” (1879), і “У столярні” (1902) закінчуються однаковим “вибухом” мінорного настрою, пов’язаного з усвідомленням проблеми соціальної несправедливості, що панує у суспільстві. Але “важке зітхання” Митра – “Гірка моя доле!” – через неможливість побратися з коханою дівчиною, чи зітхання автора – “Бідний малий Мирон!..” – від передбачення “незавидної долі”, що чекає на обдаровану дитину у майбутньому, видаються підготовленими усім попереднім ходом оповіді, тоді як соціально заангажований фінал “У столярні”, який структурно співпадає з останнім і найменшим шостим розділом оповідання, нагадує автономний, сказати б, фрагмент у фрагменті Франкової мозаїчної картини дрогобицького ремісничого передмістя. Вочевидь на початку ХХ століття (час написання “У столярні”) письменник сміливіше, ніж у сімдесяті роки ХІХ століття, експериментував із імпресіоністичною роздробленістю окремих структурних елементів

художнього твору, і це теж засвідчує відповідні тенденції в еволюції його естетичної свідомості. Відносна “відрубність” кожного фрагмента давала можливість автору сконцентрувати творчу увагу на розрізних, емоційно насичених уривках спогадів про своє перебування “на станції у Кошицької”. Зібрані докупи в одному художньому творі ці уривки у цілості сплітаються в єдину імпресіоністичну картину, але це не означає, що й у кожному окремому епізоді поетика імпресіонізму теж мусить домінувати. Скажімо, аби підсилити соціальний мотив у фінальному розділі оповідання “У столярні” та вразити читача глибиною трагізму долі Кошицької, Франко вдається до старого, неодноразово апробованого у попередній творчій практиці митця натуралістичного фактографізму, описуючи, як страшно виглядала Кошицька в останні роки життя (“зів’яла, зжовкла, лице покрите зморшками, пальці покорчені та повикручені ревматизмом”), і як “хороба відняла їй ноги, і вона не могла навіть ходити за жабраним хлібом, а мусила повзати на руках, волочачи німічні ноги за собою” [10, т. 21, 188].

Поетика натуралізму домінує і в іншому розділі твору, там, де йдеться про страшну, сповнену крові та “мучительства”, сцену вбивства різником телят. Цілком у дусі натуралістичного біофізіологізму читається, зокрема, Франкове зацікавлення проблемою садомазохістської психопатології у цьому розділі.

Телята “... лежали тихо, безпомічно, не пручалися, а тільки своїми синіми, меланхолійними очима гляділи немов у німім остовпінні на сю огидну нору, куди в невідомій цілі придвигав і закинув їх отсей жидок” [10, т. 21, 175]. Коли телята, немов люди, “якимось дивним інстинктом зрозуміли, що їм грозить, почали пручатися і кидатися, а далі забеготали жалібно обоє в один голос”. Франко в усіх деталях описує, як різник, приступивши до одного телятка, “клякнув одним коліном на його тілі з такою силою, аж... реберця захрустіли” [10, т. 21, 175]. Після чого “жидок узяв його голову, підніс її догори і закрутив так, що мордочка оперлась о його коліно, а очі на момент зустрілися з моїм поглядом. Потім звільна черкнув ножем по випруженій шийці. Острий ніж входив у тіло, даліше, глибше, поки з-під нього не вибризла рубінова струя крові, мінячися до сонця блиском дорогого кришталю. Різник, перетявши за одним разом шию теляти до половини, виняв ножа з рани і обтер о голову теляти, яку в тій же хвилі кинув на землю. Теля почало кидатися, поки гаряча кров косицею біла з його рани. Жидок дивився на ту кров з якоюсь демонською радістю, і знов на його лиці заграв ідіотичний усміх” [10, т. 21, 175-176].

Реальна сцена вбивства тварин навряд чи була значно довшою у часі від змальованої Франком. Автор детально, до найменших дрібниць,

описує всі стадії страшної картини, яку запам'ятав ще у дитинстві. Очевидно, картини жорстокості мають здатність гіпнотично впливати на підсвідомість людини, тому й “рубінова кров телят” упродовж багатьох років “блиском дорогого кришталю”, виблискувала у калейдоскопі Франкових “споминів” так само, як і ті епізоди перебування “на станції у Кошицької”, які “світяться” добром, гумором, красою, творчістю, зрештою, так само, як вияскравлюються у пам'яті дивовижні ружі, які допомагав вимальовувати “цьоці” на скринях малий Івась.

Тим ружам, як і процесу їхнього створення, Франко присвятив окремих, п'ятий розділ твору. Змістова та поетикальна значущість цього розділу виходить за межі окремо взятого оповідання, оскільки проливає світло на цілий пласт Франкових творів імпресіоністичного спрямування: знайомить нас із початками його “кольорознавчих студій”. Адже, як справедливо зазначає О. Сербенська, “Франкове бачення, відчуття і сприймання барви має свою динаміку. Прагматичний бік кольору Франко пізнав у “цьоці” Кошицької – влательки у Дрогобичі столярної майстерні” [9, 436].

Франкове зацікавлення проблемами кольористики слід розглядати саме в контексті імпресіоністичної художньої системи, бо заглиблення у психологічний світ і генетичний зв'язок з образотворчим та іншими видами мистецтв призвели до активного використання в літературному імпресіонізмі словесних засобів відтворення кольорів, світлотіней, звукових барв і тонів, що передають зміну внутрішніх почуттєвих станів автора [5, 21]. Можна сказати, що кольористика в імпресіонізмі стала таким важливим компонентом, що висловлена у “Щоденнику” братів Гонкурів теза – “живопис – це не малюнок; живопис – це фарби” – із малярства перекинулася на літературу. У цьому сенсі палітра п'ятого розділу оповідання здається особливо багатою. І тут маємо не тільки по-натуралістичному детальний опис процесу створення потрібних фарб (розтирання на кам'яних плитах бляйвайсу та жовтої охри, приготування олійної фарби, змішування жовтої та синьої фарб для отримання зеленої тощо), але й авторське інформування щодо власних кольористичних смаків і вподобань: “Мене найбільше радували, – пише Франко, – ті місця, де були більші хляпи якої-будь чистої краски, головню цинобру та синьої фарби. Бляйвайсу я не любив, жовта фарба була мені ненависна...” [10, т. 21, 185]. Як бачимо, ще у дитинстві в естетичній свідомості Франка формувалися певні асоціативно-настрійні установки щодо різних кольорів і відтінків, щоб пізніше неодноразово проявитися в художніх творах письменника. Ключову підказку для розуміння всього кольористичного спектру у творчості І. Франка підмітила у його “Столярні” О. Сербенська. У статті з про-

мовистою назвою “Кольороназви у прозі Івана Франка” вона, зокрема, зазначає: “Цю, ще з дитинства, відразу до жовтого, виявляємо в багатьох місцях Франкових писань. Кольоративи на позначення жовтизни вібрують переважно чимось негативним, пов’язаним з нужденним, неприємним” [9, 436]. Натомість, “у зеленому митець бачив символ “здоров’я, сили, краси і надії”. Це переважно щось приємне для Франкового ока й душі, барва рідної землі у час її оновлення та життєвого буяння” [9, 438].

Як відомо, однією з характерних ознак імпресіонізму є тенденція до поєднання на рівні художнього твору різних видів мистецтва. Франкова майстерність у синтезуванні літератури та живопису найяскравіше проявилася в його пейзажистичі. Багатобарвність, настроєвість, ліричність та високий артизм позначені плеренні твори І. Франка “На лоні природи”, “Щука”, “Мій злочин”, “Під оборогом”, “Неначе сон”, а також “пейзажно-музичний любовний етюд” (жанрова дефініція І. Денисюка) “Дріада”. Відтак, для глибшого розуміння символіки кольору в цих творах знайомство з оповіданням “У столярні” буде зовсім не зайвим.

“На станції у Кошицької” Франко отримав також свої перші “уроки” нестандартного, нешаблонного малярства. Адже “цьоцині” малюнки “визначалися нечувано сорокатию доборою фарб і дивовижними контурами цвітів. Щоправда, і одно й друге не виходило з утертого здавен-давня шаблону, але “цьоця” любила при малюванні давати волю руці і підмінювати фарби” [10, т. 21, 184]. “Цьоцин” “живопис” супроводжувався, як правило, “набожними піснями”, мажорний чи мінорний настрій яких неодмінно впливав на характер малюнку. Результатами творчих “експериментів” Кошицької поставали “шедеври”, яких “рисунок і кольори могли б здивувати й найдикішого дикаря” [10, т. 21, 185]. І хоч “із висоти літ” письменник іронічно ставиться до “невибагливого смаку” “мисткині”, все ж, згадуючи, яке враження справили її малюнки на нього в дитинстві, зізнається: “Я зразу дивився з великою набожністю на ті “цьоцині” артистичні вправи, подивляв її штуку й смак і любувався довершеними творами” [10, т. 21, 185]. Звичайно, примітивне малювання Кошицької не претендувало на лаври “високого” мистецтва, хоч “високе” нерідко набирало наснагу в примітивному, наївному, але щирому та безпосередньому народному мистецтві (приклад Марії Приймаченко, перед геніальністю якої схилив голову Сальвадор Далі, в цьому аспекті є показовим). Мабуть, “цьоця” і уявити собі не могла, що її невинну звичку “при малюванні давати волю руці і підмінювати фарби” залежно від настрою колись іменуватимуть імпресіоністичною манерою, навколо якої поважні мистецтво-

знавці розгортатимуть справжні інтелектуальні баталії. Одну з таких суперечок І. Франко описує в оповіданні “*Odi profanum vulgus*”, вперше надрукованому в “Літературно-науковому віснику” 1899 року разом із іншими творами письменника під промовистим заголовком “В плен-ері. Вірші і проза Івана Франка”. Прихильник нового мистецтва Артист виступає проти об’єктивізму в мистецтві, бо, мовляв, митець не може бути об’єктивним, оскільки “малює так, як уміє, як його навчили, після старих шаблонів”. Тому слід бути ширим і зізнатися: “віримо тільки в свої нерви і в свою фантазію”. Більш поміркований у поглядах на мистецтво Професор іронічно додає: “І в зелені коні, червоні дерева, помаранчову траву і кармінове небо”. Але Артист стоїть на своєму: “У все те! Передаємо вам наші суб’єктивні враження та й годі. Більше не годен вам дати ніхто; всі інші тільки оббріхують вас” [10, т. 21, 83].

Безперечно, “цьоця” була щирою, безпосередньою та суб’єктивною у своєму малярстві і це можна, перефразовуючи Франка, назвати тим мимовільним, несвідомим імпресіонізмом, конечним у творчості кожного митця. І хоч зрілому Франкові багато в чому імпонувала виражена і поміркована позиція Професора (він не безкритично ставився до “безідейного імпресіонізму найновіших французів та бельгійців”, а “кольористичні оргії”, в яких любувалися сучасні йому “декаденти та пленеристи пера і чорнила” і зовсім засуджував), усе ж складається враження, що “цьоцин” здоровий творчий авантюризм інколи прокидався і в ньому і призводив до створення таких нетипових для своєї доби “майстерверків” як “Дріада”, “Поки рушить поїзд”, “Син Остапа”, “Неначе сон” та інших.

Зрештою, невизнання правил і норм у мистецтві (ще одна спільна типологічна риса натуралістичного й імпресіоністичного напрямів) стала загальноприйнятною в кінці XIX – на початку XX століття. Цю тенденцію в тогочасному літературному процесі з вражаючою прозорливістю підмітив І. Франко: “Література в її цілості чим раз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чим раз більше подібна до життя, де ніщо не повторюється, де нема правил без виїмків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безконечна різнорідність явищ – течій” [10, т. 41, 525]. У знаменитому трактаті “Із секретів поетичної творчості” Франко, по суті, з’ясовує особливості імпресіоністичної естетики: “...В артистичній творчості краса лежить не в матеріалі, що служить їй основою, не в моделях, а в тім, яке враження робить на нас даний твір, і якими способами артист зумів досягнути те враження” [10, т. 31, 118].

Мікростудія оповідання “У столярні” не тільки розкриває жанрово-стилістичні секрети поетичної творчості Івана Франка, але й з’ясовує причини вияву генетико-типологічної спорідненості натуралізму й імпресіонізму, принаймні в одному окремому творі письменника. Їх (причин), на наш погляд, декілька.

Жанрова специфіка. Фрагмент у жанровій ієрархії обидвох напрямів займає провідні позиції. “Спомини” ж фрагментарні за самою своєю природою. Причому автор може протоколювати окремі “шматки життя” (натуралізм), а може так само фактографічно описувати враження від “шматків життя” (імпресіонізм). У різних розділах “У столярні” зустрічаємо обидві манери. До того ж у ремісничо-трудовій ідилії, якою, по суті, є аналізований твір, навіть найдрібніші деталі життя, побуту і праці героїв мають бути описані з натуралістичною скрупульозністю. Водночас самоцінність і самодостатність усі ці деталі отримують тільки з огляду на їхню асоціативну, настроєво-емоційну наповненість.

1. Пошук оптимальних засобів художнього зображення. І натуралісти, й імпресіоністи солідаризувалися з тезою братів Гонкурів про те, що “мистецтво – це збереження у вищій, абсолютній, закінченій формі якоїсь миті, якоїсь ледь вловимої людської особливості” [2, 539]. Франкові “спомини” відтворюють найяскравіші миттєвості його побуту “на станції у Кошицької”, і в цьому сенсі “цьогоціні” дивовижні “ружі” та “рубінова кров телят” однаково “просилися” із підсвідомості на папір. А що провадили ці спогади відповідно “у світ краси й гидоти”, то не дивно, що письменник вдається в одному випадку до поезики імпресіонізму, а в іншому – натуралізму.

2. Особливості індивідуального стилю письменника. Однією з визначальних рис творчого методу І. Франка є синтезуюча здатність, завдяки якій письменнику вдавалося поєднувати елементи різних, часом діаметрально протилежних за своїми ідейно-естетичними настановами напрямів (романтизму та реалізму, реалізму та натуралізму, натуралізму та імпресіонізму тощо) на якісно вищому рівні художнього узагальнення. Так само майстерно Франко поєднував позірно непоєднані елементи форми та змісту художніх творів (форму сонета і натуралістичний зміст у “Тюремних сонетах”, жанр ідилії й елементи поезики натуралізму в “Лесишиній челяді”, “У столярні”). До особливостей творчого методу Івана Франка слід зачислити і демократичність письменника в аспекті вибору прийомів і засобів художнього зображення, його невизнання схоластичних правил і норм у мистецтві, що за духом теж відповідало поетикальним настановам натуралізму й імпресіонізму.

Звичайно, чітку межу між натуралізмом та імпресіонізмом важко провести навіть в окремо взятому художньому творі, оскільки обидва напрями виробили подібну техніку письма (фактографічне відображення *дійсності* в натуралізмі та *вражень від дійсності* в імпресіонізмі). І все ж ми спробували довести, що генетико-типологічна спорідненість натуралізму й імпресіонізму існує не тільки на рівні теоретичного моделювання, а й у художній практиці митців, і докази цієї тези можна, зокрема, віднайти й у “Столярні” Івана Франка. Власне, синтез поетикальних елементів зазначених літературних напрямів і дозволив письменнику віднайти той максимально ефективний художній інструментарій, завдяки якому розрізнені Франкові “спомини” про перебування “на станції у Кошицької” гармонійно поєдналися в шедевральної мозаїчну картину про світ дрогибицького ремісничого передмістя.

Література

1. *Бахтин М.* Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – Москва: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. *Гонкуры Э. и Ж.* Дневник. – М., 1964. – Т. 1. – 710 с.
3. *Давидь-Соважо А.* Реализмъ и натурализмъ въ литературе и въ искусстве. – М., 1891. – 350 с.
4. *Денисюк І.* Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ століття. – К., 1981. – 214 с.
5. Зарубіжна література / За ред. О. М. Ніколенко, Н. В. Хоменко, Т. М. Конєвої. – К., 1998. – 320 с.
6. Импрессионисты, их современники, их соратники: [Сборник]. – Москва, 1976. – 319 с.
7. *Наливайко Д.* Искусство: направления, течения, стили. – К., 1985. – 365 с.
8. *Приходько І.* Поетика “Лесишиної челяді” І.Франка // Укр. літературознавство. – 1989. – Вип. 52. – С. 29-33.
9. *Сербенська О.* Кольороназви у прозі Івана Франка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССL. Праці Філологічної секції. – С. 430-448.
10. *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – К., 1978 – 1986.

ІВАН ФРАНКО ПРО ЛІТЕРАТУРУ В ЛИСТАХ

Зенон ГУЗАР
(Дрогобич)

Епістолярій Івана Франка – неоціненне джерело для усвідомлення його поглядів на українську і світову літературу, художню творчість загалом. Вивчення його листів допомагає багатогранніше висвітлити його як вченого-літературознавця, історика і теоретика літератури. У своїх листах до різних адресатів він висловив багато думок і про власну літературну творчість.

Дуже важливим є основоположне визначення Франком власного творчого кредо. Звернемося до листа, адресованого М.Павликові, від 12 листопада 1882 р. Там Франко формулює своє кредо як «реалізм ідеальний». Можемо сміливо твердити, що цьому кредо письменник був вірним упродовж усього свого творчого шляху. «Се є реалізм ідеальний, котрий приймає реалізм яко методу, а ідеалізм (не ідеалізування людей, але представлення людей з їх добрими і злими боками, а головне – представлення типів, котрі б уособляли в собі думи і змагання даної доби, – представлення розвитку суспільності) – яко зміст, яко ціль» (48, 331). Іван Франко завжди підкреслював, що метою мистецтва має бути ушляхетнення людини, зміцнювання духовних сил. Висока духовність! Основою української духовності, української ментальності, софійності є кордоцентричність, філософія серця. Саме ця філософія пронизує творчу істоту, творче єство великого письменника. В листі до своєї духовної доні, поетки Уляни Кравченко, він писав (лист від 14 листопада 1881 р.): «... до написання доброї повісті треба не тільки сили чуття, але також сильної і ясної фантазії [...], великого вчитання в повістовій літературі других народів, треба виробленої методи і великого запасу знання». Однак найголовніше – це «знання серця людського», бо «... хто вміє [...] глибоко потрясти серце другого чоловіка, той мусить – свідомо чи інстинктивно – *знати дорогу до серця*» (48, 369).

І.Франко немало уваги приділяв психології творчості, ділився такими думками з початківцями. Олі Рошкевич писав: «Колись, як [...] проясниш свій погляд на цілість життя і на глибше значення фактів, то прийде і така хвиля, коли якийсь незвичайний факт поразить фантазію і більша цілість немов сама собою зложиться з призбираного матеріалу. Таким способом працюють всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя» (48, 175).

«...пишучи що-небудь, я зовсім не хочу творити майстерверхів, не дбаю о викінченість форми і т. д. не тому, що се само собою не хороша

річ, а тому, що натепер головне діло в нас сама думка, головне завдання писателя – порушити, зацікавити, вткнути в руку книжку, збудити в голові думку» (48, 199). У явищі мистецтва «слова потрібні, гарячі переконання, живість і теплота», хочеться «... більше крові, більше накіплого горя і сліз» людини і ще раз людини, однак сам Франко писав, що в ньому «... великий кусень естетика в печінках» (48, 203). Талановитий письменник бачить «...ясніше від других, чує живіше, переймається, переконує» (48, 135).

«Повість «Лихі люди» зацікавила мене дуже. Сюжет дуже хороший, рамки тісні і дають можливість всі деталі якнайдокладніше викінчити». Це пише студент Іван Франко в листі до М. Драгоманова від 6 лютого 1877 р. (48, 55). Знову ж пише студент: «Я стараюся зайняти весь свій час працею (власне, працею письменницькою. – З. Г), думати о героях своїх повістей, а не о будучім своїм житті. Ба, не можучи оборонитися й тих думок, я чіпаю їх в свої руки і перероблюю в повістярські мотиви, що робить і дику сатисфакцію. Таких шкідців у мене багато під пером, а ще більше в голові. Ох, коб лише сили, супокою, тихого безпечного життя – а всі ті картини і характери вийшли би так стрійко і цільно на світ» (лист до О.Рошкевич від 30 липня 1878 р) (48, 89).

Працював молодий письменник навіть у тюрмі. Так у листі до М. Драгоманова (початок березня 1878 р.) читаємо: «Я хотів з матеріалів, зібраних у тюрмі, написати обширнішу картину злодійського життя...» (48, 77). Тут згадаємо пізніше написані такі твори, як «На дні», «Пасталаки», «Хлопська комісія», окремі сценки в повісті «Лель і Польель» і, звісно, «Тюремні сонети»...

У своїй ранній статті («Поезія і її становисько в наших временах. Студіюм естетичне і дефініція поезії», ж.-л «Друг», 1877) Франко підкреслював, що поезія є винайдення іскри божества в дійсності (див. т.26, с.399). В одному з найраніших своїх віршів поет, звертаючись до Творця, писав:

Дух наш із Твого духу родом
І вічно зв'язаний з Тобою
І вічніи огнива ті –
Лиш творчість духу із любовою (3,291).

Запам'ятаймо, читачу, ці слова: творчість духу і любов...

Пізніше в поемі «Смерть Каїна» Франко проголосить: «Чуття, великая любов – ось джерело життя». Високі почуття, життя, сповнене духовності...

Тут доречно буде навести ще одну характерну цитату: в листі до молоді поетки Клементини Попович Франко писав: «... талант у Вас

є, але нема любові [...]», а слід неодмінно «... заглибити і огріти серцем саму річ» (48, 526).

Поезія «...повинна в найдосаднішій і найвищій формі висказувати найвищі змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все [...]» (48, 406). І далі: «...повинна бути великою часткою тої культурної, поступової праці, до котрої ми покликані».

Пригадаємо тут євангельське вчення про покликання; «semper tūro», – скаже згодом поет. А латинське слово tūro означає і «покликання»...

Поетичний твір має впливати з «серця, його (поета – З.Г.) живої крові»: «... Шашкевич написав лиш кілька кусничків, досить не викінчених щодо форми, а прецінь вони чарують і завсіди читатель тим, що виплили з серця чистого, з душі і темпераменту оригінального і дуже симпатичного. Не говорю уже в такій сердечній і прямо до серця промовляючій ліриці, як Шевченкова» (46, 323). «Серця, серця, серця», – кликатимуть поетові «невроджені діти» (Поезія «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вие», т.3, с. 169, твір, що так вразив Лесю Українку).

Посилаючи Улянї Кравченко Шевченкову «Марію» («...єсть се [...] найкраща перла нашої поезії»), поет просить: «...читайте її, і вчитуйтесь добре, і пильно придивляйтесь, як можна речі, на око прозаїчні, піднести до високої поезії, як можна малими средствами, кількома простими словами викликати велике враження» (38,402).

Звернемо тут увагу на т. зв. «прості слова». І.Франко має на увазі поетичні образи, підкреслимо – образи великої мистецької експресії, які не є локальними тропами (метафорами, епітетами тощо). Такі образи називаються автологічними. Тарас Шевченко був великим митцем такого Слова, а ми пам'ятатимемо, що «... без образу немає мистецтва, зокрема, поезії» (О.Потебня), що мистецька образність аж ніяк не зводиться до наявності у творі т. зв. «художніх засобів» (тропів). У дивовижно прекрасній поезії «Садок вишневий коло хати» немає ні одного тропа... Така особливість змістоформи названої поезії.

«Зміст і форма мусять бути [...] введені в якнайповнішу гармонію» (48,403).

Зупинимось тепер бодай коротко на питанні поглядів Івана Франка на ті чи інші явища української літератури та на власну творчість у його епістолярії.

Підкреслимо, що поза увагою Франка не залишалось, по суті, нічого – як у рідній, так і світовій літературі, а також в науці про неї.

У листі до фольклориста Мелітона Бачинського, який надіслав свої вірші до журналу «Світ», маємо такі думки: «Сатира має показувати невтомність духову людей не думаючих, заматерілих в старих

передсудах, поезія, конечно, мусила б показувати нову дорогу або закликаати на ню. Не хочу через те сказати, щоби поезія наша мала бути самі тільки поклики і др. фрази. Протівно, більше ще були б пожадані такі поезії, де би представлялись реально сцени з життя чи то люду, чи інтелігенції, сцени типові і характеристичні» (48, 281).

Цікаві думки висловив І.Франко в листі до Олени Пчілки (кінець грудня 1885 р.): «А до критики треба мати не тільки чуття здорове і нормально розвите, а й розум освічений та нагострений, як бритва, аналітичний. А тут іменно, як кавалок артиста себто синтетика, я чую свою найбільшу хибу [...]» (48, 597). Письменник підкреслює, що художній образ є вислідом творчого антитезу – про це він говорив не раз. Саме творчий синтез визначає специфіку мистецтва, яке має викликати «поетичне зворушення», відповідне враження не стільки від «моделія» (тобто від предметного рівня твору), скільки саме від мистецької специфічності образу. Головна мета поезії впливати на почуття людини. Згадаємо тут слова Фауста, звернені до Маргарити: «Почуття – це все». «До людських сердець по-людськи заговорити» (це сказав І.Франко в статті «У нас нема літератури»). Вельми важливою є думка І.Франка: «... у своїй конечній цілі поезія сходиться з молитвою»). Ці слова – з передмови до книжки «Вибір декламацій для руських селян і міщан. Зладив і передмову додав І.Франко». – Львів, 1902. А в рецензії на книжку «А.Кримський. «Пальмове гілля» І.Франко прагнув, щоб автор цієї книжки «... твердо стояв на погляді про святість щирого чуття і святість творчої духовної сили». До речі, вірш І.Франка «Земле моя, всеплодющая мати» М.Коцюбинський у своєму відомому рефераті назвав «поетичною молитвою». А сам автор цього вірша вказував, що у Шевченка в останній період його творчості бачимо «...незвичайний підйом релігійного духу» – звідси, зокрема, такі величні твори, як «Неофіти» і «Марія».

Звернемося тепер до іншого аспекту поглядів письменника на творчість. Він вирізняв три стани творчого процесу. Перший – це виникнення задуму, «еруптивне» виринання образів, їх (свідоме чи підсвідоме) формування, творення, виношування «скелета» твору. Це, по суті, найважливіший етап. Другий – сам процес написання. Він може бути майже автоматичним, коли твір до кінця пережитий. І третій етап – шліфування твору, якщо воно потрібно. Підсвідоме діє на початок першого етапу як вирішальне. Свідоме «викається» на стадії обдумування цілісної структури твору. Однак мусимо *пам'ятати, що ці етапи і стани не розмежовані* абсолютно.

Як здійснюються, реалізуються «еруптивні» образи І.Франко прекрасно показав у власному вірші «Ніч. Довкола тихо, мертво» (3, 44).

Дуже докладно писав письменник про творчу асоціативність, загалом про специфіку творчого процесу в знаменитому трактаті «Із секретів поетичної творчості».

Олена Пчілка – мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова. Івана Франка єдали з нею дружні особисті і творчі стосунки. Залишилось немало листів, у яких піднімались різні питання. Пригадаємо, що Іван Франко вельми прихильно привітав альманах «Перший вінок», виданий у Львові 1887 р. заходами саме Олени Пчілки та Наталі Кобринської з активною допомогою І.Франка. Це була, як відомо, перша збірка творів письменниць-жінок по цей і по той бік імперського кордону. В альманасі оприлюднено художні твори і статті на жіночі теми Наталі Кобринської, Олесі Бажанської, Ганни Барвінок, дрогобичанки Олени Грицай (матері відомого літературознавця, популяризатора української літератури в німецькомовному світі, що в першій половині ХХ ст. жив у Відні), Дністрової Чайки, Уляни Кравченко, Лесі Українки та ін. У збірці були також етнографічні матеріали Софії Окуневської та Ольги Франко.

Ось що писав І. Франко в листі від 4 січня 1886 р.: «Мушу Вам сказати, що наші галицькі редактори великі прихильники і хвалителі Вашої музи [...] за той свіжий тон і за ті ясні кольори, які світяться з кожної строчки Вашої – щоб Вашим же ловом сказати «вельми зграбницької прози». І справді, мов на свіжо розквітаючій луці оддыхаєш, так ялось любо стає, читаючи Ваші оповідання, а то й вона така ж делікатна, мила та зграбна, мов та вода погожа в гарячу днину [...]. Ви перші і досі одинокі виводите в українській мові правдиву, живу конверзацію (розмову, діалог – *З.Г.*) освічених людей» (49, 10). Йдеться, зокрема, про оповідання «Товаришки», (опубліковане в «Першому вінку»), в якому читач зустрічається з образами Люби Кановської та Раїси Братової, що їдуть з провінційного містечка за кордон здобувати вищу освіту – явище на той час виняткове. В Цюріху вони опиняються в середовищі студентів-земляків. Раїса виходить заміж за професоранімця і залишається за кордоном, а Люба повертається в Україну і безкорисливо служить людям, оселившись у глухому селі.

Коли І.Франко у вересні 1885 року став робочим редактором журналу «Зоря», він прагнув перетворити цей часопис «на українсько-галицький», тобто такий, у якому «на полі белетристики [...] первенство» мали письменники з Великої України (див. лист до Б. Грінченка від 18 січня 1886 р.).

Відомо, що письменник мав також дружні стосунки з польською письменницею Елізою Ожешко, в якій бачив представницю «поступового і твердого духу в польській літературі» (49, 47) і радив їй (коли

вона попросила допомогти їй зорієнтуватися в сучасній українській літературі) звернути увагу на Панаса Мирного, Ю.Федьковича і Н.Кобринську.

І.Франко мав намір видавати свій журнал. Він мав називатися «Поступ». Тому звертався до наддніпрянців з проханням надсилати йому художні та літературно-критичні праці. Так у листі до Б.Грінченка він пише, що «особливо пожадані були б «Причинки до української бібліографії», огляд українських видань, огляд історії і розвою українського театру, ширші критичні праці та дописи про народні школи і праці характеру економічного». В листі до Михайла Комарова¹ (26 листопада 1886 р.) просить «... докладний критичний розбір праць О(Панаса) Мирного і Нечуя-Левицького, а також скільки можна докладну історію українського театру» (49, 86).

1882 року І.Франко мав намір «зайнятися історико-літературною роботою над творами Шевченка, а головне [...] над творами політичними з-перед 1847 року». У листах до Олександра Пипіна², М. Драгоманова він просить допомогти йому різними матеріалами, зокрема, про оточення Шевченка (Є.Гребінку, слов'янофілів, М.Марковича, О.Білецького та ін.).

У свій час Петро Ніщинський, псевдонім Байда (1832 -1896), переклав «Одіссею» Гомера (переклав він також 6 пісень «Іліади», «Антигону» Софокла, «Слово о полку»; був автором розвідок про грецьку музику і метрику, численних підручників грецької мови. Створив славнозвісні «Вечорниці» до «Назара Стодоли» Т.Шевченка, а також славетний хор «Закувала та сива зозуля»; писав солоспіви і здійснював обробки українських народних пісень). Про згаданий переклад «Одіссеї» Іван Франко в листі до М.Драгоманова від 1 березня 1889 р. писав: «А «Одіссея», переведена Ніщинським, так хоч і для простого народу згодиться: я колись розказував її з пам'яті в селі через кілька вечорів – і слухати її сходилася майже вся наша слобода [...] і відірватись не могли, – розказував і арештантам у тюрмі, і добре знаю, яке вона враженя робить» (49, 201). Дуже промовисте, багатогранне визнання!

В іншому листі до того ж адресата Франко просить «добре видання Дантової «Divina commedia»; йому б хотілося «...навідуватись до тої колосальної святині середньовікового духу, головню задля недосяжної простоти і грандіозності її стилю. Може, удасться дещо й на наше бідне поле перенести» (49, 303). Як відомо, сам Франко написав монографію «Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх віків. Життя поета і вибір із його творів», що вийшла у Львові 1913 р. Данте він читав ще в гімназії в німецькому перекладі.

У листі до М. Драгоманова від 23 листопада 1889 р. Франко пише про свої плани щодо докторської дисертації. Мав намір опрацювати тему «Літературний рух русинів 1848 р.», але керівник кафедри української філології у Львівському університеті Омелян Огоновський сказав: «Прошу, щоб то була справді література, а не політика». Тут Франко зазначає: «Ну, а у нас в 1848 р. «справді літератури» майже не було, а була тільки політика. Так само прийшлося покинути й другу тему, до котрої мене тягло – політична поезія Шевченка 1840-1846 років. От я зупинився на темі зовсім уже невинній з політичного боку – піснях церковних. Пісні ті, найважливіший пам'ятник уніатської літератури, повстали в XVII і XVIII віці і сконцентрувались в виданні Почаївського «Богогласника». І далі таке зауваження: «Пісні церковні, о котрих я говорю, все через те, що були введені до обряду церковного (в церкві православної того нема), мусили мати деякий вплив на народ [...]. Більша часть пісень зложена язиком церковним, але деякі майже чистим народним [...]. Так от вам одна галузь моєї теми: прослідити вплив «Богогласника» на народ. Друга, важніша часть – прослідити генезис «Богогласника» т. є. зібрати, що можна, про джерела – дуже інтересна» (49, 219-221). Далі в листі І. Франко уточнює окремі дані саме про джерела греко-католицьких церковних пісень. Загалом цей лист засвідчує глибокий інтерес Франка до проблем релігійного буття нашого народу. Підкреслимо, що таких свідчень письменник дав немало. Він у цьому ж листі дав немовби проспект докторської праці, виявляючи глибокі знання предмету. Ще більш докладний проспект дисертації Франко подав у листі від 26 квітня 1890, зазначаючи, що він «... всюди старавсь добиратися до суспільного ґрунту».

На берегах зазначимо, що саме в цьому листі І. Франко подає своє докладне *sigillum vitae* (автобіографію) в зв'язку з обіцянкою М. Драгоманова написати передмову до збірки «В поті чола» (1890). Лист закінчується таким визнанням: «Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився або чув від своїх свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як-то кажуть, переміряв власними ногами. В такім розумінні всі вони частки моєї автобіографії» (49, 251-252). Підкреслимо тут слова «В такім розумінні». Річ у тім, що йдеться тут, очевидно, не лише про зовнішні факти, а й про внутрішні – переживання, відчуття і почуття, враження, викликані певними фактами і ситуаціями.

Іван Франко впродовж багатьох років листувався з відомим орієнталістом і арабістом Агатангелом Кримським. Так у листі від 29 листопада 1890 р. він пише про Омара Хаяма і називає великим поетом

Фірдоусі у листі від 9 грудня читаємо: «Я дуже рад, що ви такі охочі до роботи над перекладами орієнтальних поетів, про котрих я ще в гімназії на раз з тугою думав, читаючи вривки з низ в німецьких перекладах» (49, 207). Згадуються ту Гафіз, Сааді, пише автор про «... велику силу такого чистого людського елементу, котрий ніколи не устаріє» в поемі Фірдоусі «Шахнаме», про «інтернаціональне значення» індійської літератури, болгарські пісні, «Легенду про Юліана Милостивого» Флобера тощо.

Нашому читачеві либонь буде цікаво дізнатися, якої думки був Іван Франко про Леопольда фон Захер Мазоха (1836-1895). Ольга Франко писала чоловікові, що в «Коломийському Дон-Жуані» (це твір Мазоха) вона зовсім не бачить галицьких типів, а сам він «...виходить жид родом із Еспанії». На це Франко відповів: «Щодо Захер Мазоха ти помиляєшся: він ані не жид, ані з Еспанії родом, а справді галицьким, син бувшого 1840-1848 у Львові директора поліції Сахера. А що він про Галичину бреше несотворені речі, се звісно цілому світу, крім французів і москалів» (49, 286).

Надзвичайною була обізнаність Франкова в найрізноманітніших явищах світової літератури, як і його прагнення займатися літературознавчими дослідженнями на дуже специфічні теми. Так, наприклад, йому серед іншого (а таких знахідок було чимало) вдалося знайти рукопис «Містерій на Страсті Христові» (1670 р.), який він опублікував у журналі "Киевская старина" (1891, кн. 4). Пізніше він зазначав: «Хотів би я зайнятися розбором "Містерій Страстей Христових" [...], та не можу [...] дійти, відки міг узяти її автор таке розуміння типів Христа і Марії, яке там бачимо (Христос не хоче йти на муки і свариться з ангелом, що приносить йому чашу терпіння, а Марія хоче сама взяти муку на себе, а далі хоче з мечем кинутися і відбити Христа у мучителів). Се на всякий спосіб доволі незвичайне розуміння страстей Христових і варто би його ближче пояснити» (49, 289).

2006 року Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка видрукував «Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко». Це три томи, 2350 сторінок. А через два роки – «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка».

А в квітні 1892 року І.Франко зазначав: «Скінчивши роботу над приповідками, я займаюся збиранням казок і думами, що на тім полі у нас дуже багато интересного можна знайти» (49, 332).

Восени 1892 року новий редактор журналу «Зоря» Василь Лукич запросив І.Франка до співробітництва, на що отримав відповідь: «Запросини твоєї радо приймаю, та не знаю о це, що би я міг тобі прислати,

крім дрібної белетристики, сли вона у мене трафиться. Поки що посилаю дві віршові «східні повісті»; таких повісток при моїх студіях трафиться, певно, не одну найти по дорозі, та тут головне діло найти форму, досить прозору і куцу, щоби вони робили ефект» (49, 365). Поетичні твори «Ідилія» та «Указ проти голоду», що мають підзаголовки «Східна повість», були надруковані в «Зорі». І.Франко, автор повісті «Для домашнього вогнища», з приводу свого твору писав: «Перебуваючи у Відні і займаючись трохи славістикою, вечорами я написав повість. Тло її – недавні події в Галичині, а саме – скандальний факт продажу дівчат до закордонних публічних домів і отой також скандальний процес, який відбувся кілька років тому над п. Вайс, що під вивіскою пансіону тримала публічний дім для золотої молоді – цивільної та військової. Усі ці скандальні речі в повісті прикриті ніби туманом і драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний [...]» (49, 369). А в листі до М.Драгоманова від 20 грудня 1892 р. автор зазначає, що «скінчивши свій роман іще у Відні», він переробив «по-своєму» індійську легенду про Гарісчанду і Вісвамітру (поема «Цар і аскет»). «Я старався цю типово індійську штуку переробити якомога на загальнолюдський ґрунт, не фальшуючи її основного характеру» (49, 371). Поема спрямована проти тих «святих», «котрі в погоні за святістю загубили людське серце і людське чуття».

Одним з нездійснених творчих проєктів Франка був намір написати «Трилогію про Хмельницького» («Жовті Води», «Берестечко», «Смерть Богдана») і «долучити» до трилогії драму «Іван Богун». У листі до М.Драгоманова (14 січня 1893) письменник говорить: «Чую дуже добре, яка се величезна задача і кільки трудкості тут спеціально для драматурга, щоб зробити справді драму, т. є. одно ціле, органічне дійство, а не ряд сцен, заповнених політичними тирадами [...], драма така мала б деякий сучасний інтерес» і що вона може дати доброму драматургові «широке поле до показання своєї сили» (49, 377).

У листі до того ж адресата (квітень 1893) І.Франко пише, що «збічник уже друкується». Йдеться про друге, вчетверо більше видання збірки «З вершин і низин»: «Я даю туди дещо з друкованого (все те, що було в першій збірці і ще дещо з газет) і головну масу досі не друкованих віршів [...]» (49, 389). «Піде сюди і «Чарівна кума», підуть жидівські оповідання, тюремні сонети і т.д.» (49, 390).

Задували ми про задум написати трилогію про Богдана Хмельницького. Був ще один нереалізований задум. «Пропонуючи товариству «Руська бесіда» свої драматичні твори, переклади та переробки творів Кальдерона, Лопе де Веги, Шекспіра), Франко назвав також «Драму з життя інтелігенції», що мала називатися «Світло і в тьмі світить». Мо-

жемо лише вельми пошкодувати, що ця річ теж із «ненароджених дітей».

Цікаві думки знаходимо в листі до А.Кримського (лютий 1894): «Листи навіть невеликих списателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності, а щодо укр. Списателів, як знаєте, тисячі обставин причинюються, щоб життя і розвій їх прислонити тайною. Відси йдуть усякі теорії про сякі чи такі на них впливи, теорії, котрих, звичайно, не треба б, якби ми знали дійсно, на чім образувався, з ким зносився і як розвивався даний писатель. От тим-то я думаю, що кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед [...]» (49, 462). Звернемо увагу на лист до А.Кримського від 22 березня 1894. Франко пише, що «...ті перські лірики та моралісти а Іа Гафіз, Сааді і др.» йому не подобаються. «Покиньте к бісу тих мудреців а візьміться до поетів, котрі навсправжки вміють любити і ненавидіти, дуріти і боротися, плакати і сміятися [...]. Чи знаєте, що Сквородині «Харьковския басни» десять раз глибші і краще розказані, ніж саадівські» (49,430).

А ось відгук на твори Уляни Кравченко: «вірші гарні, хоч трохи надто етеричні, метафізичні та абстрактні, як уся Ваша поезія» (49, 505).

Серед кореспондентів Франка був наш краєнин Юліан Яворський (1873-1937) – літературознавець москвофільської орієнтації, дослідник давньої літератури, видавець журналів «Живая мысль» та «Живое слово», до яких співробітничати запрошував Франка. В журналі «Беседа» Ю.Яворський оприлюднив свою рецензію на збірку «3 вершин і низин» – «Верхи и низы современной малорусской поэзии. Критический очерк». З цього приводу І.Франко пише: «... а вдячний Вам за неї (тобто за рецензію. – З.Г.), бо все-таки Ви були одинокий, хто приложив до них скальпель критики [...], я признаю вповні управління критики навіть тоді, коли вона виходить з основ, з котрими я не згоджуюся [...]» (49, 511).

Пам'ятаємо, що від 1894 року І.Франко видавав журнал «Жите і слово». Часопис видавався на кошти дружини письменника (це було її віно), тому на обкладинці зазначалося: «Видає Ольга Франко». Журнал загалом мав високий рівень, стояв на рівні кращих європейських періодичних видань того часу.

В листі до М.Драгоманова від 1 січня 1895 року І. Франко розповідає своєму кореспондентові про глобальні плани журналу. Отож публікуватиметься повість «Основи суспільності», переклади віршів Гавлічка, «Сповідь Наливайка» Рилєєва, листи до Ю.Федьковича, «Сон князя Святослава», «Прекрасний переклад» статті Моріса Верха «Євангеліє», (переклала Леся Українка), «Матеріали і уваги до історії

австро-руського відродження», матеріали в рубриці «Із уст народу», листи українського письменника, редактора журналу «Вечорниці» Федора Заревича (1835-1879) до В.Шашкевича (сина Маркіяна). А також чимало матеріалів з царини етнографії. Хотів би Франко, щоб Леся Українка переклала для журналу драму Віктора Гюго «Горквемада» (на жаль, цього не сталося).

Знову письменник звертається до Уляни Кравченко і пише: «...якнайменше філософствуйте [...], де Ви, забувши часом, перестаєте філософствовать, а оповідаєте, чи то те, що у Вас у душі діється (не те, що в голові думається), або те, що докола Вас – виходить дуже гарно [...].» (50, 14). Отже – що в душі діється.

Про плани журналу «Житє і слово» І.Франко інформував М.Драгоманова і згодом. Так, наприклад, у листі від 25 січня 1895 року серед іншого читаємо: «...власне в белетристиці «Ж. і сл.» не держиться ніякої форми, бо обік реалістичних речей, містить твори таких ідеалістів, як Віктор Гюго» (50, 46). Ідеться також «антологію з Фірдоусівським «Шах-наме», що її підготував А.Кримський. І ще про багато інших матеріалів. У зв'язку з редагуванням цього журналу І.Франко листувався з А.Кримським, Ф.Вовком та ін. Повідомляє письменник про свої наукові плани (підготовку видання апокрифів і багато інших матеріалів).

Підтримав І.Франко маловідомого письменника Василя Загаєвича (автора оповідань «Як дбаєш, так маєш» та «Політик», які він переслав Франкові).

Цікаве визнання про себе самого І.Франко подає в листі до М.Драгоманова від 13 березня 1895: «Я вдачею своєю далеко більший романтик, ніж реаліст. Всі речі реального змісту, які я писав, справляли мені при писанню далеко більші муки, прикrostі, зденервування, ніж ті романтичні «скоки», при котрих опочиваю душею. Таким починком, такою рекреацією був для мене й «Святослав» (50, 30). Йдеться про драматичний твір Франка «Сон князя Святослава».

«Я розпочинаю незадовго друкувати колекцію апокрифів [...]» (50, 41). Як відомо, письменник, вчений і дослідник рідного слова видав п'ять томів цих пам'яток.

І.Франко листувався не лише з письменниками і вченими. Серед його респондентів був, наприклад, коваль з села Голович Городоцького району Андрій Жиклович. Так у листі до нього від 4 березня 1896 року читаємо: «Я хотів би назбирати якнайбільше пам'яток нашого старого письменства і дати їх пізнати широкому світові, щоби люди перестали вже раз клепати про нас, що русини темні, нічого не робили і не роблять» (50, 73).

Характерні і вельми прикметні штрихи до автохарактеристики своєї творчості Іван Франко висловив у листі до письменника Андрія Чайковського від 8 березня 1896 р.: «Я мініатюрист і мікроскопіст, я привик знаходити цілий світ у краплі води, тож і не диво, що коли схочу обхопити ширшу сцену, цілий крайобраз, то силуюся обхопити і перенести його в душу читача з усіма безконечними подробицями [...]» (50, 74).

Душа читача...

Знаємо бурхливу історію зі статтею Івана Франка «Поет зради», не вміщеної в зібранні творів у 50 томах. Читач може знайти її в «Мозаїці». Тут ми наведемо цитату з листа І.Франка до відомого вченого-мовознавця Бодуена де Куртене: «Приводом, який спонукав мене написати статтю про Міцкевича, були ті явища морального розтління, які появилися в польському суспільстві Галичини під час виборчої кампанії при виборах до сейму 1896 року і до парламенту 1897. Гнобили українців і власний польський народ найбільш брутално [...]. Ламали і топтали всі можливі закони, а одногослоно заповняли, що все відбувається легально» (50, 104-105).

Немовби продовжуючи розмову про себе (лист до А.Чайковського), І.Франко характеризує свій спосіб творення в листі до А.Кримського від 8 серпня 1898 р.: «...всі мої писання пливають з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, ніж з резервів, усі вони, особливо моя белетристика, напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони, як я вже говорив (див. лист до М.Драгоманова 1890 року. – *З.Г.*) у повній мірі (не в такій аляповатій, як се розумів Огоновський) є частки моєї біографії» (50, 109). Тут Іван Франко має на увазі біографію, так би мовити, «внутрішню», а не саме плетиво фактів, подій, епізодів з життя.

Література і примітки

Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Томи 3, 26, 38, 48, 49, 50. – К.: Наукова думка. – 1986.

¹ Комаров Михайло (1844 – 1913) – бібліограф, етнограф, автор багатьох бібліографічних статей та показників ("Библиографический указатель новой украинской литературы 1798 – 1883", "Украинская драматургия. Сборник библиографических пособий 1815 – 1906"), а також літератури про І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Нечуй-Левицького, М. Лисенка та ін. Уклав збірник прислів'їв та замовлянь, а також "Русько-украинский словарь" (4 т.), виданий у Львові 1893 — 98 (М. Уманець-Спілка).

² Пипін Олександр (1833 – 1904) — визначний історик літератури і фольклорист. У багатьох працях Пипіна є матеріали до історії української літератури й етнографії. У співтворстві з В. Спасовичем написав "Историю славянских литератур", у якій нарис про українську літературу належить йому. III том

чотиритомної його "Истории русской этнографии" присвячено Україні. Автор статті про російські твори Т. Шевченка, відгуків на праці з історії української літератури. Однак заперечував самотність української літератури, що викликало інтенсивну полеміку (О. Огоновський, І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов та ін.).

Іван Франко в некролозі "Олександр Пипін" серед іншого писав: "І в історії нашого національного відродження ім'я Пипіна займало почесне місце [...], він пильно звертав увагу на важніші прояви нашого духовного життя (пригадаймо його статті про Шевченкові російські повісті, про повісті Ієроніма Аноніма) і кілька разів підіймав голос проти урядової заборони української мови в Росії, хоч ніде правди діти, чинив це дуже обережно! Правда, раз, із приводу "Історії руської літератури" Огоновського, він висловив погляд, якого не сподівалися по нім його приятелі, а власне, що літературу в повні значенні цього слова може мати тільки народ, що має своє власне державне життя (36,41-42).

Ієронім Анонім – Володимир Хіляк, письменник москвофільського напрямку, священик у селі Літині біля Дрогобича, там він і похований. Про нього див. у "Нарисі".

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА ІВАНА ФРАНКА ЯК КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ДОМАГАНЬ

*Орест ДОРОФТЕЙ
(Дрогобич)*

Одним з найцікавіших і важливих аспектів Франкової наукової праці на чужомовному полі є пропаганда національно-культурних устремлінь українців. Цей напрямок писань Франка порівняно мало досліджувався в радянську добу зі зрозумілих причин. Натомість, якщо взяти до уваги його громадянську і національну позицію цілісно, то легко з'ясуємо, що ідейно та творчо виражалася вона у постійному доланні бар'єрів заблокованості національної культури, у наполегливому інтелектуальному пошукові її можливих перспектив і вибудовуванні реальних естетичних, моральних та ідейних змістів її зростання.

Як відомо, саме І.Франко утвердив і активно розпрацював естетичну і культурологічну доктрину натуралізму в українській культурі; він перетворив її у пробоевий фактор поступального розвитку в умовах глибокої провінційності української літератури і заповільненості й депресивності її інтелектуально-критичних рефлексій, без яких неможливим є подолання від'ємних та негативних моментів національно-культурної організованості. Не випадково розпочав свою культурницьку діяльність І.Франко із дуже гострих, нищівно-критичних і заперечних статей ("Літературні письма" (1876), "Критичні письма о галицькій інтелігенції" (1878), "Темне царство" (1881), "Хуторна поезія П.А.Куліша" (1882) та ін.). Він усвідомлював всю критичність суспільно-культурної ситуації в українській нації і інтуїтивно відчував нагальну потребу докорінних трансформацій. До речі, в багатьох моментах і аспектах він взорував свою критичну діяльність з німецьких зразків, з діяльності і творчості насамперед Г.Е.Лессінга, якого називав "найбільшим критичним генієм Німеччини". Це детально простежив у вже згаданій студії Я.Ярема ("Становлення Івана Франка як літературного критика і Готхольд-Ефраїм Лессінг" // ЗНТШ. – Т.ССХ.ХІХ. – Львів, 1995. – С. 60-92). Вчений зауважив, що концепція мислення Г.Е.Лессінга відчувалася вже у науковій творчості І.М.Драгоманова, основні постулати якої відчутно вплинули на І.Франка. "Критична діяльність М.Драгоманова, – пише Я.Ярема, – як і Лессінга, була спрямована на раціоналістичне висвітлення в душі природности, правдивости та життєвості всякої, зокрема художньої творчості. Він перший звернув увагу на різку суперечність між тогочасною галицькою літератур-

ною з її штучною малозрозумілою мовою ("язичієм") та банально-моральним змістом і живою дійсністю та вимогами життя" [8, 65].

Теорія натуралізму і позитивізму в часи І.Франка була таким же стимулюючим і трансформуючим глобальним чинником у європейській культурі XIX ст., як у XVIII ст. концепти просвітництва. Тому паралелі між діяльністю та ідеологією Г.Е.Лессінга і І.Франка навдивовижу виразні. Нам ідеться не тільки про питання подолання конкретних проблем у культурах Німеччини і України відповідних періодів, а насамперед про методологію і стратегію якісного переродження національних культур, про принципи і програму естетичного та інтелектуального розвитку. Про це добре узагальнив! той же Я.Ярема, тому ми наведемо ширшу цитату із його праці, щоб проілюструвати ці культурологічні паралелі. Ось як узагальнює про програму Г.Е.Лессінга український вчений. Смілива і нещадна критика дотеперішнього стану літератури та суспільства, що цю літературу створило. Насмішкувато-згірдливи осуд усього, що не відповідає вимогам часу, агресивність проти всіх несправжніх величин не тільки в літературному, а й у суспільному житті, які своїм авторитетом уособлювали та прикривали відсталість і нежиттєвість духовної творчості. Почуття задоволення у викриванні їхньої внутрішньої пустоти, претензійної бездарности та заскорузлости, рабського наслідування чужих зразків. Класичним виявом такої позиції є Лессінгова критика пастора С.-Г.Ланге і проф. К.А.Клотца. Ця критика поривала з минулим і з непошаною відверталася від традиції.

Повна молодечого запалу боротьба за новий життєвий зміст літератури. Тут вихідною є теза Лессінга про те, що єдиним змістом поезії є дія, а дія – це безперервний рух, sukcesивна зміна, це – саме життя. "Задачею іскуства, – пише Франко, – єсть заклаєтє тое життя в незмінній, тривалій формі і так представити його оку нашого духа".

Отже, у центрі уваги критики має бути боротьба за поєднання літератури з живою дійсністю і природністю, за відображення світу дійсних людей, за служіння інтересам свого суспільства для добра його і всього людства. Одночасно боротьба проти існуючого розладу між духовною творчістю і життям, думкою, чуттям і дійсністю, проти формалістичного естетизму, проти відірваних від життя метафізичних спекуляцій і пустого моралізування.

Безумовно, ні в чому не поступливе служіння правді, змагання до її пізнання та боротьба з брехнею, які такі знаменні для Лессінга і його послідовників. Звідси нехтування будь-якої церемоніальности у слові, часто різкий тон у критиці та полеміці" [8, 66].

Ця концепція критицизму потрібна нам для того, щоб зрозуміти наснаженість духу І.Франка і його принциповість. Завжди почував себе трудівником, що пробиває глухі стіни застою і національної неволі, яку спочатку дуже міцно поєднував із неволею соціальною (впливи популярного тоді соціалізму). Кожну найменшу нагоду використовував він, щоб ударити по національній безвідповідальності, по культурній невиразності. Поступово зрозумів, поволі випрочуючись зі світоглядних рамок соціалізму, що в основі будь-якого суспільного, громадянського поступу завжди лежить національна гідність, духовне та інтелектуальне багатство насамперед. Тому І.Франко не замкнувся в рамках естетичної доктрини натуралізму-позитивізму, у 1890-і роки його щораз більше почали приваблювати ідеї філософії ірраціоналізму, волонтаризму, про що свідчать часті апеляції до творів Ф.Ніцше, Г.Чемберлена та ін. Один уривок із праці Г.Чемберлена він переклав для "Літературно-наукового вісника" (1899, кн. VII). Яскравим волонтаризмом пройнята його знаменита стаття "Поza межами можливого" (1900), а в статті "Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова" (1906) І.Франко фактично заперечив всі ідеологічні устремління епохи позитивізму-соціалізму. Про еволюцію Франкового світогляду так узагальнив О.Баган: "В останній період творчості (приблизно, від 1895 р.) І.Франко поступово переорієнтовувався на ті світоглядні засади, які у соціалістично-ліберальний період досить жорстоко критикував (приблизно, у 1876-95 рр.), а це – християнізм (який він часом хибно прикривав поняттям "гуманізм", очевидно, за інерцією йдучи від ідеї про обскурантизм Церкви, пов'язану загально лібералізмом), це – ідеалізм, волонтаризм, аристократизм (у значенні потреби виховання суспільних еліт) і подібні ідеї консервативної філософії. Це найкраще виявлено у поемі "Мойсей" [2,21].

Активізація Франкових німецькомовних публікацій (від початку 1890-х рр.) таким чином співпала із новим етапом його світоглядної еволюції. Тому, як ми це з'ясували у попередньому підрозділі, він послідовно акцентував національну самобутність і гідність українського народу, доводив давність його культурних традицій. Таку спрямованість Франкових писань, яскраво ілюструє стаття "Die ukrainische (ruthenische) Literatur" ("Українська література") ("Aus fremden Zungen" (1901, № 8). Як і інші статі узагальнювального плану, ця невеличка стаття І.Франка цікава тим, що увиразнює його розуміння головних чинників національно-культурного прогресу. Так, говорячи про початки національної української літератури в Галичині, він однозначно визначає час перетворення тутешнього літературного процесу на повноцінний, європейського штибу літературний потік: це – 1870-і роки,

коли під впливом М. Драгоманова з'являється реалістична література. До її піонерів І. Франко залічує себе, М. Павлика, В. Щурата, О. Маковця і Н. Кобринську [5, 142].

Другим важливим витком розвитку літератури в Галичині він вважає модернізм кінця XIX ст., найкращими представниками якого стали О. Кобилянська, В. Стефаник, Л. Мартович, А. Крушельницький, М. Яцків, М. Черемшина [5, 142]. Особливо він виділяє талант В. Стефаника, якому дає таку характеристику: "Стефаник – це митець з Божої ласки. Він досконало володіє формою і має подиву гідний смак у доборі своїх творчих засобів. Він уміє найпростішими засобами справити якнайбільше враження. Він не має гумористичної жилки, як Мартович, зате всі його твори насичені глибоким, зворушливим ліризмом, який зачіпає найглибші струни людського серця і першими ж реченнями відразу переносить читача в своєрідний рідний настрій. При цьому у Стефаника нема ні сліду вишуканої пишномовності, фальшивої сентиментальності або риторичної штучності, його твори справляють враження народних пісень, в яких теж нема ніякої риторики, сентиментальності, тільки неприкрашене, голе, наївно зображене життя, – дійсність, часто сумна, але пройнята золотом найправдивішої поезії" [5, 143].

І. Франко не без амбіційності говорив про витончений талант В. Стефаника, щоб представити українську літературу як *зрину*, сповнену внутрішньої сили і певності, щоб влитися у всеєвропейський літературний процес. Не випадково, свої художні твори німецькою мовою він також пише в модерному ключі, зважаючи на смаки німецькомовного світу ("Терен у носі" та ін.)

У статті "Taras Schewtschenko und sein Vermächtnis" ("Тарас Шевченко і його "Заповіт") ("Ruthenische Revue", 1903, № 1) І. Франко у подібній формі намагався спробувати національну ідею українства, проникливо й емоційно оцінюючи його найбільшого генія. Як і щодо В. Стефаника, щодо Кобзаря він застосовує визначення "геніальна простота", акцентуючи на широті таланту. "Він народний поет, – писав І. Франко, – у найповнішому і найкращому розумінні цього слова. Ні в одному місці не можна в нього помітити, що він намагається наслідувати народні вислови або мелодію; усяке наслідування, штучність і прикраса – для нього зовсім чужі. Його поезія відзначається найвищою простотою форми і змісту, композиції і вислову, – простотою, безпосередністю, що їх надibuємо в найкращих народних піснях. А при цьому не знайдемо в нього ні сліду тієї примітивної безособовості, якою відзначаються справжні народні пісні, навпаки вся його поетична творчість в дуже великій мірі має суб'єктивне забарвлення, вона є без-

посереднім виявом його сильної і благородної індивідуальності" [6, 388]. Тобто І.Франко хотів піднести аспект художньої унікальності, так властивий генієві Т.Шевченка. Його поезика органічно виростала з глибин національного українського духу і вливалася у симфонію європейської літературної естетики особливо щемким звучанням. І.Франко узагальнював: "Найвищі ідеї, найрадикальніші думки його доби зливаються в Шевченковій поезії нероздільно з народним змістом. Він є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу, факел, що освітлює весь новітній розвиток української літератури" [6, 388].

Через 11 років І.Франко знову повернувся до теми Т.Шевченка в німецькомовній пресі: у номері віденської газети "Die Zeit" від 3 квітня 1914 р. з'явилася його дещо більша від попередньої стаття під назвою "Taras Schewtschenko", яка була скороченою версією його ранішої україномовної публікації ("Зоря", 1891, № 5). Оскільки І.Франко зробив тут ряд цікавих узагальнень і порівнянь, то ми прокоментуємо їх під кутом зору пропагандивного ефекту статті.

Насамперед І.Франко дивиться на творчість Т.Шевченка як на вираз справді народних духовних устремлінь, яких не знала європейська література, за рідкими винятками, майже до середини ХІХ ст. Щось подібне є лише у зображенні народної маси у Шекспіра, у Гріммельсгаузена та в "Гетці фон Берліхінгені" Гете, і то зауважує І.Франко, що це були фрагментарні зрушення в їхній естетиці. Несподівано високо він оцінює зображення українських селян у поемі С.Кльоновича "Роксоланія" і "декораційними" називає селянські типи у поемах С.Гощинського "Канівський замок" та А.Міцкевича "Пан Тадеуш" [7, 248]. Етапним І.Франко вважає 1840 рік, коли в "європейських літературах починають з'являтися твори, в яких мужик стає героєм, а його життя - головною темою талановитих творів" [7, 248]. Тут він виділяє твори Жорж Санд, Б.Авербаха, І.Крашевського, І.Тургенєва, Д.Григоровича, Ф.Достоевського.

Однак особливим феноменом і значенням української літератури, за І.Франком, є той факт, що в ній селянин, ще від творів Г.Квітки-Основ'яненка, а потім у постаті і творчості Т.Шевченка, з'являється як *органічний* герой. І при чому, це відбувається, за визначенням І.Франка, "в літературі українській, тоді ще слабкій, дрібній, наче в кут забитій, майже ніким не поміченій у великому світі" [7, 249]. Тобто через якісь містичні зусилля народного духу майже виключена з цивілізаційного і культурного поступу нація народжує таку поезику, якої не знає світ. Він натякає на особливу місію українства. І так пише про значення постаті Т.Шевченка: "Виступає він уже не як герой повісті

або поеми, але як живий діяч, як робітник і борець за потоптані людські права всього загнаного в рабство мужицтва, всього знедоленого і багатівіковою історією обділеного українського народу, як захисник усіх гноблених і переслідуваних". І що найцікавіше: одразу ж після першої появи в друці його віршів той мужик, недавній раб, на загальну думку своїх земляків, стає духовним вождем, найяснішим світлом української літератури. Той самий, що перед кількома літами мусив ще тремтіти перед гнівним поглядом свого пана і тільки випадково врятувався від кривавих різок економа Прехтеля, той самий, якого було продано за 2500 карбованців, як породистого коня, тепер стає провідником цілого народу" [7, 249].

У такий спосіб І.Франко ніби виводив українську літературу на авансцену моральних та естетичних устремлінь епохи. Адже широкий демократизм, який у першу чергу мав охоплювати нижчі соціальні верстви, ! себто селянство, був головним гаслом ХІХ ст. Через селянську тему і проблему українська культура переходила у виміри і критерії загальноцивілізаційного поступу Європи. У неї з'являвся шанс подолати бар'єри неісторичності.

Далі на кількох сторінках І.Франко подавав деталі біографії Т.Шевченка, наголошуючи на моральних моментах зростання його особистості. У прикінцевих абзацах він так осмислив значення і велич Т.Шевченка: "Коли б мені довелось звести поезію Шевченка до однієї формули, то я був би схильний назвати її поезією бажання жити. Вільне життя, нічим не опутаний розвиток одиниці і всієї суспільності – це ідеал, якому Шевченко був вірний протягом усього життя. Страждання людини і несправедливість супроти людини завжди хвилювали його з однаковою силою, чи це були страждання гнаної на панщину мужички, котра мусить лишати дитину під снопом; чи княжни, яку згвалтував власний батько; чи генеральші, проданої своєю матір'ю генералові; чи жидівочки, що криваво мститься своєму батькові за вбивство її коханого студента.

Я не знаю у всесвітній літературі жодного поета, котрий би так витривало, так гаряче і цілком свідомо виступав оборонцем жіночих прав, захисником права жінки на повне, чисто людське життя. Жертвування власної людської індивідуальності на справу милосердя, нехтування власними стражданнями, забуття власного безправ'я і посвята всіх сил на службу єдиній високій і благородній ідеї, добра загалу і всієї людськості – ось ідеал жінки, який залишив нам Шевченко як свою найдорожчу спадщину. Тож не диво, що й найвищий дотеперішній здобуток людськості на полі моралі, велику ідею любові до ближ-

нього, цю основну ідею християнства, Шевченко вважав головним чином справою жінки – Марії, матері Ісусової" [7, 254].

Цей справжній гімн Шевченкові, його високої і шляхетній духовній програмі як митця переростає й у знамениту "Присвяту" ("Widmung"), опубліковану в "Ukrainische Rundschau" (1914, № 3-4). Її текст надто відомий, щоб його якось коментувати і цитувати. Скажемо лише, що за лаконізмом і глибиною осягнення суті поета ці 8 (!) речень, мабуть, не мають собі аналогів у світовій літературі. У них геній Франка-пропагатора, Франка-філософа знайшов собі адекватне і повне утілення. І ці золоті слова, запам'ятаймо, сказав Франко німецькою мовою.

Публікуючи німецькою мовою деякі свої художні твори, в тому числі твори раннього періоду, І.Франко концептуально вибудовував ці публікації так, щоб зробити українську літературу, українську тему фактором *демократизації* загальної свідомості німецькомовного читача. Сама проблематика української літератури – її соціальна загостреність, атмосфера селянства, посилене відчуття національної пригнобленості – мала звучати як протест на європейському форумі. Тоді, в другій половині XIX ст., відбувався глобальний процес "легалізації" в політиці і культурі народів Середньої і Східної Європи. Після кількох століть неволі і гноблення, яких зазнали ці народи від сусідніх імперських держав – Туреччини, Австрії, Росії, Німеччини (Прусії), – саме в 2-й половині XIX ст. чехи, словаки, поляки, литовці, латвійці, естонці, серби, румуни, хорвати, болгари, албанці, а також українці і білоруси як особливо асимільовані і національно зламани народи, почали виходити на світову арену, домагаючись власної державності і культурної свободи. Для націй Західної Європи це було своєрідне нове відкриття *іншої* Європи, яку до того вони лише знали в образі безмежної Росії. У німецьких, французьких, англійських та італійських наукових та суспільних часописах трудилися десятки і сотні середньоевропейців, популяризуючи свою національну культуру через друковані трибуни цих найактивніших і розвинених націй. Закономірно, що насамперед у своїй ідеології середньоевропейці апелювали до демократичних і соціалістичних принципів і цінностей. Вони, природно сподівалися на загальну і докорінну трансформацію європейського політичного світоустрою, який ще базувався на консервативних доктринах феодалізму, панування заможної шляхти і аристократії, у напрямку до вивільнення соціальної енергії низів. Це дало б змогу їм сконсолідувати свої нації, які переважно склалися із селянських мас (аристократію і шляхту середньоевропейці втратили ще у XVII-XVIII ст.) Тому інтелігенція

Середньої Європи дуже активно включалися в процеси демократизації і розвитку соціалізму на континенті.

Важливим складником, так скажемо, середньоевропейської пропаганди була культура. Ще від кінця XVIII ст., від часів Й.Г.Гердера, Західна Європа відкривала на сході насамперед самобутню етнографію і фольклор, патріархальну ментальність та екзотичну поетику в душі романтизму (твори Дж.Г.Байрона, П.Меріме, Ф.Грільпарцера та ін.) Тепер же середньо- і східноєвропейська культура, особливо після успіхів російської літератури (М.Гоголь, І.Тургенев, Т.Достоевський, Л.Толстой), сприймалися як джерело великого гуманізму, соціальної милосердності і солідарності. Саме в цьому аспекті говорив І.Франко про російську літературу як значущий стимул до пробудження всеєвропейської гуманності і толерантності. Соціальні домагання середньоевропейців міцно перепліталися із національними. Відповідно, позитивізм як філософія і соціалізм як політична програма стали їхньою важливою ідейною зброєю.

Саме в цьому контексті стає зрозумілим, чому і як з'явилася у віденському часописі "Die Zeit" (1903, № 167) Франкова стаття "Wie ich dazu kam? Eine Erinnerung" ("Як це сталося? (Спогад)". Присвячена вона темі написання ним знаменитої новели, етапного натуралістичного твору в українській літературі, "На дні", яку в тому ж 1903 році в перекладі Карла Гільбиха було надруковано в "Die Zeit" (№ 164-165). Ця новела є своєрідним літературним маніфестом і українського натуралізму загалом, і особистих переконань І.Франка зокрема. За словами Олега Багана, "Крізь призму новели "На дні" можна побачити майже всю настроєву, поетикальну та ідеологічну концепцію творчості І.Франка: це ідея служіння піднесенню суспільних низів, особлива увага до покривджених і страждених людей, детальне зображення соціального "дна", поезія "жорстокої правди", настрої протесту, ідея інтелігентської праці задля великого історичного прогресу, проповідь широкого гуманізму, лапідарна драматичність стилю, підкреслений психологізм. Крім того, новела прив'язана тематично до рідного міста письменника – Дрогобича, що дає змогу зробити ряд ключових висновків про формування його художнього світу: постійне прагнення "фотографувати" добре знане навколишнє життя, відчуття себе у "льоху" соціального приниження і закинутості, співчутливості, увагу до зображення соціально-станової ієрархії, її психологічних типів, зануреність в гущу народного світобачення, мови та ментальності" [1,20].

Цікаво, що І.Франко у своїй німецькомовній статті явно відчуває вагомість появи повели "На дні" і з великою уважністю описує власні життєві події, еволюцію власного світогляду, які привели його до на-

писання цього етапного твору. Хоча він вже з другого речення заперечує естетичний вплив "реалізму-натуралізму" на появу новели, це швидше нагадує стильовий прийом, аніж правдиву аргументацію. Бо в наступних абзацах автор розповідає, як на нього вплинули демократичні та соціалістичні ідеї, загальна філософія позитивізму. Свій спогад І.Франко будує більше на емоційному ефекті, підводячи концепцію розповіді до теми розбитої власної долі (через арешт за пропаганду соціалізму), власних страждань у тюрмі. Так, на перший погляд, невинний спогад письменника перетворювався у публіцистичний випад проти закостенілої репресивної австрійської державної системи: автор малював безпросвітність провінційної відсталості, відверту несправедливість суду, тупість чиновників, бездушність законоохоронців. Метою статті було пробудити співчутливість серед інтелектуальної, демократично налаштованої австрійської публіки до поневірянь інтелігента – представника пригнобленої нації.

Починає свою розповідь І.Франко описом ситуації у Львівському університеті, дуже колоритно, із сарказмом передає атмосферу провінційної задушливості, тупоумства, відсталості, які панували навіть в науково-викладацьких колах. "Я розчарувався, – писав І.Франко, – відчув огиду і почав шукати знання поза університетом" [6, 373]. Так розпочався його широкий шлях самоосвіти: "Я читав Діккенса, Толстого і Золя, дістав книгу Брандеса про Лассалья, потім дещо з брошур Лассалья, і став соціалістом. Вирішальний був вплив Драгоманова, київського професора, який після репресії проти нього в 1876 р. емігрував на чужину і своїми писаннями, а ще більше своїми приватними листуваннями старався збудити в українській молоді дух критики, відданість інтересам зубожілого й занедбаного люду, любов до справжньої життєдайної науки, її гідність і чесність" [6, 373].

Цей останній епізод цікавий тим, що І.Франко чітко говорить про свої соціалістичні переконання в молодості, на відміну від тих самооцінок в інших своїх спогадах, де він говорив про власну слабку обізнаність із теоріями соціалізму, представляючи свій перший арешт у 1877 році як випадковість, непорозуміння, позаяк у його власному світогляді був ще такий ідейний хаос, що справжнього соціалізму він нібито не розумів. Нам видається, що опісля, у 1890-і роки, І.Франко, кардинально переосмисливши свій політичний та інтелектуальний досвід молодості, критично дивився на свої тодішні соціалістичні, наївні симпатії. З часом саме ідеологія соціалізму розрослася перед ним до меж глобальної концепції буття і виглядала контрастно щодо цих завужених рамками політичної програми ранніх уявлень. З іншого боку, сам соціалізм, як ми це вже проаналізували, не видавався йому від середини

1890-х рр. такою прогресивною і правильною філософією. Тому перед українським читачем І.Франко волів постати як "стихийний соціаліст", тобто людиною, яка через власну ширину народолобності наївно і безкритично сприйняла лише деякі принципи соціалізму. Перед німецьким читачем, тобто у світі інших поглядів і критеріїв, де соціалізм розумівся як певна широка і органічна доктрина історичного розвитку суспільства, а не сектанське вчення, він міг легко представляти себе соціалістом.

Зрештою сам І.Франко пояснює ситуацію вичерпно: "Ми, обвинувачені, і могли до захриплення говорити, щоб доказати, що соціалізм – це доктрина, а не якийсь таємний союз, що соціалістична пропаганда діє і в Німеччині, і навіть в Австрії зовсім легально і що весь зібраний протягом місяців слідства проти нас матеріал не доводить найменшого сліду існування таємного союзу" [4, 374]. Головною звинувачувальною підозрою суду була його думка про якусь підпільну, антидержавну діяльність молодих українців. Про цей суд Франко з іронією зауважував: "Наші судді знали про соціалізм ще менше, ніж прокурор, – усі вони займалися наукою в університеті тільки ради хліба, не цікавились жодним соціальним питанням і по одержанні посади, певне, не прочитали жодної книги, крім романів!" [6, 374].

З цього спогаду ми дізнаємося, що другою причиною, через що польські судові чиновники роздмухували обвинувачення проти українських студентів, був насправді їхній шовінізм: цим вони хотіли прикрити від австрійської влади факт існування польського таємного політичного товариства, яке планувало повстання проти Відня з ідеєю утворення польської незалежної чи напівнезалежної держави в Галичині [6, 374]. Цей факт І.Франко наводив уперше і він цікавий тим, що саме перед німецькою читацькою аудиторією він чітко говорив про міжнаціональний польсько-український антагонізм в Галичині.

Також І.Франко наголосив на власній зламаній долі внаслідок цього несправедливого судилища. Він прагнув показати перед австрійською передовою громадськістю долю типового демократичного протестанта, який страждає, тільки через те, що прагне якоїсь соціальної справедливості, вільних ідей, ширшої освіти. Описуючи свій другий арешт 1880 року, з жорстоких подій якого й постала тема новели "На дні", І.Франко апелював до пробудження елементарних гуманних почуттів. Він змалював ситуацію так, що всі репресії проти нього поставали звичайним бюрократично-поліцейським безглуздям; що факт постановлення жорстокою своєю правдою новели виростав як об'єктивна реакція творчої людини на зіткнення із "дном" суспільства, яке гнило в своїх основах.

І на самому кінці спогаду ми маємо блискучий зразок майстерності Франка-публіциста, коли він одним випадом проти провінційної бюрократично-гнобливої системи завдає їй нищівного морального удару, показує всю нищість і тупоумну злостивість тих, хто оберігав замертвілі норми феодального панування: "З таких і подібних епізодів, де я був винний так само, як тут, повстав через п'ятнадцять літ великий злочин того "політичного минулого в моєму житті", через який граф Бадені як галицький намісник не міг перемогти себе, щоб затвердити мене приватним доцентом при Львівському університеті" [6, 376].

Представляючи перед австрійською столичною аудиторією художню картину галицького дна, І.Франко знову використовував нагоду, щоб представити широку і правову силу політичних та моральних домагань надто безправного та соціально приниженого, зацькованого українського люду в Галичині. Так громадянські і культурні устремління українців виступали у співдії.

Яскравим прикладом використання жанру та стилю поточної літературної критики для маніфестації національних домагань у І.Франка є його стаття "Shakespeare bei den Ruthenen" ("Шекспір в українців") ("Die Zeit". 18.04.1903). Український автор перетворив статтю, яка вміщалася на 3-ох (!) сторінках газети, у цілісний екскурс про українську культуру. Починав він її з такого іронічного зауваження: "Українці – народ молодий. Якщо вірити різним жартунам, то їх "винайдено" щойно в 1848 році" [6, 379]. Це був натяк на постійну злостиву пропаганду польських шовіністів про те, що українську національну ідею винайшов нібито австрійський міністр внутрішніх справ граф Франц Серафін фон Стадіон – Варгаузен (1806-1853). Насправді граф Стадіон підтримував українців в Галичині, а саме ініціативи Головної руської ради під час "Весни народів", тільки для того, щоб не допустити зближення дуже політично активних і революційних поляків із українською суспільною масою, не допустити їхнього спільного виступу проти імперії. Цього факту, співпраці з австрійською владою при протидії польському національному повстанню, довго не могли пробачити українцям-галичанам польські політичні кола як "зраду". І.Франко завжди і послідовно розвінчував цей міф, і в історичних, публіцистичних численних статтях, і в художніх творах (наприклад, оповідання "Гриць і панич" та ін.). Він не вірив у щирість польського табору, у його спроможність дивитися на українців, як на рівних, без гегемоністської великопанської зверхності.

Так, вже у перших рядках кількома прикладами з української культурної історії І.Франко представляв українську націю як таку, що має своєрідну і давню культуру. Українські літописи XII ст. він ставив

"поруч із подібними творами Льва Диякона, Саксона Граматика і Фруассара" [6, 379]. Відзначав, що українці ще до появи знаменитої праці Данте "De vulgari eloquentia" (XIV ст.), в якій той обгрунтував можливість використання на письмі простонародної мови, мали багату повчальну і розповідну літературу, написану зрозумілою народною мовою.

Далі І.Франко зробив цікаве і глибоке історіософське узагальнення про історію Польщі: "Щойно друга половина XVI ст. внесла тут нове життя. Був це час, коли Польща була на добрій дорозі і могло здаватися, що розквітаючі міста зможуть протиставитись всесторонній перевазі шляхти, поруч із нею і проти її волі здобути вплив на хід державної машини і з часом створити тривку опору навіть для королівської влади. Була це тільки коротка хвиля, бо вже приблизно в половині XVII ст. цей антагонізм був вирішений не на користь міст. Цим самим була остаточно вирішена доля Польщі ще перед злочасним козацьким повстанням з 1648 р., став неминучим занепад і упадок її державного життя" [6, 379]. У цьому епізоді І.Франко дав точну оцінку історичному процесові в Речі Посполитій XVI ст., який загальмував розвиток майбутнього міського, громадянського суспільства в цій найбільшій країні Середньої Європи. На відміну від історичних процесів в Західній Європі, де якраз в цей час сформувалися основи буржуазної цивілізації, уся Середня і Східна Європа залишалися у соціальних та ментальних формах і стереотипах феодальної патріархальності, з домінуванням шляхетської ієрархичності.

Ця Франкова оцінка збігається із сучасною думкою відомого історика — Пьотра Вандича. Про ситуацію в Речі Посполитій на початку XVII ст. він узагальнив так: "Шляхетська демократія, замість еволюціонувати у справжню парламентську систему з сильною виконавчою владою, що могла би зробити величезну Річ Посполиту могутньою державою та обмежити крайнощі кріпацтва, почала перетворюватися на некеровану олігархію. Обструкція стала політикою. У наступні роки магнати здобули все, чого король був позбавлений: солідну фінансову базу, постійну армію та велику шляхетську клієнтелу" [3, 99].

Тож І.Франко цілком логічно представляв перед західноєвропейським читачем причини і наслідки суспільно-політичного відставання історичної Польщі, щоб через це пояснити суспільні і культурні проблеми українського народу, який опинився ніби у подвійній облозі на XVII ст.: з одного боку, його розвиток гальмував становий гніт і обскурантизм шляхти, а з другого боку, він зазнавав утисків на національній основі. І тут він робив дуже колоритне порівняння, змальовуючи образ Юрія Рогатинця – чільного організатора братств та ідеолога на-

ціонального відродження, – сучасника Шекспіра. І.Франко цитував слова Ю.Рогатинця про потребу широкої народної освіти як головної запоруки національного успіху і пояснював, що, втративши шанс розвинути свою міську культуру, український народ надовго опинився у становищі відставання.

Далі І.Франко малював картину багатопланового і широкого культурного та ідейного впливу Західної Європи на тодішню Україну і припускав, що міжнародним українським театром, вертепною драмою і театром Шекспіра існують внутрішні духовно-естетичні перегуки. Спричинені вони загальним настроєм бунтарства, особистісної і національної гідності, чим вибухнула ціла Європа у XVI ст., в добу Лютера і протестанства, коли різні народи відчували нагальну потребу позбутися церковно-феодальної опіки. Це Франкове історіософське та культурологічне спостереження й сьогодні таїть в собі енергетику інтуїтивного осягання історії та струменів цивілізаційного розвитку, ця його думка може бути продуктивною тезою для майбутніх інтеркультурних досліджень.

Підводячи до постаті Пантелеймона Куліша визначного перекладача Шекспіра, І.Франко коротко окреслив параметри української національної катастрофи у 2-й половині XVII ст. – протягом XVIII ст., яке він називає століттям "недуги і обезсилення" [6, 381]. Давши лаконічну і містичну оцінку Т.Шевченкові, він так характеризував П.Куліша: "Він відзначався невтомною енергією і силою волі, непохитною вірою в себе самого і в свою місію та пристрасною любов'ю до цивілізації. Як поет, повістяр, етнограф і редактор він неодноразово добивався видатних успіхів; приміром, російська література завдячує йому **перше** критично переглянуте повне зібрання творів Гоголя. Приміром був він визначним знавцем української мови, як рідко хто інший, а самостійною працею засвоїв собі також небуденне в тодішній Росії знання багатьох європейських мов так, що міг перекладати з мов: німецької, польської, англійської, французької та латинської" [6, 382]. Як бачимо, така оцінка значно розходиться із критичними тезами статті "Хутірна поезія П.А.Куліша" (1882). Франко зумів з часом переосмислити доробок і значення постаті П.Куліша, хоча не полишав і аргументованої критики та об'єктивності щодо нього. Скажімо, далі він не сприймає історіографічних положень П.Куліша, в яких той ганьбив роль козацтва в українській історії, називає Куліша "аматором" в історіографії; іронізує із політичних кроків Куліша щодо порозуміння з поляками [6, 382].

Таким чином, І.Франко підводив читача до розуміння ваги видання творів Шекспіра для європейської "нобілітації" української культу-

ри і нації. Як відомо, засвоєння певною національною літературою всього естетичного, виражального, лексичного багатства мови і стилю Шекспіра стало в XIX ст. своєрідним каноном, за яким ця література сприймалася іншими, насамперед, передовими європейськими культурами, як "повновартісна" і "адекватна". І тут ми наведемо Франкову оцінкову думку щодо якості Кулішевих перекладів Шекспіра, яка, гадаємо, за проникливістю й аналогічністю зберігає особливу актуальність і сьогодні: "Куліш був, як в історіографії, так і в іноземних мовах самоуком; він опановував багато мов для потреби, але жодною не володів досконало і зовсім не доріс до такого визначного майстра мови, яким був Шекспір. До того ж в Куліша був цілковитий брак гумору і свого роду чванлива, черства мовна манера, яку він виробив собі при постійному занятті Святим Письмом і яку переніс і на свій переклад Шекспіра. Вийшло таке, що він перекладав Шекспіра, послуговуючись справі оригіналом, однак переважно з російських перекладів, і виявив себе зовсім безпорадним при перекладі численних Шекспірових дотепів, мовних каламбурів і натяків, тонкі звороти передавав – загалом незугарно, до того ж послуговувався при своїй праці зманерованою стародавньою мовою, від якої читання його перекладів ставало тяжким, часто навіть неприємним" [6, 384].

Попри все, І.Франко високо підносив заслуги П.Куліша перед українською культурою, коли протягом 1898-1903 рр. друком з'явилися його переклади "Гамлета", "Макбета", "Короля Ліра", "Коріолана", "Юлія Цезара", "Антонія і Клеопатри", п'єс "Приборкана гоструха", "Багато галасу даремно".

"Міра за міру", які йому довелося редагувати, коментувати і писати передмови до них.

Отже, на прикладі статті "Шекспір в українців" ми знову бачимо Франка як блискучого пропагатора національної української ідеї, але такого вченого і критика, який залишається достеменним фахівцем в деталях, який твердо оцінює всю повноту культурної ситуації, який і похвальний і суворо критичний до всіх здобутків і перспектив своєї нації.

Література

1. *Баган О.* До проблеми переосмислення концепції вивчення творчості Івана Франка у школі // Іван Франко у школі. Збірник науково-методичних матеріалів.– Дрогобич: Коло, 2003.–С. 15-22.

2. *Баган О.* Між раціоналізмом і християнізмом. (до проблеми світоглядної еволюції Івана Франка) // Франкознавчі студії. Збірник наукових праць. Вип.2.-Дрогобич: Вимір, 2002.–С. 3-22.

3. *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення.-К.: Критика, 2004. – 463 с.

4. *Пахльовска О.* Творчість Івана Франка, як модель національно-культурної стратегії// Іван Франко письменник, мислитель, громадянин. – Львів: Світ, 1998. – С.19-32.

5. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976 – 1985. -Т.33.

6. *Франко І.* Зібрання творів. – Т.34.

7. *Франко І.* Зібрання творів. – Т.39.

8. *Ярема Я.* Становлення Івана Франка як літературного критика і Готхольд-Ефраїм Лессінг // ЗНТШ. – Т. ССХХІХ. – Львів, 1995. – С. 95-136.

“У ТАЙНИКАХ” ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ: ПСИХОДУХОВА МОДЕЛЬ ЛАБІРИНТУ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ І. ФРАНКА

Катерина ДРОНЬ
(Львів)

*В нашій душі є дивно переплетені і заплутані галереї,
гробниці загадок життя перед життям, підземні
коридори, до яких ще не проникало світло*

С. Пишибішевський

Творче новаторство і стильові пошуки Івана Франка вершилися в руслі традицій світової культури та в контексті напрямків розвитку європейської літератури кінця XIX – початку XX століття. Франко швидко, легко й проникливо сприймав і розумів найновіші віяння свого часу. По правді кажучи, чимало явищ художньої практики письменника випереджали свій час і багато в чому визначали тенденції поетичної техніки покоління XX ст. Значною мірою це стосується зміщення художніх акцентів у психологічну площину, на повну силу актуалізованого в модерних творах В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Яцкова, М. Вороного, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Винниченка та інших.

І. Франко завжди високо поцінював значення психології для розвитку літератури, особливо літературної критики. У статтях “Старе й нове в сучасній українській літературі”, “Принципи і безпринципність”, в низці рецензій вчений обґрунтовував посилення питомої ваги психологізму в реалістичній літературі кінця XIX століття, особливо в осягненні “найтемніших глибин людської душі <...>” [16, т.34, с.364]. Високий артистизм будь-якого письменника молодшої генерації для Франка асоціювався передусім із тим, щоб “<...> бути дзеркалом часу, малювати чоловіка в його суспільному зв’язку і в тайниках його душі, давати сучасності й потомності те, що Золя називав «людськими документами» в найширшому розумінні сього слова” [16, т.34, с.365]. Новаторство новочасних письменників, як-от М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Леся Мартовича, а особливо В. Стефаніка, на думку Франка, передбачало розкриття “зверхнього світу” зсередини – “крізь призму чуття й серця”, переживань, страждань і радощів не автора, а його героїв [16, т.35, с.108]. Це вже не звичайна техніка, а, за влучним визначенням Франка-критика, “<...> спеціальна душевна організація тих авторів, виплід високої культури людської душі” [16, т.35, с.108]. Представники молодшої генерації, як зауважував мислитель, не подавали широких коментарів, описів, а відразу засідали в душі своїх геро-

їв і нею, мов “магічною лампою”, освічували увесь навколишній світ [16, т.35, с.108].

Франко-митець, своєю чергою, поціновував людську особистість як складний і багатогранний мікросвіт. Власні естетичні вимоги формулював відповідно до суспільних умов. Не без впливу новочасних тенденцій оновлював, збагачував та вдосконалював поезику психологізму, аби більш сконцентровано, лаконічно і водночас проникливо виразити нюанси того світу, “<...> що кожний чоловік має в своїй душі, в своїм нутрі <...>”, і може пізнати лише “оком душевним” [16, т.26, с.397]. Художньою творчістю письменник звершує нові можливості заглиблення в індивідуальну психологію героя, у його стосунки з оточенням, зосереджується на раніше непомічених чи, радше, замовчуваних колізіях, конфліктах внутрішнього. Відкриває ще не прокладені в українській літературі кінця XIX століття шляхи проникнення у найглибші “тайники” внутрішнього світу людини, де народжується і виховується особистість.

При розкритті внутрішнього образу персонажа Франко-прозаїк поступово відходить від широких описів, докладних коментарів та дедалі частіше вдається до виокремлення фактурної деталі чи символічного образу, що моделюють, своєю чергою, місткий поетично-епічний план наративу (за типологією Р. Петча) [див.: 21, с.40-44]. Психологізм Франкового прозопису прикметний тяжінням до пластики зображення, уконкретнення образів, опредметнення та матеріалізації психодухових феноменів. Це почасти обумовлено схильністю художнього мислення письменника до об’єктивності, раціональності, аналітичності, емпіричної достовірності в естетичному осягненні дійсності. Не дивно, що серед різноманітної фактури психологічних означників у поетикальному арсеналі письменника маємо образи та мотиви, запозичені з античної міфології, для якої характерний особливий психологічний об’єктивізм. Зосібна, на “твердому” психологічному ґрунті Франкової прози неодмінно актуалізовано “вічну” параболу міфу про Лабіринт та актуальний в його контексті архетипний мотив-ситуацію блукання.

Дослідники звертають увагу на вияв лабіринтної міфопоетики у модерних творах М. Коцюбинського (Т. Саяпіна [15], І. Бестюк [1]), О. Кобилянської (Г. Нікітчина [13]), М. Яцкова (О. Мельник [10]), постмодерній творчості В. Шевчука, Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Дереша, Н. Зборовської, Г. Пагутяк (І. Бестюк [1], М. Челецька [17]). Окреме дослідження проблеми актуальності та протяжності мотиву лабіринту в літературі, конкретних його мотивів в античних, біблійних, середньовічних творах, архітектурних та образотворчих

пам'ятках належить Д. Чижевському [18]. Дослідник вказав на універсальність моделі лабіринту, а також зауважив, що мотив лабіринтного блукання в різні часи інтерпретують у тісному зв'язку із мотивами духових мандрів. За спостереженнями молоді дослідниці Ірини Бестюк, в українській літературі до мотиву лабіринту звертаються переважно на порубіжжях ХІХ-ХХ та ХХ-ХХІ століть і під впливом модерних та постмодерних настроїв осмислюють його як психодухову, декадансну, логоцентричну, шизоїдну моделі [1, с.136-137].

Проблема вияву міфомотиву лабіринту у Франковій творчості досі перебувала поза дослідницькою увагою. Це й не дивно, адже письменника в українському літературознавстві тривалий час сприймали як реаліста та практика виключно життєподібної умовності. Попри те, у випадку Франкової творчості, зокрема прозової, маємо цілком свідоме авторське запозичення і творче оперування з метою психологізму класичним грецьким міфом про Лабіринт. Це не випадково, адже вчений інтенсивно й продуктивно упродовж усієї творчої діяльності досліджував, видавав, популяризував усе те, що стосується античної культури, успішно перекладав та переспівував твори греко-римської літератури здебільшого з оригіналу. Власне, антична міфологія була надзвичайно вдячним матеріалом для оригінальних реінтерпретацій. Значену проблематику порушує Алла Швець [див.: 20]. Дослідниця висловлюється цілком слушно про те, що творчо переосмислена античність органічно влилась у художню палітру творчості Франка як одна з граней його естетичного й духового ідеалу [20, с.130].

Широка ерудиція Франка-дослідника давала йому змогу звертатися у процесі художнього творення до широкого історико-літературного контексту, але аж ніяк не заваджувала його творчій індивідуальності, причім креативно сприяла успішним новаціям та сміливим експериментам заради поглиблення психологізму. Саме тому психологічну лінію лабіринту у творах прозаїка, зважаючи на прямий зв'язок з античною міфологією, розглянуто також у контексті так званих кардіоцентричних мотивів*. Джерел, що з них Франко міг почерпнути ці мотиви, не доводиться відшукувати. Картини споглядання власного духового ества, а також мотиви душі, здатної переживати трансцендентні таємниці, відтак потрапляти й замотуватися у власних сітях чи тенетах, подибуємо у старохристиянському романі “Варлаам і Йоасаф”, на тему

---

* Зазначимо, це мотиви духових мандрів: потаємного життя серця, руху в тайниках душі, світу як лабіринту, або театру, чи складної й скорботної картини, мотиви блукання містом, наче лабіринтом тощо (алегоричний сенс зазначених мотивів ґрунтовно пояснює Д. Чижевський [доклад. див.: 18]).

якого Франко захистив 1893 року при Віденському університеті докторську дисертацію.

Своєрідним “стартом” в осмисленні особливостей Франкової інтерпретації міфу про Лабіринт є оповідання “Із записок недужого”, написаного на початку 80-х років.

Прозова творчість І. Франка у цей час особливо вимовно реалізує модерні спрямування творчих інтенцій письменника, що виявляються у використанні нежиттєподібної умовності, фантастики, міфологічної та фольклорної образності, пато- та онейропоетики, поетичної сугестії, ігрового, бриколажного, контрастного, іронічного, монтажного прийомів зображення. Конструктивної вагомості набуває символічна образність, що за її допомогою автор моделює багаторівневий підтекст, надає архетипного (загальнолюдського) сенсу оповіді, відкриває міфологію зображення. Художня дійсність випрозорює розшарованість буття поміж реальним/ірреальним. У творчу “робітню” Франка-митця все частіше вривається несвідоме і починає відігравати чи не головну конструктивну роль. Франко-автор, як твердить М. Легкий, займає позицію всезнаючого оповідача [7, с.50]. Він намагається досягнути те, що перебуває поза межами емпіричного буття. Передусім проникає “у глибини” внутрішнього буття індивіда, у “тайники” його несвідомого, обсервує візії, сни, видіння, марення, галюцинації, рефлексії. Стає відкривачем, співтворцем і навіть співпереживачем “незвіданого” найглибшого світу особистості. Типаж героя у цей час формують не лише ідеали, але й вади. При вирішенні глибоко особистих проблем чи наболілих проблем суспільства свого часу, герой зазнає духового роздвоєння, емоційно-психологічного зламу, різких настроєвих перемін, припливу слабосилля, зневірюється у власних силах, розчаровується в ідеалах, впадає в розпач. Часто невпевнений у своїх вчинках, поглядах, переконаннях, чувається, що опинився у якомусь глухому куті, загрозовій пастці. Це вимовний тип особистості перелому століть – сильної і слабкої водночас, розірваної поміж розумом і стихією несвідомих поривів, суспільним обов’язком та глибоко особистими прагненнями. Для вираження психологічного стану саме такого індивіда письменник вдається до міфологічного образу Лабіринту як певної усталеної моделі, що адекватно відбиває ситуацію заплутаності, невпевненості, безнадії людини кін. XIX – поч. XX ст.

Тенденцію до міфологізації дійсності в образі лабіринту в слов’янських літературах Д. Чижевський пояснює модерними шуканнями: “Найголовнішу (і чи не постійно домінуючу) психологічну ознаку модернізму становлять почуття відчаю в сучасному світі й сприйняття дійсності в образі Лабіринту, в якому людина потрапляє в незна-

дію і в безвихідь” [18, с.60]. Таким є Франків герой “Із записок недужого” – це герой модерного кшталту. Він – “бідний літерат”; через раптову амнезію потрапив до шпиталю і вже четвертий місяць живе “без діла, без думки, не тямуючи навіть о власних болях” [16, т.15, с.201]. Між пам’яттю і тим, що зараз відбувається, лежить “бездна часу”. Герой не в силі збагнути, що коїться в ньому і навколо нього. У стані забуття він почувається, наче заблукав у лабіринті. Отож міфологічний образ лабіринту контекстуально потрактовано як замкнений внутрішній простір, означений “нервовою гарячкою”, що опанувала героя, який втратив пам’ять.

Об’єктом художнього зосередження постає пам’ять і пов’язані з нею процеси пригадування й своєрідного запису мимовільних спогадів. Про психологічний типаж героя у літературі початку ХХ століття Нонна Копистянська зауважує, що тимчасова втрата пам’яті є найбільш типовою ситуацією, в якій герой опиняється і діє, причім амнезія набуває екзистенційного сенсу – це втрата особистого “я”, а повернення до пам’яті осмислюється як повернення до самого себе [5, с.183]. Проблему втрати пам’яті як згуби самого себе у Франковому оповіданні оригінально вирішено через створення міфопоетичної алюзії на блукання жертви Лабіринтом забуття.

Напруження пам’яті заради того, щоби відшукати контакт між сьогоденням і тим, що перебуває “за тою заслоною забуття”, дає “недужому” лише незв’язані між собою спогади-асоціації. Перетворити лабіринт забуття “на знайомий шлях до самого себе” [11, с.131], переконаний герой, вдається лише за допомогою щоденних записів тих поодиноких образів, що зринають час від часу “на денне світло свідомості” (вислів Франка). Як влучно зазначив свого часу І. Денисюк з цього приводу, “щоб воскресити спомини, мандрує у лабіринт забуття за ниткою асоціативності” [2, с.127]. Свої щоденникові записи “недужий” прирівнює до ролі нитки Аріадниного клубка, що за її допомогою міфологічний герой Тесеї вибрався з Лабіринту на острові Крит: “Може бути, що се станеться *ниткою Аріадни*”, котра виведе мене з *темного лабіринту забуття*” [16, т.15, с.202].

Отож за міфореалією “нитка Аріадни” збережено первинну роль (повинна вивести з тупика). Натомість переосмислено семантико-смісловий код міфеми відповідно до психочуттєвого комплексу героя. “Нитка Аріадни”, погоджуючись із думкою Алли Швець, набуває тут ваги символу психофізіологічного процесу, що нуртує у людській свідомості [20, с.135]. Античну міфему виокремлено як ключовий образ

** Тут і далі у тексті курсив наш – К. Д.

зображення “заплутаності” не лише внутрішнього образу персонажа, переповненого відчуттів загрози, небезпеки, страху, відчаю перед візією “бездною часу”. Образом глухого кута, куди героя загнав гордий шляхетський рід коханої, означено його безвихідне, нещасливе життєве становище. Крім того, бідний літерат прагне визволитись із “шпитальних мурів, на світ” [16, т.15, с.199]. По суті, перед нами модель “лабіринт у лабіринті”, що про неї згадує Ірина Бестюк [1, с.142]: безвихідь на мікро– (внутрішній світ) та макрорівні (зовнішній простір).

Вдало підбравши раз міфологічний взірць внутрішньої колізії героя, Франко цілеспрямовано чи, можливо, мимоволі-несвідомо, автоматично у пориві художнього творення шляхом синтезу міфологічного та психологічного компонує образ лабіринту людської душі в інших творах. При цьому психологізм поєднано з міфологізмом, опертим на античний міф як модель загальнолюдської психологічної ситуації, або збагачено міфологізованими образами, деталями, метафорами, атрибутами, порівняннями, парафразами, що набувають моделюючої, сугестивної функції, креативної вагомості. За їх допомогою створено міфопоетичні алюзії, асоціації, паралелі, натяки.

Міфообраз лабіринту та атрибути (нитки, клубок), пов’язані з ним, наповнюються семантикою людських переживань і почуттів. Міфема “нитка Аріадни” (“Із записок недужого”) в інших творах зазнає функціонально-семантичних відгалужень та конотацій, ба навіть суттєвих модифікацій. Міфоантропонім при цьому вже не згадується. При уважному відчитуванні текстів натрапляємо лише на окремі атрибутивні деталі (це можуть бути порвані або заплутані нитки, проклятий клубок, вузлик ланцюга, різного роду переплетення, пута, сіті, тенета, глухі кути, пасма, безконечно довгий коридор, павутина), а також на шерех дієслів і, звісно, дієслівних конструкцій, семантика яких варіює домінантний смисл дієслова “плутати”, що означає порушення певного порядку, вияв безладдя, плутанини на індивідуально-психологічному рівні. Виявлені конкретно-чуттєві деталі з метою психологізму модифіковано в алегорії, образи-символи, метафори, порівняння, парафрази, що дозволяють авторові об’єктивніше, пластичніше, конкретніше виразити складність психодухового буття особистості, особливо коли йдеться про аномальні, патологічні, фактивні та напівфактивні випадки. За допомогою згаданих деталей, що функціонують у структурі тексту як усталені психолінгвістичні конструкції, оприявлено лабіринтовидні риси людського мікрокосму.

До прикладу. Роздуми Гната Калиновича (з роману “Лель і Полель”) над “вельми заплутаним питанням” про таємничий зв’язок усіх прикрих подій, що відбулися після того, коли він покохав Регіну, ви-

водять його з психічної рівноваги, провокують безладне “думкування”, хаос переживань. Порівняймо: “І знову та клята загадка забриніла йому в голові. Що це, що, цвяхом забитим у тім’я, влізло йому в мозок і витискає звідти весь світ вражень, спогадів і думок? Який зв’язок існує між світом, «Гінцем», його братом, Регіною і тим цвяхом? Він напружує всі сили, щоб з’ясувати собі це питання, але в міру того напруження все *плутається* ще більше, *думка рветься*, а в мозку з’являється якийсь жакливий нестерпний біль” [16, т.17, с.449]. Дієслово “плутається” набуває тут моделюючої ролі: внутрішній світ героя, що зазнає апатії та невропатології, асоціюється із вельми заплутаним лабіринтом, у якому рветься рятівна нитка (контекстуально думка). Свідомість героя потрапляє у пастку нестерпного болю. Внутрішніми чинниками лабірінтних переживань стають значне емоційне напруження, знервованість, передчуття якогось фатального кінця.

Становище родини Ангаровичів (з роману “Для домашнього огнища”) прирівняно до пастки безнадійного, безвихідного лабіринту. Коли капітан Ангарович повернувся з Боснії у Львів, рідний дім видався йому “<...> загадковим, запутаним, повним суперечності і темним <...>” [16, т.19, с.106]. Почувши в касині про злочинну діяльність своєї дружини, Антін одразу подумав, що на його родину “зав’язали” формальну конспірацію, “заставили <...> сіть”, образили, спровокували, увігнали “в лапку” [16, т.19, с.79]. За допомогою лексем “конспірація”, “сіть”, “лапка” не лише означено загрозу, незахищеність внутрішнього простору як лабіринтовидного, а й розкрито особливості лицемірних взаємин близьких між собою людей, що ускладнюють одне одному життя. З розвитком подій Ангаровича охоплюють тривога і неспокій. Тим-то знервований герой сприймає жакливу дійсність то в образі “нужденної павутини”, що з неї відразу несила буде “виплутатися”, а прийдеться “крок за кроком розпанахувати”; то уявляє, наче його “обпугав” “проклятий клубок” неправди, лукавства, морального зіпсуття, ганьби, муки, огиди, підступу [16, т.19, с.116-117].

Анеля Ангарович (з того-таки роману “Для домашнього огнища”), стривожена через затримку чоловіка в місті, уявляє навколишній світ в образі фатального лабіринту “з цілою безконечною за мотаниною” людських відносин. Емоційно-настровеє самопочуття героїні в одному з епізодів, коли вона роздумує над усім тим, що сталося за відсутності чоловіка, передано через її ненастанне вдивляння в один кут кімнати: “Анеля все ще сиділа недвижно, з очима, широко витрішеними, вдивляючись в один кут покою <...>” [16, т.19, с.93]. Інтер’ерна деталь тут є засобом проникливого відбиття прикрого усвідомлення героїнею

того, що все життя, родинне щастя самотужки загнано в отакий один глухий кут.

Онейроїдні напади Олімпії Торської (в романі “Основи суспільності”) передано через її сновідійні блукання довгим, погано освітленим коридором пам’яті, що, власне й, набуває рис безмежного лабіринту. До прикладу: “Немов вона [Олімпія. – К. Д.] входить у якийсь *безконечно довгий коридор*, погано освічений і давно-давно не провітрюваний.

<...> Сонна змора все далі і далі, все глибше і глибше тягне пані Олімпію *по дебрях* її холодного та непривітного аристократичного життя” [16, т.19, с.148].

Зображення входу у “безконечно довгий коридор” зведено до порівняння, що сигналізує про заглиблення героїні у фактивний стан. Рух героїні безмежним оніричним простором без певної мети й напрямку має виразний характер тривожного, розпачливого блукання лабіринтом. Метафора снування по дебрях, певна річ, безпосередньо стосується лабіринтизації образу пам’яті, зображеного монтажним способом. Снування лабіринтом спогадів набуває символічного сенсу: переглядаючи один за одним епізоди з минулого, особливо картини пожежу, стривожена жінка знову переживає свій потаємний тріумф над чоловіком-тираном, який захопив її, наче беззахисну жертву, у безвихідний лабіринт нестерпного сімейного життя.

Безвихідь у житті Регіни (з роману “Перехресні стежки”) – також типова безвихідна лабіринтна ситуація жертви. Лабіринтний мікроклімат головно показний для простору переживань героїні в епізодах, коли мрії про особисте щастя з Євгеном остаточно розбито, а з чоловіком-тираном несила далі жити. У час невротичного напруження, посиленних відчуттів самотності, незахищеності, духової слабкості, загубленості в світі у спогадах Регіни виринає постать маленької дівчинки, заблуканої в лісі в пошуках блискучого камінця. Це глибоко символічний образ, що розкриває “драму особистості”: вийшовши в дитинстві з темного лісу “розбитих мрій”, Регіна, проте, назавжди загубилася в іншому лісі – у своєму дорослому житті, сповненому обману, сліз, зла і гноблення, так і не знайшовши того блискучого камінця, що символізує людське щастя [16, т.20, с.434].

Інтер’єрні деталі в епізоді вбивства Стальського функціонують на межі свідомого/галюцинаторного стану героїні. Маємо двопланове художнє зображення психологічної ситуації за схожістю з тим, що відбувається назовні. Так, павутину чи “павукову сіть” із замотаною у ній мушкою за принципом прихованого порівняння зіставлено з Регініним усвідомленням її приреченості у шлюбі зі Стальським [16, т.20, с.434]. Героїні довелося глянути “навколо себе” і зрозуміти, що життя її – не

що інше, як суцільна павутина, сплетена підступним, злим, хитрим павуком. Зирнувши глибоко “в себе” – Регіна побачила себе на місці бідної мушки, що борсається в павутині та понад усе прагне вивільнитися. Цілком слушною є думка Т. Пастуха про те, що бідна мушка – то символ самої Регіни [14, с.62]. Жалібний бренькіт мушки можна розглянути в алегоричному плані, пов’язаному з вираженням наболілих почуттів та емоцій – “стогону розпуки” – жінки, духово й фізично виснаженої від нелегкого життя.

Лабіринтна міфопоетика моделює морально-психологічну площину гуцульського оповідання “Терен у нозі”. Міфомотив лабіринту контекстуально переосмислено в ракурсі екзистенційної (у широкому розумінні цього слова) проблематики: віднайдення шляху до самого себе, своєрідної морально-психологічної самореабілітації через навернення первинної чистоти духу перед смертю. Галюцинаторні та сновізійні видіння в Черемоші ясенівського втопленика, постійні відчуття себе, “немов не з цього світу”, як “чужинця” поміж своїх чи мертвого серед живих, наче “відлученого” від земного життя, вказують на певну дисгармонію самопочуття старого, хворого Миколи Кучеранюка. Увесь цикл переживань – хвилювання, тривоги, неспокій, прагнення смерті, острах перед невідомим – стає відправним пунктом для міфологізації внутрішнього світу персонажа в образі лабіринту, ускладненого порушенням проблеми позарационального виміру буття. “Не можу вмерти! Так мені щось тяжко на серці. Все мені здається, що на мні тяжить якась велика провина і не пускає мою душу від тіла. Кілько разів дивлюсь, як сонечко сідає за горою, все мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною”, – зізнається Микола сусідам [16, т.21, с.377]. Візія замикання небесної брами золотими ключами виводить рецептивні домисли у міфопоетичний підтекст, що у ньому зашифровано мотив переходу людини з одного світу в інший. Під таким кутом зору порушено й розкрито у філософсько-буттєвому плані головну тему оповідання – тему смерті.

Щоб зрозуміти складність психологічної ситуації Миколи та його передсмертніх самопочувань, краще вдається до народного повір’я з Підгір’я, буцімто лише грішна душа в час смерті через неспокутувані гріхи не може перейти у той світ [9, с.163]. Сам Микола пригадує свої небезгрішні “парубоцькі часи”, коли був “найгірший забіяка в селі”. Відтак, зізнається він по правді, і дружині перепадало не раз. Напрошується відома українська приказка – за грішником котяться клубки і тягнуться нитки. Отже, перед грішною душею Миколи закрита невидима небесна “брама” (там, де заходить сонце), що розмежовує зем-

ний/посмертний світи: поки не очищена його душа, потрапити у світ мертвих він не має права.

Ключі – міфологічний символ таємниці, що потребує неодмінної розгадки, лише тоді вони відчиняють ворота у “вічне життя” і дозволяють людині ступити на поріг смерті [3, с.245-246]. Ключі у Франковому творі є домінантною деталлю міфологізованого пейзажу, розшифрування семантичного коду якої дає змогу розкрити таємницю психологічного стану Миколи, а саме – чому його переслідує привид втопленого і не дає спокійно вмерти. За допомогою цієї деталі змодельовано асоціативно-абстрактний межі-простір (між тим і цим світами) – замкнений, безвихідний, загрозливий для фізичного й психічного стану Миколи, в тексті оприявнений у площині сновидінь та галюцинації.

Для повного аналізу тупикової ситуації на індивідуально-психологічному рівні гуцульського оповідання розглянуто ще одну психологічну деталь з імпліцитною міфологією – “порвані нитки”. З розвитком драми-колізії Миколи ті “нитки” мовби навмисне сховано за ширмою інтриги та містики дражливих видінь. У розв’язці автор знімає ширму і напрочуд влучно виводить згадану деталь, що набуває важливої смислороджувальної ролі. З її уведенням відкривається перспектива лабіринтовидного образу людської душі, що зазнала своєрідного розгрішення. Навернення героєм первинної душевної чистоти метафоризовано як розмотування, порядкування давно порваних ниток: “<...> Немов якісь *давно порвані нитки* в його [Миколиній. – К. Д.] душі *розмотуються, порядкуються наново*” [16, т.21, с.390]. Мотив вільного переходу очищеної Миколової душі у той світ покладено в основу сподіваної фінальної картини. Коли наступного ранку сини заглянули до батька, “<...> Він [Микола. – К. Д.] був уже небіжчик. Його лице роз’яснилось і виглядало, як образ спокою і задоволення. Видно, й душа його перед смертю знайшла здавна пожаданий мир” [16, т.21, с.390].

Відлюдькуватому естету Хомі (з новели “Сойчине крило”) світ видається пасткою, що поневолюєчє накладає на тіло й душу людини “подвійні кайдани”. Усе в цьому світі, за переконанням вільного творця-інтелектуала, який “<...> плекає одну штуку для штуки – вмільсть жити”, перебуває в стані поневолення, насилля й обману: “Суспільність, держава, народ! Усе се *подвійні кайдани*. Один *ланцюг* укований із твердого заліза – насилля, а другий паралельний із ним, *виплетений із м’якої павутини* – конвенціональної брехні. Один *в’яже* тіло, другий душу, а оба з одною метою – *опутати, прикрутити*, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи – людську одиницю” [16, т.22, с.54-55]. Про нагнітання психологічної ситуації, схожої з лабіри-

тною, тут сигналізують промовисті дієслова “в’яже”, “опутати”, “прикрутити”. Суттєвою в цьому плані є також алегорія ланцюгів, що в’яжуть людську душу. Лабіринтні властивості цих образів означено оксиморонною несумісністю твердого заліза і м’якої павутини. Алегорична візія Хоми виходить на асоціацію з непробивним лабіринтом, де людську душу підступно обпугує невидима павутина. Водночас ця візія порушує суспільну і екзистенційну проблематику – проблематику приниження, знецінення, знеособлення індивіда в безправній системі держави та несправедливому суспільстві. Прикметно, що цю проблему Франко озвучує устами Андрія Темери (головного героя соціально-психологічної студії “На дні”), який плекає ідеали боротьби за “свободу народу від чужовладства, свободу людини *від пуг, які на неї накла-дають другі люди*” [16, т.15, с.136].

Отож міфомотив лабіринту у художній прозі І. Франка репрезентовано як модель мікросвіту, що сповіряє таємниці людської душі, розкриває складні, так би мовити, запутані стосунки героя із самим собою, з оточенням в час виснаження духу, занепаду сили волі, знервованості, відчуження та відсторонення від світу. Герої блукають “тайниками” свого внутрішнього ества у фактивних та напівфактивних станах, під впливом меланхолії і при порушенні духової гармонії, вибираючи поміж добром/злом, смертю/життям, правдою/неправдою, роздумуючи над сенсом життя, а втім, навіть пригадуючи щось давно забуте.

Мнемонічної семантики мотивами лабіринтного мотиву набуваються в епізодах, коли герої щось згадують. Спогади у відповідних контекстах метафоризовано за схожістю з нитками, що відкривають вхід у лабіринт людської пам’яті з чисельними тайниками, закамарками, ходами; їх нав’язування/розв’язування, намотування/розмотування співвідносне з процесом пригадування. Скажімо, спогади про події тієї ночі, коли зникла Фрузя, у пам’яті баби Орини відтворено за допомогою тих-таки “ниток”, що автоматично “нав’язуються”. Порівняймо: “<...> А тут у мене [баби Орини. – К. Д.] в голові починають мов якісь *нитки нав’язуватися*, починає робитися ясно” [16, т.21, с.58]. У ролі психофізіологічних сегментів людської пам’яті перебувають також “пасма”. Скажімо, в оповіданні “Гава і Вовкун” ефект посиленних переживань героя внаслідок спогадів про наболіле розкрито у порівнянні з виторочуванням не лише ниток, а й пасем: “А Гава, мов п’явка, всисаючися в те болюче місце його [Вовкуна. – К. Д.] споминок, торочив *дальше нитку за ниткою, пасмо за пасмом*” [16, т.18, с.166]. Ненастанні роздуми Ангаровича над вчинком своєї дружини висвітлено за допомогою розгорнутої метафори переривання і нав’язування пасма,

що містить імпліцитну сутність снування людського духу лабіринтом “думкування”. Для прикладу: “«А вона десь там чекає на мене!» – снував [Ангарович. – К. Д.] знов *перерване, безладне пасмо думок* <...>”; “Зупинився [Ангарович. – К. Д.] в темній закутині <...> і силкувався знов *нав’язати перерване пасмо думок*” [16, т.19, с.80, 81].

Оригінально, на нашу думку, переосмислено образи та атрибути міфу про Лабіринт при розгортанні епістолярної колізії між Целею та її потаємним залицяльником (у новелі “Маніпулянтка”). “Німий адоратор” в одному зі своїх полюбовних листів зізнається Целі: “Я бажаю тільки вхопити одну *ниточку, що веде до клубка*, а потім ціле життя, всі свої сили присвятити на здобування того, що іншим щасливіша доля дарує без труду” [16, т.18, с.45]. У наведеному контексті “ниткою” виражено наміри “нещасливого любовника” здобути прихильність Целі, а “клубок” перифразує безпосередньо її образ. Отож автор листа, підписаний “Семіон Стоколоса”, також переживає стан своєрідного лабіринту, тупик якого обумовлено безнадійним коханням на відстані. У метафоризованому контексті “сажнистих зітхань і сотнаркових заклинань та дифіраμβів” за образами ниток і клубка особливо виразно проступає міфоалюзія чарівного “клубка” кохання Аріадни й Тесея. Попри те, Франкова Целя-Аріадна не подає рятівного клубка своєму залицяльнику, що втрапив у безнадійний лабіринт кохання.

Таким чином, за допомогою одномоментних чи наскрізних речових деталей Франко лабіринтизує образи душі (душевних станів), пам’яті, свідомості, кохання, сновидінь, безладних через непримиренні колізії зневірених, розчарованих, духово ослаблених, стривожених героїв. Вдаючись до слушного вислову Франка про новаторство творів Стефаніка, можна дійти висновку, що в лабіринтизованому мікропросторі Франкового прозопису розігруються “<...> трагедії душ, конфлікти та драми, що можуть *mutantis mutandis* повторитися в душі кожного чоловіка, і, власне, в тім лежить їх велика сугестійна сила, їх потресаючий вплив на душу читача” [16, т.35, с.109].

Отож засвоєння античної міфології аж ніяк не було спрощеним, декоративним, аплікаційним у художньо-естетичному світі І. Франка. Запозичений міфомотив лабіринту переростає в “творчій роботні” письменника у мікромодель з поглибленим антропологічним сенсом. Як і більшість митців ХХ століття, письменник інтелектуально й креативно підходив до міфологічного матеріалу, свідомо та цілеспрямовано звертався до міфології як до джерела “завжди актуальних” колізій людського буття, “вічних” філософсько-буттєвих сентенцій. Міфологізм постає важливим сегментом поетичної техніки Франка-митця, причім зумовлює високий рівень художнього діалогізму, інтертекстуальності,

культурологічної насиченості, дискурсивності та літературності його текстів (у розумінні гармонійного влиття у європейський літературний процес).

У випадку репрезентації міфомотиву лабіринту слушно говорити про своєрідну психографію автора (висвітлення внутрішнього світу, глибоко особистих переживань – термін Дж. Сентсбері [див.: 8, с.292]) – того імпліцитного буттєвого смислу, що перебуває за ширмою художнього світу, за маскою автора. Лабіринтоподібні ситуації, у яких опиняються Франкові герої, спонукають шукати слідів тих “ниток”, що в’яжуть твір автора з його власним життям. Образне павутиння, що обпугує безвихіддю, паралізує дух героїв, можливо, є “виплодом високої культури людської душі” самого Франка, коли він мучився і тривожився у “дні журби”, смутку, скорботи, неспокою, невдач, зневіри, однак, незважаючи на це, уперто боровся за життя у “залізних пугах” хвороби і, завдяки невтомній силі духу, завжди перемагав. Так і Франкові герої перемагають зневіру, виходять з безвиході, поривають павутину життя, що намагається паралізувати сірою буденністю та духовим сирітством.

Література

1. *Бестюк І.* Міфологема лабіринту в модерній і постмодерній інтерпретаціях // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2007. – Вип. XVII. – С. 136–145.
2. *Денисюк І. О.* Розвиток української малої прози XIX – XX століття. – Львів: Науково-видавниче товариство “Академічний Експрес”, 1999. – 280 с.
3. *Керлот Х. Э.* Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.
4. *Копистянська Н. Х.* Аспекти функціонування простору, просторової деталі в художньому творі // Молода нація. – К.: Смолоскип, 1997. – Вип. 5. – С. 172–178.
5. *Копистянська Н.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
6. *Кун М.* Міфи давньої Греції / Перекл. з рос. О. М. Іванченко. – К.: Котигорошко, 1993. – 267 с.
7. *Легкий. М. З.* Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1999. – 160 с.
8. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / [Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2. – 624 с.
9. Людові вірування на Підгір’ю / Зібрав Др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів: Видає Наукове Товариство ім. Шевченка, 1898. – Т. 5. – С. 160–218.
10. *Мельник О.* Поетика простору: семантика вертикалей та горизонталей у прозі Михайла Яцкова // Слово і час. – 2005. – № 7. – С. 48–55.

11. *Москалець К.* Лабіринт під сузір'ям Смерті // Москалець К. Гра три-ває: Літературна критика та есеїстика. – К.: Факт–Наш час, 2006. – С. 123–131.
12. *Мочульський М.* Іван Франко: Студії та спогади. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 139 с.
13. *Нікітчина Г.* Символ хреста на перетині смислових площин у новелах О. Кобилянської // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Випуск XIII / Ред. кол. Поліщук Я. О. та ін. – Рівне: Перспектива, 2004. – С. 141–149.
14. *Пастух Т.* Романи Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1998. – 135 с.
15. *Саяліна Т.* Конфлікт буденного та позамежного буття (етюд М. Коцюбинського “Сон”) // Слово і час. – 1999. – № 9. – С. 18–21.
16. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
17. *Челецька М.* Код лабіринту як предмет дослідження семіотичної антропології // *Studia methodologica*. – Випуск 24: Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології / Упорядник І. В. Папуша. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 132–138.
18. *Чижевський Д.* “Лабіринт світу” Яна Коменського: теми твору та їхні джерела // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. / Під заг. ред. В. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 3. – С. 158–200.
19. *Швець А. І.* Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблема художнього психологізму в прозі І. Франка. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2003. – 236 с.
20. *Швець А. І.* “...Спів молодого людського духу” (антична міфоейдологія в художній практиці Івана Франка) // Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка: Ейдологічні нариси / К. І. Дронь, Б. С. Тихолоз, Н. Б. Тихолоз, А. І. Швець; За наук. ред. Б. С. Тихолоза. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2007. – С. 170–169.
21. *Petsch R.* Raum in der Erzählung // *Landschaft und Raum in der Erzählkunst: der Sammlung* / Hrsg. von A. Ritter. – Darmstadt, 1975. – S. 40–44.

НІМЕЦЬКОМОВНИЙ ПРОСТІР У ДУХОВНИХ ЗАЦІКАВЛЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА ЯК КОНТЕКСТУАЛЬНА СУГОЛОСНІСТЬ ЗАПИТАМ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК ХХІ СТОЛІТТЯ

*Іван ЗИМОМРЯ
(Тернопіль)*

Німецькомовний простір з його вагомими культурними здобутками посідав особливе місце у духовних зацікавленнях Івана Франка. І попри значну часову дистанцію їхній ефект і надалі зберігає контекстуальну суголосність запитам суспільно-гуманітарних наук ХХІ століття за умов, коли йдеться про художньо-естетичне осмислення питань наступності досвіду та взаємодії традиції й новаторства. У цьому контексті важливо виокремити звучання німецькомовного простору як домінанти на сучасному етапі існування багатьох парадигм, пов'язаних з поняттям «простір» за сферами його впливу: «геополітичний простір», «транснаціональний простір», «європейський простір», «етногеографічний простір», «пострадянський простір», «регіональний простір», «мовний простір», «культурний простір», «гуманітарний простір», «інтелектуальний простір», «медіапростір», «національний інформаційний простір», «економічний простір». В епоху, на яку припали головні віхи життя та творчості Івана Франка, з увиразненого вище масиву дієвим був «геополітичний простір». Його визначальні стрижні були пов'язані з німецькомовним культурно-політичним обширом, що обіймав передусім географічні межі Австро-Угорщини та Німеччини. Таким чином, йдеться про певний феномен, який, незважаючи на свою неоднорідність, усе ж нерідко позитивно впливав і певною мірою впливає й досі на суспільно-політичне життя Європи. Зрозуміло, не ведемо мову про так зване «культуртрегерство», що мало місце у загальному процесі взаємодії національних культур різних народів у вимірах як позитивних, так і від'ємних. У нашому контексті цей термін згаданий у схвальному ключі у сполучі з багатогранною діяльністю Івана Франка як філософа, громадсько-культурного та освітнього діяча, винятково плідного посередника на рівні міжкультурного обміну, у першу чергу, як перекладача. Український мислитель справедливо розумів сутність «культуртрегерства» не з огляду на його асбрактну «наднаціональну» матрицю, а на його значні здобутки, наприклад, у галузях філософії (Г.В.Ф.Гегель, І.Кант, Й.Г.Фіхте, А.Шопенгауер), історії (Й.К.Енгел, Г.В.Лайбніц, Т.Момзен, А.Л.Шлецер), педагогіки (Г.Кершенштайнер, Й.Г.Песталоцці, Ф.Фре-

бел, З.Фройд, Р.Штайнер), музикознавства (Г.Адлер, Е.Ганслік, Р.Шуманн) та передусім – філології (Ф.Бопп, А.Брюкнер, П.Гайзе, Й.Г.Гердер, В.Грімм, Я.Грімм, В.Гумбольдт, М.Опіц, А.Шлайхер, Ф.Шлегел). Без сумніву, Іван Франко досконало знав про досягнення репрезентантів німецькомовного культурно-освітнього простору і, як правило, визнавав їх крізь призму конкретизуючої норми для існуючих на зламі ХІХ – початку ХХ століть моделей суспільно-гуманітарного характеру [1, 39]. Це засвідчують, зокрема, такі його праці, як «Задачі і метод історії літератури» (1891), «Із секретів поетичної творчості» (1898), «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898), «Українсько-руська (малоруська) література» (1898–1899), «З останніх десятиліть ХІХ в.» (1901), «Теодор Момзен» (1903), «Момзен і слов'яни» (1904), «Австрійська криза» (1906) та ін.

Іван Франко, оцінюючи благодатний ґрунт німецькомовного культурного простору з проєкцією на таких його носіїв, як Лессінг, Гете, Шіллер, Гайне, Штіфтер, Розеггер, Моцарт, Бах, Бетховен, орієнтувався на культурологічну та історичну типологію, досвід художньої творчості, своєрідність традицій європейського культурного регіону, а також на динаміку історичних, суспільних, мистецьких процесів, що відбувалися на теренах Австро-Угорщини та Німеччини. І це закономірно, бо ж західноукраїнські етнічні землі – Буковина, Галичина, Закарпаття – за різних епох були складовою частиною німецькомовного ареалу. Його примітна ознака полягала у вимірах соціологічного синтезу. Про це Іван Франко опосередковано писав у ґрунтовній студії «З останніх десятиліть ХІХ в.», коли підносив стан європейської гуманістичної спрямованості, недвозначно порівнюючи з важким становищем української справи в Росії: «Удар, який заборонив українське слово в Росії, викинув за кордон кількох високо талановитих і широко освічених людей (йдеться насамперед про Михайла Драгоманова – І.З.) і зробив те, що вони не потонули в морі російської науки й публіцистики, а винесли українське слово на широку європейську арену... Ся перша українська еміграція в Європу відіграла немаловажну роль у розвії вільнолюбних ідей у всій Росії...» [4, 346]. Тут упадає в око контекст часово-тематичної націленості, що постає злободелною і для сучасного стану українознавства у широкому розумінні цього слова; бо ж «українське слово» – у Франковому трактуванні – і в обставинах сьогодення є упослідженим, власне, таким, що потребує системного державного захисту.

Геополітична специфіка, без сумніву, мала вплив на культурну ідентичність німецькомовного простору. У зв'язку з цим і заслуговує на увагу питання про значення екстериторіальних центрів української

культури, які у різні десятиріччя XIX–XX ст. функціонували у Берліні, Відні, Гайдельберзі, Галле, Геттінгені, Дрездені, Лайпцігу, Лозанні, Мюнхені, Пешті, Празі, Тюбінгені, Цюріху, Штутгарті. Звісно, не в усіх названих містах ці осередки набули якісно стабільної репрезентації духовних устремлінь українського народу. Проте Берлін, Відень, Прага, Мюнхен, де особливо у першій половині XX ст. функціонували наукові, культурно-освітні інституції, а окремі з них діють і досі, найбільше спричинилися до утвердження націоцентричних координат української діаспори загалом. Так, у 20-х рр. значною була популяризаторська діяльність Українського наукового інституту у Берліні. У його стінах працювали такі видатні українські діячі, як Дмитро Дорошенко, Іван Мірчук, Дмитро Чижевський, Зенон Кузеля та ін. Що ж до контактів з екстериторіальними центрами Івана Франка, то найбільш тісними вони були з духовним життям Відня. І цей зв'язок не був одностороннім. Це підтверджує хоча б той факт, що його вірш «Каменярі» (1878) вже 1880 року побачив світ у віденському журналі «Heimat» під назвою «Die Steinbrecher» у німецькомовному перекладі Г.Штробаху [7]. І таких прикладів зацікавлень творчістю Івана Франка з боку носіїв німецькомовного світу упродовж 1880–1916 рр. справді багато, якщо узагальнювати питання рецепції доробку українського письменника в Австрії та Німеччині. До речі, за слушною оцінкою сучасного австрійського прозаїка та літературознавця, уродженця Дрогобиччини Адама Зелінського, «великою заслугою Івана Франка було створення такого зразкового письма, яким зацікавилася Центральна та Західна Європа. А його поема «Мойсей» назавжди вписалася до класики європейської літератури» [3, 32]. Аналогічну думку висловив ще на початку 60-х рр. Гюнтер Витженс (1922–1991) [8, 211]. А під час Міжнародного симпозіуму Юнеско «Іван Франко і світова культура», що відбувся 11-15 вересня 1986 року, визначний славіст, бібліограф і перекладач з Відня обґрунтував приналежність Івана Франка як «австрійського автора» до художнього письменства Австрії [9, 54]. Наведені оцінки потверджують факт визнання місця та значення українського автора для німецькомовного культурного простору.

У системі історико-теоретичних знань про Україну загалом та духовні змагання українського народу – зокрема, важливу роль, крім столиці Австрії, відіграє Берлін. Тому й не дивно, що саме тут 1963 року з ініціативи видатного німецького історика-славіста Едуарда Вінтера (1896–1982) та його співпраці з українськими літературознавцями Олександром Білецьким (1884–1961) й Іваном Бассом (1907–1984) вийшов друком ґрунтовний збірник головних німецькомовних праць Івана Франка з історії та культури України [6]. Вони – однозначна ілюст-

рація суттєвого внеску творця роману «Для домашнього вогнища» у розвиток німецькомовної прози на зламі XIX – початку XX століть. До слова, цей високохудожній твір дійшов до німецького читача 1898 року у тридцять трьох номерах газети «Vorwärts» («Вперед») під назвою «Am häuslichen Herd» без вказівки на ім'я перекладача (за твердженням М.Зимомрі, твір переклала з польськомовної версії Феліція Прухнікова) [10, 141]. До заслуг Едуарда Вінтера слід долучити і його реалізацію проекту – організацію форуму, присвяченого відзначенню у 1964 році 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Матеріали цієї міжнародної конференції склали збірник наукових праць «Революційний демократ Тарас Шевченко» [11]. Він з'явився 1976 року окремим виданням за редакцією Е.Вінтера та Г.Яроша [5].

Питання про німецькомовний простір у духовних зацікавленнях Івана Франка виявляє очевидний універсалізм його багатогранної натури. Цей універсалізм набуває контекстуальної суголосності запитам суспільно-гуманітарних наук XXI століття. Квінтесенцію стосовно Франкового багатства як особистості сформулював Євген Маланюк у статті, присвяченій сторіччю від дня народження Каменяря: «Світ його (Франка – І.З.) почувань, внутрішні «стихії» його ества, бурі й негоди його серця є завжди контрольовані потужною, але й формотворчою силою розуму» [2, 86]. Справді, феномен І.Франка є яскравим втіленням його самореалізації як художника слова, а також інтерпретатора мистецьких вартостей, що постають під пером мислителя новаторською версією ренесансно-реформаційного характеру.

Література

1. *Зимомря І.* Модель діалогізації прози К.Е.Францоza: феномен мультикультурності і художній час / Іван Зимомря // І.М.Зимомря. Австрійська література: моделі рецепції тексту. Монографія. – Дрогобич-Тернопіль: Посвіт, 2009. – С. 38–48.
2. *Маланюк Є.* Франко незнаний / Євген Маланюк // Євген Маланюк. Книга спостережень. Т. 1. – С. 86–88.
3. *Адам Зелінскі.* Doctor Honoris Causa Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [за ред.: М.Зимомря, І.Зимомря, Я.Лопушанський]. – Дрогобич, 2009. – 70 с.
4. *Франко І.* З останніх десятиліть XIX в. / Іван Франко // Іван Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич: Відродження, 2008. – С. 333–398.
5. *Der revolutionäre Demokrat Taras Sevcenko: 1814 – 1861; Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und im westslawischen Sprachgebiet* / [hrsg. von Eduard Winter, Günther Jarosch]. – Berlin: Akademie-Verlag, 1976. – 189 S.

6. *Franko I.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten, 1882–1915 / Ivan Franko; [Hrsg. von Eduard Winter, Peter Kirchner]. – Berlin: Akademie-Verlag, 1963. – 577 S.

7. *Franko I.* Die Steinbrecher // Heimat. Illustriertes Familienblatt. – Wien: Schottländer Verlag, 1880. – Nr. 12. – S. 18.

8. *Wytrzens G.* Rezension zu: I. Franko. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine / Günther Wytrzens // Wiener Slavistisches Jahrbuch 11. – Wien, 1964. – S. 211–213.

9. *Wytrzens G.* Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache / Günther Wytrzens // Іван Франко і світова культура. Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 51–59.

10. *Zymomrja M.* Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen / Mykola Zymomrja. – Fürth: Flacius-Verlag, 1999. – 156 S.

11. *Zymomrja M.* Die Rezeption Taras Schewtschenkos im deutschen Sprachgebiet vor 1917 / Mykola Zymomrja // Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. – Bd. XXII. / Hrsg. von Eduard Winter, Günther Jarosch [Джерела й студії до історії Східної Європи. Т. XXII / За ред. Е. Вінтера, Г. Яроша. – Берлін, 1976]. – Berlin, 1976. – S. 115–167.

ІВАН ФРАНКО І ТЕОРІЯ ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ

*Петро ІВАНИШИН
(Дрогобич)*

Пошук адекватних масштабів творчості Івана Франка методологічних стратегій неминує виводить українську науку про літературу на постколоніальну критику (чи теорію постколоніалізму). Цьому ж безпосередньо сприяє й постімперський характер новітньої культурної дійсності, й широкі теоретичні можливості новітнього літературознавчого пошуку. Однак часто пострадянські прочитання І.Франка, на жаль, під виглядом постколоніальних студій пропонують насправді його постмодерну десакралізацію/деконструкцію (Г.Грабович, С.Павличко, Т.Гундорова, Я.Грицак та ін.). Ідучи за постструктуральною модою, саме на них часто орієнтується молодий науковий розум, необґрунтовано нехтуючи глибокими прочитаннями досвіду І.Франка у працях І.Денисюка, З.Гузара, Т.Салиги, О.Багана, Р.Голода, Я.Гарасима та ін.

З іншого боку, тлумачення І.Франка дозволяють зробити попередній висновок про те, що спадщина цього письменника, вченого, мислителя є вельми суголосними пізнішій постколоніальній теорії. Сказане може в подальшому становити предмет глибших теоретичних студій. Ми ж у цій роботі зосередимось на пропедевтичному окресленні більш вузьких проблем. З одного боку, конкретизуємо дещо розмите у літературознавстві та культурології поняття постколоніалізму, а з іншого, коротко, пунктирно накреслимо можливі методологічні точки дотику між постколоніальною критикою та концептами І.Франка.

Однією з концептуальних проблем постколоніальних студій, що розвинулися після другої світової війни із здобуттям незалежності колоніями європейських держав, є “відсутність загальноприйнятого визначення терміна “постколоніальний” щодо явищ культури”¹. Один із провідних українських фахівців у даній галузі, Марко Павлишин, перераховує як невдалі, бо надто всеохопні і неконкретні, “первісне хронологічне значення” (“після колоніального періоду”), а також значення, котре пробує “об’єднати під поняттям “постколоніальна культура” всі культурні явища, що постали під впливом колонізації”². І з цим важко не погодитися, бо такі визначення, будучи виправданими на певному етапі розвитку метадискурсу, зрештою призводять до термінологічного колапсу, оскільки пробують об’єднати в межах однієї лексеми виразно гетерогенні явища.

Не набагато кращим видається вихід, що його, під впливом ряду західних теоретиків, пропонує сам М.Павлишин, витворюючи, до речі, своєрідний канон для послідовників. Дослідник пропонує тлумачити вищеокреслений термін “аналогічно до понять “постмодернізм” і “постструктуралізм”, де префікс “пост” не виключає паралельного існування у часі і сигналізує не так заперечення, як діалектне злиття”. Отже, “постколоніальне, не відмежовуючись від колоніального, рівночасно вбирає в себе його історичний досвід, а то й співіснує з ним в одному часі, місці і навіть в одному культурному явищі”¹. При цьому *колоніалізм* (чи імперіалізм) цілком слушно розглядається автором як “ідеологія, яка впливає на людей і на установи так, що вони приймають імперську структуру домінування за нормальну і своєю поведінкою її зміцнюють”². А *культурний колоніалізм/імперіалізм* постає як “комплекс заходів... у будь-яких видах популярної чи високої культури, спрямований на підтримку політичної та економічної влади – гегемонії”³. Причому влади інокультурної.

Неважко помітити, що пропонувана концепція виразно *еклектична* і вже через це ушербна, щоб не сказати потенційно хибна. Сумним прикладом цього може бути сучасна українська політична та культурна дійсність, де спостерігаємо дивовижне “діалектне злиття” національних та антинациональних (російсько-комуністичних, радянських та демоліберальних) елементів – від різношерстих свят та назв населених пунктів до “багатовекторної” зовнішньої політики. Перші з них покликані начебто підтримувати проголошений національний статус держави, але чомусь на практиці в межах енкратичного (Р.Барт) дискурсу завжди програють іншим, тим, що виконували в радянський час і виконують досі тотожну функцію: зміцнювати антиукраїнські імперські структури. Більшу самосуперечливість, котра випливає із відсутності національно зорієнтованої ідеології державотворення, важко уявити⁴. З іншого боку, ця концепція суперечить методологічним засадам великої частини інтерпретаційних практик, котрі окреслюють (і самоокреслюються) як постколоніальні.

Враховуючи стан осмислення сутності постколоніалізму, спробуємо дефініціювати його, диференціюючи наведені судження, через

---

¹ Там само.

² Павлишин М. Козаки в Ямаїці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі // Павлишин М. Канон та іконоста: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С. 225.

³ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С. 533.

⁴ Детальніше див. роботи сучасних політологів, передусім праці (90-х–2000-х) В.Іванишина (прим. автора).

верифікацію *національно-екзистенціальною методологією*. Під останньою розуміємо теорію і практику інтерпретації, основним принципом якої є вивіряння будь-якого феномену національною ідеєю (в українському варіанті – християнською ідеєю та ідеєю свободи народу), тобто ця методологія “зобов’язує до осмислення всіх явищ суспільного життя... в категоріях захисту, утвердження і розвитку нації”⁵.

Національно-екзистенціальний метод диференціації спонукає розглянути постколоніалізм через теоретичні концепти, котрі червоною ниткою проходять крізь метаакритичні та критичні роботи різних авторів, а саме – поняття національної культури та імперіальної традиції, і виявити справжнє ставлення до них дослідника. Такий ракурс розгляду проблеми дозволяє зосередитися на системотворчому методологічному рівні й окреслити різні (суперечливі) типи метадискурсу, котрі нерідко існують в межах одного тексту того самого автора. Якоюсь мірою цей підхід нагадує “метод стратегічного розташування” одного з провідних постколоніальних вчених Едварда Саїда. В “Орієнталізмі” американський дослідник вказує, що цей метод “являє собою спосіб опису авторської позиції в тексті, де викладено орієнтальний матеріал, про який він пише”⁶.

Загалом різні типи постколоніального метадискурсу можна звести до двох основних. Зразком *першого* з них можуть бути тексти Марка Павлишина, починаючи з 90-х років. У них автор чітко розрізняє два види протистояння колоніалізму в культурі: антиколоніальний та постколоніальний. Перший з них, антиколоніалізм, вважається більш примітивним (це “простий опір колоніалізму”⁷) і досить виразно ототожнюється дослідником із імперіалізмом: “Свою полемічну виразність і політичну заангажованість антиколоніалізм досягає коштом прямого успадкування структур колоніалізму”⁸. У 1992 році науковець висловлюється ще конкретніше: “Антиколоніальні стратегії об’єднує структура заперечення – переставлення з ніг на голову – колишніх колоніальних аргументів та цінностей. Антиколоніалізм не менш монологічний та ідеологізований, ніж його противник, і в дискурсі антиколоніалізму зустрічається часто підсвідоме бажання далі говорити від імені влади – хоч, правда, влади нової та іншої”⁹. Як тут не згадати слушне іронізування з такого типу надінтерпретацій Едварда Саїда: “В

---

⁵ Іванишин В. Непрочитаний Шевченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2001. – С.9.

⁶ Саїд Е.Д. Орієнталізм / Пер. з англ. В.Шовкун. – К.:Основи,2001. – С.34.

⁷ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С.533.

⁸ Там само.

⁹ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С.227.

той час як антиколоніалізм стає на Сході дедалі впливовішим і по суті об'єднує весь орієнтальний світ, орієнталіст проклинає весь цей процес не тільки як велику прикрість, а й як образу західним демократіям”¹⁰.

Щось зовсім інше, на думку автора, пропонує власне постколоніалізм, в якого виявляється інша “природа”¹¹. Щоправда, у чому полягає “кращість” тієї іншої природи, її відмінність від антиколоніалізму, збагнути не завжди просто, особливо коли дослідник намагається експлікувати в епістемологічних та культурологічних межах. Як, наприклад, розуміти наступне висловлювання: “Постколоніальним можна вважати протистояння на рівні не простого заперечення колоніалізму й схвалення протилежного (як звичайно, нації), а на рівні усвідомлення”¹². По-перше, якщо звернутися до української антиколоніальної традиції, добре відомої автору, до таких імен, як Т.Шевченко, М.Драгоманов, Б.Грінченко, Т.Зінківський, І.Франко, Леся Українка, М.Міхновський, В.Липинський, Д.Донцов, С.Маланюк, Ю.Липа, С.Коновалець, О.Ольжич, С.Бандера тощо, то стане очевидним, що у творах цих авторів не знайдемо “простого заперечення колоніалізму”. Там розроблені різні, іноді дуже складні, програми національно-культурної емансипації та державного самоутвердження, котрі аж ніяк не обмежуються “простим запереченням” імперської традиції. По-друге, саме в цих творах дослідник міг би при бажанні знайти і виразні приклади протистояння саме на і передусім “на рівні усвідомлення” через культивування національної (хоча б у формі “мудрості своєї” Т.Шевченка), а не імперської свідомості та світогляду.

Яскравим прикладом тут може бути концепція національної ідеї як національного ідеалу в Івана Франка. Найбільш концептуально це бачимо у фундаментальній статті “Поза межами можливого”, де вказується на вагомість в екзистенції народу *державотворчої візії* – культурно-політичного ідеалу “національної самостійності”, котрий хоч і лежить “поза межами можливого” (за Чемберленом) у сучасній історичній перспективі, але його здійснення прямо залежить від бажання українців “серцем почувати” та “розумом уявляти” собі його, не зважаючи на недовіру й прагматизм “доктринерського” мислення (“здорового хлопського розуму”, матеріалістичного марксистського “фаталізму” чи “безплідного” малоросійського лібералізму). Тільки так, на вірі в “національний ідеал”, вказує І.Франко, формується автентич-

---

¹⁰ Саїд Е.Д. Орієнталізм... – С.144.

¹¹ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С.227.

¹² Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С.533.

тичне, буттєве історичне мислення, “тисячами стежок” скероване на національно-визвольну політичну діяльність, на сповнення всіх “національних змагань” і вирішення “національних кривд” в межах власної держави¹³. Водночас Франко остерігає перед збоченням “на зовсім інші стежки”, оскільки народ, що не осягнув свого національного ідеалу, не усвідомив і не відчув його, що зараз перебуває “поза межами можливого”, приречений на знищення: “...розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина”.

Чіткості і стрункості інтерпретація постколоніалізму в М.Павлишина набуває, коли дослідник переходить з мови наукової на мову політичної ідеології лібералізму, конкретизуючи, за М.Фуко, ідеологічне коріння, археологію свого дискурсу. Усе стає зрозумілим, бо виявляється, що “постколоніальне... вписується в знайому раму постмодерного”¹⁴. Постколоніалізм постає перед нами як дискурс “менш реакційний, більш оригінальний і творчий”, він “не так веде боротьбу проти колоніалізму, як обганяє його і стає на “вищі” позиції”¹⁵, він “не позбавлений політичної заангажованості”, але ця заангажованість глумачиться дослідником (на відміну від антиколоніальної) як правильна, бо “їй притаманна схильність до плюралізму, толерантності, компромісу й іронії”¹⁶.

На відміну від образу національного антиколоніалізму (який є, від протилежного, більш “реакційним”, менш “оригінальним і творчим”, “нижчим” від колоніалізму, та ще й неспроможний “сформувати власну самосвідомість” тощо) ліберальний постколоніалізм, в уяві австралійського вченого, постає як вищий тип свідомості: “Озброєний постструктуралістським скептицизмом, постколоніалізм розуміє релятивність і терміну “колоніалізм”, і його заперечення: він готовий користати з такого стану справ у сферах політичної дії та культурної продукції. В політиці постколоніалізм створює свободу орієнтуватися на прагматизм, звільнений від ідеології, а в творі мистецтва він відкриває можливість використовувати старі колоніальні міти й гратися ними – не так заперечуючи чи стверджуючи їх, як використовуючи для власних, нових, естетичних задумів”¹⁷.

Якщо б ішлося про суто філософську концепцію, котра створюється для суто гіпотетичного спекулятивного розмірковування, авторську дихотомію – національний антиколоніалізм/постмодерний постко-

---

¹³ Франко І. Поза межами можливого... – С.284-285.

¹⁴ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С.227.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С.533.

¹⁷ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С.227.

лоніалізм – умовно можна було б сприйняти. Але ця концепція витворена для іншого, вона стає прямою практичною настановою для витлумачення художніх та метакритичних дискурсів і як така не витримає, на жаль, жодної критики.

Розглянемо декілька характерних прикладів. Перший з них стосується “структури заперечення” – перевернення “з ніг на голову” “ієрархії колоніальних вартостей” в антиколоніалізмі. Звучить ніби переконливо. Мабуть, для більшості українців українські Ленін, Сталін чи Гітлер, котрі винищують інші народи, руйнують їх мову, культуру тощо виглядали б не менш відразливо, ніж історичні прототипи. Але ось яке “перевернення” на практиці критикує автор: “Замість русифікаторської освітньої політики антиколоніалізм кінця 1980-х початку 1990-х років вимагав українських шкіл, одержавлення української мови, поживлення видавничої діяльності українською мовою, посилення українськомовних засобів масової інформації та інших державних ініціатив у сфері культури”¹⁸. Усі ці, на жаль, не реалізовані ініціативи, мали та й мають на меті одне: відродження української культури в номінально українській державі. Що тут є несприйнятливого, “реакційного”? Де тут “успадкування структур колоніалізму”? Що тут заслуговує на “іронію”? Яку б мову, замість української, пропонував вивчати українським дітям “менш реакційний” постколоніалізм М.Павлишина? Чи не його “плюралістичний” і “толерантний” постколоніалізм якраз і втілений у політичній практиці новітньої русифікації, прихованій пропагуванням потворної двомовності? На жаль, це далеко не абстрактно-теоретичні і не риторичні питання.

Інший приклад стосується глорифікації автором постмодерного деконструювання національної традиції у тогочасних літературних творах: “Так деконструюються, наприклад, у поезії Ірванця сосюрівський патріотизм (“Любіть Оклахому!...”) та рідна мова..., а в вододільній повісті “Рекреації” Андруховича (1992) – міт про Великого Поета”¹⁹. Не слід при цьому забувати, що деконструювання сутнісно ідентичне деструкції, тільки це деструкція витонченого, замаскованого типу, оскільки полягає в “рівночасно прихильному та іронічному сприйнятті” і стосується виключно “антиколоніальних” “міфів” та символів²⁰. Іронізувати з українського патріотизму, утвердженого Сосюрою у катастрофічний для нації час – час кривавої бійні періоду другої світової, із майже винищеної “рідної мови”, із знакових націотворчих постатей

---

¹⁸ Там само. – С.226.

¹⁹ Там само. – С.234.

²⁰ Там само.

“Великих Поетів”, а також пропагувати цю іронію можуть собі дозволити люди, яких насправді не цікавить і не болить доля української культури та українського народу, для яких усе високе і шляхетне у національному сенсі є, у кращому випадку, байдужим, а загалом ціла система національно-духовних цінностей служить тільки приводом для висміювання, претекстом для естетичної “три”. Таке зрівняння національного та імперського нагадує абсурдне зрівнювання в правах ката та його жертви.

Натомість Іван Франко у своїх працях в основу культурного мислення ставить антиколоніальні, націоцентричні, націоналістичні ідеї, тим самим перетворюючи це мислення у глибоке національно-екзистенціальне (чи буттєво-історичне) герменевичне розмірковування. Показовою у цьому плані може бути студія І.Франка “Наш погляд на польське питання” (1883), в якій український мислитель пропонує продуктивну, вельми актуальну модель стосунків між поки що колонізованими націями – українцями та поляками. Йдеться фактично про програму модернізації обох націй на націоцентричній основі.

Франко відкидає культуртрегерські та політико-експансивні польські ідеї: “...голошення ідеї історичної Польщі в наших часах, а особливо на непольських землях, є ділом політично безрозумним, з етнографічних взглядів безпідставним, ба навіть для самої польської народності дуже шкідливим, отже ж, і непатріотичним”. Він різко заперечує можливість постання майбутньої польської держави на українських етнічних землях, незважаючи на те, якою буде устрій цієї польської держави. Двадцятисемилітній український автор стосовно ситуації з поляками проголошує щось абсолютно інше: “Ми мусимо протестувати проти відбудування історичної Польщі будь в якій-будь формі: чи шляхетській, чи навіть демократичній, бо ми знаємо дуже добре, що всяка Польща в давніх границях значить для нас майоризацію, притиск, упослідження і – винародовлення”.

Натомість І.Франко, на кілька десятків літ випереджаючи принцип міжнародного права, – права націй на самовизначення, – стоїть на націоцентричній позиції стосовно вирішення міжнародних питань. Пріоритетними тут стають: заснування політики того чи іншого народу на органічних національних інтересах (“Найперша задача кожного народу є – стояти за своїми власними інтересами і дбати про своє власне утримання”), проголошення принципу національної держави (“...Польща для поляків, але Русь для русинів”), паритетності стосунків (“...відрікаючись від історичної Польщі, ми... зовсім нічого не маємо проти Польщі яко народу, проти Польщі не в давніх історичних, а в етнографічних границях”) та поваги до національної самобутності

іншого (“...бажаючи для себе невпинного питомого розвою на власних народних підставах, ми бажаємо того самого і для поляків”).

Майбутній розвиток українства І.Франко розуміє цілком в націоналістичному дусі – на базі власної національної традиції, актуальних національних потреб та політичних інтересів, а тому чітко стоїть на засадах “рівноправності й автономій кожного окремого народу, де б другий народ ніколи не мав права вмішуватися в домашні справи сусіда або держати над ним яку-небудь опіку”²¹. Узагальнюючи, можемо твердити, що в такий спосіб Франком відкидається можливість нав’язування українському народові небезпечних проєктів західного цивілізаторства будь-якого штибу, в тому числі і новітнього неоліберально-постмодерного, що його пропонує М.Павлишин.

Загалом, той постколоніалізм, що його утверджує М.Павлишин, не має націоналістичного спрямування і не поборює, а інтегрує у своїй теорії та практиці імперіалістичні концепти. Усе це дозволяє охарактеризувати його як **постмодерний** (ліберальний, космополітичний) **постколоніалізм**. Дуже прикро, що австралійський вчений, пропагуючи “не-колоніальну” культуру, забув своє висловлювання 1990-го року: “...треба бути обережним, щоб процес переоцінки не став простим накиненням нового канону, породженого західними методами і оцінками, і навантаженого їхніми ж ідеологічними передумовами”²².

Зовсім *інший* тип постколоніалістичного метадискурсу спостерігаємо, аналізуючи роботи інших вчених. Передусім ідеться про інший зарубіжний досвід, котрий чомусь не став домінантним для українського дослідника. Так, наприклад, індійський культуролог Гомі Бгабга, критикуючи “націоналізм” швидше у західному (а не автентичному) його розумінні, насправді сутнісно близький до цього типу суспільного світогляду, коли утверджує концепти “національної свідомості”, “національної культури”, “націєпростору” тощо і пропонує “вивчення нації через її розповідність”²³. При цьому він рішуче критикує постмодерну епістемологію, котра виявляється чужою реальній історичній дійсності і ставить питання виразно “антиколоніально”: “Вимоги землі, виживання раси, культурне відродження – усе вимагає зрозуміння і відповідей на самі концепції та структури, які академіки постструкту-

---

²¹ Франко І. Наш погляд на польське питання // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С.204-221.

²² Павлишин М.Канон та іконостас // Павлишин М.Канон та іконостас... – С.197.

²³ Бгабга Г. Націєрозповідність (передмова до книги “Нація і розповідь”) // Антологія світової літературно-критичної думки... – С.562-564.

ралізму з'ясовують у мовних іграх, і мало хто з них знає про політичну боротьбу реальних людей поза тими дискурсивними межами”²⁴.

Інший індійський вчений Арун П. Мукгерджі, розглядаючи поняття “культурної сутності” та “імперської текстуальності”, виходить на сутнісне розуміння непостмодерного постколоніалізму, котрий насправді виявляється глибоко заангажованим власною культурною традицією і водночас не зациклюється на перманентному пародіюванні імперіалістичних концептів.

А.П.Мукгерджі критикує постмодерну теорію постколоніалізму в найсуттєвіших контрапунктах: “...теорія стверджує, що суб’єктивність постколоніальних культур безнадійно прив’язана до їхніх поневолювачів. Теорія також робить висновок, що ми нічого не робимо, тільки займаємось пошуками або оплакуємо втрату нашої передколоніальної автентичності та ідентичності або постійно чинимо опір вторгненню колонізаторів у наш культурний простір. Теоретики стверджують..., що ми не можемо відповідати нашими потребами, а тільки настирливою ідеєю відсутності іншого”²⁵. Так розкривається імперська сутність цієї постмодерної “теорії”, котра залишає постколоніальним вченим тільки одну методику”, котра полягає у постійному запитуванні “європейські дискурси про єдиний, особливий спосіб, який принижує і заперечує нашу гуманність”. І зауважує наступне: “Я б хотів відповісти, що наша культурна продукція витворюється відповідно до наших потреб, і ми маємо набагато більше потреб, окрім потреби постійного “пародіювання” імперіалістів”²⁶. Індійський дослідник, солідаризуючись із Аязом Агмадом, прямо утверджує національну самодостатність індійської художньої літератури: “Я погоджуюсь з Аязом Агмадом, що наші (тут я маю на увазі індійські) літератури – це літератури про “нашу класову структуру, нашу родинну ідеологію, наш тілесний та сексуальний менеджмент, наші ідеології та наше мовчання”²⁷.

Австралійський постколоніальний інтелектуал Саймон Дюрінг іде ще далі у критиці демоліберального постмодерного проекту. Він прямо реабілітує в сучасній культурології не лише поняття нації як пріоритетного, а й поняття націоналізму: “Я відмовляюся від позиції, яку займає більшість гуманістів, модерністів, марксистів, а саме, що націоналізм є природно загрозливою ідеологічною формацією”²⁸. С.Дюрінг справедливо розглядає націоналізм “як форму свободи” і окреслює

---

²⁴ Цит. за: Слемон С., Тіффін Г. Постколоніальна критика // Антологія... – С.537.

²⁵ Мукгерджі А.П. Чий постколоніалізм і чий постмодернізм? // Антологія... – С.563.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – С.563-564.

²⁸ Дюрінг С. Література – двійник націоналізму? // Антологія... – С.565.

його як “батарею дискурсивної та репрезентативної практики, яка визначає, легітимізує чи вконституїовує вартість специфіки нації-держави чи індивідуумів як членів нації-держави”.

Водночас він переконаний, що “сьогодні твори такої колонії першого світу, як Австралія, повинні бути націоналістичними”²⁹. І це не популістський лозунг, а глибоке розуміння ролі літературної культури та національної культури взагалі в плані протистояння імперіалістичним інтенціям різного виду: “...що ж, як не культура, захищає від культурного, економічного і військового вторгнення імперіалізму?”³⁰. Саме тому С.Дюрінг пропагує передусім “культурний націоналізм” як “найпотужніший вияв” націоналізму. У цьому сенсі колоніальна стратегія “культурного імперіалізму” отримує нездоланного опонента в особі настанови “культурного націоналізму”.

Більше того, навіть у таких виразно амбівалентних мислителів, з тенденцією до лібералізму та постмодернізму, як Едвард Саїд, знаходимо не раз прямі апеляції в дусі “культурного націоналізму”, скажімо, до власної національної ідентичності як інтерпретаційного фактора: “Чимала частка з мого внеску в дослідження походить від того, що я мислю себе людиною Сходу...”³¹.

Наведені приклади можна було б множити і множити, використовуючи потенціал анти– і постколоніальних дискурсів (минулих і сучасних) України, Польщі, Мексики, інших країн Європи, Азії, Африки та Латинської Америки. Але вже наведених висловлювань достатньо, щоб окреслити той інший тип постколоніального метадискурсу як **націологічний** (ще – націоцентричний, націоналістичний чи просто національний) **постколоніалізм**.

У цьому плані досвід Івана Франка цілком випереджає ідеї саме аціоналістичного постколоніалізму. Наприклад, коли йдеться про формулювання ним концепції національної держави. Уже з раннього періоду творчості віднаходимо в поезії І.Франка образи, що в художній спосіб витлумачують самодостатнє буття народу. Найголовнішим з них стає образ “*хати*” (дому). Наприклад, у ранньому вірші, що не випадково став улюбленою народною піснею, “Не пора, не пора, не пора...”³² (1880) генеральна ідея жертвовної боротьби за “*волю*” “*рідного краю*” – “*Нам пора для України жити*” – виражається зокрема у третій строфі наступним чином:

---

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – С.566.

³¹ Саїд Е.Д. Орієнталізм... – С.41.

³² Франко І. Не пора, не пора, не пора... // Франко І. Мозаїка... – С.23-24.

*Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!*

Наявний образ “*рідної хати*” лише одним із своїх семантичних аспектів відсилає нас до концепту власної держави, означаючи тут більш загальні речі, наприклад, український культурний простір чи межі соборної національної спільноти в загальному. Згодом у марші “Гей, Січ іде”³³ ця ж сама ідея – утвердження “*нашого діла*” – отримує в останній строфі наступне вираження:

*Гей, Січ іде,
Підкітками брязь!
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!*

Образ колективної “*нашої хати*”, де панує національна, а не інонаціональна (виражена образом “*зайд*”) “*воля до влади*”, як висловився б Ф. Ніцше, у цьому випадку більше семантично тяжіє до виявлення саме державницької інтенції автора та його читачів. Остаточно у цьому можемо переконатися, якщо звернемося до прологу фундаментальної поеми “Мойсей”³⁴ (1905). Ліричний герой прологу звертається до “*замученого*” і “*розбитого*” колонізаторами-сусідами рідного народу як пророк, який “*душу... тривожить*” майбутнім цього народу. Він твердо вірить в годину майбутнього національного звільнення та відродження і при цьому порівнює народ із воїном та дбайливим господарем – “*хазяїном домовитим*”:

*Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,*

*Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

Відзначимо кілька характерних моментів. Насамперед, герой вірить у те, що народ стане вільним і через те рівноправним “*у народів вольних колі*”. По-друге, це звільнення станеться не само собою, а шляхом революційної боротьби. При цьому образи “*пугі спасенної*” та “*бою*” у попередніх строфах доповнюється активістичними метафорами – “*труснеш Кавказ*”, “*впережешся Бескидом*”, “*покотиш*

³³ Франко І. Гей, Січ іде // Франко І. Мозаїка... – С.46.

³⁴ Франко І. Мойсей // Франко І. Твори у 50 т... – Т.5. – С.212-214.

Чорним морем гомін волі". По-третє, звільнювальна боротьба відбувається в українських соборних етнографічних межах: від Карпатських Бескидів до Кавказу через Північне Причорномор'я. По-четверте, ця національно-визвольна (в іншій термінології – націоналістична) боротьба повинна завершитися побудовою власної держави – *"своєї хати"* і здобуття власного життєвого простору (на зразок життєсвіту чи Umwelt-у Е.Гуссерля) – *"свого поля"*, що дозволяє провадити народіві, персоніфікованому в образі вільного господаря-*"хазяїна"* нормальне, природне, органічне проживання у світі. Ці міркування на основі експліцитно вираженої державницької проблематики можна доповнити аналізом інших творів, де проблема національної державності українців виражена більш імпліцитно (наприклад, у *"Захарі Беркуті"*, *"Бориславі сміється"*, *"Перехресних стежках"*, вірші *"Ляхам"*, містерії *"Великі роковини"* та багато ін.).

Іншим постколоніалістичним моментом стає утвердження ідеології націоналізму, зокрема й через критику утопічних інтернаціоналістичних доктрин (наприклад, марксизму) у статті *"Що таке поступ?"* (1903). Тут український автор прямо солідаризується із американськими націоналістами, зокрема із Генрі Джорджем, який *"висунув на перше місце інтереси поодинокій нації як найбільшій одиниці, яку чоловік може обняти своєю практичною працею"*. Національна ідея стає справжньою основою для поступу окремої людини і цілого народу, у тому числі, можемо логічно продовжити думку І.Франка, і для іманентної модернізації національного буття: *"Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому"*³⁵.

І, нарешті, неможливо не враховувати осердя *"культурно-національної стратегії"* (О.Пахльовська) Івана Франка, яке стає й осердям його постколоніалістичної теорії та мислення. Цим осердям, безумовно, варто вважати його національний імператив із ґрунтовної студії *"Поза межами можливого"*, який органічно продовжує традицію шевченківської ідеї та шевченківського національно-екзистенціального розмірковування: *"Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сенти-*

---

³⁵ Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С.341-345.

менталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації”³⁶.

Таким чином, проведена національно-екзистенціальна диференціація дозволяє стверджувати, що в межах постколоніальної критики існує два кардинально відмінних між собою типи метадискурсу, котрі в принципі не можуть становити єдиної теорії інтерпретації. *Постмодерний постколоніалізм* лише декларує своє “протистояння” колоніалізму, але це дивне протистояння, бо насправді він не руйнує, а абсорбує імперські структури, консервує їх. І навпаки, концепти національної культури, через прирівняння їх до колоніальних, втрачають у цьому постколоніалізмі своє іманентне значення, вони свідомо релятивізуються через перманентну пародію та іронію. Як наслідок, замість реставрації пошкодженої імперіалізмом національної ідентичності, ця ідентичність остаточно руйнується – через утвердження космополітичних ідеалів іншого різновиду імперіалізму, у нашому випадку – *постмодерного демолібералізму* (тобто *неолібералізму*). Про пріоритетність космополітичного (антинаціонального) говорить М.Павлишин, коли захоплюється віршем Ю.Андруховича “Козак Мамай”, у котрому архетипний герой українського фольклору та його атрибути “переносяться в карібське оточення і таким чином космополітизуються”³⁷.

Так *ліберальний постколоніалізм повністю перетворюється у ще один метод політичної методології постмодернізму* (поруч із постструктуралізмом, та деякими різновидами психоаналізу, неоміфологізму, неофемінізму, квір-студій тощо), *генеральним завданням якого є не вивчення національних дискурсів, а їх деструкція, не відновлення національної ідентичності поневолених народів, а її космополітизація*. Це дозволяє нам окреслити постмодерний тип постколоніалізму як інтелектуальну імітацію, як псевдопостколоніалізм.

Натомість *націологічний постколоніалізм* саме захист і утвердження національної культури робить вихідним регулятивним принципом власних розмірковувань. І тільки об’єктивна потреба протекції національної ідентичності (а не постмодерна зацикленість на метрополії) змушує його поборювати (руйнувати) деструктивні концепти різних імперських стратегій і практик. Саме цей національний постколоніалізм, на нашу думку, доцільно вважати власне постколоніалізмом, покликаним до життя не інтелектуальною модою чи імперськими інтенціями, а самою історико-культурною дійсністю, “історично здій-

---

³⁶ Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С. 284.

³⁷ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С.234.

снюваним тут-буттям народу”, як сказав би Мартін Гайдеггер, для ви-явлення та вирішення актуальних екзистенційних проблем підколоніальних і постколоніальних народів.

При цьому варто уточнити *об’єкт постколоніальних студій*, який, на нашу думку, включає в себе не лише теоретичні проблеми постколоніалізму, не лише інтерпретацію імперських дискурсів та постколоніальних культур, але й, як це можемо побачити із парадигмального “Орієнталізму” Е.Саїда, містить також вивчення (хоча й у меншій мірі) підколоніальної дійсності (наприклад, палестинської).

Усе сказане вище дозволяє нам дати власну робочу дефініцію аналізованого явища. **Постколоніалізм** – це актуалізована (найчастіше) *постімперською історичною ситуацією загальногуманітарна методологія, в котрій підставою для інтерпретації служать: пріоритетність збереження й розвитку національної культури, утвердження її самодостатності та поборення імперських дискурсів*. Тому справжній постколоніалізм завжди **націоцентричний** та **антиколоніальний**.

Відповідно до цього варто зазначити і наступне. Існує три дискурсивні форми побутування постколоніальних студій: “чисті” націоналістичні, “чисті” постмодерні та еkleктичні (найбільш поширені), в котрих різновиди постколоніалізму складно між собою співвідносяться. Так, наприклад, в українському літературознавстві неважко помітити дві домінуючі групи постколоніальних вчених. Першу з них утворюють дослідники, котрі відверто тяжіють до постмодернізму (М.Павлишин, Г.Грабович, С.Павличко, В.Агеева та ін.), другу – автори, котрі або стоять на позиціях націоналістичного постколоніалізму, або експліцитно тяжіють до нього, долаючи певні еkleктичні моменти (С.Андрусів, О.Баган, Я.Гарасим, І.Денисюк, В.Дончик, С.Квіт, Г.Ключек, Т.Мейзерська, В.Пахаренко, Т.Салига, Л.Сеник, Н.Шумило та ін.).

Не секрет, що сучасна постколоніальна ситуація незалежної України ризикує остаточно поміняти статус і перетворитися в суто неоконіальну під впливом двох потужних імперських наступів – із Заходу та Росії. Тому вибір молодого постколоніального науковця перед відразливим обличчям новітнього колоніалізму максимально конкретизується. Він може вибрати літературознавство як постмодерну (неоімперську) гру, байдужу чи відверто ворожу національній культурі, або, враховуючи досвід Івана Франка, літературознавство як інтелектуальну боротьбу за відродження та утвердження національно-культурної ідентичності.

Література і примітки

¹Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія // Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М.Зубрицької. – Львів:Літопис,1996. – С.532.

²Там само.

- ³ Там само.
- ⁴ Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі // Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С. 225.
- ⁵ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С. 533.
- ⁶ Детальніше див. роботи сучасних політологів, передусім праці (90-х–2000-х) В. Іванишина (прим. автора).
- ⁷ Іванишин В. Непрочитаний Шевченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2001. – С. 9.
- ⁸ Саїд Е. Д. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Основи, 2001. – С. 34.
- ⁹ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С. 533.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С. 227.
- ¹² Саїд Е. Д. Орієнталізм... – С. 144.
- ¹³ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С. 227.
- ¹⁴ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С. 533.
- ¹⁵ Франко І. Поза межами можливого... – С. 284-285.
- ¹⁶ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С. 227.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія... – С. 533.
- ¹⁹ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С. 227.
- ²⁰ Там само. – С. 226.
- ²¹ Там само. – С. 234.
- ²² Там само.
- ²³ Франко І. Наш погляд на польське питання // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 204-221.
- ²⁴ Павлишин М. Канон та іконостас // Павлишин М. Канон та іконостас... – С. 197.
- ²⁵ Бгабга Г. Націєрозповідність (передмова до книги “Нація і розповідь”) // Антологія світової літературно-критичної думки... – С. 562-564.
- ²⁶ Цит. за: Слемон С., Тіффін Г. Постколоніальна критика // Антологія... – С. 537.
- ²⁷ Мукгерджі А. П. Чий постколоніалізм і чий постмодернізм? // Антологія... – С. 563.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Там само. – С. 563-564.
- ³⁰ Дюрінг С. Література – двійник націоналізму? // Антологія... – С. 565.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само. – С. 566.
- ³³ Саїд Е. Д. Орієнталізм... – С. 41.
- ³⁴ Франко І. Не пора, не пора, не пора... // Франко І. Мозаїка... – С. 23-24.
- ³⁵ Франко І. Гей, Січ іде // Франко І. Мозаїка... – С. 46.
- ³⁶ Франко І. Мойсей // Франко І. Зібрання творів у 50 т... – Т. 5. – С. 212-214.
- ³⁷ Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 341-345.
- ³⁸ Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 284.
- ³⁹ Павлишин М. Козаки в Ямайці... – С. 234.

НАВЗДОГІН ОДНІЙ ПОЛЕМІЦІ МІЖ ІВАНОМ ФРАНКОМ ТА ОЛЕНОЮ ПЧІЛКОЮ

Микола ЛЕГКИЙ
(Львів)

У другій половині лютого – на початку березня 1885 року до рук І. Франка потрапив список роману «Люборацькі», що його виготовили в Миргороді, найімовірніше, учні А. Свидницького (рукопис зберігається в архіві І. Франка; ІЛ. Ф. 3. № 3663)¹. Автор писав твір для журналу «Основа», але 1862 р. цей часопис припинив існування, і роман понад 20 років пролежав в архіві журналу. Звідти його витягнув О. Кониський і запропонував альманахові «Рада», про що свідчить лист Олени Пчілки до Франка з кінця 1885 р.: «Ся архаїчна рукопись (котра і у Вас, мабуть, уже з рік) доставлена була з номерів “Основи” Старицькому, і я під час видавання 1-го тома “Ради” переглядала ту повість до деякої міри редакторським оком» (ІЛ. Ф. 3. № 1603. С. 841). Припускаємо, що якраз «редакторське око» Пчілки стало на заваді друкуванню «Люборацьких» у цьому альманаху. Твір, на її думку, не витримував конкуренції з незавершеним тоді романом «Повія» Мирного. До Галичини й до Франкових рук список потрапив завдяки тому-таки О. Кониському та Є. Трегубову.

Кониський вирішив передати його на руки І. Белеві для журналу «Зоря», про що писав у листі до нього: «Оце випав случай переслати до Ваших рук дещо таке, що здавна лежить у мене задля Галичини. “Люборацький” – то праця небіжчика Свидницького; коли “Зоря” або “Бібліотека” Партицького [“Бібліотека ‘Зорі’ ”. – *М. Л.*] не візьмуть її задля себе, дак нехай вона лишиться у Вас, а Ви оберніть туди, куди самі визнаєте ліпше, аби не пропала»². Списком роману зацікавився й Є. Трегубов, котрий був причетний до видання «Ради». У листі до Франка від 26 листопада (8 грудня) 1884 р. він писав: «Як я був у Львові, то умовився з Вами і з шановним добродієм Павликом, як то можна друкувати ті з наших утворів, котрих рос[ійська] цензура не випустить у Росії. Діло про це затяглося аж до сього часу, бо міркуємо ми, що коли буде виходити “Зоря”, то у ній, може, можливо буде друкувано дещо з цих утворів. От тепер з okazjiю засилаю Вам “Люборацьких” п. Свидницького, що писав ще в 60 р. у “Основі”; автора тепер уже давно нема на світі, і ця його хроніка, як прочитаєте самі, дуже цінна, щоб їй лежати у скрині. Але вона дуже велика, щоб уміститись у “Зорі”, і нам би хотілось, щоб з неї були зроблені оттиски, з котрих можна зробити окрему книжку. Задля цього засилаю до Вас рукопис і

прошу написати мені: 1) чи не погодилися би “Люборацькі” у тексті “Зорі”; 2) чи, може, їх видати прилогою до “Зорі”, як при “Ділі” повісті, або 3) видати їх окремо. Думка така, що коли друкувати їх у тексті або прилогою, то тоді вони вийдуть і до нас, а вже книжкою трудніше. Задля Галичини теж, думаємо, цікаво прочитати “Люборацьких” і практичніше і задля кордону, щоб вони ввійшли в часопись, бо чи й купить хто книжкою. Прошу Вас на це дати відповідь, а також написати, яка запотрібується поміч грошова задля цього видання?»³ Епістолярної відповіді на цей запит Франко не дав. У листі до М. Павлика з 31 грудня 1884 р. Трегубов перепитував: «Чи одібрав п. Франко “Люборацьких” і що з ними мають робити?»⁴. Невідомо, про яку оказію вів мову Трегубов, але лист потрапив до І. Белея, про що свідчить лист Трегубова до Белея від 15 лютого 1885 р.: «Прошу Вас передати п. Франкові з тих рукописів, що привезені до Вас, повість Свидницького “Люборацькі”»⁵.

Текст Свидницького припав Франкові до смаку. Вже в першому відгуку на нього він констатував, що ім'я автора, як і його твір, є невідомими для читачів, а тим часом «се перша широка проба української повісті на тлі сучасних суспільних відносин і zarazом – сміло можна сказати – одна з кращих спроб з-поміж усіх, які досі маємо на тім полі»; роман «Люборацькі» Франко поставив поруч із повістю І. Нечуя-Левицького «Причеп», з якою у нього «багато дечого спільного» [т. 27, с. 7]⁶.

У статті «Руська література» (1886) він писав, що автор «Люборацьких», «людина великого таланту, але малої науки, Анатоль Свидницький, помер дванадцять літ тому, забутий людьми; може, і сам забув про те, що створив твір, який надовго залишиться однією з найкращих оздоб української літератури, і його ім'я колись гідно стане поруч із іменами Нечуя-Левицького і Мирного. Змістом його твору, чи “родинної хроніки”, є сумна історія, яка показує, як під натиском чужих, денационалізаційних впливів повільно занепадає і розбивається українська родина внаслідок морального зіпсуття та звиродніння її молодій генерації. Особливо шкільне життя в духовних навчальних закладах представлено тут з потужною пластикою і стилем, овіяним таким сердечним теплом і такою простотою, яку рідко можна зустріти навіть серед тих русько-українських письменників, у яких ці характерні риси часто переважають над іншими»⁷.

В однойменному огляді «Руська література» (1887) Франко знову відзначив роман Свидницького: «Це – історія розбиття і занепаду старосвітської родини українського священника на Поділлі. Поруч із чудовою з кожного погляду характеристикою побуту старосвітського духо-

венства, представленого такими типами, як о. Гервасій Люборацький і його дружина, маємо тут історію молодого покоління: сина Антона Люборацького, якого роман у цілому ряді вдалих і з великим реалізмом змальованих сцен провадить через нижчі духовні школи, далі через Кам'янецьку семінарію і який врешті гине через нещасливе одруження, до чого був присилуваний владою; і двох доньок, Мані і Орісі. Одна з них, всотавши в якомусь приватному пансіоні сумнівної вартости шляхетсько-польський дух, отруєє життя собі й родині, врешті виходить за якогось лісника і вмирає в злиднях, наклавши на себе руки; друга ж іде не з власної волі за семінарста, архієреєвого родича, присланого з Тульської губернії, і також гине від його рук. Роман написано прекрасною мовою і з таким теплом, пристрасним почуттям, з такими блисками чисто українського гумору, що твір цей, який в основному кристалізує особисті спогади автора, можна зарахувати до перлин української літератури»⁸.

Поруч із Панасом Мирним, І. Нечуєм-Левицьким, Карпенком-Карим Свидницький, за Франком, є представником старої генерації українських письменників – «великих епиків, [...] себто людей з ясным, широким поглядом, що малювали широкі картини українського життя так, як їх бачили оком пильного, любов'ю надиханого обсерватора або іноді мораліста та судді» [т. 35, с. 107].

У праці ж «Українці» (1906) серед обдарованих письменників «Основи» учений назвав Анатоля Свидницького нещасливим талантом [т. 41, с. 189]. Цінував у Свидницькому епічний талант: він та І. Нечуй-Левицький, на думку Франка, «набагато кращі і талановитіші епіки», ніж О. Стороженко, Я. Кухаренко, Ганна Барвінок, Я. Щоголів, М. Номис [т. 41, с. 85]. Свидницький – «второй талантливый неудачник из кружка “Основы” [поруч із С. Руданським. – *М. Л.*], – писав Франко у праці «Южнорусская литература» (1904), – поместивший в “Основе” несколько интересных этнографических статей, но не успевший напечатать самое крупное своё сочинение: роман-хронику “Люборацькі”, прекрасно рисующее жизнь сельского духовенства Юго-Западного края и духовных училищ дореформенных времён» [т. 41, с. 135].

«Люборацькі» разом з іншими романами Франко зарахував до неперевершених здобутків української великої прози: «Роман в украинской литературе до сих пор как-то не может развернуться; старые работники Свидницкий, Левицкий и Мирный всё ещё не опережены новым поколением» [т. 41, с. 153–154]. У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) Франко немовби підсумував свої оцінки роману Свидницького: «Главным твором Свидницкого лишилася простора повість “Люборацькі”, дуже талановитий малюнок із життя

подільського духовенства половини XIX в. Повість має в значній мірі автобіографічний характер, а при тім виявляє дуже великий культурно-історичний інтерес як образ, з одного боку, колонізаційних, а з другого боку, русифікаційних тенденцій, що підкопували патріархальний побут православного духовенства на правобережній Україні в 30-х і 40-х роках XIX в.» [т. 41, с. 307].

Як бачимо, де й коли б Франко не заводив мову про український літературний процес другої половини XIX ст., одне з чільних місць у ньому відводив сімейній хроніці А. Свидницького.

Закономірно, що в 1885–1886 рр. він шукав можливостей опублікувати цей твір, увести його в літературний обіг. Спершу вирішив надрукувати його в газеті «Братство» («Поступ»), про що повідомляв М. Драгоманова в листі з-перед 20 березня 1885 р. [див.: т. 48, с. 529]. Сповіщав про це й О. Кониського у листі від 21 березня 1885: «Правда, на перших порах бажав би я в тій газеті надрукувати роман Свидницького “Любо-рацькі”, котрий і по сюжету, і по мові представляє для нас дуже багато цікавого» [т. 48, с. 532]. Задуманий часопис світу не побачив, та Франко дістав змогу опублікувати твір у газеті «Зоря», увійшовши з початком 1886 р. до її редакції.

Тим, що одним із редакторів «Зорі» стане І. Франко, втішилася й Олена Пчілка. У недатованому (з останніх місяців 1885 р.) листі вона писала до нього: «[...] а на душі в мене стало веселіше відносно до сеї справи: може, таки 86-ий рік буде щасливіший і для нас, і для Вас: може, не буде сперечок, а лиш згода і спільна праця на однім кутку, без непорозумінь» (ЛІ. Ф. 3. № 1603. С. 791). Пчілка одразу ж надіслала Франкові перші три розділи свого роману «Світло добра і любові» з делікатною вимогою надрукувати їх у першому номері часопису, про що в тому ж листі повідомила адресата: «Отож їде до Вас і початок оповідання. Ви не клопочіться і не бентежитесь тим, що шлю Вам тільки початок; коли він Вам сподобається, то сміло починайте друковать: я Вас не підведу, – щоб Ви вирвались з друком початку оповідання, а кінця йому не було прислано в свою пору. Сього не буде! Хай Бог боронить!.. Я ж так розважаю, що коли б Ви почали друковать моє “Світло” з 1-го ном[ера] 86-го року, то сих 3-х глав стане Вам номерів на 3, коли не на 4; тим же часом я, звичайно, пішлю Вам середину і кінець, так що заводу не було б. Звичайно, боятись Вам починать “невідому в цілому” мою річ також нема чого: будьте певні, що в опов[іданні] *не буде нічого такого, що було б противно напрямю Вашої часописі*» (Там само. С. 791–792).

Далі письменниця зазначила: «План оповідання давно в мене готов; тема мені дуже вподобна; обставини волинськ[ого] і київськ[ого]

життя мені добре відомі – і через те я не сподіваюсь “ошукати” Вас в тім розумінню, що дам Вам нестійну, слабу річ. [...] Дуже мені хотілося б, щоб хоть шматочок “Світла”, хоть одна глава, була надрукована в 1-му номері “Зорі” за 86-ий рік!» (Там само. С. 793). На користь такої думки Пчілка навела кілька аргументів: «Мушу додати тільки одно: Ви самі письмовець і знаєте, що, *почавши друковать*, Ви заставили б мене далеко швидше дописати оповідання, аніж тоді, якби *не* почали друковать його, а сказали, щоб перше була прислана ціла повість». І ще: «Сказати ж Вам правду, читателі наші (не знаю, як ваші) таки більше люблять белетристику з життя інтелігенції. Се одно; друге ж, що тепер якось воно інтересніше, коли пишеться про щось таке, що діялось у нас, у більш чи менш знайомих обставинах. Для того, коли вважаєте на зацікавлення пренумерантів наших, було б дуже добре, якби в першому ж номері Ви помістили початок сеї української повісті» (Там само). Відтак авторка коротко переповіла Франкові зміст свого роману.

Франко прийняв пропозицію Пчілки про друк її твору в «Зорі». Видавничі плани часопису він проанонсував у 4-сторінковому додатку до 23-го числа часопису за 1885 р.: «Надто посідає редакція в своїй теці деякі цінні твори і непечатані досі матеріали наших померших писателів, а іменно Свидницького обширну і многоцінну повість “Люборацькі” [...]. В першій півроці 1886 р. напечатані будуть в “Зорі”, між іншими, ось такі обширні праці:

“Люборацькі”, повість Свидницького (враз із біографією автора).
[...] “Світло добра і любові”, оповідання Олени Пчілки⁹.

Проте в листі до письменниці з грудня 1885 р. він відповів: «Повісті Вашої ще не встиг перечитати; на всякий спосіб, судячи по Вашому резюме, річ буде цікава, і я в проспекті “Зорі” поклав її між речі, котрі будуть у першій ряді друкуватися. Жаль тільки, що *ніяк не можу вдоволити* Вашого бажання і зачати печатання з 1-го н[оме]ра. До перших н[оме]рів призначений уже давніше роман пок[ійного] Свидницького “Люборацькі”; мусить бути хоч половина його напечатана, поки будемо могли розпочати Вашу повість. Се, однак, здається мені, не повинно зражати Вас і знеохочувати від кінчення Вашої повісті; противно, чим швидше я буду мати всю її в руках, тим швидше почну йечатати, т. є. всяка пізніше прислана річ іншого автора буде мусила йти після неї. Для того прошу Вас – викиньте свою повість і присилайте на мої руки; у нас важне діло не тільки доброта твору, але й його обширність: поки замістити, треба добре обрахуватися з місцем, щоб і скінчити в означений час, і не перетяжати номерів, і вдоволити справедливі претензії й інших авторів. Надіюсь затим, що Ви, ласкава пані, приймете на увагу се моє заявлення і не тільки не знеохотитесь до дальшої праці,

але тим жвавіше до неї повернете свій великий талант і свою трудолюбність» [т. 48, с. 593–594].

З наступного (недатованого) листа Олени Пчілки до І. Франка вчуваються нотки образи: «Одержала я, шановний пане Іване, остатній ваш лист, – з котрого линуло на мене чимале відерце холодної води! [...] Коли б я бачила се можливим, то вважала б вашу одсрочку печатання моєї повісті, одсрочку задля *потреби поміщення “Люборадських”*, лиш за приключку». Письменниця висловила свою оцінку повісті А. Свидницького: «“Любор[ад]ських” я знаю давно. [...] Сам виклад (форма, *ізложеніє*) здався мені “художественным”, власне, в першій часті (дитячі годи), єсть малюнки *дуже гарні й живі*; але ж у цілому се річ розтягнена і, бувши без *ширшої інтриги*, без *зв’язі частей*, не подобає, мимо своєї чималої великості, ні на роман, ні на оповідання навіть, а схожа на якусь “сімейну хроніку”, котра одномаїтно тягнеться та й тягнеться. Стане ж Вам її, мабуть, на цілий рік!.. Не думаю, щоб ся річ здалась читателям цікавою *в своїй цілості*. Далєбі, друга половина здалась мені дуже нудною! Проте, звичайно, се ваше діло. (До того ж, у вас оповідання з життя попівськ[ого] може далеко більше сподобатись). Може бути, що, *прочитавши* моє оповідання, Ви скажете, що воно й з половини друкування “Любор[адських]” не годиться до уміщення в “Зорі”. [...] Кінчать оповідання *тепер* – не маю часу». Пчілка навіть просила повернути їй рукопис: «Але як ті глави мали б у Вас лежать чималий час, так як Ви не хочете навіть починать їх друк разом з “Любор[ад]ськими” (хоть мені здається, що іменно було б можливо почать разом оба оповідання), а йшли б “за половиною” тої довгої хроніки, то моє оповідання може придатись людям скоріше: харківці мають видавать свій альманах і дуже просили мене подать їм “хоть що-небудь”; так ото я й рішила, що коли Ваша думка тверда – починать друк мого опов[і]дання лише за полов[и]ною “Любор[ад]ських”, – то чи не прислали б Ви мені тих моїх глав назад? Я б оддала їх харківцям. [...] Шкода, що я не знала, що в 1-му № у Вас мусять быть конечно малі новелки; я була б не посилала того “Світла добра”, а конечно прислала б Вам маленьке оповід[ання] на один №» (ІЛ. Ф. 3. № 1603. С. 841–842).

Натомість разом із цим листом до першого числа «Зорі» за 1886 р. Пчілка надіслала Франкові добірку власних поезій, при цьому з деяким побоюванням констатувавши: «Ви такий строгий, достотний критик, так слідкуєте за кожним виразом, що я не важуся думать о певности прийняття посланих віршів. Звичайно, в прийняттю чи неприйняттю будьте вільні, як і перше. [...] Оце як одправлю завтра, 15-го, Вам сі вірші, то зараз же почну писать Вам малесеньке оповідання на один №

(таки на 1-ший). Коли вишло його в вівторок, 18-го, коли приход його не буде пізнім і коли впадобаєте ту новелку (спеціально різдвяну, з життя й веселощів інтел[ігенції] нашої громади, з невеличкою при тім інтригою иншого порядку), то буду рада» (Там само. С. 843). Письменниця гарячково взялася до праці над оповіданням «Чад».

У листі з кінця грудня Франко неодноразово виправдовувався і пояснював ситуацію: «“Люборацьких” печатання рішене в нас комітетом ще перед присилкою Вашого оповідання, а Ви з моїх попередніх листів знаєте, який малий голос в тім комітеті я маю. Скажу Вам, однак ж, що “Люборацькі” у нас потягнуться ніяк не більш півроку (12 н[оме]рів). Я хотів зачати печатання Вашого оповідання з початком цвітня, коли б до того часу мав хоч кілька дальших частей під руками. Прислані розділи я прочитав, і вони мені *дуже* сподобалися, так що я дуже не рад би відсилати Вам їх назад, тим більше, що сам сюжет, оскільки можу судити з Вашого плану, може розвинути на такі поля, на які Ваша цензура його не пустить. Для того я думаю, що краще було би напечатати “Світло” у Львові і, крім “Зорі”, випустити його й особною книжечкою, що доволі легко буде зробити» [т. 48, с. 597].

І далі: «Іще раз верну до “Світла” Вашого. Несправедливо Ви, ласкава пані, думаєте, що я висунув против нього “Люборацьких” тільки як приклучку, щоб Вам відмовити. Невже ж Ви досі так мало пізнали мене, що вважаєте се можливим? Нехай мої суди й несправедливі, але що маю казати, кажу відверто, а особливо Вам, дорога пані, для котрої здавна маю таке пошанування, як для найріднішої рідні. А впрочім, в якій цілі я б викручувався? Пишучи Вам попередній лист, я виразно сказав, що ще не читав “Світла”, отже, відмова не значила, що воно для “Зорі” не годиться. А тепер, прочитавши, початок, я сміло скажу Вам, що напечатаємо якнайскорше і що об’єму такого прекрасного оповідання, з котрого віє такий свіжий дух, ограничувати не думаю» [т. 48, с. 597–598].

Франко скептично відреагував також на Пчілчину оцінку його особи критика: «Ви ласкава пані, даром вважаєте мене таким критиком; звісно, чоловік судить сяк і так, а найбільш, як йому власне чуття каже. А до критики треба мати не тільки чуття здорове і нормально розвите (моє далеко таким не є), а й розум освічений та нагострений, як бритва, аналітичний. А тут іменно, як кавалок артиста, себто синтетика, я чую свою найбільшу хибу, тут мені преділ положен, його же не перейду. Для того всі мої суди треба брати не як здобутки критичної мислі, а більш як прояви темпераменту, отже, як речі зовсім не миродайні. Тим-то я в своїх судах ніколи й міри належної удержати не вмю і завсігди мушу grimнутись лобом о якусь крайність» [т. 48, с. 597].

З оповіданням «Чад» Пчілка таки запізнилася: Франко отримав його рукопис, коли 1-й номер «Зорі» був уже готовий до друку. Та все ж просив вибачення в авторки (лист від 4 січня 1886 р.) й водночас схвально висловився про її твори: «А за перший номер будьте ласкаві не гнівайтесь! Кілько з ним було у нас колотнечі та клопоту! Кожний свою сяку чи таку роботу тиче, і то непременно до 1-го н-ра, а він усього обнімати буде 2 ½ листа, т. є. на белетристику випадає не більш одного листа» [т. 49, с. 8–9]. «Чад», що побачив світ у 2 і 3-му числах газети, на думку Франка, – «дуже гарна, живо написана річ». «У белетристичному відділі “Зорі”, – писав він, – слід відзначити початок гарної новелки “Чад” пера талановитої авторки Олени Пчілки; проспект часопису обіцяє ширшу повість цієї авторки, збудовану на тлі українських стосунків під час російсько-турецької війни 1877–1878 років»¹⁰. «Мушу Вам сказати, – зізнавався І. Франко Пчілці, – що наші галицькі редактори великі прихильники і хвалителі Вашої музи, особливо ж Ваших оповідань, іменно за той свіжий тон і за ті ясні кольори, які світяться з кожної строчки Вашої – щоб Вашим же словом сказати “вельми зграбненької” прози. І справді, мов на свіжо розцвітаючій луці оддихаєш, так ялось любо стає, читаючи Ваші оповідання, а коли де-неде Ви й сатиру підпускаєте, то й вона така ж делікатна, мила та зграбна, мов та вода погожа в гарячу днину. Але що одно велике діло в Ваших оповіданнях, важний поступ супроти всіх давніших наших писателів: Ви перші і досі одинокі виводите в українській мові правдиву, живу конвєрзацію освічених людей. Досі ми її ніде не бачили: ні у Нечуя, ні у Мирного, ні у Кониського. [...] Ви перші і, як кажу, поки що одні тільки можете нам дати широкий роман на тлі соціально-політичних змагань і борб тої зароджуючоїся української інтелігенції, котрої такі живі зразки видно і в “Світлі”, і в “Чаді”. Впрочім, чому ж би “Світло” не мало вийти таким романом? Заснова його, по моїй думці, доволі широка, і сам проблем, який Ви собі поставили, вимагає виведення багато різнородних типів. Щиро бажаю, щоб Ваше “Світло” стало справдешнім світлом в нашій літературі і заразом прошу Вас: не теряючи часу на псалми, котрих нізачим і печатати, пишійть засвіже свій роман!» [т. 49, с. 10]. Франко відзначив, що він зацікавлений «теплим інтересом» у тому, щоб роман «Світло добра і любові» авторка чимскоріш довела до кінця [т. 49, с. 11].

Та Пчілка знову відчула образу. У листі від 25 березня 1886 р. вона писала: «Говорилося Вами, що в 1-м числі “Зорі” мають бути загожені самолюбія багацько кого иншого (опріч мене), і через те і 1-ше число не могло попасти нічогісінько мого (ані з віршів навіть); але ж дивлюсь: у 1-м же числі – “Люборадські”, оповідання автора вмершо-

го, котрий самолюб'я мати не може... Отже, як і навіть зовсім не одкладавши їх, а тільки трошечки вменшить число стовпців (в “Люборадських”), то вже ж легко можна було помістити “прекрасного” “Пророка”. Значить, причина виключення мого імені з першого числа була якась інша... Значить, моє оповідання (йдеться про “Чад”. – М. Л.) пішло “на затичку”, як то кажуть... Досить пошкодило йому до сього й те, що воно було розірване аж на три кавалки: для такої малої оповідки це зовсім не подобає!» (Л. Ф. 3. № 1608. С. 225–226). Все ж, прагнучи бути надрукованою в «Зорі», Пчілка запевнила адресата: «Отож дальші часті “Світла” пришлю; але ж не іначе, як з такою умовою, щоб перше скінчились “Люборадські” або щоб мені обіцяно було, що “Світла” не будуть рвать на такі дрібнісінькі кавалочки, як “Чад”. Це страшенно шкодить оповіданню! Для того я й думаю, чи не краще б редакції перше упоратись з “Люборадськ[ими]” – тоді можливо було б давати читателям “Світло” в кожному числі більшими частками» (Л. Ф. 3. № 1608. С. 226–227).

Франко вирішив розпочати друк роману Олени Пчілки з 13 номера «Зорі» (1 липня). У листі від 1 червня 1886 р. Пчілка писала з цього приводу: «Дуже я стішила, що тепер нібито й моєму “Світлові” сужено хутко побачити світ (принаймні, першому розділу)... Отже, коли хочете, щоб се оповідання дійсно з’явилося, то й починайте друкувати, як наважили, з 1-го юля: *се єдиний спосіб, щоб оповідання було скінчено. Цілком я його ніколи одразу не пришлю, – коли ж знатиму, що єсть реальна і пильна потреба вести далі й кінчать, то, будьте певні, що і ради редакції, і ради себе, доведу до ума свою працю. [...] Не тільки скінчу роман, але й добре скінчу, – ніхто навіть не постереже, що писано було “нашвидку”. [...] Задержки, отже, за мною ні в яким разі не буде. [...] Смію додати тільки, що редакція “Зорі” нічого не втратить, подаючи своїм читцям моє оповідання хоть би й разом з “Люборадськими”... Маю певну надію, що “Світло” навіть залучить більшу увагу, ніж та пренудна попівська хроніка, котру навіть ми з пані Олесею, найприхильніші українські читательки “Зорі”, остатніми часами перестали читати пильненько... Так мало вже цікавого було в тих предовгих описаннях поведіння Масі та Антося» (Л. Ф. 3. № 1615. С. 510–503).*

Після того, як Франко розпочав друк роману «Світло добра і любові» (її початок опубліковано в 13–14, 15–16 та 17 номерах «Зорі»), він у черговому листі від 29 серпня 1886 р. нагадував авторці про її обіцянку якомога швидше присилати наступні розділи. «Щодо перших глав, то сказав би я, що друга – сама краща, а третя найслабше оброблена, не для того, що нема діалогів, але для того, що багатий фактичний матеріал, що в ній міститься, якось хаотично накиданий і не дає

ясного, випуклого образу. Ну, та се ще хіба невелика, котра аж надто окуплюється і живістю самого сюжету, і гарним опрацюванням двох перших глав» [т. 49, с. 74].

У листі до редакції «Зорі» Пчілка повідомила: «Побачивши в одержаному вчора 21 числі “Зорі”, що в 22 числі “Люборадські” мають скінчитися, вишлю на сих днях дальший тяг свого “Світла”, для котрого тепер, може, буде трохи просторіше в “Зорі”, – за скінченням “Люборадських”. Думка така, що “Світло” могло б знов появиться у двох ostatnich числах “Зорі” за сей рік. Перерив, зайшовший з друком “Світла”, нічого не значить, – адже ж і “Люборадські” весною не друкувались у скількох числах.

Врешті, як собі редакція хоче: коли моє не в лад, то я з своїм і назад!.. Коли мені хотілось, щоб “Світло” велося далі ще в сьому році і було скінчено в будучому, то власне для того, щоб редакція не зосталась, як то кажуть, “у брехні” перед передплатниками, котрим оповістила о моім оповіданню. Коли редакція се нехтує і може обійтися без моєї “довгої” праці, то нехай би було й так» (ІЛ. Ф. 3. № 1608. С. 477–479).

Нарешті, в листопаді 1886 р. Пчілка прислала в редакцію «Зорі» 4 розділ твору, сподіваючись побачити її надрукованою в 23 або 24 числах. При цьому знову іронізувала: «Може, без “Люборадських” буде просторіше, а то друкування малесенькими уривками дуже шкодить більшому оповіданню, через що я й не посилала його раніше. [...] Коли редакція знаходить, що оповідання моє занадто довге, то значить оно не годиться зовсім для “Зорі”. *Скорочування ж його я не хочу.* У всякім разі оно не буде довше “Люборадських” – і, здається мені (може, яко авторові!), трохи інтересніше “Люборадських”; принаймні його з інтересом читають у нас» (ІЛ. Ф. 3. № 1608. С. 481–482).

У листі до Пчілки від 1 грудня 1886 р. Франко повідомив, що наступні розділи її повісті друкуватимуться у 1887 р. за умови, що авторка надішле до редакції «Зорі» рукопис твору в повному обсязі. «Щодо виноски Вашої, доданої до IV глави, то, звісно, я вже тут не можу нічого сказати, бо, як сповіщав Вас, з 24-им н-ром від “Зорі” відходжу. [...] “Люборацькі” зовсім не мішали “Світлу”, як не мішали його трьом першим главам; редакція знає, як я бігав за рукописами, щоб опісля заповнити місце в “Зорі”, котре було призначене на “Світло”, а зістало порожнє, коли Ви не прислали дальших глав помимо Вашої виразної обіцянки, що за Вами задержки не буде» [т. 49, с. 88–89].

На цьому колізії вичерпуються. Друкування роману Олени Пчілки «Світло добра і любові» продовжено з 2-го номера «Зорі» за 1887 р., коли Франко від редакції часопису відійшов. Наступний редактор ча-

сопису Г. Цеглинський додав до IV розділу роману таку примітку: «В друкуванню “Світла добра і любові” зайшов перерив по жаданню автора, котрий хотів, щоб перше були скінчені “Люборадські”»¹¹. Надвого перервалося й листування між Пчілкою та Франком (наступний лист Франка до Пчілки датується 30 вересня 1891 р.).

Дана полеміка між І. Франком та Оленою Пчілкою, хоча й зав’язалася довкола роману А. Свидницького «Люборацькі», охопила значно ширше коло проблем. По-перше, евристичних: хай там як, та саме І. Франко став відкривачем постаті та творчості А. Свидницького не лише для галицького, а й для всеукраїнського читача, вперше опублікувавши роман і поетичні твори цього письменника. На сторінках журналу «Літературно-науковий вісник» він надрукував його вірші-пісні «Коли хочеш нам добра...», «Україно, мати наша...», «В полі доля стояла...» та «Вже більш літ двісті...» з короткою передмовою «Пісні Анатолія Свидницького»¹². Перед публікуванням «Люборацьких» по крупинках збирав матеріали про життєвий шлях письменника – М. Драгоманов, В. Антонович, Б. Познанський та ін. надсилали їх йому (не завжди точні), а він друкував на сторінках «Зорі»¹³.

Слід зауважити, що декілька творів О. Пчілки теж уперше надрукував І. Франко: поезію «Пророк», оповідання «Чад», початок роману «Світло добра і любові». Вочевидь, також не лише для галицького читача.

По-друге, полеміка велася навколо суто літературознавчих проблем. Як бачимо, оцінки роману Свидницького, що їх давали І. Франко й Олена Пчілка, кардинально різняться. Суперечка між ними оголила проблему художнього смаку, який формувався в цілковито різних середовищах української інтелігенції – «великоукраїнської» та галицької. Не випадково у ній відчутна наскрізна антитеза: ми – ви, «у нас» – «у вас». З іншого боку, Франко став одним із перших поціновувачів Пчілчиної творчості: стримано оцінивши її поетичний доробок, він відзначив новаторство її прози, яке полягає у вмінні передати «живу конverzацію освічених людей» і яке для української літератури було явищем незнаним.

По-третє, з приводу ділових, видавничих питань дискутували дві, безперечно, харизматичні постаті. Суперечка виявила, з одного боку, наполегливість (іноді на межі едиторської етики) Олени Пчілки, котра домагалася друкування її роману саме в першому номері часопису; з іншого – принциповість І. Франка, який вимагав від авторки повного завершеного твору. При цьому слід мати на увазі, що Франко, входячи до редакції «Зорі», максимально впливати на його видавничу діяльність не міг. Про це свідчить хоча б процес публікування роману «Лю-

борацькі». Редакція часопису без згоди Франка поводитися зі списком роману доволі гладко, викреслюючи насамперед ті місця, де показано життя, побут та світогляд представників сільського духовенства, зокрема Гервасія Люборацького, припускаючись багатьох словозамін тощо¹⁴. Вже 26 лютого 1886 р. Франко скаржився Кониському: «В “Зорі” досі все йде доволі гладко, хоч, звісно, приходиться видержувати битви за самі елементарні речі [...]. Багато вичеркують і з “Люборацьких” [...]» [т. 49, с. 36]. При друкуванні роману він мав змогу працювати з текстом лише епізодично, про що свідчать його примітки й пояснення до тексту лише в 20-му номері часопису, підписані його ініціалами. Так, подаючи фразу паніматики Люборацької: «Нехай я дурна і нерозумна; а все-таки буду поносити татуня, бо покійні правду казали», Франко пояснив слово «поносити»: «Поносити – в Галичині також понесити або поносити – згадувати, споминати; напонисити (Наг[уєвичі]) – нагадати»¹⁵. Або в іншому місці: «Пан Кулинський був собі шляхтич з тої дрібної нешеретованої шляхти» – Франко подає таке пояснення: «Нешеретований, місцевий говір, зам[ість] нерешетований, не сіяний кризь решето»¹⁶.

Хай там як, та, незважаючи на кількаразові запевнення, Пчілка повного тексту свого роману так і не подала. Друк роману «Світло добра і любові» завершено лише в травні 1888 року. Ясна річ, без вини І. Франка.

Література

¹Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 3663. Надалі при покликах на архівні матеріали в дужках подаємо лише одиниці зберігання.

²Цит. за: *Сиваченко М.* Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 310.

³Листи Єлисея Трегубова до родини Франків / Публікація Л. Чернишенко // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2004. – Вип. 4. – С. 57.

⁴Архів Михайла Драгоманова. – Варшава, 1937. – Т. 1. – С. 190.

⁵Цит. за: *Сиваченко М.* Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – С. 311.

⁶*Франко І.* Зібрання творів: У 50 томах. – К.: Наук. думка, 1976–1986. При покликах на це видання в квадратних дужках вказуємо том і сторінку.

⁷*Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895. – С. 139.

⁸Там само. – С. 195–196.

⁹*Франко І.* Запросини до передплати на літературно-наукову часопись «Зоря» // Там само. – С. 129–130.

¹⁰Франко І. Руська література // Там само. – С. 140.

¹¹Зоря. – 1887. – № 2. – 15 (27). I. – С. 17.

¹²Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 14. – Кн. 4. – С. 43–44.

¹³Див.: Познанський Б. До біографії Анатолія Свидницького // Зоря. – 1886. – № 7. – 1 (13). IV. – С. 120; В. [Антонович В.]. До біографії А. П. Свидницького // Там само. – № 11. – 1 (13). VI. – С. 195; Черніговець Я. [Вербицький М.]. До біографії Свидницького // Там само. – № 23. – 1 (13). XII. – С. 398–399. Див. також: Драгоманов М. Лист до І. Франка від 28 грудня 1885 р. // Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – С. 159–160.

¹⁴Див.: Сиваченко М. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – С. 323–334.

¹⁵Зоря. – 1886. – № 20. – 15 (27). X. – С. 329.

¹⁶Там само.

СПРИЙНЯТТЯ ЧЕСЬКОЮ ДЕМОКРАТІЄЮ ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА: КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.

Іван ПАСЕМКО
(Київ)

*Ivanu Frankovi
Bud' pozdraven, o bratře z kraje Tarasova,
jenžs jeho lyru silnou rukou uchvátíl
a dědicem jsi stal se jeho tuh a slova!..
Kde cesty nebylo, Ty razil jsi ji nově
býls lamačem, sám lámals tvrdé kamení
sám v štěrku's je rozbíjel v úloze cestářově...
Jan Rokyta.*

У Братиславі 1957 року, у Видавництві Словацької художньої літератури, після відзначення 100-ліття від дня народження Великого Каменяря, досить оперативно вийшов збірник «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками» – «Styky Ivana Franka s Čechmi a Slovaky», який упорядкували Михайло Мольнар та Марія Мундяк і власне присвятили його „K stému výročiu narodenia Ivana Franka“. Збірник, крім вірша-присвяти Яна Рокіти (Адольфа Черного), містить Вступне слово від упорядників М. Мольнара та М. Мундяк і велику аналітичну статтю останньої „Іван Франко – друг чеського і словацького народів“. Щодо змісту, то зазначимо, що він містить шість розділів: I. «Переклади Івана Франка з чеської та словацької літератур»; II. „Статті Івана Франка про чехів та словаків“, III. „Статті Івана Франка у чеській та словацькій пресі“, IV. «З листування Івана Франка до чехів»; V. «З чеської та словацької кореспонденції до І. Франка»; VI. «З відгуків чеської та словацької прес про Івана Франка». Наприкінці книжки – рубрика „Z českých nekrologů a vzpomínek“ – „З чеських некрологів і спогадів“.

З останнього, шостого, розділу ми вибрали нарис Адольфа Черного (Яна Рокити) «Іван Франко», де йдеться про рецепцію творчості цього українського Мойсея чеськими демократами. Але перш ніж зупинитися на думках Адольфа Черного на постаті Івана Франка як художника слова, декілька слів про ту чеську особистість, яка сказала багато, мабуть, найбільше, найширше і найколеритніше про українського Каменяря. Jan Rokyna (vlastní jméno Adolf Černý) – заслужений діяч у царині чесько-лужицьких, чесько-польських і чесько-українських взаємин Адольф Чорний народився 1864 року у Градці Краловому, редактор часопису „Slovanský Přehled“, виступив з віршами “Když se připozdívá“, “Světla a bludičky“ (марева, міражі. – I. II.)

ними ж одразу як досвідчений поет посів гідне місце в історії чеської поезії. Вдумливий тон чистого серця лунає у його віршах, особливий замислений світ і свіжі відтінки барв його настроїв. Ніжні і чисті еротики окреслюють поезію Рокити, як спокійну християнську самовідданість у світовій історії, особливо релігійної уважності до законів і явищ, вкладених Всевишнім Творцем у природу. Характерні для Рокити назви поетичних збірок «Пути і крила», «Лілії з Твого садочку», «Я бачив душу жінки», то знову чисто замислені молитви до чистої жіночності без пристрасті еротики. Свої мрії про нове християнство і своє релігійне кредо поет виклав у книжці «За Христом». У другому періоді своєї творчості Рокита зближається з ідеями патріотизму і національною тональністю: „Hradbu padají“ („Фортечні вали падають“), коли він через реформацію і гуситство прийшов до розуміння релігійної філософії чеської історії – ідейним продовженням чого є «Співаник пізнього гусита», тобто вірші, інспіровані особою Яна Гуса і його середовищем, палкі і правдиві пісні, що звучать як славені, написані Адольфом Черним у душі чеського братерства. З епохи страждань і принижень чеського народу десь періоду 1733 р., коли навкіл відбувалися гоніння на протестантів, наприкінці XIX ст. з-під пера поета виходить віршоване оповідання «Алжб'єта Шрамінова», де зображена гірка доля типової чеської родини, тобто переслідуваних протестантів. З останніх Рокитових праць заслуговує на згадку книга віршів «Адріатичні враження», в якій поет висловив свою любов до Адріатики, тут же ідилія «Лісова казка», розкішний образок настрою. („Populární dějiny literatury československé“. Napsal Gustav Pallas. V Praze, Nákladem české Grafické Unie, A. S. 1921. S. 306-307).

Для Адольфа Черного Іван Франко був одним із тих, хто за останніх тридцять років піднесли на своїх плечах українську літературу в Галичині до найпрестижніших вершин. Цілком справедливо свого часу сказав Борис Грінченко, що «без Івана Франка не була б в Галицька Русь в освітньому і культурному аспектах тим, чим вона є нині». Франкова праця є настільки багатогранна і прониклива, що немає, сказати б, такого літературного і культурного спрямування, ділянки, де б ми не зустрілися з цим велетом. Не можна нині говорити про Франка новеліста, поета і драматурга без сучасного погляду на Франка-етнографа, соціолога та літературного історика і політика. Майже з усіх його белетристичних праць озивається соціальна або політична тенденція за одним, можливо, винятком «Зів'ялого листя». Але майже ніде не діє як руйнівна, тому що перебуває в руках від природи свідомого митця. Дивовижна, рідкісна річ, як її констатував проф. Олек-

сандр Колесса, що холодний науковий скептицизм і публіцистичні відступи не вбили в ньому митця.

Франко – це сильний і винахідливий характер, критичний, але не войовничий, бо радше творчий. Він нагадує швидше наших Карла Гавлічка Боровського, Яна Неруду, Я. Махара – і цілком зрозуміло – це не випадок, що із чеської літератури саме цих авторів він перекладав найохочіше. І якщо він однією рукою нівечить те, що йому здається слабким і недужим, то другою рукою він зводить нову будівлю, міцну, на винятково здорових засадах. Він – Каменярь, створює власноруч підмурівок. «Пісня з праці» – це його гасло, висловлене в однойменній збірці «З вершин і низин». І, справді, ніщо не може краще характеризувати Франка-поета і водночас невтомного вченого і публіциста, як це гасло. Хто знає названу Франкову поезію, хто знає всю його літературну діяльність, той справді не збагне, як на нього могли повісити ярлик декадента. «Який я декадент?» – запитував з подивом Іван Франко.

Já že jsem dekadent?
Jsem z lidu, z kraje,
Jenž vzhůru jde, ač poután jeho krok,
Mé heslo p r á c e, š t ě s t í, s v o b o d a je,
Jsem sedlák, p r o l o g, nikdy epilog!

Так, Франко – це пролог, що відкривав у галицько-українському красному письменстві нову епоху, нову добу – аналогічно і в інших царинах культурологічного життя і якщо не самотужки, то хоча б зі своїм учителем М. Драгомановим. Він не обмежується лише домашніми горизонтами, хоча болісно і наполегливо воює за національні права русинського (українського, пояснення моє. – *I. П.*) народу, він відстоює загальнолюдські засади, оглядає загальні обрії.

Уже в дрогобицькій гімназії ми бачимо, що він мріє про досягнення найширших обширів людського духу і про досягнення щонайвищих вершин його злетів. Читав, що тільки потрапляло до рук: Шекспіра, Шиллера, Клопштока, Красицького, Гете, Пісню про Нібелунгів, Красінського, Міцкевича, Словацького, Гайне, Віктора Гюго, Діккенса тощо. А з дрогобицької гімназії він віз до Львова низку власних перекладів: Софоклову «Антигону» й «Електру», декілька розділів з Ісаї, кілька розділів з «Нібелунгів», дві пісні з «Одиссеї», весь рукопис «Краловедворського літопису» й ін. У розширенні українських обширів вбачав він умову прогресу в літературі і в національному житті загалом, до того ж від самого початку своєї літературної діяльності винятково багато перекладав. Переклав «Фауста» Гете, «Каїна» Дж. Г. Байрона, багато перекладав з Гайне, Брета Гарта, Марка Твейна, Гоголя, Щедрина, Тургенева, Достоевського, Золя, Лермонтова, Шеллі, Фрайліграта, Т. Моора, Некрасова, Шекспіра, В. Гюго. У процесі своєї

перекладацької діяльності він часто звертався до чеської літератури і перекладав, головню, Карла Гавлічка Боровського (епіграми, «Тирольські елегії»), «Короля Лавріана», «Хрещення святого Володимира»), Неруду, Й. Махара («Магдалину» й ін.), Сватоплука Чеха, Ярослава Врхліцького, Юліуса Зейера тощо. Написав велику кількість наукових розвідок і есе, що розкривають овиди багатьох світових літератур, – і вишукував насамперед повсюдно те, що розкривало життєву правду, прагнення до світла і прогресу, викликало протест проти темних сил, стихії і злочинів. Коротко, те, в чому виявлявся «вічний революційний дух, який рве тіло до бою за свободу, прогрес і щастя».

Франко від самого початку своєї діяльності прищеплював на українському ґрунті ідеї світового прогресу, він випередив на значні відстані своїх ровесників – і тому він завжди знаходив і знаходить розуміння і симпатії у молоді. Заступник голови осередку академічної молоді під час відзначення 25-річного ювілею літературної діяльності І. Франка підтвердив це дуже влучними словами: «Твоя пісня так само, як Шевченкова, лунала для нас такою ж силою пісні Тертайової! Ти ж був і еси для молоді вісімдесятих і дев'ятдесятих років тим, ким був Шевченко для молоді п'ятдесятих – шістдесятих років».

Франкова мрія про свободу, прогрес і щастя народу провадила його до ідей соціалізму, робила з нього завжди справжнього демократа, що завше стоїть обіч убогих і скривджених, того, хто докладає максимум зусиль для визволення трудівників з лиха, приниження і рабства, прагне до економічного і духовного піднесення найширших народних верств.

Франко сповідував у житті правду, що і привело його в літературі до реалізму, можливості якого він використовував для пропагування своїх вселюдських і національних ідеалів. Але не можна не відзначити, що Франко дотримувався тільки єдино реалістичного чи натуралістичного напрямку, як визнає чимало літераторів, – у його творчості поряд з творами справжнього натуралізму знаходимо й романтичні, і фантастичні витвори та мрії, як, наприклад, історично-фантастична повість «Захар Беркут», романтичний нарис «Без праці», драматична фантазія «Сон князя Святослава» і ніжне «Зів'яле листя». Реалістичні описи і реалістичне сприйняття дійсності є основними ознаками його творчості. У такому дусі він написав малі і великі твори, які залишаться завжди передовими зразками української літератури і які належать до числа найвидатніших досягнень реалістичної школи загалом. В українській літературі Франко не лише перший представник цього мистецького напрямку, незнаного до Франка в українській літературі, але й найкращим і найзнаменитішим. Реалістичні й натуралістичні описи у

творах «На дні», «Борислав», «Муляр» та ін. – це визначні твори, що глибоко зворушують читача, їх мистецька вартість не втрапить своїх цінностей, хай навіть запанують у літературі будь-які течії і напрямки.

Головний об'єкт його спостережень – селянство і робітництво: люди русинських сіл, що тяжко працюють на своїй убогій, але часто й не своїй землі, відсталі і зневажені у культурному, економічному і політичному відношеннях – і робочий люд, притягуваний магнетичною силою промислових вогнищ із гірських сіл, збідований, здеморалізований і розтоптаний. Що він про життя тих людей написав – це не лише твори мистецтва, які променіють життям, але є між ними й епохальні, документальні свідчення людської долі, тому що ніщо тут не надумано, нічого тут механічно не опоетизовано. «Майже всі мої новели, – розповідає Франко сам у своїй автобіографії, – демонструють достовірні особистості, яких я колись знав, достовірні факти, які я сам колись спостерігав або про які я дізнався з розповідей свідків, малують ландшафти тих закутків нашої землі, які я сам колись зміряв власними ногами».

І. Франко свідомо вивчав життя людей від гімназійних літ. Уже в нижчих класах він розпочав збирати народні пісні, внаслідок чого в старших гімназійних класах він записав їх десь 800 одиниць. Він записував те, що чув не лише вдома у рідному селі, але і в мандрах серед сільського люду і в містах від простих ремісників та робітників, і в часи арештів від в'язнів, коротко, під час зустрічей з людьми у нього були розкриті очі і душа щодо життя, долі, щодо поглядів та мистецьких витворів цього люду. Тим самим він проникав глибше і глибше в душу свого народу, тим самим він підвищував і поглиблював свою здатність створення реалістичних картин із життя русинського люду – і таким шляхом він дійшов до наукових висот – створення наукових праць у галузі етнографії. Безсумнівно, що у цій науковій царині на нього мав вплив – як і в багатьох інших царинах людської культури – Драгоманов, сильний духовно і надзвичайно багатогранний талант. Наукові праці, які створив Франко про русинський фольклор, його збірники казок, пісень, прислів'їв тощо засвідчують, що він був видатним славістом. У відбитих ним подіях, що відбуваються на ґрунті Східної Галичини, загалом виступає не лише русинський люд, але поряд з ним і убогий польський люд, єврейська біднота, цигани – і всіх цих бідаків виписує Франко однаково старанно, правдиво і з однаковим розумінням та співчуттям щодо їхнього соціального лиха. Скрізь Франко виступає митцем перш за все глибоко людяним, що не підпорядковується вузько національним інтересам.

У зображенні людей письменник – безпощадно правдивий, ніде цих людей-галичан він не ідеалізує, описує цей люд не лише з його позитивними сторонами, але і з його хибамися та в розмаїтті всього його занепаду і відсталості. Так само нещадно правдивим виступає письменник у процесі зображення гнобителів свого люду і чужої бідоти. Загалом, якщо письменник звертається до жанру сатири проти утискувачів того чи того люду, він не шкодує жодних барв для зображення негативних рис утискувачів.

Франко на початках своєї белетристики задумав написати серію «Галицьких образків», які у формі своєрідної літературної мозаїки створили образ усієї русинської суспільності з її стосунками з іншими національними меншинами Східної Галичини. У «Галицьких образках» мали бути зображені картини життя не лише простого люду, але теж представники інтелігенції – представники «учителів та експлуаторів» простого люду. Але не все вдалося І. Франкові зреалізувати у створенні серії цих «Галицьких образків», хоча дещо із цієї серії Франко написав, зокрема, «Маніпулянтку», «Домашнє вогнище».

Франкові оповідання і нариси – це переважно не веселі, сумовиті та і похмурі; вони роблять враження пригнобленої ситуації і сповнюють читача безмірною гіркотою душі несправедливого керівництва країною, через що страждають численні представники суспільності, переживаючи жадливі випадки соціальної нерівності. І в цьому випадку такі оповідання, як «Добрий заробок» схвилює читача до самої глибини душі проти тих, хто цупко тримає всю владу у своїх руках. Найпалкіші статті і промови не зуміють так розбудити, так розбурхувати і революціонізувати громадськість, як чинить це знаменита збірка оповідань і нарисів «В поті чола». Видання такої збірки оповідань та нарисів – це справді знаменний національний та мистецький чин письменника. «Цим вчинком Франко, як згодом написав у передмові Драгоманов, хоча він не галасує (в оригіналі «не викричає». – І. П.) про своє українство, але слугує йому більше, ніж будь-хто із сучасних письменників».

Опускаючи низку пасажів із нарису Адольфа Черного «Іван Франко», коротенько зупинюсь на реакції чеської громадськості на його публікації у Відні про Адама Міцкевича. 1897 року в житті Франка стався новий великий поворот. Він оприлюднив у віденському часописі «Die Zeit» статтю “Ein Dichter des Verrathes”, що стосувалася до головного героя твору Адама Міцкевича «Конрад Валленрод» – статтю, яка вельми зачепила і образила почуття поляків. Через цю статтю І. Франка у травні 1997 р. звільнили з редакції “Kuriera Lwowskiego” – після десяти років праці в ньому. Перед тим на його долю випали і

інші життєві розчарування. Він хотів отримати посаду доцента на кафедрі української літератури Львівського університету і був підтриманий усім професорським колективом як найбільш бажаний кандидат чи претендент. Але галицьке намісництво не рекомендувало його міністерству освіти Австро-Угорщини «через політичне минуле» – “wegen des politischen Vorlebens”, і його кандидатуру не затвердили. Тобто за те, що був одного разу невинно засуджений і декілька разів його утримували в камері попереднього перебування – саме через те найглибший тогочасний знавець української літератури і письменник, автор низки літературно-історичних творів не був допущений на кафедру української літератури!».

Політичні русинські умови однак до цього часу так далеко змінилися, що вигнання з польського табору не означало для Франка повного розгрому. Українсько-русинська радикальна партія, до лав якої він належав, згодом стала могутнішою, потужнішим та сильнішим стало і Товариство ім. Шевченка, біля керма якого стали його приятелі – і, таким чином, Франко знову, на щастя, повертається до української літератури. Він стає співредактором і найсумліннішим співробітником журналу «Літературно-Науковий Вістник», друкує багато наукових праць у «Записках» і «Етнографічному Збірнику» того ж Наукового Товариства ім. Шевченка і водночас розгортає дивовижну наукову діяльність та письменницьку працю в галузі белетристики.

Як новеліст і повістяр, він є правдивим портретистом життя галицько-русинського люду і захисником прав усіх пригноблених і скривджених. У поезії він виступає поетом протесту, сили і звільнення. В усій своїй творчості він виступає сильним і своєрідним митцем, являючи у вітчизняній літературі цілу епоху. Як учений, він є однією із головних опор вітчизняної етнографії, історії літератури і філології. Як публіцист, він є палким і натхненим бійцем за людські і національні права свого народу – і непримиренним супротивником усього ретроградства (реакції) і насилля. Як людина – він сильна і пряма особистість – залишається завжди правдолюбом, він завжди прогресивний і невідступний.

Тому ми приєднуємось усім своїм серцем до тих, хто йому з нагоди його п'ятдесятиріччя зичили здоров'я, сил і необхідного спокою у його подальшій праці! І колись він-таки дочекається здійснення своїх національних ідеалів, за які він наполегливо і невтомно боровся.

МІФОЛОГІЧНА ШКОЛА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

*Святослав ПИЛИПЧУК
(Львів)*

Однією із важливих передумов інтенсивного розвитку уснословеснознавства у першій половині XIX століття стало виникнення фольклористичних шкіл, які чітко окреслили комплекс першочергових для дослідження проблем, виробили дієві методологічні схеми їх аналітичного розбору, активно вводили новий фольклорний матеріал у науковий обіг. Хронологічна першість серед академічних фольклористичних шкіл належить міфологічній. Школа сформувалася у Німеччині під впливом філософських ідей Ф. Шеллінга та братів А. і Ф. Шлегелів та загалом філософії романтизму. Засновниками школи стали брати Якоб та Вільгельм Грімми, які, скориставшись найновішими науковими напрацюваннями, головно здобутками порівняльного мовознавства, висунули теорію індоевропейської спільності, первісної єдності мовної та світоглядної систем арійських народів. Чимало тожоних елементів у фольклорній традиції різних європейських етносів вони пояснювали давньою однастайністю міфологічних уявлень, які лежать в основі усіх жанрів усної словесності. „Порівнюючи міфологію і релігію древніх індіців, іранців, греків, римлян, германців, представники міфологічної школи (брати Грімм, Адальберт Кун, Вільгельм Шварц, Макс Мюллер та ін.) намагались довести, що найдавніші релігійні вірування виникли через обоження небесних явищ, яких людина не розуміла і пробувала пояснити собі шляхом уособлення (в подобі людини чи тварини). [...] Вони вважали, що герої казок, пісень, народні обряди, звичаї тощо – все це відгомін давнього астрально-міфологічного світогляду” [12, с. 20]. Відтак, головні зусилля брати Грімм та їхні послідовники скеровували на вишукування у фольклорних творах реліктів давніх міфологічних вірувань з метою реконструкції цілісної системи світоглядних уявлень арійців (так звана „арійська теорія”). Брати Грімм були переконані, що народна поезія є фактором національного життя і в цьому вони стали послідовниками Гердера, Brentano та Arnim, які, надаючи відповідного значення колективній творчості, визнавали народну поезію плодом творчої діяльності певних індивідуумів-поетів. Яків та Вільгельм відстоювали думку про божественне походження народної творчості та міфології, з якою вона (народна творчість) безпосередньо пов’язана. „Божественний дух поезії однаковий майже у всіх народів і має те саме джерело, ось чому всюди ми знаходимо подіб-

ність, зовнішню відповідність [...], спільне начало якої втрачено¹. Розвиток відбувається аналогічно, але зовнішні умови, в яких він реалізується, різні. Ось чому одночасно з внутрішньою тотожністю ми знаходимо зовнішні відмінності” [Цит. за: 6, с. 239-240].

Яскравим прикладом вельми скрупульозної та наполегливої праці щодо реалізації запропонованих ідей стала книга Я. Грімма „Німецька міфологія” (1835), у якій „на основі свідоцтв старої літератури, історичних даних і головню на основі творів усної словесності Грімм змалював широку картину давніх германських вірувань” [8, с. 22]. До основних здобутків цього дослідження відносять „надзвичайну ерудицію автора, багатство фактичного матеріалу і сміливість творчої научної думки” [8, с. 22]. Учений намагався з’ясувати витoki давньогерманських міфів, а тому звертався до вивчення „Старшої Едди” та „Пісні про Нібелунгів”, аналізував середньовічні хроніки та „життя святих”, ґрунтовно студіював пережитки, що збереглися у фольклорі. „Німецька міфологія” на довгі роки стала взірцем якісної фольклористичної студії, з’явилося чимало прихильників міфологічної теорії. Адепти наполегливо вивчали широкі пласти народної творчості, виокремлювали її значний міфологічний підклад, переконували, що фольклорні образи, мотиви, сюжети „є розрізненими залишками колись цілісного, з часом забутого світогляду” [13, с. 385].

Представники міфологічної школи запевняли, що в доісторичні часи міфологія виявляла нерозривний зв’язок із мовою і ця єдність була загальним надбанням усієї індоєвропейської сім’ї народів. Міфологи переконували, що із загального епічного сказання на певних етапах історичного розвитку виокремились усі жанри народної творчості – від героїчного епосу до малих жанрів фольклорної прози (прислів’я, приказки, загадки тощо). Вони вказували на поступовий, однак незворотній процес втрати зв’язку між жанром і міфологічними уявленнями, що лягли в його основу. Отож, першочерговим завданням для представників школи Гріммів стало з’ясування первісної міфологічної основи досліджуваного твору, через відкидання пізніших напластувань. У межах міфологічної школи розвинулося декілька теорій. Так звані „молодші міфологи” пропонували „метеорологічну теорію” (А. Кун), „грозову” (В. Шварц) та „солярну” (М. Мюллер). Розглядаючи специфіку кожної із зазначених теорій, С. Росовецький дійшов висновку, що „найбільш руйнівним для наукової репутації „молодших міфологів” і – на довгий час – усієї „міфологічної” школи було практичне ними за-

---

¹ Тим втраченим началом, на здогад німецьких дослідників, була спільна для усіх індоєвропейських народів міфологія.

стосування розробленого М. Мюллером лінгвістичного методу реконструкції арійських міфів” [10, с. 70].

„Міфологічна школа, – зазначав А. Баландін, – це перша цілісна наукова теорія, що давала змогу вивчати окремі явища народної словесності як органічну цілість” [1, с. 15]. Згодом, внаслідок критичного наукового осмислення засадничих постулатів міфологів, необґрунтованої абсолютизації методу у працях деяких представників, виникнення нових альтернативних концепцій, школа втратила свої провідні позиції і наприкінці XIX століття уже вважалася застарілою, такою, що вичерпала свій раціональний потенціал.

Як реакція на обмеженість та одновекторність міфологічної школи виникає школа антропологічна. Її засновник Е. Тайлор загалом позитивно висловлювався про досягнення братів Грїмм, зазначаючи, що вони „з небувалою наполегливістю і вмінням досліджували древню мову, поезію і фольклор” [11, с. 128], однак зауважував, що „однією із найшкідливіших помилок міфологів було налягання на послідовну розшифровку природних міфів, які уже перейшли у так звану героїчну фазу” [11, с. 176].

Саме наприкінці XIX століття, коли відбувалися бурхливі перетворювальні процеси у європейській фольклористиці, зокрема очікувана зміна методологічних стратегій, на наукове поле виступив талановитий український дослідник – Іван Франко. Розвиваючи практично всі пріоритетні напрями фольклористичних студій, І. Франко не міг оминати питання методології вивчення фольклору. Власне вибір методологічної платформи був вельми актуальним для дослідника під час аналітичного розбору національного уснословесного матеріалу. Учений з властивою йому проникливістю вивчив концептуальні положення провідних європейських фольклористичних шкіл, виокремив „плюси та мінуси” кожної з них, окреслив комплекс існуючих напрацювань, які варто використовувати фольклористам для створення якісних досліджень, що висвітлюватимуть внутрішню природу явища. І. Франко власним прикладом демонстрував фахове застосування здобутків попередників, на їх основі у численних багатопроблемних фольклористичних розвідках вибудовував нові дієві схеми вивіреного опрацювання найскладніших явищ.

Висвітлюючи внесок І. Франка у вивчення методологічних досягнень фольклористичних шкіл, Ф. Колесса висловив жаль з приводу того, що учений „не полишив нам більших теоретичних праць, що давали б загальний погляд на напрями фольклористичних дослідів в європейській науці, їх еволюцію, теоретичне обґрунтування й приспособлення до українського ґрунту” [8, с. 309]. Щоправда автор „Історії

української етнографії” забув відзначити значний евристичний потенціал дрібніших Франкових студій щодо вказаної проблеми, у яких в аристотелівському стилі логічно, послідовно і, як зазначив М. Дмитренко, з „своєрідною „реактивністю” думки, що збуджує асоціації читача та спонукає до дальших пошуків істини”, без „формалістичної плутанини, словесної еквілібристики, непосутньої балаканини” [5, с. 52] висловлено основоположні пункти дослідницьких схем міфологів, антропологів, міграціоністів та ін., враховано їх здобутки та прорахунки. Франкова зосередженість на методологічних питаннях у низці розвідок зумовлена постійним пошуком наближеної до оптимальної моделі вивіреного студіювання автентичного, „живого” фольклорного матеріалу. Прикметно, що така сконцентрованість на цій вельми важливій для фольклористики проблемі у І. Франка розвинута не лише у теоретичному вимірі, а й знайшла фахову практичну реалізацію, органічно „перенесена на досліді тексту”.

До глибшого зацікавлення методологією дослідження фольклору І. Франка підштовхнув М. Драгоманов. Авторитетний учений, працюючи з першоджерелами, окреслив комплекс підходів, які систематично використовували представники різних шкіл. М. Драгоманов ділився з І. Франком інформацією про намір написати ґрунтовну студію з питань методології. У листі від 20 червня 1887 року М. Драгоманов зазначав: „...треба розібрати не тільки методу Грімма – М. Міллера і проти неї Бенфея, а ще й Ланга (англичан.), котрий добре перечепив по ногам обидві школи, під’їхавши з мітологією, казками й звичаями диких, та все таки не дав собі ради до кінця” [9, с. 254-255]. Безперечно, такі наміри старшого колеги мали значний вплив на І. Франка. Дослідник дійшов висновку, що методологічний досвід європейських учених дасть змогу варіювати підходи до осмислення багатого національного матеріалу, забезпечить різновекторний аналіз неоднорідного за структурою фольклорного скарбу.

У працях, присвячених питанням фольклористичної методології, І. Франко аргументовано зазначав, що аналіз фольклорного твору повинен бути комплексним, багатоаспектним, переконував, що дослідження втрачає наукову вагомість, якщо запрограмоване на вузьку, односторонню обсервацію уснословесного матеріалу з метою спостерегти в ньому ті деталі, що вписуються у задалегідь задекларовану модель, підтверджують гіпотетично сформульовані ідеї, доводять наперед висловлені тези. Власне, учений неодноразово виступав проти такого доктринерського, виразно заангажованого опрацювання народнопоетичних творів, що його наполегливо пропонували представники різних фольклористичних шкіл, оскільки, опираючись на багатолітній

досвід систематичного опрацювання матеріалів „із уст народу”, переконався, що не існує універсального методу дослідження, що ексклюзивність підходів, використання одностипних стратегій, неминуче призводить до втрати об’єктивності. У фольклористичних студіях І. Франко категорично відмовлявся від використання „апріоричних спекуляцій” і вважав доцільною та „пожиточною” „просту дедукцію з даного матеріалу і з загальнозвісних в науці фактів” [16, т. 26, с. 337].

У Франкових студіях з питань методології дослідження фольклору викристалізувалась концептуальна теза про те, що для ефективності аналізу вибір методу має бути детермінований не ідеологічною позицією дослідника, а специфікою студійованого матеріалу. І. Франко підтримував логічний рух від практики до теорії, від ретельного вивчення уснословесної традиції до теоретичних узагальнень. Вибудовування оціночних суджень, на думку ученого, повинне мати в своїй основі не гіпотетичні здогади, а доказове фактичне підґрунтя, що пояснює складну внутрішню природу фольклорних явищ. Хоч дослідник категорично не заперечував жодної з фольклористичних шкіл, він застерігав учених-уснословеснознавців „не входити на поле контрверсій” і в жодному разі „не мішати противних опіній у одно” [16, т. 29, с. 266]. Дослідник, хоч і говорив про обмеженість якогось одного із методів, наполегливо виступав проти методологічного еклектизму. Штучне поєднання методологічних знахідок різних як за ідеологією, так і за тактикою ведення наукового дослідження, фольклористичних шкіл без відсутності єдиного концептуального збагнення аналізованого матеріалу, не забезпечить жодних позитивних результатів. Хаотичне „метання”, неаргументований перехід з однієї позиції на іншу, неорганічне зближення часто взаємозаперечних теорій, отих „противних опіній”, жодним чином не можуть стати запорукою виконання якісної фольклористичної студії. Глибшу характеристику ірраціональності „адапціонізму” та ненатурального компонування різних підходів І. Франко дав у рецензії на працю В. Клінгера „Казкові мотиви в історії Геродота”, де, оцінюючи теоретичні положення розвідок Ж. Бедье, зазначив: „Як бачимо, Бедье не висловив властиво ніякої спеціальної теорії, але зібрав до купи всі висловлені досі теорії і всім признав почасти рацію, розширюючи їх (а властиво розширюючи спеціально Бенфеєву теорію) остільки, що признав можливість повставання казок і новел не лише в Індії, але і в кожному краї, а теорію антропологів розширюючи остільки, що признав у казках відгуки не лише первісної цивілізації, але кожного її ступня. Сказавши по правді, ця теорія, власне із-за своєї всесторонності, при спеціальному досліді *не дає ніякої виразної вказівки* (курсив мій. – С.П.), і, замазуючи всі дотеперішні загальні та односторон-

ні теорії, лишає дослідникові повну свободу: йди, куди захочеш” [15, с. 206-207]. На цьому тлі щонайменше надуманими видаються слова О. Колесси, який у праці „Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору”, говорячи про методологічну платформу автора „Студій над українськими народними піснями”, переконував, що „він взагалі з боку методичного склоняється до *еклектизму та адапціонізму*” [7, с. 430].

І. Франко провадив не тільки докладний, прискіпливий аналіз методологічних стратегій популярних фольклористичних шкіл, а й водночас пропонував „широкий синтез”: узагальнюючі міркування щодо сутності засадничих положень кожної з них, засвідчив глибинне збагнення концептуальних ідей, висловлених у працях чільних представників, задекларував власну схему класифікації, засновану на принципі виокремлення домінуючого чинника оцінки фольклору. Виходячи із тих критеріїв, які кляли в основу своїх студій учені-фольклористи, І. Франко пропонував поділити їх теорії на дві групи: „такі, які відносили початок традиційної літератури до праісторії народів, до доби міфологічної або ще далі, до стану первісного дикунства, – і такі, які вбачали в ній продукт пізніших часів, один із плодів довговікових і різнорідних взаємин між різними цивілізованими народами” [16, т. 29, с. 229]. До першої групи І. Франко відносив міфологічну та антропологічну школи, які, за словами дослідника, „приймають імперсональний, збірний початок художніх творів”, „шукають в них слідів найбільшої дикості”, „виривають їх з усіх доступних нам хронологічних рамок” [16, т. 29, с. 279]. Другу групу найяскравіше презентує школа міграційна, яка „відкриває нам залишки старих цивілізацій, затертих новими нашаруваннями і течіями”, „вбачає в них безперервний процес, що супроводжує увесь духовний розвиток народу, а отже, припускає, що кожна історична фаза в цьому розвитку має свою відповідну традиційну літературу або в результаті залишила свої сліди у традиційній літературі, доступній нам зараз” [16, т. 29, с. 279].

Франкова класифікація фольклористичних шкіл чітко відображає провідні тенденції європейського уснословеснознавства. Утім, класифікаційні критерії дослідника, попри чітку аргументованість, хоч і були враховані послідовниками, однак були проінтерпретовані іншим чином. Зокрема один із найавторитетніших методологів Л. Білецький, на відміну від І. Франка, розглядав міфологічну теорію у контексті школи історичної. Автор „Основ української літературно-наукової критики” переконував, що „історично-порівняльні досліди над найосновнішими культурними виявами народного духу в його *міфах*, у пое-

зії в напрямі лише історичного студювання і творили перший етап історичної школи” [2, с. 76].

Концептуальністю, фаховістю, глибоким проникненням у суть явища відзначаються Франкові оцінки діяльності фольклористичних шкіл. Міфологічна школа неодноразово опинялася в об’єктиві наукового зацікавлення вченого. Виокремлюючи низку позитивних напрацювань міфологів (уведення у науковий обіг нового фольклорного матеріалу, скрупульозне вивчення найдавніших пластів усної словесності тощо), І. Франко загалом негативно висловлювався щодо раціональності методологічної платформи школи, вказував на її однобічність, „підпирання наперед висловлених ідей”, прагнення увібгати весь комплекс аналізованих явищ у єдину дослідницьку модель з використанням обмеженого інструментарію. Учений вважав нелогічним і непрактичним той факт, що представники міфологічної школи намагалися універсалізувати свій метод, використовувати беззастережно до усього фольклорного матеріалу, навіть попри його постійний опір. „Міфологічна школа..., – зазначав дослідник, – не здатна навіть при найбільших зусиллях віднести до часів доісторичних всього скарбу традиційної літератури, всіх тих обрядів, звичаїв, вірувань, заклинань, пісень, казок, новел і анекдотів, які живуть в устах народу, на яких нерідко дуже добре видно печать християнства, відгомін фактів пізніших, історичних” [16, т. 29, с. 279]. Школа Грімма і Мангардта „всі майже мотиви народної міфології та народної поезії розглядала як уособлення космічних явищ, в основному сходу і заходу сонця, літнього і зимового сонцестояння, фаз місяця, а також метеорологічних явищ, як бурі, грому, дощу тощо” [16, т. 27, с. 189]. Основний акцент критики міфологів І. Франко спрямував на їх абсолютну негацію історичного аспекту, віднесення уснословесного скарбу до часів давноминутих, навіть попри очевидну наявність численних доказів прикріпленості твору до певних історичних координат. Відтак, дослідження представників школи Гріммів, переконував І. Франко, „до жодного позитивного результату, який можна науково перевірити, не приводять, але, як правило, розпливаються в тумані припущень або банальних узагальнень” [16, т. 29, с. 280-281]. Значний відсоток прихильників школи, засліплених ідеєю осягнути міфологічний підклад кожного твору усної словесності, вдавався до надуманого „вилущування” давнього міфологізму із матеріалу, який до таких маніпуляцій абсолютно не надавався. Як слушно спостеріг Я. Гарасим, І. Франко не сприймав основоположної тези міфологів про міф як першооснову фольклору [3, с. 101]. Власне у статті „Як виникають народні пісні” І. Франко писав: „Бачити в давніх епічних піснях міфи, в давніх богатирях богів, одягнених у людські

постаті, або персоніфіковані явища природи, як це недавно робила ціла школа вчених етнографів (Мангардт і т. д.), – це значить іти проти течії. Антропоморфічні міфи складаються саме на зразок епопеї, а не навпаки: Гомер, а скоріше ті епічні пісні, які він використовував, були власне джерелом грецької міфології” [16, т. 27, с. 64].

Говорячи про упередженість у наукових пошуках прихильників школи Грімів, І. Франко зазначав, що матеріал „міфологи... беруть in cudo як доказ для своїх тверджень і теорій: що не підходить до тих тверджень і теорій, те або відкидається як не варте уваги, або його намагаються підмалювати чи витлумачити по-своєму” [16, т. 27, с. 59]. Дослідник з очевидним застереженням говорив про ті „побожні підступи” (фальсифікації) міфологів, які робили „ведмежу послугу” фольклористиці. Докладніше про фальсифікації, до яких неодноразово вдавалися міфологи, І. Франко згадав у статті про відомого чеського фольклориста Ченька Зібрта, зокрема він наголосив на „фантастичності догадів та спекуляцій чеських міфологів, особливо Гануша” [16, т. 29, с. 261]. Зауваги ученого не були випадковими, адже І.-Я. Гануш під час вивчення слов’янської міфології у розлогій праці „Дослідження слов’янського міфу в якнайширшому сенсі, охоплюючи старопрусько-литовський міф” (Відень, 1842) опирався на недоведені, власне здогадувані тези про те, що „тріаду головних слов’янських божеств (Перун, Радегаст, Жива)” треба виводити із „давньоіндійського тріумвірату (Брама, Вішну, Шіва)”, що „слов’янський міф на першому етапі засвоєння індійських елементів уже мав у своєму складі й елементи перської міфосистеми” [14, с. 55] та ін. Відтак, чеський дослідник, „підпираючи” власну, не вельми стійку і доказову теорію, вдавався до продукування фальсифікацій. І. Франко зазначив, що деякі з цих „видумок” (йдеться про вигадану богиню меду Медуліну, котрій „буцімто чехи носять мед до лісу, щоб виеднати у неї достаток меду на слідуєчий рік” [16, т. 29, с. 261]) пішли у „мандрівку віків” і їх „приймали за чисту монету”, чим автоматично перетворювали свої студії у „колонукову поезію”.

Критикуючи працю Юліана Яворського „Громовые стрелки”, у якій виразно простежується застосування методологічних схем міфологічної школи, І. Франко зазначив: „метода автора не дозволила йому ясно відділити питомих елементів від напливових і зрозуміти значення одних і других та їх взаємні відносини” [16, т. 31, с. 125]. Взагалі послідовники Грімів уникали розмови про запозичення у сфері міфології, бо вважали, що первісно вона була спільною для всіх арійських народів. Для І. Франка ж питання співвідношення етнічного і загальнолюдського у фольклорі було першочерговим, тому мав ще одну ва-

гому підставу для критики студій міфологів, які залишили проблему поза належною увагою. Щоправда у дослідженнях Якова та Вільгельма Грімів (зокрема у „Німецькій міфології”) досить яскраво презентовано національний („питомий”) сегмент, що, навіть, дало підстави деяким дослідникам називати їх студії національно орієнтованими.

З Франковими часто різко негативними оцінками студій міфологів абсолютно погоджувався М. Грушевський. Автор шеститомної „Історії української літератури” стверджував, що „міфологічне толкування... як відбиття народного, правікового світогляду стратило всякий кредит, було ославлене пережитком національного романтизму, явищем противонауковим” [4, с. 351], наголошував на негативному впливі на перспективний розвиток школи „надто узких прихильників”.

Об’єктивно І. Франко визнавав хронологічну першість міфологічної школи, відзначав її вагомий вплив на формування і утвердження фольклористики як науки. Дослідник підкреслював той „потужний імпульс”, який дали міфологи для інтенсифікації уснословеснознавчих студій. „Вперше тут, – зазначав учений, – особливо в монументальних працях братів Грімів, обійнято одним, і то цільним поглядом величезну кількість нагромадженого і вміло згрупованого матеріалу” [16, т. 45, с. 259]. Позитивний аспект діяльності засновників школи Якова та Вільгельма Грімів у сфері фольклористичних пошукувань І. Франко вважав досить значним. Він акцентував, що саме вони „надзвичайно посунули вперед одне і друге (йдеться про „збирання” і „коментування усної літератури”. – *С. П.*), публікуючи прекрасні збірки народних казок, історичних переказів і залучаючи величезну масу інших матеріалів у працях про німецьку міфологію, про юридичну старовину” [16, т. 29, с. 278], переконував у тому, що Гріміві мають також значні заслуги у „пізнанні старовини, а особливо середньовікової літератури і штуки, а також мови, переказів і вірувань людових” [16, т. 31, с. 505].

Ученого цікавив не лише процес зародження школи, а й її поступ, головні вектори аналізу, які вона продовжувала випрацьовувати. Відтак, дослідник систематично вивчав найпомітніші праці, на яких лежить виразна „печать” міфологічної школи. Особливу увагу І. Франка привернули студії Вільгельма Мангардта, Олександра Афанасьєва, Федора Буслаєва, Олександра Веселовського та Ореста Міллера. Фольклорист-методолог виявляв добру обізнаність із основними положеннями розвідок кожного, вказував на їх приналежність до певного напрямку, оцінював внесок у розвиток актуальних фольклористичних питань. Щодо „громово-міфологічної” теорії О. Міллера, наприклад, український учений висловив низку досить гострих, позначених скептицизмом зауважень. Власне, І. Франко нерідко, попри завжди чіткий і

витриманий стиль наукових студій, дозволяв собі іронізувати з апіорних і поспішних висновків міфологів. Зокрема він досить емоційно відреагував на необгрунтовані спроби деяких надто некритичних адептів „ідентифікувати троянську Єлену з місяцем (селеною) і тлумачити цілу троянську епопею як символічне зображення боротьби зими з літом” [16, т. 45, с. 263]. Продуктивність символічної та солярно-метеорологічної теорій І. Франко визнавав лише щодо вивчення окремих пластів народної словесної традиції. Він вважав, що результативність згаданих теорій беззаперечна під час вивчення „сфери вірувань і інституцій”, що ж до „літературної творчості”, переконував учений, то очевидно є їх неспроможність повною мірою осягнути внутрішню природу явища.

У розвідці „Як творилась слов’янська міфологія” І. Франко, не погоджуючись із міркуваннями О. Веселовського про „наскрізь міфологічний підклад” мшанецької колядки², вказував на її історичну основу, на те, що вона постала на ґрунті місцевих легенд. З цього приводу І. Франко високо оцінював праці П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича та М. Драгоманова, які також вивчали у колядках виразні „спомини історичні українського народу, сягаючі часів князівських” [16, т. 27, с. 188].

І. Франко звернув увагу і на те, що деякі адепти міфологічної школи, наприклад Ф. Буслаєв, під впливом нових наукових перспектив, які відкривав порівняльно-історичний напрям, здійснили переоцінку своїх попередніх методологічних пріоритетів, відмовилися від них, вважаючи „застарілими” [16, т. 27, с. 216].

І. Франко, хоч і не консолідувався з представниками міфологічної школи, однак використав їхні методологічні прийоми у статті „Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних”, що продиктовано „тематикою давніх за походженням творів” [5, с. 53], зазначає М. Дмитренко. Власне І. Франко під час вивчення найдавні-

---

² Йдеться про запис народної колядки 1885 року із с. Мшанець Старосамбірського повіту, який здійснив Михайло Зубрицький. Колядку з подачі І. Франка було опубліковано 1889 року у січевому номері журналу „Киевская старина”. У цьому зразку календарно-обрядової поезії поєднано три мотиви: створення світу, будування церкви і її чудесний „вихід” з-під землі, військовий напад на святиню та покарання нападників „гарячим дощем”. У „Студіях над українськими народними піснями” І. Франко окремо зупиняється на аналізі цієї „цікавої своїм змістом” колядки, де спростував думку О. Веселовського про наявність у ній мотиву „міфічної боротьби ангелів з демонами”, звівши його логічно до „звичайної авантюри між козаками і ляхами біля Печерського монастиря у Києві 1630 року” [16, т. 42, с. 255].

шої міфологічної „формації” загадок, переконався, що саме цей пласт народних паремій вписується у дослідницьку концепцію міфологів, бо ж „...мало в подібних загадках єсть елементів чисто національних, а як багато виображень і понять або спільних многим народам на певній стадії розвою, або винесених із спільного джерела і перетворюваних тільки в відмінні форми серед відмінних окружуючих обставин” [16, т. 26, с. 339-340]. Учений цілком свідомо вдавався до пошуку „загальних міфологічних виображень”, „міфологічних ремінісценцій” у пласті анімістичних загадок, оскільки вони яскраво відображають елементи „первісної релігії чоловіка” „чи то в неясній формі фетишів (живих, шкодячих або помагаючих чоловікові предметів, амулетів і пр.), або в формах звірячих (зооморфізм) і людських (антропоморфізм)” [16, т. 26, с. 333]. За прикладом міфологів порівняльного напрямку І. Франко використав паралелі з міфології єгипетської, індійської, грецької та слов’янської. Ретельне вивчення значного числа творів, відібраних для аналізу, зазначав дослідник, вказує на те, що „прастаре міфологічне виображення, спільне дуже многим і різним народам, пробивається з-під...наскрізь національної форми” [16, т. 26, с. 338]. Через дослідження найдавнішої „формації” загадок, яких, „відносно до значного числа загадок загалом,...єсть досить мало” [16, т. 26, с. 345], під кутом зору міфологів учений вкотре на практиці довів важливу тезу про дієвість методологічної доктрини кожної з існуючих фольклористичних шкіл у тому випадку, якщо вона застосована до матеріалу, який за своєю „інформаційною густиною” надається до запропонованого типу дослідження. Доводячи вмотивованість дошукування „останків первісного світогляду” в українських і польських народних загадках, І. Франко підкреслив, що саме в студійованому корпусі текстів їх наявність очевидна.

Для фахової оцінки будь-якого явища, вважав Франко, „треба аж значного віддалення, щоб обняти і оцінити їх велич” [16, т. 33, с. 229]. Очевидно, саме щодо міфологічної школи, яка наприкінці ХІХ ст. майже вичерпала себе, дослідник міг висловити незаангажовані оцінки, з відстані років, через об’єктив виваженого осягнення доробку її учених представників. Засновані на докладному студіюванні численних праць Франкові міркування щодо „наукової пожиточності” міфологічної доктрини вражають своєю об’єктивністю, адже дослідник відмовився від одновекторного, упередженого теоретичного осмислення постулатів школи. Висловивши низку аргументів про і contra, він акцентував на фундаментальних положеннях школи Грималь, крок за кроком вивчав її науково-теоретичну базу, гостро критикував інспіровані „вузькодоктринерськими” ідеями спроби увібгати все розмаїття

фольклорних явищ у „замкнутий простір” міфологічної теорії, водночас високо оцінював і застосовував у власних студіях ті методологічні знахідки, з допомогою яких відкривалися нові перспективи якісного дослідження складних уснословеснознавчих проблем.

Література

1. *Баландин А.* Мифологическая школа в русской фольклористике. – Москва: Наука, 1988. – 286 с.
2. *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998. – 406 с.
3. *Гарасим Я.* Культурно-історична школа в українській фольклористіці. – Львів, 1999. – 142 с.
4. *Грушевський М.* Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. – К.: Либідь, 1993 – Т. I. – 390 с.
5. *Дмитренко М.* Іван Франко як фольклорист // Слово і час. – 2006. – № 1. – С. 51-56.
6. *Коккьяра Дж.* История фольклористики в Европе. – М., 1960.
7. *Колесса О.* Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця ХІХ–ХХ століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2005. – С. 420-434
8. *Колесса Ф.* Історія української етнографії. – К., 2005. – 366 с.
9. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – с. 552.
10. *Росовецький С.* Український фольклор у теоретичному висвітленні. – К., 2005. – 231 с.
11. *Тайлор Э.* Первобытная культура. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – 572 с.
12. *Токарев С.* Религия в истории народов мира / Общ. ред. и предисл. А. Красникова. 5-е издание, испр. и доп. – Москва: Республика, 2005. – 543 с.
13. Українська літературна енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3. – 493 с.
14. *Федорак Н.* Перша енциклопедія слов'янської міфології // Міфологія і фольклор. – 2008. – № 1. – С. 54-62.
15. *Франко І.* Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955. – с. 289.
16. *Франко І.* Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

ПРО СВИНЮ, ЗВІРЯЧИЙ ПАРЛАМЕНТ І ВСТИДЛИВУ ОПОЗИЦІЮ: САТИРИЧНО-ПОЛІТИЧНІ КАЗКИ ІВАНА ФРАНКА

Галина САБАТ
(Дрогобич)

До сатирично-політичних казок І. Франка належать “Свиня”, “Звірячий бюджет”, “Опозиція”, “Казка про Добробит” та інші. Це гостро-сатиричні відгуки на проблеми Франкового сьогодення, спрямовані на розвінчування політичних інституцій, критику уряду. Політичним казкам письменника властивий соціальний алегоризм, сатиричне спрямування, сарказм як домінуючий художньо-стильовий засіб зображення.

Звернемося в цьому аспекті насамперед до твору “Свиня”, який було надруковано у журналі “Народ” у 1890 році. У цій казковій історії автор алегорично відтворює тогочасну реакційну дійсність. За реаліями, що простежуються в сюжеті: голосування на виборах, читання Свинєю “народовських” і “москвофільських” газет, вгадується реакційна дійсність 80-х років Австро-Угорської Галичини, в умовах якої виникали консерватори, реакціонери різного ґатунку, що боролися з демократичними силами і у творі інакомовно маніфестовані в образі Свині. У цій казковій алегорії викривається суспільне пристосуванство, політична продажність.

У творі представлено реальний факт виборів до Державної Ради Австро-Угорської імперії (1890 р.). Автор сатирично висміює виборців, які “купувалися” на фальшиві обіцянки і йшли проти своєї совісті, їхні вузькомеркантильні інтереси заслонювали політичну справедливість.

В образі Свині втілено все, що ретроградно аполітичне: це і “*продажний депутат сойму*”, і виборець-пристосуванець, і соціальний холопський угодовець, що вік свій провів “*нопід панськими плотами*”, і політик-опортуніст. У кінці казки опортунізм увінчується повною відданістю і взаємною угодою між реакційними силами і владою – не випадково Свиня отримує листівку з образом “*Микити Хруня*”.

У цій казковій історії важливу роль відіграє символіка, і Свиня – це інакомовне художнє зображення зрадництва, пристосуванства, продажності. Алегоричний же образ Микити Хруня – це символ цісарської влади. А в символіці “*газетників-хлополюбів*” репрезентується позитивний образ нових прогресивних сил, які здатні боротися з реакцією і суспільним корумпованим режимом: “*Вже тепер не против одного або другого вчинку б’ють, ні, против цілого мойого свинського світо-*

гляду, *проти усього свинства в світі, проти цілого свинського ладу в наших громадських справах*” [Т. 18, 229].

Лексема “свиня” набуває полівалентного значення і водночас стає конкретним символом, інакомовно відображаючи ідею твору. Алерічний образ Свині репрезентується у подвійній іпостасі: з одного боку, в універсальній символічній сутності, засуджуючи загальнолюдські вади недоумкуватості, тупості, міщанської обмеженості, з іншого – в конкретно політичному аспекті, викриваючи істинну суть явищ соціально-політичного життя Галичини ХІХ століття.

Псевдопатріоти дорікають Свині, що вона повністю залежить від хазяїв. Автор влучно узагальнює пристосуванство, зрадництво: це – “свинство”. Під образом “свинства” письменник розвінчує “рутенців” різних мастей: псевдопатріотів, кар’єристів, лжегероїв, продажних писак, пройдисвітів, протистуційних політиканів, підкупних чиновників, запруданців, національних зрадників.

Світлим акордом звучить у творі надія на перемогу над свинством світу: *“Ні, свине, не думай, що твоє свинство безсмертне! Буде й йому колись кінець, і коли не ми, то хоч покоління по нас буде виростати без твого впливу. А тим, що буде, ти мене не лякай! Нехай і так, що твоя правда, та все-таки тепер, доки в мене святий огонь горить, я мушу воювати з тобою*” [Т. 18, 230]. Але не цим запереченням свинства автор завершує свій твір, адже воно поки що живуче. Казка закінчується аналогічно до анекдотичних фіналів гумористичних казок, свинячими погрозами: *“Ані хвилиночки не спочину, доки всім їм, отим поганцям, животи не порозпорюю і кишки не повимотую! Най гинуть на глум, най знають, що свинство також сила і безкарно чіпати себе не дасть!”* [Т. 18, 230]. Емоційний, еруптивний сплеск гуморизує гостросатиричну казку. Анекдотопотішна “вибухівка” увінчує казкову фантазію.

У цей анклав творів із символічним позначенням свинського алерізму вписуються і твори неказкового характеру. Зокрема, ту ж проблему свинства за допомогою художнього прийому інакомовлення автор порушує у новелі “Свинська конституція”.

Критиці “свинської конституції” – основному державному закону – присвячена й казка “Звірячий бюджет” (1897). Не випадково первісна назва твору – “Звіряча конституція”. Номінації “Свинська конституція” і “Звірячий бюджет” М. Легкий визначає як номінативно-атрибутивні, оскільки “текст мотивує словосполучення, винесені у заголовок” [2, 28].

За сатиричним викриттям “Звірячий бюджет” – це гострополітична казка-памфлет, хоча в художньому плані дещо слабша за “Свинську конституцію”. І. Денисюк, порівнюючи ці твори, зауважив, що “Звіря-

чий бюджет”, хоча і був глибший за політичним змістом, але, на відміну від “Свинської конституції”, не мав такого успіху: “...бракувало тут концентрації, напруги й вибухової сили фабули. Сильний деталями й сатиричними мікрообразами цей твір був позбавлений єдності враження” [1, 78-79]. Тут, І. Франко не ставив перед собою суто художніх завдань, він писав насамперед казку-памфлет, у якій політична пристрасть і філософська глибокодумність підпорядковані певній меті: в алегоричній формі оцінити стан законності у державі, взаємостосунки між владою і народом.

І. Франко будує свою оповідь, використовуючи канони казкового жанру. На казковість уже вказує характерний оповідний штрих – своєрідний казковий прийом звертання до слухачів, залучення їх до слухання: “*а треба вам знати*” [Т. 20, 28], “*сього вам уже не скажу*” [Т. 20, 28], “*не треба вам і доповідати того, що все й справді сталося так, як казав Лев*” [Т. 20, 31]. Ці вставні авторські безпосередні контакти з читачем – суто казковий атрибут ведення оповіді, який налаштовує реципієнта на казковий лад.

По-казковому подається й експозиційний вступ, що представляє героя, передає стан його сталого доподійового пролонгового існування, яке позначається за казковим стандартом в умовному узагальненому хронотопі, але уже з ознакою деякого наближення до топографії читача. Казкове кліше І. Франко трансформує: “*Не за горами, не за Бескидами, а таки в нашім краю був колись великий та могутий цар, що звався Лев, а на прозвище Ситий-їсти-не-хоче*” [Т. 20, 28].

У вступі зображено й основний закон цього звірячого царства, за яким вільно може функціонувати ієрархічна система суспільного життя, коли “вищий нижчого гне”. На гумористичному ґрунті визріває алегоричний підтекст: “*А треба вам знати, що в звірячім царстві була вже віддавна така конституція: необмеженої власті ніхто не мав, а кождий їв тільки того, кого міг уловити, задушити і обдерти зі шкіри. Перед царем усі були рівноправні; він найсильніший і мав право кождого зловити, задушити, обдерти і з’їсти. Під його рукою були поменші губернатори, як-от медведі, вовки, а із них кождий мав таке саме право над меншими від себе*” [Т. 20, 28]. Цей основний закон “звірячої держави” завуальовано закріплює анархію здирства, розбою, насильства.

Казковим хронотопом невизначеності, через традиційну медіальну формулу, позначається стан існування звірів-“громадян” у царстві жорстокості й тиранії: “*Чи довго, чи коротко* (тут і далі підкреслення моє. – Г. С.) *жили звірі під такою конституцією*” [Т. 20, 28].

А зав'язка події перериває цей стан пролонговано-етроспективної сталості: *“Досить, що настав такий час, коли вона їм остогидла гірше хрину, і вони сказали до царя Льва...”* [Т. 20, 28]. Фраза *“і вони сказали”* стає ініціальним штрихом у розвитку події. Цар Лев видає нову конституцію, за якою нібито уже всі стануть рівноправними. Але виданий володарем новий закон – хитре словоблуддя.

За прийнятою конституцією встановлюється звірячий бюджет, що визначає основні права та обов'язки звірів, за якими утиски не тільки не послаблюються, а ще більше посилюються. Ось як розкодовує грабіжницько-насильницьку суть нової конституції її законодавець Лев: *“Бо коли давніше ви нібито мали право хапати і їсти всякого, кого тільки подужаєте, то все-таки ви мусили бігати, засідатися, ловити, не раз боротися і мучитися, не раз і голоду наплітисся. А тепер усьому тому кінець. Ми ухвалене розложимо на поодинокі громади, і вони мусять нам самі все знести і достарчити, так що кождий тільки бери і їж готове. Знаєте тепер, що значить нова конституція?”* [Т. 20, 30].

У *“Звірячому бюджеті”* автор метафорично демонструє, як у тоталітарному суспільстві лицемірною конституцією узаконюються права ще більшої сваволі й беззаконня, утверджується необмежена влада царя-узурпатора.

Розв'язка твору по-казковому стисло констатує: *“Всі встали. Бюджет був прийнятий”* [Т. 20, 32]. Але, на відміну від фольклорної казки, де зло завжди покаране й утверджується результат перемоги щастя, добра, в літературній казці І. Франка, як часто буває в житті, тріумфують негативні тенденції.

У кінці твору, як це характерно для казки, подається своєрідне епілогово-заклучне резюме, що позначається своєрідним післяподієвим постфактумом. У ньому звучить іронія автора, який фольклорно, у традиційній формі вираження, часовим, умовним маркуванням *“від того часу”*, констатує сталий стан існування у звірячому царстві, вкладаючи у підтекст свою світоглядну позицію: *“Від того часу в звірячій царстві запанував правдивий Божий супокій”* [Т. 20, 32].

Часовий маркер *“від того часу”* притягує до себе логічний наголос фіналу казки і переключає думку читача на футурологічну площину – своєрідний проміжний сигнал між фантастичною подією і її постфактумним результатом, що подовжується у своїй вічній сутності. Фантастична подія дається у характерній для казок структурній рамі: фіксації стану героїв у передподієвій ретроспекції (початок казки) і післяподієвому майбутті (кінець твору).

Усі ці змістово-архітектонічні ознаки вказують на те, що засаднича роль у структурі твору належить жанру казки, але сатирично-політичний еквівалент навантажує даний жанр додатковими чинниками: байковою алегоричністю, гостропамфлетним сарказмом, анекдотичним підтекстом.

За політичною гостротою близька до “Свинської конституції” та “Звірячого бюджету” і казка “Опозиція” (1891).

У сюжетну канву цього твору вводяться імена реальних громадських діячів та політиків: Івана Озаркевича, Юліана Романчука, Дам’яна Савчака. Фантастична історія розгортається в дійсних топографічних координатах: Опозиція “як м’явкне в Відні, то чути аж у Львові, а як зам’явчить у Львові, то чути аж у Куликові та в Великих Очах” [Т. 20, 33]. Засобом інакомовної метонімії автор увиразнює суттєві політичні факти галицького життя, абстрактне поняття “опозиція” набуває конкретних ознак живої істоти й персоніфікується у чинках і помислах.

Основна функція Опозиції як логічного знаку цієї категорії – це протиставлення своєї позиції іншим поглядам, але сатиричне ядро висміювання полягає якраз у тому, що вона не відповідає своєму амплуа. Алегорично це проявляється в її надзвичайній толерантності: і не кусає, і не гарчить, а тільки скавулить і м’явкає – так крізь призму загостреної експресивності увиразнюється антиопозиційність героїні, її пристосовницька політика (вона навіть дає себе погладити). Через дійові аспекти Опозиції, що висвічують її тваринні інстинкти, автор демонструє і висміює пасивність тогочасного українського лібералізму, який у висліді пішов на компроміс і порозумівся з цісарським урядом, представником якого у казці є образ Перемісника (намісника цісаря в Галичині). Гротескно закріплена корисливо-пристосованська суть ліберальної опозиції в ситуації, коли героїня дає відповідь на запитання Перемісника:

– *Так чого ж хочете? Що вам потрібне?*

– *Поссади! Аванси! – вже зовсім встидливо прошептала Опозиція* [Т. 20, 37].

Меркантильні інтереси, а не служіння народу, переслідує героїня. Повне зрадництво Опозиції втілене в акті вираження вдячності за даровані їй блага: вона цілує Переміснику руку – і на цьому антагонізм припиняється.

Текст “Опозиції” структурований відповідно до казкових канонів. Це видно вже з самого початку твору, який подається у стилі формульного казкового зачину, де фіксується пролонгована сутність існування у хронотопному позначенні далекої невизначеної минулості: “Була собі раз Опозиція...” [Т. 20, 33].

Далі експозиційний вступ літературно поширюється розлогим описом представлення опозиційності головної героїні – своєрідне знайомство з нею. Фантастичний вектор задає тон гуморизму.

Зав'язка курйозної події маркується звичною казковою умовною раптовістю: *“Ось вони підіслали до неї самого найстаршого міністра”* [Т. 20, 33].

Дія розгортається за характерним для казки прийомом квантування. У казковій трикратності до Опозиції підсилаються найстарший міністр, шеф секційний і Перемісник, які повинні послабити протистояння героїні. Гумористично маніфестується, як із кожним приходом нового утихомирювача зменшується її войовничість. А останній відвідувач Перемісник повністю “обеззублює” Опозицію, для устрашення якої надсилає Кішку й Рябка Хельта (це модифіковані імена дійсних урядовців Цішки і Райхельта). Особливо гостро викривального змісту набуває ім'я другого героя.

Розв'язка події за казковим стереотипом – стисло вихідний штрих: *– Ідть же тепер і не грішіть більше! При виборах побачимось* [Т. 20, 37].

Це натяк на “баденівські” вибори, а опозиційна історія – факт умілого придушення урядом будь-якого опору, протидії державно-колонізаторським проектам: улещення незадоволених, убаготворення тих, хто може піти всупереч накресленій лінії голосування.

І завершується твір І. Франка, як прийнято в казках, своєрідним постфактумним, епілоговим заключенням. Вдоволена героїня йде додому, співаючи “національну «Марсельезу»”:

Змилювався Бог над раком, змилює й над нами:

Тож нам буде добре жити під штирма панами... [Т. 20, 37].

Гірка авторська іронія констатує факт національного підкорення. Безвідрадний зміст “Марсельези” подається у ритмі фривольної грайливої пісні, а не урочистого гімну, що стає також гострою сатирою, спрямованою на викриття тяжкої долі народу, що опинився в тенетах всестороннього поневолення. А в радості й покірливості Опозиції розвінчуються народовські депутати, що заради своєї користі йдуть на компроміс з урядом, якому байдужі інтереси народу. Автор проводить своєрідну аналогію з раком, що ледве повзе: так паралізується Опозиція, яка проявляє свій антагонізм тепер у “раковій”, ледь вловимій маніфестації.

Отож казка “Опозиція” позначена підвищеною політичною емоційністю та образністю, сутність яких полягає в сатиричному зображенні соціальних явищ. І. Франко засуджував політичне безкультур'я: безпринципність, лавірування, угодовство щодо антинародного уряду

знаних ним партій, які претендували на роль провідних опозиційних сил, а насправді вели дводушницьку політику. Авторський гіркий сарказм постійно пронизує сюжетну канву і є тим орієнтиром, що регулює художню поетику твору, в якому переплітається казкова фантастика з політичною сатирою.

До рангу сатирично-політичних творів І. Франка належить і “Казка про Добробит” (1889), яка була створена письменником після третього ув’язнення.

Твір написаний у річищі анекдото-авантюрних казок. Гумористично-іронічний казково-алегоричний сюжет несе в собі грізну сатиру, яка робить цю нарацію звинувачувально-публіцистичною.

У казках І. Франка важливу роль відіграє підтекст. І в згаданому творі за алегорично-анекдотичними ситуаціями приховується гостра критика колонізаторської політики австро-цісарського уряду, представляється безправне становище українського селянства, що опинилося під гнітом Австро-Угорської імперії.

Австро-цісарський уряд художньо узагальнено у творі в образі Гопмана. Це образ-алегорія, що втілює риси імперського чиновництва. Постать пана Гопмана потішно-комічна: він не вимовляє звук “д”, не розмежує родових ознак людей, тому всі номінації у нього жіночого роду. За своєю натурою він не тільки узурпатор, а й самодур. На це вказує і його поведінка, що маніфестує героя як несповна розуму (яскравий приклад: “*Ой, ой, ой! – закричав пан Гопман, ухопив себе за голову і почав скакати по канцелярії. Добробит думав, що пана раптом зуб заболів, а то пан Гопман дивувався, що Добробит не знає про «фатерлянд»*” [Т. 18, 149]).

Щоб підкреслити антинародну, антигалицьку сутність персонажа, автор вводить в його мову іноземний текст: “*Pfui, wie man sich mit diesen tummen Bauern herumplagen muss! (Тьфу, як людина мусить натомитися з цими дурними хлопцями! (нім.). – Г. С.)*” [Т. 18, 152]. Чужомовний текст прояснює негативне ставлення німецького чиновника до українського селянина, його зверхність і пихатість. Л. Рудницький, звернувши увагу на широке введення німецьких слів і фраз у тексти окремих Франкових творів, зауважує, що цей маневр оприявнюється з конкретною метою: “для надання певній ситуації реалістичного, комічного або глумливого забарвлення” [3, 33].

Ця літературна казка, як і народні, починається ініціальною формулою існування персонажа, що виливається у сталому, без конкретної релятивної орієнтації, хронотопному вислові “був собі”: “*Був-то собі колись Добробит*” [Т. 18, 147].

Дотримується письменник і фольклорної традиції представлення героя, з казковим штрихом консолідації зі слухачем, апеляції до його обізнаності: *“Не знаю, чи хто з вас особисто з’явив його, тож мушу описати вам оце його так, як мені описував небіжчик, моєї баби тітчанний стрик”* [Т. 18, 147]. І, як прийнято в казках, стале існування героя раптово переривається: *“Аж бух! Одного дня ні сіло ні впало прийшов «ферделюнок» від пана Гопмана...”* [Т. 18, 148].

Маркуючий показник переривання пролонгованої сталості й переходу до дії у цьому випадку – “аж”, що належить до своєрідних казкових фіксаторів сегментного квантування оповіді, який закріплюється у цьому контексті ще й хроносом “одного дня” – поширеним казковим умовним вимірником часу. У творі, за казковою традицією, строго витримано струнку послідовність передачі дії, зачин якої і події зміни закріплюються у часових і ритмоквантуючих фіксаторах, що репрезентуються станом несподіванки і раптовості.

Перебіг події зафіксується у плині часу, що помічений числовою позначкою: *“На другий день раненько казав Добробит запрягти коні та й поїхав ставитися до пана Гопмана”* [Т. 18, 148]. На арену дії виступає персонаж-злотворець, і, як і в більшості казок, між героями відбувається словесний двобій. Майже вся казка побудована на діалозі між Гопманом і Добробитом, який експонується в гумористичній формі й завершується перемогою злотворця, що не є домінантною ознакою народної казки.

Поступово образ Добробита з сатирично-викривального переростає в нейтральний, а в кінці твору – жалісливо-страдницький. Усе більше викристалізовується його сутність у смисловому позначенні – як достатку галицького селянства. У зміні стану символічного образу Добробита автор засвідчив узаконене пограбування народу різного роду податками.

Розв’язка події констатує остаточне розорення героя, а назагал – й українського хлібороба, якому випала доля жити на колоніально залежній землі. У кінці твору гірка саркастична нота пронизує підсумок про реакційну суть галицької колоніальної дійсності, де домінує покора, приниження, угодовство, мовчазне підкорення загарбникам: *“Що сталося з ним дальше, про те історія мовчить. Чи він умер, чи переродився, сього годі зміркувати. На всякий спосіб, той Добробит, який сьогодні живе між нами і який усім нам так добре відомий, зовсім не подібний до тамтого старого. Наш Добробит тихий, смирний, працьовитий, ошадний, моральний до остаточної нитки, – одним словом, чисте протилежство старому. А головно, наш Добробит дійствує з уповажнення і за потвердженням згори... І справді, Богу дякувати,*

маємо його й донині. Давньої грішної вдачі не лишилося в нім ані сліду” [Т. 18, 153]. Іронія автора не прихована, він яскраво, хоча через символічну інакомовність, показав й обгрунтував шлях формування рабської психології.

За структурою цей сегмент казки – своєрідне епілогове заключення, в якому репрезентується й кульмінація твору. Письменник підвів до найвагоміших сентенцій, що конденсують ідею твору в гострокритичному висліді. Архітектонічне завершення традиційно казкове і позначає постфактумний стан існування головного героя у сталому футурі, але, підсвічене авторською іронією, вводить казкову історію в реальний контекст історичного часу – Франкової епохи: *“Кілька разів бачилось уже навіть, що ось-ось буде по нім, але завсіди в саму пору виходило розпорядження: Добробит має бути!”* [Т. 18, 153].

Як бачимо, у політичних казках І. Франка яскраво виражений модерний прояв експресіоністських засад (підвищена емоційність, ексцентричне сприйняття і відображення дійсності, експресивність, гротескність). У художньо-сатиричній ефектності автор відбивав свій біль і гіркоту громадянина, національного патріота, обурення і гнів політика.

Казки І. Франка наближають загальнолюдські цінності до конкретної реальності, до конкретного суспільного середовища. Тут діють не тільки вигадані, а й реальні герої, взяті із буденного і політичного життя Франкового часу, речі, предмети нового покоління, які не могли існувати в минулому. Письменник прагне наситити казковий сюжет життєвим матеріалом. У своїх політичних казках він відгукується на злободенні політичні події і репрезентує своє ставлення до них, дає політичну оцінку партій, літературних і політичних авторитетів.

Отож, у казку вводяться елементи політики, філософії. Філософічність казки, політичне її спрямування – уже новація літературної казки, для народної ці прояви як жанрово-визначальні – не характерні. Позаяк у сатирично-політичних казках акцентується не так фантастика, як постановка кардинальних проблем буття, а фантастика є лише засобом відбиття реального. Представляючи реальне в нереальному, автор засобами сатири, маніфестації алогізму домагається вражаючого естетично-сміслового ефекту у впливі на читача.

У своїх політичних казках І. Франко руйнує традиційні казкові канони і створює новий тип казки, де сатира домінує над казковою епікою, де соціальні ідеї живлять фантастику, де казковий потенціал збагачується за рахунок поетико-функціональних можливостей інших жанрів, а інакомовлення стає чудовим способом завуальовування думки, узагальнення й надання типовості соціальним явищам, а також їх

саркастичного затаврування. Сатира І. Франка набуває яскраво вираженого політичного спрямування.

Крім того, у політичних сатирично-викривальних творах І. Франка сарказм у висвітленні негативізму реального буття часто забарвлюється нотками трагічності світовідчуття. Звідси й картини натуралістичної страхітливості, сюрреалістичного абсурду, що наближують казкову фантастику письменника до модерністських напрямів літератури ХХ століття.

Література

1. *Денисюк І. О.* Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. – Київ: Вища школа, 1981.
2. *Легкий М. З.* Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів: ЛВІЛШ НАНУ, 1999.
3. *Рудницький Л.* Іван Франко і німецька література. – Львів: ДВЦ НТШ, 2002.
4. *Франко І.* Зібрання творів: У 50-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1976. – 1986.

З огляду на актуальність соціально-політичних казок Івана Франка, переруковуємо “Свиню”, “Опозицію”, “Звірячий парламент” і “Звірячий бюджет”. Коментарі до цих творів підготувала Галина Сабат.

СВИНЯ

Лежала свиня в баюрі та й ось як хрюкала-балакала сама з собою:
– Господи, якби-то мені роги! Я б їм задала, я б їм задала! Всім, усім, хто тільки колибудь кусав мене, з буряків вигонював, собаками травив або хоч би тільки позаочі обмовляв і висмівав, – усім би я дала себе знати!

А поперед усього отим собакам! Господи, вже вони мені до живі-сіньких печінок доїли! Давніше то ще нічого було против теперішнього. Давніше хоч порядок був. Увійду в буряки, почну рити – ну, кажуть: провинилась свиня! Тут уже й собаки біжать, хап мене за вуха, наторгають, наторгають, а не раз так тільки пострашать та й пустять, прогнавши за пліт, а господар візьме та й діру в плоті загородить, щоб, мовляв, другий раз туди свиня не вазила. Хоч то й погань та зависть – отак чоловікові самий найліпший смак переривати, ну, та чорт з ними! Принаймні знав чоловік, що й куди. А тепер-бо отим клятим собакам не досить того. Тепер вони слідком за мною бігають і не то щоб кусали, а гавкають та й гавкають.

– Свине, – кажуть, – схаменися! Як ти живеш? Де в тебе сумління? Адже оглянйся на себе, яка ти невмита, нечесана, нехарাপутна, неосвічена! Подумай тільки, пощо ти в Бога живеш?

– Щоб з мене добрі люди сало їли, – кажу їм. Та де тобі, – ще дужче дзявкотять.

– Чи не стид тобі таке говорити? Твоє сало! Ну, нехай і так, що твоє сало – добра річ, та се вже по твоїй смерті! Ти за се не відповідаєш! Але твоє життя, свине, твоє життя!

– Дайте мені спокій, – хрюкаю їм на розум, – і за своє життя я не відповідаю. Я ж його собі не дала.

– Стид тобі, свине, стид тобі! Сама не дала! А прецінь же маєш якусь свідомість, якість почуття! Ну, скажи, будь ласкава, як ти голосувала оноді при виборах до Ради державної? Невже чесне Боже сотворіння може так голосувати? За пару буряків продати свою совість! Фе, свине, се вже й для свини забагато! І ще, як на сміх, читаєш і «Батьківщину»¹, і «Русскую Правду»².

– Ну, що ж, читаю, бо читаю, а голосую так, як мені моя свинська натура каже. Геть від мене! Зась вам до мене!

Та де тобі, пристають, як мокре рядно. За письменників обібралися, по газетах на мене гавкають, усяких мені прозвищ повинаходили! Давніше зайду, було, в буряки – крикнуть: «А бийте комуніста!» – ну, я й злякаюся і біжу щодуху. Страшенно я того слова боялася! І чорт його батька знає, що воно значить, а крикне на тебе один з другим собака: «Комуніст! комуніст! чужі буряки краде!» – то так тобі поза шкірою й мороз подере! А тепер і слів таких страшних не говорять, а допикають удесятеро гірше.

– Дармоїдка! – кажуть. – Живіт на сало пасе, а хто те сало буде їсти, пощо й защо – сама не знає!

Але найпоганіший звичай узяли собі – до мого сумління промовляти, стид у мені будити. А я вік звікувала – все в баюрі, та при кориті, та попід панськими плотами, та в хліві, – і відки в мене стид набереться! Дармо тільки уши мені сверлюють своїм криком. А до мого сумління зась їм! Се річ приватна, нутрова, тут я сама собі пані. А то, подумайте, що вони мені зробили! Після онодішніх виборів з кожної вулиці, ба навіть із сусідніх сіл і повітів, а навіть зі Львова³, з Чернівців⁴ і Коломиї⁵ шлють мені карточки в копертах, а на кожній карточці – Микита Хрунь. Зразу я не похопилась, що воно таке і до чого, і сміялася з того образка. Навіть почала було критикувати його. – Ну, скажіть, будь ласка, – хрюкала я собі, – і се має бути мій портрет! А я прецінь у такій свитці не ходжу, ані такої дрантивої ковбаси не їм. Самі вони себе отсею машкарою висміяли, оті собаки, газетники та хло-

полюбці, бо то вони в свитках ходять та отаку ковбасу за не знати який смак уважають. А я, Богу дякувати, дещо більше знаю, троха вище своїм смаком сягаю. Але далі, як почали оті карточки надходити та й надходити, день по дню, пошта за поштою, то мені зробилося якомсь маркітно. Читаю адреси: «Єго Свинородію Микиті Хруневі», дивлюсь на те рило, на котрому начеплена ковбаса, на ті вуха, на те пузо, – і почала мені виявлятися вся злість, усе злорадство отих собак. Адже ж ковбаса – мій власний, свинячий витвір! І, настромлюючи мені його на рило, вони хотіли мені сказати, що я, голосуючи отак по-свинськи і живучи по-свинськи, сама себе з'їдаю! А один ще взяв та обернув той рисунок вирваною карткою з Данте⁶. Ну, я прочитала, а там стоїть оповідання про Уголіно і його синів⁷, як вони з голоду свої руки гризли і як опісля Уголіно в печлі гриз мозок тому, хто його отак заморив. І ще й підписано нашою-таки кирилицею⁸: «Де те фабуля нарратуръ» («Се про тебе байка»). Тьфу, аж мені гидко стало! На цілий день апетит мені попсував!

Сама з себе ковбаси їм! Ну скажіть, на милість Божу, якому се поганцеві прийшло в голову видумати таку погань, такий гріх против природи! Адже ж се подумати страшно! А вони все мені такими огидствами під ребра під'їжджають. Але чекайте лишень, дасть Бог мені роги, не те я вам покажу! Пізнаєте ви по невчасі, де у свині стид і сумління сидить!

І чим далі, тим гірше! Вже тепер не досить їм і виборів. «Що там, – кажуть, – вибори раз на шість літ, а як ми їй через увесь час дамо спокій, то вона собі байдуже буде». Їм то приємність чинить – не дати мені ані на хвилину супокою, пекти і смалити мене на вільнім огні від колиски аж до смертельного корита! Вже тепер не против одного або другого вчинку б'ють, – ні, против цілого мого свинського світогляду, против усього свинства в світі, против цілого свинського ладу в наших громадських справах. «Усюди, – кажуть, – свиня своє рило уткнула. Де не глянь, з кожного куточка громадських порядків свиняче вухо висувається». І кинулись цілою сворою по всіх усюдах, вітрять, і нюхають, і гарчать, одні одним з чобітьми в душу залазять. «Агов, лишень, ти, хло, – повідають, – там, мабуть, у тебе на дні душі крихітка ще прадідівського свинства лишилася. Давай-но його сюди!». І волочать на позорище, і рвуть, і гризуть, і нівечать.

Боже мій! Так се вони задумали зовсім мене зо світу звести, з усім моїм родом і плодом! І не те щоб самі старші поважненько гулюкали, ще би, може, мене так не боліло. Та нібо, старші, ховай Боже, хоч і крикнуть часом, та все-таки зараз і поглядять, і приголублять мене. Звісно, вирозумілі люди, і кожний знає, що чи круть, чи верть, а без

свинства чоловік у світі не проживе. Але оте «молоде покоління» – Господи, се вже такі собаки, такі дзявкуні, що хоч на місці погибай! Найневинніше свинство – і те їм сілло в оці. Ну, змилуйтеся, люди добрі, коли старші в карти грають, і «по писанію»⁹ співають, і в часописах тільки образки переглядають, а друкованого не читають, – їх і се в очі коле! «Свинство, свинство!» – гукають. А самі, скоро троха підростуть, туди ж підуть, се вже я добре знаю. Той, що нині гукає, і обурюється, і кокоїжитья – поглянеш на нього за пару літ, як підросте і стане «паном професором», аж він уже куди-куди не той стане. Сидить собі при зеленім столику, чотирьом тузам молиться та «во всю велегласную» співає:

На весь світ
Виліз кіт,
Перехрестився!

Але не думайте, що се щось pomoже, тепер йому про се говорити! І слухати не хоче, ще й у очі плює. «Ні, свине, не думай, що твоє свинство безсмертне! Буде й йому колись кінець, і коли не ми, то хоч покоління по нас буде виростати без твого впливу. А тим, що буде, ти мене не лякай! Нехай і так, що твоя правда, та все-таки тепер, доки в мене святий огонь горить, я мушу воювати з тобою».

Вже я й просилась у них: «Бійтеся Бога, панове (говорю до них, бісенників, як до добрих!), хоч на вивіз мене лишіть! Ну, що у вас за сумління: німців та віденців голодом виморите! Адже ж вони без наших галицьких свиней просто перемруть наглою смертю». Так де тобі, не впиняються. «Не бійся, – кажуть, – Угорщина постачить». Може-то вона й постачить, але яка мені охота задля Угорщини не своєю смертю вмирати? А хіба ж се своя смерть для свині – вмирати зі стиду і гризоти сумління? А воно до того йде, їй-богу, до того.

Господи, вислухай ти мене, дай мені роги! Ані хвилиночки не спочину, доки всім їм, отим поганцям, животи не порозпорюю і кишки не повимотую! Най гинуть на глум, най знають, що свинство також сила і безкарно чіпати себе не дасть!

КОМЕНТАР

Уперше надруковано в журналі “Народ” (1890. – № 9. – С. 126 – 128). Публікація містила підзаголовок “Байка” і вказівку на дату написання: “13 цвітня 1890”.

У 1906 р. казка із деякими стилістичними виправленнями була передрукована в збірці “Місія. Чума. Казки і Сатири” (Львів, 1906. – С. 149 – 153).

Текст казки подано за виданням 1906 року.

***

¹ “*Батьківщина*” – українська суспільно-політична й науково-літературна газета, орган галицьких народовців, виходила у Львові в 1879 – 1896 рр.

² “*Русская правда*” – двотижнева газета, трибуна галицьких москвофілів, видавалася у Відні в 1888 – 1893 рр.

³ *Львів* – обласний центр Галичини.

⁴ *Чернівці* – обласний центр Буковини, розташований на берегах ріки Прут, яка поділяє місто на підвищену (правобережну) і низовинну (лівобережну) частини.

⁵ *Коломия* – місто на Івано-Франківщині.

⁶ *Данте Аліґ'єрі* (1265 – 1321) – італійський поет передренесансної доби, активний громадсько-політичний діяч, був противником Папи Римського, через репресії покинув Італію. Світове визнання принесла поема “*Божественна комедія*” (1307 – 1321).

І. Франко почав читати твори Данте ще навчаючись у гімназії в німецько–і польськомовних перекладах, був серед перших перекладачів “*Божественної комедії*” українською мовою, популяризував творчість італійського поета. Письменник мав намір скласти “*Дантівську антологію*”, про що він свідчив у своїй дослідницькій праці (Франко Іван. *Данте Аліґ'єрі: Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії.* – Львів, 1913. – С. 6).

⁷ *...оповідання про Уголіно і його синів...* – І. Франко згадує один з найжорстокіших епізодів “*Божественної комедії*” Данте: графа Уголіно разом із двома синами і двома онуками за розпорядженням архієпископа Рудж'єрі заморили голодом у вежі, куди їх підступно запроторили (Пекло, дев'яте коло).

⁸ *...підписано нашою-таки кирилицею...* – Кирилиця – одна з найдавніших слов'янських азбук, створена основоположником старослов'янської писемності Кирилом і названа на його честь.

⁹ *...“по писанію”...* – За Євангелієм.

ОПОЗИЦІЯ

Була собі раз Опозиція, та така остра, що не дай Господи. Годі було до неї доступити, хоч ти сказися. І не то щоби кусала або хоч гарчала, а м'явкала, та так вам голосно, що як м'явкне в Відні¹, то чути аж у Львові², а як зам'явчить у Львові, то чути аж у Куликіві³ та в Великих Очах. Ну, а звісно, що великі пани не люблять м'явкання ще гірше, ніж лев когутячого кукурікання. А надто ще наша Опозиція в своїм м'явканні була доволі монотонна, бо вміла тільки дві модуляції: «Кдивда нам!» і «Дівнопдавність!». Не вміла небіжечка «ірци» виговорювати.

Що вже великі пани шукали різних способів, щоб її підійти, укоськати та приручити, так де тобі! І з руки їсть, і гладити дається, а скоро що до чого – м'явчить так, що аж крізь вуха прохапується. Ось вони підіслали до неї самого найстаршого міністра. Взяв той у припіл трохи вівса, а в жменю шматок хліба та й наближається до Опозиції обережно, мов до брикливої шапи, та все: «Косю! косю! косю!».

Опозиція стоїть, нюхає, облизується, одним словом – орієнтується. Осмілений тим міністр наблизився, ткнув їй під ніс хліб – схрупала; дав їй вівса – зацукалась та як не м'явкне: «Дівнопдавність!».

Міністр аж уші й очі затулив та ногами задріботів.

– Але ж, кохана Опозиційко! – сказав він, коли м'явкіт утих. – Чого ти хочеш? Чому ти мені життя затроюєш?

– Кдивда нам! – м'явкнула Опозиція, що аж у Великих Очах почувули.

Хоч у тім слові «ірци» було перекалічене, але міністр не любив сього слова гірш чемериці і, не чекаючи на дальшу розмову, втік щодуху. А Опозиція стоїть далі, нюхає, облизується, – одним словом, орієнтується.

Бачать пани, що вівсом їй кінця не дойдуть, посилають до неї шефа секційного. Набрал він повні кишені вати, бандажів, діахилю та й іде, перебравшись за старого знахаря.

– Бідна, бідна, бідна! – приговорює він. – На, моя маленька, на, на, на! Тебе животик болить, га?

– Дівнопдавність! – м'явкнула Опозиція що було духу.

Але шеф секційний, хоч також дуже не любив сього м'явкання, та був чоловік мудрий, бувалий. П'ятнадцять міністрів у своїм бюрі перетривав, пройшов огонь абсолютизму⁴, воду федералізму⁵ і мідяні труби централізму⁶ і був кований остро на всі чотири копита. Отже, він, ідучи на розмову з такою лютою Опозицією, поступив собі дуже розумно, позатикав вуха ватою.

– Ну, ну, ну, – мимрив він, махаючи рукою, – спокійся, моя бідненька! спокійся! Я вже виджу, що тебе животик болить. На, я тобі отсеї рицинки ложечку завдам, а потому тобі теплий кминковий окладець приложимо, а потому тебе гарненько в постіль положимо, пеленочками обв'ємо, повивачиком обкрутимо, та й спи собі. Бо ти ще у нас маленька, не річ тобі звихнутися або оченята собі видряпати.

– Кдивда нам! Кдивда нам! Кдивда нам! – м'явчить Опозиція, мало не надсядеться.

– Та яка ж тобі, рибонько, кривда? Клиіку тобі не дали? Чи, може, пипка не чиста? Чого тобі треба, скажи!

– Дівнопдавність!

– Ей, заладила ти, серденько, все одно та й одно. Та й ще якесь таке паскудне слово вивчила, що я й чути його не можу. Ти по-людськи говори. Чи дати тобі хлібця, чи вівсика, чи кашки, чи молочка?

– Дівнопдавність! – м'явчить Опозиція.

– Ну, та й дубова ж у тебе голова, моє серденько! Невже ж ти того не розумієш, що рівноправности ніякої я дати не можу? Що міг, то дав,

маєш рівноправність на папері, та що тобі з неї? Моє діло – фабрикація бандажів і пластирів. Ну, кажи, де тобі приложити?

– Кдивда нам! – репетує Опозиція, мов і не чує слів розумного знахаря. Олютився вкінці старий, плюнув та й пішов.

– Тьфу! – сказав він, відходячи. – Якась скажена скотина! Нехай з тобою той говорить, що болотом трясє! Щезай, помано, дай мені чисту годину!

А Опозиція, мов не знати яке велике діло зробила, стоїть собі, нюхає, облизується, – одним словом, орієнтується.

Ще пани не стратили надії, посилають до неї Перемісника і кажуть йому почати з острішої бочки. Перемісник був чоловік енергійний та резолютний та й каже:

– Не бійтеся! Вже як я їй кінця не доїду, то їй і чорт лисий нічого не зробить. Але я маю в Бозі надію, що як їй дам понюхати своїх крапель, то перестане м’явкати, а так вам буде коло ніг лашитися, що аж їй будуть із шерсти іскри скакати.

– Ну, ну, – кажуть пани, – коли ти сеї штуки докажеш, то ми тебе з Перемісника таки цілим Місником зробимо.

– Добре! Беру вас за слово! – сказав Перемісник і, весело підсвистуючи, вибрався в дорогу. Та не дурний він сам перший іти до Опозиції. Послухайте лишень, яку він штуку вдрав.

Стоїть собі наша Опозиція, роззирається, нюхає, облизується, орієнтується собі гарненько, аж тут глядить – іде Кішка, ліберальний-преліберальний! Прийшов та й першим ділом бух – їй хрест трираменний із церкви скинув.

– Кдивда нам! – м’явкнула Опозиція.

– Мало вам? – каже Кішка та й шасть – Опозиції до церкви жандарма післав, щоби пильнував, чи добре попи службу правлять, чи, може, замість «Прийдіте поклонімося» не співають «Блажен, іже возмет і разбієт младенци твоя о камень».

– Дівнопдавність! Дівнопдавність! – м’явчить Опозиція, аж мало не захрипне. Вже аж у Войнилові⁷ та Рожнятові⁸ почули, хоч ані войни, ані рожна не показали.

– Рівноправности вам треба? – воркоче Кішка. – Добре, я вам її покажу з грубшого кінця!

Та й шарах – розіслав окружник, щоби попи не сміли по-руськи метрики провадити ані жадні урядові письма писати.

– Кдивда! Кдивда! Кдивда нам! – м’явчить Опозиція. Та Кішка загартований на сей крик, він не такий делікатний, як великі пани.

– Ще вам мало? Добре, я вашого Озаркевича⁹ з’їм! Будемо видіти, чиє наверха буде.

Та сим разом перечеислився. Гаркнути гаркнув, та з'їсти не з'їв. Таки йому Озаркевич кістю в горлі став, і бідний Кішка не міг його ні проковтнути, ні виплюнути. Що вже баби хухали, і шептали, і штуркали – не йде та й не йде. Подригав ще дрібку бідний Кішка ногами та й Богу духа дав. Але Перемісник про те байдуже. Пропав один – мара його бери! У нього такими Кішками хоч гать гати, хоч мости мости. Ще Кішка не скінчив дригати, а вже до нашої Опозиції з другого боку Рябко Хельт¹⁰ підскочив. Се вже не була м'якенька, ліберальна кішка, а товстий, зубатий британ. Моргнув йому Перемісник:

– Рябко, гузя «Народну Торговлю»¹¹!

Рябко Хельт в одній хвилі скочив, зіп'явся передніми лапами вгору і замкнув двері «Народної Торговлі» в самий торговий день.

– Кдивда! Кдивда! – зам'якала Опозиція, але вже якось несміло.

«Ще вам кривда?» – думав Перемісник та й командує далі:

– Рябко, піф читальні!

Рябко Хельт не сказав ані слова, не пустив ані голосу, але як скочив по читальнях, то тільки залопотіло та пір'я на вітер полетіло.

– Кдив...кдив...кдив... – ікала Опозиція, пройнята чимраз більшим переляком.

– Ще не досить? – мурмотів Перемісник. – Чекайте, я ще не скінчив! Я ще маю для вас гостинці.

Та й знов моргнув Рябкові:

– Рябко, з'їдж Романчука¹² і закуси Савчаком¹³!

– Рябко зложився до скоку, стулився, вичекав, поки Романчук буде кандидувати, та й скік, хруп-хруп, – і Романчука не стало. Вхопився ще за Савчака, та не поздоровилось йому якось, подавився, неборака, якоюсь товстою кісткою та й Богу духа дав. Та Опозиція вже ледво щось белькотіла і не орієнтувалася, а тільки ногами перебирала, мов тота дівка, що до танцю хоче та тільки чекає, щоб її хто взяв.

Тоді Перемісник прийшов до неї та й каже:

– А що, Опозиціє, дихаєш іще?

– Пдав... пдав... пдав... – белькотіла Опозиція та й сама зараз завстидалася.

– Покиньте ви се! – остро сказав Перемісник. – Досі були на вас рани, а коли не покинете сього м'явканя, то будуть ще й скорпіони. Я все можу, я маю власть, а застрашити себе не дам. Скажіть щиро: досить вам сього, що було?

– Досить, досить, досить! – прошептала Опозиція, б'ючися в груди.

– Так чого ж хочете? Що вам потрібне?

– Поссади! Авансси! – вже зовсім встидливо прошептала Опозиція.

– Ну, то так же й говоріть! – сказав Перемісник. – Так було б давно сказати. А то заладили: рівноправність та й рівноправність. Немовби то моя сила була всіх марципаном нагодувати. Ніколи багач не буде рівноправний з бідним, учений з темним, розумний з дурнем. Тут уже м’явкайте хоч до кінця світу, а нічого не вим’явкаєте. А посади, аванси – се друге діло. Се політика реальна, тут ми на твердому ґрунті, тут можемо порозумітися, і я певний, що порозуміємось. Тільки будьте розумні, хапайте те, що реальне, беріть те, що ми можемо дати, а не забагайте печеного леду. Зрозуміли?

– Цілковито, батьку, цілковито! – притакнула Опозиція.

– Ідіть же тепер і не грішіть більше! При виборах побачимось. Прощавайте!

І Опозиція, смирно поцілувавши Перемісника в руку, пішла додому, а по дорозі, як роздумала добре, то врадувалася великою радістю і, ставши в колесо та побравши за руки, затягла славну національну «Марсельезу»:

Змилювався Бог над раком, змилює й над нами:

Тож нам буде добре жити під штирма панами.

Пан єпископ, пан староста – гарна пара, братку,

Третій буде пан міністер, а Станьчик¹⁴ вдодатку.

Першому би поклонитись – він язик відріже;

Другому би покоритись, а він в душу лізе.

Третій каже: «Дай, небоже, чвертку з полумацька»,

А четвертий на нас крикне: «Го чернь гайдамацька!».

КОМЕНТАР

Уперше опубліковано в журналі “Житє і Слово” (1897. – Т. 6. – Кн. 1. – С. 32 – 37). Публікація містила авторський підзаголовок “Казка” і примітку, яка пояснювала творчу історію “Опозиції”: “Отся казочка написана ще в початку 1891 року, скоро по проголошенні т[ак] зв[аної] «нової ери», і була призначена для «Народу». Не знаю вже, для чого вона тоді не попала в друк, а пролежала досі в теці редакції «Народу». Прочитавши її тепер, я зважився таки опублікувати її. Господи, як же ж небагато від того часу змінилися обставини, як мало навчилася наша «принципiальна» опозиція з кораблекрушення «нової ери»! Навіть кішки і рjабки ще не перестали бути пострахом для неї, хоч називаються тепер не Цiшками і Райхельтами, а iншими пореклами. А тодiшній Перемісник давно зiстав правдивим Мiсником і командує тепер ще з бiльшою силою, і славою, і повагою, нiж тодi. Значить, моя казочка не тiльки не стратила сучасного iнтересу, але

потроха показалася навіть пророцтвом”. Під приміткою підпис: Ів. Франко.

Текст твору подано за періодруком.

“Житє і Слово” – літературно-науковий і суспільно-політичний журнал. Видавець – Ольга Франко, редактор – Іван Франко. Виходив у Львові в 1894 – 1897 рр., спочатку раз на два місяці, згодом – щомісяця.

“Нова ера” – політична угода, укладена на початку 90-х років XIX ст. галицькою національно-демократичною партією, очолюваною Ю. Романчуком, О. Барвінським та ін., з графом Бадені (австрійським намісником у Галичині). Угода спрямована на підтримання політики австрійської державної ідеї.

***

¹ Відень – столиця Австрії.

² Львів – див. примітку до казки “Свиня”.

³ Куликів – селище міського типу Жовківського району на Львівщині.

⁴ ..огонь абсолютизму... – Абсолютизм – форма керування державою, при якій верховна влада повністю належить одній особі.

⁵ ..воду федералізму... – Федералізм – політичний рух на користь федеративної системи державного ладу.

⁶ ..мідяні труби централізму... Централізм – керівний принцип, за яким місцеві органи підпорядковані центральній владі.

⁷ Войнилів – село на правобережжі ріки Сивки Калуського району Івано-Франківської області, з 1960 р. селище міського типу.

⁸ Рожнятів – з 1940 р. селище міського типу на Івано-Франківщині, розташоване у Передкарпатті, в долині ріки Дуби.

⁹ Озаркевич Іван (1826 – 1903) – український письменник, громадсько-культурний діяч, греко-католицький священник, депутат австрійського парламенту й галицького сейму (1873 – 1891), засновник українського театру в Галичині, батько української письменниці Наталії Кобринської.

¹⁰ Рябко Хельт – алегорія на чиновника австрійського уряду Райхельта.

¹¹ Народна торгівля – див. примітку до казки “Куди діваються старі роки”.

¹² Романчук Юліан (1842 – 1932) – український громадсько-політичний діяч, письменник, педагог, журналіст, видавець, літературознавець, лідер галицької національно-демократичної партії, депутат галицького сейму й віденського парламенту, ідеолог “нової ери”.

¹³ Савчак Дам'ян (1847 – 1912) – діяч галицької Національно-демократичної партії.

¹⁴ Станьчик – ім'я блазня польських королів Ягайла і Жігмонта I. Так зневажливо називали реакційні партії або угруповання. Це іронічне прізвисько отримала партія краківських консерваторів після виходу памфлету “Тека Станьчик” (1869).

ЗВІРЯЧИЙ ПАРЛАМЕНТ

Уривок політичної байки

Надоїло самовладно Львові панувати,
Довелося volens-nolens¹ конституц'ю дати.
Радість у звірячій царстві. «От тепер нам гарно!
Бо хоч будуть брати й драти, то парламентарно!».

От розписано вибори. Ну, се кождий знає,
Як то при таких виборах у звірів буває.
Вівці, що найбільшу в краю представляли масу,
Вибрали вовків послами, що прибігли «з лясу».
А лиш трьох зі свого роду. Посумніли вівці:
«От бач, штука! Конституц'я із вовками в спілці!».

От зійшлись послы звірячі на соймове віче, –
Лис Микита був маршалком, Носоріг був віче,
А від Льва Медвідь Заліський мав верховну владу.
Лис Микита, вклонившись, отворив нараду:

«Чесне собраніє!
Дуже я рад,
Що де не гляну я, –
Згода та лад.

Мов на прагнущі
Діти краси
Впали цілющі
Краплі роси,
Так і в суспільности
В нашій землі
Сімена спільности
Й згоди зійшли.

Вороги знатні
Предовгий час
Сіяли братні
Розлади в нас,

---

¹ Хочеш не хочеш (*лат.*). — *Ред.*

Визивали розличні
Кари грізні,
Систематичні
Плели брехні,
Щоб молодечую
Згоду зірвать,
Масу овечую
Підбунтувать,
Щоб плем'я вовчєе
Слабло само,
Всіх в якнайдовшеє
Впрягти ярмо.

Та міць Господня
Розбила їх,
Підлість безодня
Сповзла, мов сніг.
В щирім довірії
Вівці к братам
В обійми сірії
Верглись вовкам.
Раді традиції
Давні держать,
В вовчій опіці і
Жить, і вмирать.
Раді повинности
Давні нести
Без супротивности
Й хитрої мсти».

Написано д[ня] 15 вересня 1883 р.

КОМЕНТАР

*Уперше опубліковано в журналі “Глобус” (1926. – № 13. – С. 278).
Публікацію здійснив Михайло Возняк.*

Під назвою підзаголовок – “Уривок політичної байки”. У кінці тексту примітка: “Написано д[ня] 15 вересня 1883 р.” У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігаються два автографи. Другий автограф різниться від першого незначними виправленнями стилістичного характеру.

За основу сюжету твору автор взяв реальний факт виборів до парламентського сейму цісарської Австро-Угорщини, які відбулися в

1867 р. У 1897 р. І. Франко написав соціально-політичну казку з аналогічним сюжетом і заголовком – “Звірячий бюджет”, в якій викривається реакційний характер конституції 1867 р. австро-угорської монархії. У “Звірячому парламенті” він називає її “Конституцією із Воками в спілі”.

Текст казки подано за періодруком.

“Глобус” – Київський ілюстрований літературний журнал, виходив двічі на місяць упродовж 1923 – 1935 рр. У журналі публікувалися художні й публіцистичні твори, статті, нариси, рецензії, історичні документи.

Возняк Михайло (1881 – 1954) – український літературознавець і фольклорист, фундатор франкознавчої науки. Студіював рукописну спадщину І. Франка, зібрав і видав “Листування І. Франка і М. Драгоманова”, “Листування Івана Франка з Ольгою Рошкевич”, опублікував низку недрукованих творів письменника, його спогади “Мої жидівські знайомі”, автор ряду монографій, присвячених І. Франкові: “Іван Франко – популяризатор передової російської літератури” (1953), “З життя і творчості Івана Франка” (1955), “Нариси про світогляд Івана Франка” (1955), “Велетень думки і праці” (1958). Учений добрий знавець української казки, упорядкував три томник “Українські народні казки” (1946 – 1948).

ЗВІРЯЧИЙ БЮДЖЕТ

Не за горами, не за Beskidaми, а таки в нашім краю був колись великий та могучий цар, що звався Лев, а на прозвище Ситий-їсти-не-хоче. Добрий то цар був і справедливий; ніхто на нього ніколи не жалувався, а як часом хто хотів пожалуватися, то звичайно ще й не оглянувся, аж уже був небіжчик і спочивав у царських зубах. А був він царем над усею звіриною, над усею птицею, і всі його слухали.

А треба вам знати, що в звірячім царстві була вже віддавна така конституція: необмеженої влади ніхто не мав, а кождий їв тільки того, кого міг зловити, задушити і обдерти зі шкіри. Перед царем усі були рівноправні; він найсильніший і мав право кожного зловити, задушити, обдерти і з’їсти. Під його рукою були поменші губернатори, як-от Медведі, Вовки, а із них кождий мав таке саме право над меншими від себе.

Чи довго, чи коротко жили звірі під такою конституцією, сього вам уже не скажу. Досить, що настав такий час, коли вона їм остогидла гірше хрину, і вони сказали до царя Льва:

– Найясніший монархо, скасуй ти тоту собачу конституцію! Коли рівноправність, то нехай уже буде рівноправність. Ти цар, і всі ми хочемо бути під твоєю рукою. Ти у нас один – їж кого хочеш, дери кого хочеш, – твоя воля. Але коли кождий із твоїх губернаторів схоче мати таке саме право і скаже, що й він рівноправний, що він «szlachcię na zagrodzie, rowny wojewodzie»², то нам, дрібноті, – Вівцям, Курам та Заяцям, попросту дихати не можна. Таке приходить, що або гинь, або смерть твоя!

Послухав цар Лев тої мови, а що сам був ситий і добродушний, то й каже:

– Що ж, мої вірні піддані, правда ваша! Сам бачу, що вам ні в кут ні в двері, коли кождий Вовк і кождий Шуліка схоче над вами збиткуватися. Буде, дітоньки, по-вашому. Теперішню конституцію скасую, коли вам допекла, і видам нову, таку, що всі ви будете рівні перед правом, а право – то тільки я один. Я один, дітоньки, буду мати до вас право, а решта всі нехай сидять тихо і смирно, і нехай у цілім царстві буде Божий супокій! Ніхто не сміє інших нападати, ані мордувати, ані кривдити, а хто би поважився на таке злодійство, то ви тільки спішіть до мене зі скаргою, а я покараю злодія по всій строгості права!

Велико врадувалися всі звірі, почувши таке ласкаве слово від свого царя, і розійшлися по домах. Аж справді, ні стій ні пожди, цар велів по всьому царству трубити і бубнити, щоби ніхто не смів другого мордувати, дерти і їсти і щоби по всьому царству був Божий супокій.

Гай, гай, як почули про ту нову конституцію Медведі, Вовки і всякі інші драпіжники! От варто було побачити, який переполох між ними вчинився. Не приведи Господи! Такого року та трублення нароби́ли по всіх дебрях, та гаврах, та печерах!.. А далі як знюхались та й гала-драла всі побігли до царя. Обступили його столицю, що тая чорна хмара, і такого гармидеру нароби́ли, що Лев не знав, який у нього день і де його голова. А найбільше ті Вовчиці, так і заводили: «А що ж наші діточки будуть їсти? Наші бідні Вовченяточка чим прогонуємо? Траву будуть пасти? Кору з дерев гризти? Ще якби були ми, надіючись біди тяжкої, хоч капусти понаквашували! Та й то, що варта пісна капуста без солонини! Ой-ой-ой, голо-о-о-вонько наша бідна, недо-о-о-оленько наша несосвітенна!».

Слухав, слухав цар Лев того крику і заводу, а далі як не розлютується, як не кламцне зубами, як не махне хвостом та не рикне своїм

---

² Шляхтич у своїй хаті рівний воєводі (пол.). — *Ред.*

здоровенним голосом, то всі звірі трохи зі страху на місці не попадали. Тихо стало так, що хоч мак сій. А Лев до них:

– Мовчіть мені, погані бунтівники! Хто ще раз обізветься, той живий з місця не рушиться. А що то ви собі думаєте? За кого ви мене маєте? Хіба я не всім звірам цар? Чи я тільки овечий опікун, козячий приятель, телячий прихильник, курячий батько? Хіба ви всі, Медведі, Вовки, Тигри, Орли та Ястріби, не є такі самі або й ще ліпші мої піддані і діти, як тамті? Чи ви гадаєте, що я на те конституцію видав, щоб ви з голоду дошли, а тамта голота щоби без перешкоди множилася? Дурень, хто так думає!

Всі драпіжники аж легше відітхнули, почувши таку царську мову. Дух у них уступив, хоч і не знали ще, як властиво цар міркує з тою конституцією поступити, щоб і Вовки були ситі, і Кози цілі. А Лев так далі мовив:

– Слухайте ж, яка моя воля! Перший артикул нової конституції каже: «Всі звірі рівні перед правом, а право – то цар». Отже, віднині я видаю таке право: всі губернаторства касуються, і ви всі маєте бути при мні, будете становити мій двір, мою прибічну сторожу і мою армію. А прочі звірі мають достарчати для мене і для мого двора поживи. Уложимо бюджет, кілька для всіх вас, для ваших родин потрібно на день стравунку, передамо той бюджет звірячій раді, вона ухвалить, і тоді всі ви будете жити собі, як у Бога за дверми, і побачите, що при новій конституції живеться далеко ліпше, ніж без неї. Бо коли давніше ви нібито мали право хапати і їсти всякого, кого тільки подужаєте, то все-таки ви мусили бігати, засідатися, ловити, не раз боротися і мучитися, не раз і голоду намлітися. А тепер усьому тому кінець. Ми ухвалене розложимо на поодинокі громади, і вони мусять нам самі все знести і достарчити, так що кождий тільки бери і їж готове. Знаєте тепер, що значить нова конституція?

Драпіжники трохи зо шкіри не повискакували з радости, почувши таке мудре вияснення нової конституції. «Справді, – подумав собі всякий, – коли звіряча рада ухвалить наш бюджет, то тоді всякий скаже: «Що ж, самі ухвалили, самі того хочете, то й давайте добровільно». А вже цар на те й є царем, аби звіряча рада ухвалила все те, чого йому треба і чого він зажадає».

І всі почали підскакувати з радости, як хто міг найвище, і вити, і ревити, і пищати, і кричати всіми голосами: «Слава, слава, слава нашому мудрому цареві!». А далі, побравшись за передні руки, давай виводити перед царським престолом величний національний танець, а хор щонайдобрініших співаків затягнув на двадцять чотири голоси преславну пісню:

Многая-гая-гая,
Многая-гая-гая
Літа-та-та-та-та-та-та,
Літа-та-та-та-та-та-та,
Многая літа!

Не треба вам і доповідати того, що все й справді сталося так, як казав Лев. Медведі, Вовки, Риси, Шуліки, Орли і всякі звірячі драпіжники дуже докладно пообраховували собі, кілька їм і всьому їх родові і приплодові потрібно на рік страви. З тих обрахунків цар звелів своїм міністрам уложити бюджет, скликав велику звірячу раду з усеї держави і сказав:

– Ну, дітоньки, маєте славити Бога, нову конституцію. Що ж, до вподоби вам вона?

– До вподоби, ваше царське величество! – закричали всі звірі.

– Добре, дітоньки! Дуже мене се тішить. Тепер же вважайте, що вам скажу. Усі ви обов'язані пильнувати її, як ока в голові, і в разі потреби все, але то все, що маєте, навіть життя своє, посвятити для неї!

– Кождої хвилі готові ми се зробити! – закричали в патріотичнім одушевленню Осли, Воли, Барани і інші звірі.

– Дуже мене тішить ваш патріотизм, – сказав Лев. – Вірте, що я вмю його цінити. Конституція, котру я дав вам і котра повік-віка становити буде славу мого правління, дорога мені так само, як і вам. Щоби стерегти її, зберігати як найвищу святощ і боронити против усякого нарушення зовнішнього і внутрішнього, я не тільки готов сам трудитись день і ніч, не жаліючи поту й крові, але надто установив постійну сторожу, під котрої охороною кожний з вас, навіть найслабший, може спокійно спати.

– Дай тобі Боже много літ прожити, наш мудрий і милостивий царю! – крикнули всі звірі, хоч уже не так радісно, як першим разом. А цар говорив далі:

– Ось вам обрахунок. На удержання моє і моєї сторожі маєте давати добровільно те, що тут прописано, а я за те ручу вам, що в цілім краю по віки-вічні панувати буде Божий супокій.

Слуги роздали всім звірячим послам друкований рахунок. Заглянули послы в той рахунок, і аж мороз пішов у кожного поза плечима. Але що вже було робити! Бодай чоловік має чорне на білім, що, коли і кому має дати, і знає, що більше від нього не зажадають.

– Секретарю, – сказав Лев, – відчитай бюджет, може, хто схоче в тій справі голос забрати!

Тоді піднявся один старенький Осел і сказав:

– Вношу, аби увільнити пана секретаря від читання. Всі ми прочитали той бюджет і знаємо відразу, що без бюджету не можна. Всі ми віримо своєму цареві і готові для нього на все. Для того вношу, аби рада ухвалила сей бюджет без дискусії, відразу. Хто є за тим, нехай встане з місця.

Всі встали. Бюджет був прийнятий. Від того часу в звірячій царстві запанував правдивий Божий супокій.

КОМЕНТАР

Уперше опубліковано в газеті “Громадський голос” (1897. – № 8. – С. 61 – 63). Первісна назва твору – “Звіряча конституція”. Того ж (1897) року під іншою назвою – “Звірячий бюджет”, – але без текстових змін казка вийшла окремим виданням у серії “Хлопська бібліотека”. Під цією ж назвою твір увійшов до збірки “Сім казок” (Львів, 1900).

За життя І. Франка казка неодноразово перекладалася російською мовою і разом з іншими творами письменника ввійшла до збірки “Звериный бюджет. Свинская конституция. История одной конфискации” (1906). Перекладач – С. Буда. Також з’явилася у першому томі видання: “Отечество. Пути достижения национальных литератур России. Национальный вопрос” (1916). Перекладач – Е. Нечуй.

Текст казки подано за виданням 1900 року.

“Громадський голос” – українська суспільно-політична газета, орган Радикальної партії Галичини. У 1896 – 1897 рр. газету редагує І. Франко. У 1910 р. редактор – М. Павлик. З 1896 р. І. Франко видає накладом газети серію “Хлопська бібліотека”. У 1904 – 1905 рр. часопис виходив під назвою “Новий громадський голос”.

ЗАХИСТ ІВАНА ФРАНКА ПРАВ І СВОБОД НАЦІЇ В КОНТЕКСТІ «ВСЕЛЮДСЬКОГО» ГУМАНІЗМУ

*Любомир СЕНИК
(Львів)*

Від Шевченкового «Я на сторожі коло їх Поставлю слово...» фактично починається надзвичайно активне служіння художнім словом тим упослідженим і знедоленим («Возвеличу малих отих рабів німих!»), які тягнули віз кріпацтва, а після його ліквідації – ярмо соціальне й політичне впродовж довгих століть. Традиція «служіння» (а в Т.Шевченка і «возвеличення») в українському письменстві стала потужною енергією, яка «перевіряла» духовну міць українського слова в умовах бездержавності, з одного боку, а з іншого – духовну витривалість і гарт самих творців слова, нищеного і переслідуваного з постійними заборонами чи обмеженнями. Проблема захисту залишалася на весь історичний час однією з центральних у творчості українських письменників від самих початків його зародження і розвитку, і нічого дивного в цьому немає, оскільки Україна перебувала і донині знаходиться на головних напрямках стратегічних інтересів близьких і дальших її сусідів з Півночі і Півдня, Сходу і Заходу.

Не вдаючись детально в цю історичну і геополітичну ситуацію, слід підкреслити, що складність «служіння» і «захисту» поглиблювалася тим, що індивідуальна творчість будь-якого письменника перебувала, умовно кажучи, під перехресним вогнем як національних, так і чужих впливів, і успішне виконання покликання, реалізація творчих завдань передусім залежала від особистого гарту і готовності творця сприймати виклики свого часу і адекватно реагувати на них.

У часи Івана Франка, від років навчання письменника і до останніх літ його літературної, наукової і ромадської діяльності, ця ж така ситуація залежності від соціальних і політичних обставин (абстрагуватись від них було неможливо) змушувала письменника виробляти власний спосіб протистояння їй і водночас виробити, скажемо так, стратегічну тактику діяльності. Можемо її назвати, як служіння словом і захист національних прав і свобод народу. Ця загальна позиція І.Франка віддзеркалена в художній творчості, в науковій діяльності, в громадській роботі. Таким чином, три напрямки стали універсальними в умовах бездержавності нації. Зрозуміло, що саме обставина бездержавності скерувала увагу письменника на підготовку нації до державного життя. Це, в свою чергу, відкрило перед І.Франком необхідність

пробудити національну свідомість, творити таку систему духовних цінностей, яка забезпечить повернення нації до власної державності.

Для досягнення цієї важливої мети І.Франко розгорнув роботу, зокрема, у викритті соціального й національного статусу народу, позбавленого елементарних прав і умов нормального існування. Його спостереження фактично охопили всю Україну, а не тільки Австро-Угорську імперію, в складі якої перебували західні українські землі. Все це загальновідомі речі, які неодноразово були об'єктом наукових досліджень франкознавців. Слід звернути увагу на один аспект цієї, зокрема, проблематики. Письменник акцентує на певній відмінності визиску народу в західних і східних регіонах України. Відмінність полягає у формах і характері визиску. На сході режим московського деспотизму органічно поєднується з антилюдським характером політичної системи імперії. На заході, – зокрема, після знесення панщини, внаслідок революції 1848 року, – «конституційне» безправ'я (оповідання «Свинська конституція») разом з жорстоким «законним» визиском капіталістичних гольдкрамерів та інших чужинців і вкрай відсталим сільським господарством є жорстокою і правдивою реальністю. Але в тій же реальності усунення злиднів «стає найважливішим завданням», наприклад, задеклароване в статті І.Франка «Злидні галичан у цифрах» [6, т.44, кн. 2, с. 85]. Під такою назвою опубліковане соціологічне дослідження С.Щепановського, польського промисловця, економіста і громадського діяча, голос якого І.Франко визначив як «людини європейської» і «прекрасного практика» [6, т. 44, кн. 2, с. 11]. Адже ж селянство в цій же імперії організується, і з цього погляду показовим є прийняття програми австрійських селян, коли німецькі і чеські селяни «старуються дійти до кореня лиха й усунути зло в зароді» [7, т. 44, кн. 2, с. 232].

Цікаво порівняти викладені спостереження та оцінки І.Франка з його ж висновками щодо бездіяльності російського, тобто в межах російської імперії, селянства, коли, попри енергію та відданість земств і проекту щодо зміни ситуації, «чиновники його ніколи не здолають виконати» (тут і далі підкреслення курсивом І.Франка. – С.Л.), бо «перешкоди, що їх чинять уряд і чиновники, призводять до безплідності всіх зусиль земств» [8, т. 44, кн. 2, с. 322]. Російська імперія навіть факт голоду селянства, про що пише Л.Толстой, намагається приховати, а у виступі російського письменника бачить політичну небезпеку. (Чим цей факт минулого не перегукується зі сучасним становищем Російської Федерації про голодомор-геноцид 32-33?).

Для російської політичної ментальності як тоді, так і сьогодні є небезпечна мова правди. Це дуже добре розумів І.Франко. Тому не випадково соціальну проблему український письменник ставить в

площину політичну, бо, певна річ, найгарніші слова про соціальний захист, про соціальне безправ'я буде порожнім звуком, бездіяльним словом, яке до нічого не зобов'язує і нічого, по суті, не дає, коли «забути» політичну основу цього безправ'я, коли не побачити за соціальним станом нації політичний ґрунт, на якому виростають і розквітають пустопорожні теорії, почавши хоча б від Маркса і закінчуючи сьогодні «всенародними старателями» прав і свобод народу в особі т.зв. «українських» комуністів, соціалістів зразка Олександра Мороза чи Вітренко, соціал-демократів крою Віктора Медведчука чи «патріотизму» в обарвленні «червоно-сердечному» та «біло-голубому»...

Іван Франко пише: «Нині ми розуміємо, що перша і головна основа розвою народу – усвідомлювання і розбуджування мас, праця над їх просвічуванням у кожному напрямі, отже, не тільки господарським і історично-національним, але поперед усього політичним та суспільним (підкреслення наше. Л.С.)». – І далі І.Франко продовжує думку: «Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета...». [9, с. 224]. В радикальній партії цей напрямок справді був дуже актуальний. (До речі, з погляду нинішнього дня, усвідомлення народу – єдиний можливий шлях перетворення його на могутню політичну силу. Уроки Майдану це підтвердили).

Іван Франко зриває машкару з усіх подібних названих вище «старателів», дуже виразно і чітко окреслюючи інтереси панівного ладу, як австро-угорського, так і імперросійського. Опоненти І.Франка з боку т.зв. соціалістів та москвофілів закидали йому «національну обмеженість», у відповідь І.Франко подав формулу цієї соціально-загальнолюдської мімікрії, що має іншу мету та інші інтереси, далекі від справжніх, а не вигаданих інтересів народу: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації». [10, т 45, с. 284].

Щодо польського співжиття українців у Східній Галичині, то І.Франко, після кривавих Баденівських виборів, різко і справедливо відзначив, що різний спосіб проведення виборів у Східній та Західній Галичині красномовно засвідчив зайвий раз, що «поляки й русини (українці – Л.С.), незважаючи на близьке етнографічне свояцтво і територіальне сусідство, ніколи не були добрими братами» [14, т. 46, кн. 2, с 317] і що причина цього явища ґрунтується на глибокому історичному минулому, коли українці сприйняли християнство та церковні інституції з Візантії і звідтам також початки писемності, то поляки

«були прилучені до культурних впливів Заходу і сфери впливів Римської держави», внаслідок чого ці два народи часто воюють між собою [14, т. 46, кн. 2, с. 317-318]. Глибоке закорінення контрастних польсько-українських стосунків наклало відпечаток на найновіші часи. І.Франко справедливо вважає, що точкою випробування усіх польських програм та ідеалів на їх політичну і культурну вартість є ставлення до українців, але тут же письменник нагадує загальну кількість поляків і українців: перших несповна 15, українців – понад 25 мільйонів, «котрі заселяють більше або менше збитими масами величезний простір країн від Сяну аж по західний Кавказ» [14, т. 46, кн. 2, с. 321].

І.Франко звертає увагу на немаловажний факт свідомості українського населення, підкреслюючи розмаїту становість його, зокрема в російській імперії (землевласники, купці, великі промисловці, «високі» урядники), в яких «попри їх російський патріотизм чимраз більше шириться і кріпне національна українська свідомість» [14, Т. 46, кн. 2, с. 322].

Зате польську націю «соціально можна порівняти зо скісно пливучою в воді кригою леду: один, західний, бік криги є під водою, другий, східний, поверх води», на Заході – в найбільшій частині селяни і робітники, а на сході розсіяна серед простолюддя, тобто селянства, польська «вища верства», серед яких національна і державна свідомість «сильніша і виразніша, ніж у нижчих», а звідси логічний висновок про те, що польська інтелігенція вважає «Южну Русь по Дніпро польською провінцією»^[1] [14, кн. 2, с. 322]. Акцентування І.Франка на свідомості як поляків, так і українців є важливою тезою, бо, власне, на свідомості й вибудовується політика: поляк, мріючи про відродження держави, не мислить її без української «провінції», але не визнає права його на власну державність, ховаючи цю шовіністичну ідею за псевдodemократичним гаслом: «вільні з вільними і рівні з рівними». Водночас на питання, «чи вільно буде русинам не пристати до тої надмірної вільності і шукати собі щастя деінде, то як стій підніметься крик про зраду...» [14, т. 46, кн. 2, с. 323]. В Росії ж теж «зрадник» Іван Мазепа – яка дивовижна подібність імпер-шовіністичного мислення! І щоб втримати українців у Східній Галичині під польським пануванням, треба «скріпити панування польської шляхти», але тепер, у нових умовах складно, тому, як іронізує І.Франко, «поступати обережно, давати народові просвіту про око, самостійність про око, державний лад про око, добробут про око, та скрізь дбати про те, аби народ сими про око благодатями не попусував собі жолудка» [14, т.46, с. 323]; а це значить, що засновуються українські школи з польськими вчителями, які не знають української мови, видаються українські підручники з польським патріотичним духом, більша увага до польської мови та історії, а

українських вчителів переселяють в Західну Галичину... (До речі, як це все нагадує і радянську школу, і радянські підручники, і уроки історії, і нинішню «турботу» панів табачників про заборону «переписувати» історію!). Отак виглядає «вселюдська» любов і «братолюбіє».

«Формула» служіння рідній нації тут набула в І.Франка універсального значення, оскільки не втратила своєї актуальності й сьогодні, і не треба великого розуму, щоб зрозуміти, проти кого вона тоді і сьогодні спрямована.

Проте І.Франко, роздумуючи про майбутнє, продовжує думку: «Може бути, що колись надійде пора консолідування якихось вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів» і для підтвердження своєї думки автор приводить уривок з твору Я.Неруди «Космічні пісні» [10, т. 45, с. 284].

Припущення І.Франка про те, що «ідеал національної самостійності, в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [10, т.45, с. 285], отримав спростування. Адже з часу публікації статті (1900 р.), коли Україна стала незалежною державою, минуло понад 90 років, проте до національного зриву залишалося 17 років... Отже, можливе сталося значно раніше, хоч письменник, на жаль, кілька років не дожив до нього.

Суспільні прогнози – невдячна справа. В контексті тодішніх, на початку ХХ століття, суспільних стосунків І.Франко мав усі підстави висловлювати свій скептичний прогноз. Однак те, що сталося через півтора десятка літ, отримало колосальний вплив якраз від діяльності І.Франка, який в програмному сенсі «служіння» визначив історично актуальне завдання, як національний імператив: створити з великої етнічної маси націю бо тільки вона здатна реалізувати мету – створити національну державу. За Франком, українська нація – «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч як сильна держава не може остаятися»[2], [11, т. 45, с. 404].

Історичний досвід від часів І.Франка до сьогодні переконує, що визначені Ентоні Д.Смітом доміанти нації + мова, що є визначником приналежності спільноти саме до цієї мовної «традиції», отже й духовності і менталітету, давньої правової традиції, реалізовані як нація,

сама в національній державі вона отримує історичну перспективу, головним чином позбавляється загрози загальної дисиміляції від панівної нації і втрати власної культури. В нових історичних умовах, зокрема, Д.Донцов конкретизував генеральну лінію політичного розвитку нації на власну державність, а в його теорії націоналізму акумульований досвід української думки про національну ідею як реалізація її в соборній незалежній державі.

Отже, нація не якась абстрактне утворення, а сконсолідована етнічна одиниця з мільйонами населення, сильна своєю зорганізованістю і націлена на реалізацію головної мети [3].

Український мислитель усвідомлював, що в умовах бездержавності, відсутності національної преси, «яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свободної культурної праці» [11, т. 45, с. 44], розвиненої мережі шкільництва і національно свідомого духовенства, Україна, за словами письменника, може стати ковадлом, на якому вибиватимуть «чужі молоти [...] свої мелодії», або кріликом, на якому «прихильники вівісекції» виконуватимуть свої вівісекції. Іншими словами, за юридичними законами, Україна надалі буде об'єктом, а не суб'єктом у внутрішній політиці і в зовнішніх, тобто міжнародних, відносинах між країнами.

І в той же час І.Франко, звертаючись до молоді, закликає подати руку допомоги наддніпрянцям з метою «здвигнення нашої національної будови в усій її цілості» [11, т. 45, с. 404].

Це завдання здатна і покликана зробити нація, потенціал якої і майбутнє залежить від власних сил і можливостей, сконсолідована на власному чутті, на що особливо акцентує І.Франко: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галичанами, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [11, т. 45, с. 405]. Цей соборницький погляд був архиважливий на той час і сьогодні залишився актуальним: не протистояння східного українця західному, а діалог, консолідація з метою викорінення зла, що є як на сході, так і на заході України злом, що його слід знищити.

Небезпека в часи І.Франка походила як від неправомірних вимог західних сусідів щодо власного панування над всіма етнічними територіями України, що знаходилися в Австро-Угорській імперії. Чи не це дало підстави І.Франкові з повною рацією говорити про недопущення чужинців на ці землі з їх претензіями привласнення. І.Франко зауважував, що «оклик: польська земля для поляків, а руська земля для русинів (тут «руський» в значенні український. – *Л.С.*) повинен подиктувати нам і дальші правила: недопущення чужоплемінних до посідання ріллі в наших краях або допущення їх тільки в виїмкових випадках і вирівнювання досі починених нам

через них утрат через примусове вивласнення за виплатою індемнізації» [12, т. 44, кн. 1, с. 573], [4]. Цей націоналізм І.Франка глибоко закорінений в його турботі з приводу соціальної і національної несправедливості, яку переживає не тільки галичанин, а всі українці.

Сьогодні, як, зрештою, і в часи І.Франка, не був і не є українець повноправним господарем на своїй етнічній землі. І звідси – всі негаразди в сучасній державі, як і все лихо, про яке говорить І.Франко в свій час. Ось чому його акцент на творення нації був подиктований реальним становищем українського народу.

Небезпека і загроза з боку чужосторонніх впливів фактично існує впродовж усієї історії народу. Однак зменшення цієї загрози, як видно з логіки міркувань І.Франка, зведення її до мінімуму лежить в самій основі життєдіяльності нації, її сили, здатності протистояти, не нівелюючись в процесі глобалізації, що сьогодні виступає чи не на перший план. Так, наприклад, бачачи в свій час «москвофільство хлопське», «москвофільство язикове» і «москвофільство політичне», І.Франко резонно зауважує, що «не москвофіли зробили нас німічними; наша німич робить їх сильними і впливовими серед нас» [13, т. 46, кн. 2. с. 313]. Перефразовуючи Івана Франка, можемо сказати, що не північно-східний сусід з його імперіалістичною ідеєю «єдиної неделимої» робить нас німічними, а наша слабкість робить його сильним і водночас додає енергії нинішнім внутрішнім противникам української державности. Коли мляво і слабо реагувати на будь-які випадки з боку російської адміністрації, військових, думських чи патріарших чинників Російської федерації, то стократ збільшується їх агресія щодо України. Зворотній процес настає моментально, коли українська сторона починає говорити з висоти власної національної гідності і почуття, про яке пише І.Франко, щоб чулися українцем.

Таким чином, старі «українські болячки» і сьогодні дають про себе знати: відсутність сконсолідованої нації, яка сьогодні існує як, справді, велике етнічне тіло (хіба що наївного чи тенденційно упередженого не переконає факт існування нації, яка таки створила національну державу, визнану світовим співтовариством), хоч і в багатьох аспектах своєї життєдіяльності має слабкі чи, може, хворобливі явища, все ж, тільки вона здатна протистояти негативним викликам часу. Досвід Франка-мислителя переконливо доводить, що, спираючись на власні сили, організуючись в монолітне ціле з єдиними устремлінням творити власну державу, нація здатна і вимушена, задля свого існування, класти в основу всієї своєї діяльності провідну ідею, яка сьогодні, як і в часи І.Франка, концентрувалась на державности як єдиної форми існування та історичної перспективи всього народу.

Примітки

^[1] «Своїми» назвав свого часу В.Путін східно-південні регіони України (мовляв, відберемо «своє, що ми їм дали»). Отож однаковий ґрунт цих «братніх» оцінок етнічних українських земель у росіян і в поляків!

^[2] Теоретики нації внесли ще кілька ознак, які, не заперечуючи вищенаведеного, конкретизуються такими параметрами: «політичний підмет у державі», що вбирає в себе «ідею суверенітету народу», історію, культуру, релігію, мову на всій етнічній території, свідомість і волю; свідомість і воля стоять у центрі уваги В. Старосольського [5]: на поєднанні нації і націоналізму акцентує Г.Касьянов [1]. У передмові до книжки Г.Касьянова В.Лісовий, зокрема, відзначає, що в процесі становлення європейських націй «фактично була зреалізована ідея етнічної серцевини, коли деякі елементи однієї етнічної нації (мова, основні політико-правові традиції, політичними символами тощо) стали основою консолідації громадян в одну політичну націю» [2, с.15], але таке утворення він називає «політичною нацією» (швейцарці як нація) і в Європі становить виняток. Отже, й проголошення українців політичною нацією є просто пропагандистським трюком, розрахованим на «замирення» українців з їх політичними опонентами в країні типу «українських» комуністів чи тих правих сил, які зорієнтовані на Росію. Окремо слід назвати дослідження Ентоні Д.Сміта «Національна ідентичність», в якій домінують національної ідентичності автор називає 1) історичну територію, тобто рідний край, 2) спільні міф та історичну пам'ять, 3) спільну масову, громадську культуру (національну культуру?), 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, 5) спільна економіка [4, с. 23]. Дивно, але «випала» з цих домінантів мова (є мова – є народ), також не акцентована правова традиція (ментальність, що передається з покоління в покоління. Водночас спільна економіка хіба що в значенні традиційного господарювання членів спільноти; «спільна» в контексті перебування спільноти в чужій державі вказує на втрату незалежності спільноти.

^[3] В сьогоденні інтерпретація тези про «дві України» за поділом Схід-Захід слід бачити роздвоєння єдиного народу за ознакою лише свідомості чи ментальності, що, певна річ, не дає підстав для такого розчленування народу як етнічна цілість. Це груба, свідомо зорганізована і оприлюднювала інсинуація з боку лівих політичних сил проросійської орієнтації з метою внутрішньої політичної дестабілізації суспільства, розрахованої на свою перемогу на чергових президентських чи парламентських виборах. «Розполовинення» єдиного народу, таким чином, противники національної державності допомагають тим сусіднім державам, які претендують на етнічні території Української держави.

^[4] Сучасний лозунг «Україна для українців» ніяк не спрямований проти національних меншин: він акцентує на право корінної нації бути неподільним господарем на своїй етнічній землі.

Література

1. Касьянов Г. Теорія нації і націоналізму. – К., 1999. – 350 с.
2. Лісовий В. Перший в Україні систематичний виклад теорії нації та націоналізму // Теорія нації і націоналізму. – К., 1999. – С. 3–27.

3. *Ребет Л.* Теорія нації. – Львів, 1997. – 190 с. Оpubлікована вперше у Мюнхені 1955 р.
4. *Сміт Ентоні Д.* Національна ідентичність. – К., 1994. – 223 с.
5. *Старосольський В.* Теорія нації. – Нью-Йорк–Київ, 1998. – 153. Праця опублікована вперше у Відні 1922 р.
6. *Франко І.* «Злидні галичан в цифрах» // Франко І. Твори в 50-ти томах: Т.44, кн. 2. – К.: 1985. – С. 11–85. Далі – Твори.
7. *Франко І.* З приводу селянської програми // Франко І. Твори. Т. 44, кн. 2. – К., 1985. – С. 231–232.
8. *Франко І.* Граф Толстой про голод у Росії // Франко І. Твори. Т.44, кн. 2. – К., 1985. – С. 318–323.
9. *Франко І.* Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями // Іван Франко. Мозаїка. – Львів, 2001. – С. 220–244.
10. *Франко І.* Поза межами можливого // Франко І. Твори. Т. 45. – К., 1986. – С. 276–285.
11. *Франко І.* Одвертий лист до галицької української молодезі // Франко І. Твори. Твори. Т. 45. – К., 1986. – С. 401–409.
12. *Франко І.* Земельна власність у Галичині // Франко І. Твори. Т. 44, кн. 1. – К., 1984. – С. 546–576.
13. *Франко І.* Зміна системи // Франко І. Твори. Т. 46, кн. 2. – К., 1986. – С. 302–316.
14. *Франко І.* Поляки і русини // Франко І. Твори. Т. 16, кн. 2. – К., 1986. – С. 317–330.

Г.-Х. АНДЕРСЕН І ЛІТЕРАТУРА ДАНІЇ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Олег ШАЛАТА
(Дрогобич)

*А на сонці – парості...
Наївне гілля, як казка Андерсена”*
М.Рильський “Радість”. 1925.

Г.-Х. Андерсен у неперекладеній ще по-українськи автобіографії “Казка мого життя без поетизації” писав: “Моє життя – як гарна казка, розмаїте й щасливе... Моя біографія скаже світові те, що сказала й мені: що існує життєлюбний Бог, який усім якнайкраще керує. Моя батьківщина, Данія, – поетичний край, багатий на народні казки, старі пісні й неабияку історію...” [1, 3; власний переклад].

Вісник весни данського народу, національне чуття якого будив образами, сюжетами і лексемами сивої давнини, щедро черпаючи із історично спільного усім германським літературам фольклорного джерела, Г.Х. Андерсен не лише прагнув виховати рідномовного читача, але й – усупереч німецькій домініанті – показати велич данської мови мірилом етнографічного параметризму, зі взоруванням на який і створив свої казки. Подекуди І.Франко називає казки Андерсена “байками”, – очевидно, через їх відчутну стилізацію та звісну авторську моралістику, що в істинно народних казках не так виразно проступають у композиції. Крім того, байки писав і знаний Франкові Андерсенів попередник – Людвіг Гольберг, то ж байкарство – цей, за висловом О.Потебні, “вічний” лірико-епічний жанр – краще, на думку Франка, пасувало для означення творчості найпопулярнішого письменника Данії; може бути, що й переклади (фактично – перекази) М.Старицького посприяли Франковому враженню про Андерсена-байкаря. У будь-якому разі, слід гадати, що Франко-казкар багато почерпнув із творчої методи Г.Х.Андерсена, зокрема, що стосується традицій світового бестіарію, започаткованих, як відомо, ще тракійським байкарем Езопом у VI ст. до Р.Х.

І.Франко знав літературу Данії від перших латинськомовних пам'яток (XII ст.), разом з тим, відаючи і про раніші малослівні рунічні написи (найдавніший – викарбований у 420 році на позолоченому році). Добрий знавець германських мов та літератур, Франко розумів, що данці мають усі підстави вважати себе такими ж повноправними спадкоємцями прагерманської культури, як ті ж англійці або німці. Інтерес до рунічних письмен у Франко завжди принагідний, в українознавчій

контексті («Слово о полку Ігоревім»... своєю формою підходить найближче до скандинавських рун» [2, 341]; «Харківський професор... Микола Сумцов... у геометричному орнаменті [писанок]... знаходить символічні знаки на зразок рунічного тризубця...» [3, 37]). Особливо ерудовано І.Франко дискутує українсько-данські зв'язки у рецензії на працю М.Грушевського «Причинки до історії України-Русі», сповіщаючи українських читачів, що «батько датської історії» Саксон Граматик, який жив у XII в., а вмер 1102 р. і свою «Historia Daniae» опер на множині давніх норманських саг та пісень, у своїх оповіданнях часто згадує норманське плем'я Rutheni та його країну Ruscia...» [4, 435]. Неодноразово брався Франко до компаративістичного розгляду данських народних пісень: у зіставленні із Шевченковою творчістю [5, 79], українськими думами [6, 186], мітологічними повір'ями карпатських горян («виводження їх (а також старої датської пісні, переведеної у Грімма «Der unrechte Bräutigam») від одного спільного пня є натягнене» [7, 298])... Дослідженням творчості данських письменників І.Франко намагався не лише розширити бачення ролі й здобутків європейської літератури як цивілізаційної цілості, але й віднайти паралельні українським історичні реалії задля прогнозу подальшого розвитку української літератури у тісному європейському контексті. Не без того, щоб симпатія до данського літературознавства була одним із рушіїв, що підштовхнули Франка до написання засадничої статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898), перше ж речення якої присвячене данському літературознавцеві, звісному «у літературному світі під псевдонімом Юрія Брандеса». Назагал, Франкова оцінка творчості критика-новатора Ю.Брандеса вимагає окремої студії. Не повторюючи уже сказане на цю тему франкознавцем І. Журавською [8], зауважимо тільки, що у контексті літературного портрету сучасного йому данського письменника І.Франко не проминає узагальнити, що на батьківщині того «літературна традиція могла повеличатися такими назвами, як Гольберг, що вмер у Парижі гарячим прихильником і свідком великої революції, як Андерсен і Еленслеґер» [9, 379]. Емігрант з Норвегії (офіційною мовою якої була новоданська, т. з. ріксмол), філософ і комедіограф Людвіг Гольберг писав по-німецьки, данськи й латинськи, його драматичні твори взоровані на англійське й французьке Просвітництво, пройняті ідеями гуманізму й народного урядування. Цікаву згадку про перше Андерсонове враження від книги цього просвітника бачимо у автобіографічній «Казці мого життя»: «Побачив уперше німецькомовні п'єси, між тим – і політичні твори Гольберга...[14, 8]. До певної міри постать Гольберга можна комаративістично зіставити з англійцем Томасом Мором, гуманістичні традиції «Утопії»

якого він сатирично розвинув у “Підземній мандрівці Нільса Кліма” (1741; цей твір, як і твір Т.Мора, був написаний латинською мовою і призначався не національному, а інтернаціональному читачеві!).

Духом Гольбергового демократизму просякнуті науково-критичні праці Ю.Брандеса, які привернули пильну увагу І.Франка новаторством й емоційністю, притаманними країнам з давньою літературною традицією, які зазнали засилля “промислового перевороту” з його світоглядною бездуховністю й гібридизованою метамовою. У статті про Брандеса І.Франко не проминає наголосити на ряді спільнот в історичних долях Данії й України: і там, і тут “промисел був слабо розвинений”, “по селах біднота, народ без землі”, а в літературі «панував пережитий уже в Європі романтизм”. Присутня в долях обох етносів і великоімперська тема: данський народ жадав “увільнитися у всім від німецьких взірців і від німецької манери”, український – від російських. Найцінніший національний скарб – рідна мова була під загрозою: німецька – мова крупної політики і технологічного прогресу – насилувала данську, а українська конала під диктатом державної російської...

У енциклопедичній за характером “Передмові” до Кулішового перекладу “найгеніальнішого”, як писав, твору Шекспіра – “Гамлета” (Львів, 1899) І.Франко неодноразово черпає цитати із анналів класика данської літератури Саксона Граматика “Gesta Danorum”, зокрема, – з оповідання про Амлета Датського, онука короля данців Роріка (Рюрика?), та із монографії вже згаданого Ю.Брандеса “William Shakespeare”. І.Франко схилився до точки зору данського літературознавця на Саксонове оповідання про Роріка як джерело Шекспірової трагедії й на те, що “Шекспір не читав Саксона Граматика в оригіналі”, але – у пізнішій переробці по-французьки. Іншими словами, формуванню Франкового сприйняття творчості Шекспіра багато посприяло й данське шекспірознавство. Від середини 1890-х, коли самотужки вивчив англійську мову, І.Франко мав безпосередній доступ до праць Шекспірових співвітчизників, однак саме континентальні дослідники повніше виказували всеєвропейську, а не суто британську, закоріненість Шекспірових творів. Така ж національна самодостатність була властива й тогочасному німецькому літературознавству, то й не дивно, що саме критика данця Ю.Брандеса “першої шведської епопеї” – прогресивного твору шведа В. фон Гейденштама “Karolinerna” (“Вояки Карла (XII)”; 1897) – привернула до Брандеса пильну Франкову увагу. У передмові до свого часткового перекладу цієї епопеї зі шведської І.Франко підмічає внутрішньо-національне спрямування твору (“Гайденштам... бажав у своїй книзі дати радше причиною до психології шведської нації, ніж широкий історичний малюнок”), рівночасно зіз-

наючись, що й перекладачем правив український національний інтерес, який і “звувив” назву оригіналу: “Шведи на Україні” [10, 761].

Якщо місією Просвітительства вважати освоєння національними літературами реформаційних перекладів Святого Письма, то не слід дивуватися потужному розвитку мовознавчих студій, зокрема, – історично-порівняльних, здобутки яких повсюдно активізували дослідження фольклору, чия архаїка стала каталізатором романтичної творчості. Цей процес мав місце і в Україні. Критикуючи етнографічне видання, І.Франко і радів, – бо “крім записаних з уст народу кільканадцяти переказів і повір'їв, автор зібрав безліч народних вірувань, забобонів і передсудів...”, і справедливо дорікав: “Автор брав матеріали, звідки міг... Тому автор і не перебирав, чи даний запис належить до Покуття, чи до гуцулів, бойків, або ж поданий без точного окреслення місцевості” [11, 349]. Данські літератори доби Г.Х.Андерсена намагалися компромісно поєднати язичницькі й християнські національні цінності, приміром – С.Грундтвіг (переклав по-данськи середньовічні твори Саксона Грамматика й Сноррі Стурлусона, ісландська мова “Молодшої Едди” якого у 12 столітті відрізнялася від тогочасної данської десь так, як нині польська від російської). Зближуючи елементи українського й західноєвропейського фольклору, зокрема, – мотив “Усмирення непокірної” і “Язикатої Хвеськи”, І.Франко пояснював: “Далеко гуманніші і до руських зближені поняття малоються в тім опрацьованні тої новели, що живе в устах ютландського люду і випечатане в збірнику датських казок Свена Грундтвіга...” [12, 276]. Очевидно, Франко реферує саме на ті на казки, на яких виховувався Г.-Х.Андерсен і які так вразили його молоду чуйну душу: “Мені розповідали казки, – і переді мною зринав світ такий же багатий, як у „Тисячі й одній ночі” [14, 9].

Якщо до романтизму панувала думка, що “данська література – за винятком Гольберга – була блідою копією німецької літератури” [13, 534], то ідеали французької революції, економічний бум і великоімперська політика «старшого брата»-Німеччини, за словами І.Франка, “породили у датських писателів і вчених бажання – увільнитися у всім від німецьких взірців і від німецької манери, обернули їх очі на Францію і Англію” [9, 378]. Безсумнівно, імпульсом до романтичної творчості в Данії, зосібна для Г.Х.Андерсена, був започаткований Вальтером Скоттом новий жанр історико-пригодницького роману. Головний поет данського романтизму Адам Еленшлегер, – не без наслідування англійських поетів-романтиків Озерної школи, а понадто – Т.Четтертона (автор поеми “Aella” староанглійською мовою, 1765), – прославляє древню дохристиянську германську культуру (з погляду лінгвістики, данська й ісландська мови утримали більше архаїзмів, ніж англійська чи німецька, що

були нормалізовані за умов імперіалізму в “загальнозрозумілі” койне). “І в літературі, – писав І.Франко, – уважний зір міг би був завважити позначки нового звороту. Ще 1849 р. вийшла поема Палудана-Мюллера «Adam Homo» – сміла проба реалістичного малюнка, щось немов Байронів «Дон-Жуан», перекладений на сучасні датські обставини...” [9, 378]. У згаданій Франком поемі (1848) автор, син архієпископа, звертається до цінностей “першолюдини» і, розвиваючи Еклезіастову тему *vanitas vanitatis*, сатиризує реалії данського побуту доби економічної революції. З позицій істинно народного християнина критикує тогочасну модерну естетику філософ С.К’еркегор, пацифістичний ірраціоналізм та самокритичний песимізм якого “досі є основною традицією сучасних екзистенціалістів” [13, 536]. Франка цікавить і цей період данської літератури: “Великий промисел народжувався, серед робучого люду... під впливом Грундтвіга і його ученика Кіркегарда почалася реакція проти засохлої протестантської ортодоксії” [9, 378].

Не чекаючи нагоди, щоби – як іронізував Т.Шевченко – “по-своєму глаголять, Як німець покаже Та до того й історію Нашу нам розкаже”, свідомі древності й величі власної мови й культури данські науковці роблять вагомий внесок у розвиток індоевропейських студій. У 1818 році відомий дешифратор шумеро-аккадського клинопису Расмус Раск відкриває регулярні відповідності між індоевропейськими та германськими приголосними, але, – “скориговане” Яковом Гріммом, – Раскове відкриття увійшло в історію як “закон Грімма” (точнісінько, як відкриття І.Пулюєм Х-випромінювання, сьогодні знане як рентгенівські промені). За цих умов опору німецьким впливам та злету данського патріотизму створює свої перші правдиво народні казки найбільший данський письменник 19-го століття Г.К.Андерсен, творчість якого у перекладах здобула світове визнання. Повне зібрання творів Г.-Х.Андерсена у 33 томах вийшло впродовж 1854-1879 рр. друком у Копенгагені [14, 898] і отримало значну перекладацьку рецепцію в Європі. Палким поборником впровадження творчості Андерсена в українську літературу був М.Драгоманов, який від 1870-х раз по раз просив колег узятися за її переклад. У листі Драгоманова до галицького етнографа М.Бучинського, писаному в Німеччині восени 1871 року, відбите прагнення піднести просвіту в Україні через формування книгозбірень і розвиток перекладацької справи. «Хто хоче переводить, – радить учений, – той хай беретця за епоси народні... «Иліаду», казки Андерсена, «Schwarzwaldor Dorfgeschichten» Ауербаха, «La petite Fadette» і т. п. Ж.Занда, Робінзона, розкази Жюля Верна і Моне, романи Еркмана-Шартріана, дещо Беранже і т. д.» [15, 11-12]. Власне кажучи, із казок данця Андерсена у перекладі М.Старицького починається українська перекладна література для дітей. У листі до М.Драгоманова від 20 ве-

ресня (2 жовтня) 1872 року перекладач сповіщав: “За минулу зиму закінчив я переклад казок Андерсена; на перше видання буде їх 32 (вибрав найбільш придатні)... Тепер вона друкується: здається, вийде доволі охайне видання, прикрашене портретом Андерсена і 12 ілюстраційними картинками роботи Мурашко...” [16, 433]. М.Старицький видав українською мовою “Казки Андерсена” власним коштом.

До поради Драгоманова прислухалася й Марко Вовчок: як відмічав І.Франко, письменниця «з французької на російську мову... переклала між іншим більшість фантастичних романів Жюль Верна, казки Андерсена і т. і.» [17, 278]. Твори представників данської літератури Г.Х.Андерсена і Ю.Брандеса у перекладацькому доробку Б.Грінченка теж слід вважати його відгуком на ініціативу М.Драгоманова. Українські переклади творів Г.-Х.Андерсена здійснювалися не з данськомовного оригіналу, а за посередництва французьких, російських або німецьких версій. “Німецька література (в її перекладній частині) стала також важливим джерелом ознайомлення письменника [Ю.Федьковича. – О.Ш.] з доробком В.Шекспіра, П.Кальдерона, Г.К.Андерсена...” [18, 199]. З працями Г.Брандеса німецьким перекладі був обізнаний і П.Куліш [19, 80]. Найновіший переклад казок Андерсена пера відомої дитячої письменниці Оксани Іваненко [23], незважаючи на контртитильну замітку видавництва “Переклад з датської”, навряд чи здійснений без посередника: переклад зі скороченнями, описовостями, з цілковитим недотриманням ні стилю оригіналу, ні стилю казки взагалі, – навряд, щоб О.Іваненко перекладала Андерсена безпосередньо з данської мови. Це легко бачити на зіставному порівнянні. Відьма хвалить солдата (казка “Кресало”): “Was hast du für einen feine Säbel” [1, 51], дослівно – “Що за файна шабля в тебе!”, натомість, читаємо: “Ач яка в тебе славна шабля” [23, 13], як і в російському віріанті – “Какая у тебя славная сабля” [24, 37]. Солдат у Андерсена “schlug die Tür zu” [1, 53] – “зачинив гучно двері”, “тримнув дверима”, а в перекладі маємо чергову кальку з росіянізму “захлопнув двері” [23, 15], “захлопнул дверь” [24, 40]. Переклад вигуку “Gott bewahre!” [1, 53] (при виді золота) як “Матінко рідна!” [23, 14] (це – при російському псевдо-відповідникові “Батюшки” [24, 39] – явно атеїзований, християнська стилізація казки та специфіка нової української рецепції вимагає точнішого відповідника: “Боже милій”! У казці “Великий Клаус і малий Клаус” опущені (чи пропущені) окремі місця: “Дорога вела повз церкву, де йшла служба Божа і люди так гарно співали. Великий Клаус поклав міха з малим Клаусом коло дверей церкви і подумав, що не годиться минати церкву, не зайшовши й не послухавши церковного співу” (так у німецькому виданні, [1, 71]. У перекладі О.Іваненко: “Йшли вони (? Великий Клаус несе малого Клауса у мішку!

– О.Ш.) повз церкву. От великий Клаус поклав лантух, а сам зайшов у церкву відпочити та помолитися перед тим, як утопити маленького Клауса [23, 153]. Переклад казки “Русалочка” слов’янізований за зразком російського (рос. “Русалочка”), бо в оригіналі тут – “Молоденька морська принцеса / Морська панночка” (нім. назва: “Die kleine Seejungfrau”). Однак, як би там не було, маємо погодитися із добрим словом В.Нестайка про перекладну працю О.Іваненко: “Я вдячний їй за її чудові українські переклади казок Ганса Андерсена, які з захопленням читають вже кілька поколінь наших дітей” [26, 87]. Типологічно образ “русалки” в Андерсона близький до Шевченкового (з однойменної поеми) чи Міцкевичевого (поема “Рибка”), схоже – маємо спільний індоєвропейський традиційний образ (ТО); І.Франко, критикуючи працю акад. Колесси “про вплив Міцкевича на Шевченка”, відмітив, що той “з надзвичайною скрупульозністю він зіставив... [зовнішні ознаки творів, подібності у стилі, виразах, концепціях та провідних ідеях]... в баладах Шевченка... “Русалка” і Міцкевича “Рибка” [26, 53]. Напевно, за Андерсоною казкою написала поему “Русалка” й Леся Українка (сюжет і композиція схожі, хіба там – принц, а тут – козак), цей – за словами І.Франка – “слабенький відгомін шевченківських балад без їх широкої мелодії...”, хоча є у поемці місце, де “чути якісь нові, нешаблонні, хоч дуже ще несмілі тони: се пісня русалки...”, і “в тій пісеньці видно перший розмах крил свіжого ліричного таланту” [27, 256].

Про Франкове сприйняття данської літератури досі немає системної дослідницької праці і брак її відчутно позначається на рясних останнім часом довідкових виданнях, які інколи цілковито його ігнорують. Ось, приміром, як у такім твердженні: “Розглядаючи новітні тенденції в польській, бельгійській, французькій, чеській літературах, Франко... неодмінно вказував... на суспільну заангажованість літератури” [20, 323]. Оминаючи несуразну логіку цього твердження, запитуємо: а де ж данська, російська, чи й американська література, матеріалу про які у Франка далеко більше, ніж, скажімо, про бельгійську? Інший приклад: у переліку перекладів А.Метлинського “з чеської, словацької, польської, сербської й німецької народної поезії та літератури” помилково згадано й ім’я видатного данського письменника Адама Еленшлегера [21, 311]. І цю кричущу помилку повторюють інші українські літературознавці: “На час виходу першого “Кобзаря” Шевченка український романтизм мав за собою майже два десятиліття... розгорнувши перекладання поезій авторів-романтиків: польських..., російських..., німецьких (Уланда, Ф.Маттісона, А.Ю.Кернера, А.Г.Еленшлегера)” [22, 479] (!?).

Прикметник “данський” логічно й морфологічно впливає з топоніму “Данія” як “молдавський” чи “вірменський” з “Молдавія” чи “Вір-

меня”, тому слід бо називати жителів Данії “данцями” (пор.: “кенієць” – житель Кенії). Проте, через поплутання якимось чиновником Російської імперії понять Danish – “данський” і Dutch – “голландський” (варіант назви Deutsch; англійці цей прикметник запозичили із сусідніх Нідерландів, тому для них *Dutch* визначає “голландський, голландець”), маємо скалькований в українську мову lapsus (ст.сл. *штоуждь* “чужак, чужоземець” у Супрасльському й Зографському евангеліях дехто вважає запозиченим “deutsch-dutch”, проте Іван Огієнко не поділяв цієї етимології: [17, 497]). Поплутання це досить давнє, – принаймні, і Карамзін, і Татіщев, ба й Ломоносов уживають прикметник “датский”. Урешті, це й сам Франко міг бачити, коли наводив такий історичний факт: “Ще 1760 р. спалено в Берні книжку тамошнього пароха Фрейденбергера п[ід] заголовком] “Quillaume Tell, Fable Danoise” [28, 12] (“Вільгельма Телля” тут названо “Данською байкою”!).

Франко-перекладознавець усе життя переживав за якості рідномовних перекладів, усвідомлюючи його принципову важливість для розуміння твору (у Франкових розвідках частенько трапляються ремарки на кшталт отакої: “цитую немудрий український переклад, dokonаний не з німецького оригіналу, а з російського”). Підтвердження ролі перекладу знаходимо в Андерсеновій автобіографії, де письменник не проминає наголосити, що у німецьких перекладах його казки втрачають красномовність головно через відмінності у фонетиці, оскільки німецькі звуки для данського вуха зарізкі й затверді: “У данській мові криється можуть, яку не передати при перекладі... Німецькою мовою ці казки звучать для мене якось чужо, мені важко переливати у неї свою данську душу, а моя німецька вимова занадто м’яка, і кожне слово доводиться брати приступом” [1, 7].

Оскільки саме за посередницької місії Франка творилася рецепція казок Андерсона в Україні, вважаємо, що повне розкриття теми “Андерсен і Франко” залишається в перспективі актуальним засобом системного опрацювання дансько-українських літературних взаємозв’язків.

Література

1. *Andersen H. Chr. Sämtliche Märchen und Geschichten: in zwei Bänden.* – Leipzig, 1953. – В.1. – S. 659.

2. *Франко І. А.Н.Пыпин. История русской литературы* // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 335 – 352.

3. *Франко І. Писанки* // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 32 – 36.

4. *Франко І. Причинки до історії України-Русі* // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 417 – 548.

5. *Франко І. “Тополя” Т.Шевченка* // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 73 – 88.

6. *Франко І.* Розбір думи про бурю на Чорнім морі // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 195 – 198.
7. *Франко І.* Дальші болгарські праці М. Драгоманова // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 293 – 298.
8. *Журавська І.* Іван Франко і зарубіжні літератури. – Київ, 1961. – 384 с.
9. *Франко І.* Юрій Брандес // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 378 – 384.
10. *Гейденстам, Вернер фон.* Шведи на Україні (переклад І. Франка) // Іван Франко. Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Том 51. – Київ: Наук. думка, 2008. – С. 761 – 768.
11. *Франко І.* “Pokucie”. Obraz etnograficzny. Skreslił Oskar Kolberg. Tom III. Kraków, 1888” // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 348 – 349.
12. *Франко І.* Старинна романо-германська новела в устах руського народу // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 266 – 278.
13. Датская литература // Краткая литературная энциклопедия. – Москва, 1964. – Т. 2. – С. 534 – 540.
14. Hans Christian Andersen // Encyclopaedia Britannica (14th ed.). – London – New York, 1928. – V. 1. – pp. 897 – 889.
15. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським (1871-1877). – Львів: НТШ, 1910. – 353 с.
16. *Старицький Михайло.* Твори у восьми томах. – Т. 8. – Київ: Дніпро, 1965. – 751 с.
17. *Франко І.* Марія Маркович (Марко Вовчок) // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 276 – 279.
18. *Боднар М.* Юрій Федькович // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. – Київ: Либідь, 2006. – Кн. 2. – С. 196 – 229.
19. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. – Київ: Либідь, 2006. – Кн. 2. – С. 69 – 152.
20. *Гундорова Т.* Іван Франко // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. – Київ: Либідь, 2006. – Кн. 2. – С. 268 – 349.
21. *Яценко М.* Амвросій Метлинський // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. – Київ: Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 310 – 317.
22. *Лвакін Ю., Смілянська В.* Тарас Шевченко // Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. – Київ: Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 474 – 524.
23. *Андерсен, Ханс Крістіан.* Казки. (Переклад з датської О. Іваненко). – Донецьк: Донбас, 1992. – 190 с.
24. *Андерсен Г.-Х.* Сказки. – М., 1987. – 256 с.
25. *Нестайко В.* Слово про Оксану Іваненко. – Київ: Веселка, 1986. – 117 с.
26. *Франко І.* Слов'янський гурток // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 53 – 55..
27. *Франко І.* Леся Українка // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 254 – 274.
28. *Франко І.* Передмова [До вид. “Вільгельма Телля” Ф. Шіллера... Переклад з нім. Вол. Кміцикевич] // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – 117 – 122.

РОЗДІЛ II
МОВОЗНАВСТВО.
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ПОРАДА В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

*Марія ГАВРИШ
(Хмельницький)*

Художня спадщина Івана Франка надзвичайно багатогранна і на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки потребує аналізу в аспекті психолінгвістики, прагматики, гендерології, соціолінгвістики тощо.

Соціолінгвістичний аспект аналізу художнього тексту тісно пов'язаний із дослідження комунікативної поведінки суб'єктів мовної діяльності. Опис мовленнєвої поведінки людини передбачає різні рівні: 1) характеристика лексико-граматичних відношень всередині закінченого змістового цілого як мовленнєвої одиниці (речення чи тексту); 2) комунікативна характеристика речення чи тексту, яка переводить його у статус висловлення чи дискурсу, вводячи невербальні компоненти в характеристику вербальних значень на певному мовленнєвому сегменті; 3) прагматична характеристика, яка конкретизує комунікативну характеристику висловлювання як результат словесного відбору; 4) психолінгвістична характеристика, що трактує висловлення як процес породження мовлення і розвитку тексту, в центрі якого є суб'єкт мовлення; 5) соціолінгвістична характеристика, яка, зіставляючи суб'єкт мовлення і його висловлення з реальним станом мовленнєвого життя соціуму, переводить висловлення у ранг конкретних ознак людини [4, с. 30]¹. Саме соціолінгвістичний рівень вміщує в собі попередні і, отже, відіграє інтеграційну роль у представленні мовленнєвої поведінки комунікантів.

На основі соціологічної інтерпретації мови персонажів художніх творів реалістичного напрямку можна з достовірністю говорити про ті особливості функціонування мовленнєвих одиниць, які визначені специфічною для конкретного суспільства системою соціальних статусів та ролей.

Широкі можливості для дослідження мовного та мовленнєвого вираження соціального статусу особи дають нам прозові твори Івана Франка, оскільки письменник, художньо відтворюючи дійсність, показав найрізноманітніші взаємовідносини поміж представниками різних соціальних верств тогочасного суспільства Галичини [7, с. 88]². На думку О. Сербенської, повістярська муза Франка дає змогу „пізнати душевні порухи людей різних соціальних прошарків – урядників, маршалків, графів, міських гонораторів, священників, лихварів, поліціантів, служниць, сторожів, передміщан, міщан, великих землевласників,

селян, простежити взаємини між українцями, поляками, євреями – представниками національностей, взаємини між якими великою мірою визначали характер суспільного життя тогочасної Галичини [8, с. 121]”³.

У статті ставимо за мету проаналізувати соціальне навантаження мовленнєвого акту поради в асиметричних ситуаціях спілкування „вищий→нижчий” та „нижчий→вищий”. Матеріалом слугують комунікативні ситуації поради, відібрані з художньої прози Івана Франка⁴.

Порада – це некатегоричний директивний акт, у якому спонукання робиться на користь адресата. На матеріалі української мови способи вираження, ситуація виголошення та категорія оцінки висловлювань з ілокутивного силою поради уже розглядали у своїх працях Л. Фоміна [10] та В. Шинкарук [11]. Сутність висловлювань поради, їх структурні, семантичні та прагматичні характеристики в українській мові вивчала Н. Бондарєва [3].

Припущення мовця про корисність (позитивність) пропонованої дії для адресата є диференційною ознакою поради. Чимале значення має і її доречність. Радять переважно тоді, коли відчувають, що в адресата виникла в цьому потреба, навіть якщо він і не звертався з проханням про пораду. Даючи пораду, мовець думає або певен, що адресат перебуває в ситуації вибору відносно своєї майбутньої дії, має сумнів у її доцільності або не знає шляхів розв’язання труднощів. Мовець же, навпаки, знає адекватне розв’язання проблеми. Виходячи з мотиву користі й зацікавленості адресата, мовець пропонує речі й дії, що в майбутньому можуть принести задоволення, успіх, деякі переваги і гаразди.

Порада є своєрідним мовленнєвим актом. З одного боку, вона не є наполегливою спробою спонукати адресата виконати якусь дію, як це буває в мовленнєвих актах прохання, наказу і вимоги; порада лише повідомляє адресата про те, що буде для нього добрим. З іншого боку, синтаксичні ознаки порад, зокрема можливість уживання імперативних конструкцій, їхній пропозиційний зміст, експліцитно або імпліцитно наявна оцінка у висловленні тощо, змушують бачити в порадах спробу мовця вплинути на майбутні дії адресата, схилити його до певної лінії поведінки (у цьому порада подібна до директивних мовленнєвих актів).

Н. Баландіна виокремила передумови, що формують мовленнєвий акт поради: а) мовець відчув чи вербально сприйняв потребу скорегувати дії адресата; б) доцільність дії ґрунтується на інтересах адресата; в) незалежність обох комунікантів; г) мовець зважає на об’єктивну можливість адресата виконати дію; ґ) адресат не зобов’язаний викону-

вати пропонувану дію; д) сама воля мовця є невагомим чинником для виконання поради, на відміну від професіоналізму, компетентності й авторитетності; е) невпевненість у результаті [1, с. 181]⁵.

Основна актомовленнева функція поради ґрунтується на інтенції „вважаю щось доцільним для тебе”. Вона передбачає певну ієрархію прав та обов’язків комунікантів: право переконувати має переважно той, хто може вплинути на свідомість і почуття адресата. Здебільшого це авторитетна й компетентна людина – вища за соціальним статусом (роллю) або комунікативною позицією, з більшим життєвим досвідом. Хоча, звичайно, поради можуть давати люди, які перебувають на одному щаблі соціальної або комунікативної ієрархії зі своїми співрозмовниками.

Польський дослідник мовленневих актів домінування Я. Василевський стверджує про три типи некатегоричних директив: рада, порада та повчання. Перший із них функціонує в міжособистісних ситуаціях, тобто раду дає приятель; другий – в інституційних сферах, це порада лікаря, юриста; третій – повчання, яке може уживати учитель, міліціонер чи родич [12, с. 190]⁶. Подібний поділ можемо застосувати і до українського матеріалу, виокремлюючи інституалізовані, соціально закріплені поради, які ґрунтуються на професійних навичках, та неінституалізовані, що визначені життєвим досвідом, обізнаністю, інтуїцією.

У творах Івана Франка до переліку інституалізованих порад потрапили поради правників, зокрема юристів та адвокатів, лікарів та священників.

Що вищий статус і позиція спонукача, то більше можливостей сприймати пораду як наказ, особливо, коли обрана формула репрезентує значний ступінь наполегливості, наприклад: [президент суду до офіціала] „*Ще одно, пане Стальський: ви **мусите змінити свій спосіб життя**. Тут були на вас скарги за неморальне життя. Я не звертав на се уваги, але тепер то неможливо*” (*Перехресні стежки*, т. 20, с. 203).

Щоб переконати адресата у фаховості неінституалізованої поради, мовці вдаються до самооцінки: [лихвар до адвоката] „– *Знаєте, пане, **треба мене спитати, як тому панові зїтхається**. І що ви від нього випроцусуете?*” (*Перехресні стежки*, т. 20, с. 223).

У загальному вигляді подійний зміст мовленневого акту поради охоплює звертання до адресата ([адвокат до селянина] „– ***Слухайте, чоловіче**. Говорю вам по щирості і нічого від вас не хочу за сю раду*” (*Перехресні стежки*, т. 20, с. 304)); спонукання адресата до змін його психоемоційного чи раціонального стану ([адвокат до маршалка] „– *То*

я також порадив би відступити сю толоку селянам” (Перехресні стежки, т. 20, с. 270)); мотивацію пропонованої дії, що розкриває корисний результат ([адвокат до маршалка] „– *Справа спорна, нема сумніву, але на кілька я її знаю, селяни можуть виграти... Се моє переконання, якого я набрав, простудіювавши докладно акти*” (Перехресні стежки, т. 20, с. 270)).

Порада в ситуаціях „вищий→нижчий”

Директивам із значенням поради у ситуаціях „вищий→нижчий” притаманний широкий спектр відтінків.

– Порада із власне спонуканням та заохоченням, до прикладу: [староста до селянина] „– *Куме, я тобі по доброму кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я вставляюся за тобою, аби тебе високій суд не повісив, аби тобі життя дарував. Не відпирайся, коли не хочеш на шибениці ногами перебирати*” (Історія моєї січкарні, т. 15, с. 254-255).

– Порада із похвалою. Висловлювання оцінки важливе не саме собою, а лише як підстава для реалізації комунікативного наміру, переважає не емоційний (як у похвалі, компліменті), а раціональний аспект оцінки, тому запланований перлокутивний ефект спрямований не на зміну емоційного стану, а на певну дію, яка, можливо, принесе користь адресатові ([капітан до дідича] „– *Не легко мені радити в такій важкій справі. Та й відки я приходжу до того? Що найбільше хіба міг би сказати: обоє молоді подобаються мені. Дум'яка знаю досить добре і маю переконання, що він чоловік чесний і з характером. Що скаже, на тім стоятиме. А свою дочку ви ліпше знаєте, то вам і легше зміркувати, чи вволити її волю, чи ні*” (Великий шум, т. 22, с. 249)).

– Власне порада. Оцінка завжди становить інтегральну її частину. Щоб надати переконливості, вона може експлікуватися, причому завжди перебуває на полі зі знаком „плюс” (краще, ліпше, найліпше). Перехід на інше поле, зі знаком „мінус” означатиме й іншу ілюкцію, тобто застереження, яке вживається для того, щоб запобігти діям недоцільним і небезпечним для адресата чи навколишніх: [адвокат до селян] „– *Га, як собі знаєте. Спіннете колись моє слово, що я радив вам на добре, але тоді буде запізно*” (Перехресні стежки, т. 20, с. 248).

– Порада з функцією повчання. Адресант вчить, як поводитися у важливих для людини ситуаціях: [адвокат до селян] „– *Коли маєте свідків, то скаржете його до суду за видурення, розумієте? То його замкнуть до криміналу, і побачите, що він за адукат. А не маєте свідків, то плюньте в те місце, де були гроші. А більше йому не давайте і інших остерігайте. Зрозуміли?*” (Перехресні стежки, т. 20, с. 304).

– Порада з докором та вимогою: [пан до єврея] „– *А на другий раз, коли тобі дають сигаро і кажуть курити, то кури, – не то добродушно, не то люто промовив пан З. – Властиво тебе самого треба було так викинути, як твою люльку, розумієш?*” (*Чиста раса, т. 20, с. 71*).

– Порада із запрошенням, наприклад: [дідич до капітана] „– *А я так раджу, пане капітане. Вашу компанію вельо тут троха погостити, бо задурно їхала, і нехай вертає назад, а ви лишіться сей день у нас*” (*Великий шум, т. 22, с. 249*).

Ми також схилиємося до думки, що пораду варто віднести до комплексних мовленнєвих жанрів [2, с. 153]⁷, які об’єднані комунікативною метою мовця (адресанта) змінити психоемоційний та раціональний стан слухача.

Байдужість адресата до поради чи навіть незгода з нею практично не завдають моральних збитків спонукачеві, бо з боку мовця порада є факультативним засобом вираження турботи про адресата. Вияв турботи (і відповідно висловлювання поради) є необов’язковим навіть тоді, коли прохають про пораду.

Якщо порада висловлена на прохання, вона стає реактивним актом, який стверджує чи заперечує шляхи вирішення проблеми, що їх озвучив сам прохач:

[офіціал до совітника] „– *Що ж мені робити? – говорю я до свого совітника. – Женитися з якою-небудь служницею?*” (*Перехресні стежки, т. 20, с. 204*);

„– *Що ж його робити? Хіба йти на передмістя і замовити яку стодолу у передміщанина?*

– *Трудно буде. Ще стодолі повні соломи, не попомолочували*” (*Перехресні стежки, т. 20, с. 384-385*).

У творах Івана Франка персонажі нерідко потрапляють у таке становище, коли вони відразу не можуть зорієнтуватися, не бачать виходу, яке й виводить їх із звичайного стану. Про такий внутрішній стан персонажів переконливо свідчить емоційно-забарвлена мова, у якій певне місце належить питальним реченням взагалі і питально-інфінітивним зокрема [7, с. 81]⁸. До них звертаються після аналізу ситуації. Вони виражають не повну безпорадність персонажів, а лише вагання у виборі названої в інфінітиві дії.

Коли ситуація є складною для мовця і вимагає дієвої допомоги від слухача, то прохання про пораду пом’якшує пряме прохання чи благання, у якому адресант сам пропонує шляхи вирішення проблеми. Приміром: священник до селянського парубка: „– *Гм, гм... – сказали панотець, хитаючи кілька разів головою, а видиш, небоже, а видиш, до*

якого то оно доводить! Стережися порції, небоже. Як огню пекельного! А ради? Яку ж я тобі дам раду? Що ж я можу зробити? Скажи сам, що я можу зробити?

– *От, знаєш, єгомость, що? Озьміть ви тепер тата до себе...*” (Навернений грішник, т. 14, с. 350).

У таких випадках спостерігаємо зміну відтінку у значенні лексеми *порадити* (*дати раду*): значення „навчити, підказати, як треба діяти, що робити в яких-небудь обставинах, до кого звернутися і т. ін. [9, с. 245]”⁹ транспонується у значення „надати якусь допомогу”, зарадити.

Порада в ситуаціях „нижчий→вищий”

Пряме висловлювання поради відбувається в ситуаціях, коли комунікант, нижчий за соціальним статусом, у момент мовлення має вигідніше становище. Так, слуга, зважаючи на безвихідну ситуацію поміщика під час подій 1846 р., вдається до поради, своєрідної інструкції, як діяти за допомогою висловів „*я би панові щось порадив*”, „*я думаю, що найліпше пан зробить*”, які відзначаються високою ввічливістю. Так виникає суб’єктивна думка соціально нижчого комуніканта щодо вирішення проблеми.

Порада має місце і тоді, коли адресант є більш компетентним у певній справі, має значний життєвий досвід. Такі поради супроводжуються висловами, що містять позитивну оцінку спонукача, на зразок: „– *Він добре каже!*” „*Він же ж не хотів би тобі зле радити!*” „*Він знає добре тутешні звичаї*” (Захар Беркут, т. 16, с. 30).

До порад, скерованих на раціональне вирішення проблеми, адресати з вищим соціальним статусом дослухаються, часто і самі просять поради.

Адресанти з нижчим соціальним статусом обирають факультативні елементи акту поради, коли вони не впевнені в доцільності поради (переважно інституалізованої) і в тому, чи прислухаються до сказаного, наприклад:

– прохання про раду ([юнак] „*Тут розповів панотцеві свою гризоту, опустошення газдівства, татів нещасливий наліг, що пожер усі його сили і перейшов уже в слабкість, і просив о раду*” (Навернений грішник, т. 14, с. 350));

– питання про дозвіл радити, яке вимагає позитивної реакції адресата ([адвокат до маршалка] „<...> *Але коли б мені вільно було порадити пану маршалкові так, по щирості...* – *Прошу, прошу!* – *То я також порадив би відступити сю толоку селянам*” (Перехресні стежки, т. 20, с. 270));

– вибачення за раду, тобто за втручання в особисту чи професійну сферу слухача ([лихвар до адвоката] „– *Даруйте, що смію дати*

вам одну раду. А властиво се би була рада для селян із того села” (Перехресні стежки, т. 20, С. 222)).

Недоречні поради, дані без особливої на те потреби, а лише з ініціативи мовця, можуть викликати негативну реакцію адресата, адже людям не завжди подобається, коли корегують їх поведінку. Такі поради сприймаються як застереження чи навіть погрози.

Селянин→комісар: „– *А я кажу все своє, що краще би вам забиратися до міста і покинути нас, щоб, буває, часом...*

– *Що, що? – перебив його Годієра таким різким окриком, як п'яння козута. – Ви страшите мене? Го, го, ваших погроз я не боюся <...>*” (Великий шум, т. 22, с. 302).

Виокремлюємо поради, які є корисними не стільки для адресата, скільки для спільної справи.

Сторож→поміщика: „– *А я думаю, прошу ясної пані, що тут щось нечисте. Що тут якась погана справа. Не дай господи чого, то не тяжко нам усім в біду впасти. Моя рада – зараз, не чекаючи довго, післати по в'їта, скликати людей, дати знати шандарям. Нехай би добре обшукали... То, прошу ясної пані, небезпечна річ! Тут криміналом пахне*” (Основи суспільності, т. 19. с. 326).

Мовні форми вираження поради

Специфіка семантики та структури мовленнєвого акту із значенням поради слугує, насамперед, для виконання кінцевої мети спілкування, тобто впливу на партнера по комунікації. Соціальна і біологічна ієрархія мовців, а також сфера спілкування – визначальні чинники вибору формул поради. Розуміння ситуації адресантом змушує його „унікати категоричності в судженнях, підкреслювати свій суб'єктивний, особистий погляд і спілкуватися з ним ніби на рівних, умисно ігноруючи статусну відмінність [6, с. 125]”¹⁰. Вибір мовцем конкретної граматичної форми речення залежить від його мовленнєвої стратегії у певний момент мовлення: з метою прямого, експліцитного вираження семантики спонукання він вживає одні мовні засоби (ці форми є спеціалізованими, для них спонукальна функція є первинною, вони утворюють ядро спонукальності), з метою непрямого, імпліцитного волевиявлення – інші (неспеціалізовані мовні засоби, для яких спонукальна функція є вторинною, транспозиційною, вони належать до периферії спонукальності).

Морфологічні способи вираження поради можна поділити на два типи: експліцитні, або перформативні, та імпліцитні, або конвенційні.

Експліцитні способи вираження поради

У першій групі прямими семантичними репрезентантами поради виступають форми наказового способу дієслова, перформативні фор-

мули, на зразок: *я раджу*, конструкції з дієсловом *порадитися*, іменний перформатив *рада*.

Комунікативний смисл поради мають форми 2-ї особи наказового способу дієслова, які вказують на безпосереднього виконавця спонукання (графиня до урядника: „**Подавайтеся до намісництва**. <...> **Зараз сьогодні лагодьте подання. Не говоріть ні по яку посаду, а подавайтеся. Залучіть які маєте свідоцтва, папери. Зрозуміли?**” (Герой поневоли, т. 21, с. 369)), та аналітична форма наказового способу у 3-й особі множини (селянин до поміщика: „– **Нехай пан завтра, скоро світ, велють покликати війта, присяжних і ще кількох із громади, старших і поважніших**” (Гриць і панич, т. 21, с. 252-253)).

Речення з формами наказового способу, виражаючи раду, вказують на доцільність запропонованої дії. Залежно від виду дієслова рада може стосуватися конкретної ситуації або мати більш узагальнене значення. Що більше мовець переконаний у своїй правоті, а обставини вимагають змін, то більшу бере на себе відповідальність, тому рада звучить категоричніше, набуваючи ознак рекомендації, перетворюється на настанову мовця, як діяти за планом, що робити.

До спеціалізованих форм передачі спонукання-поради в українській мові також належать речення з перформативними дієсловами (чітко й однозначно характеризують тип мовленнєвого акту), вжитими у формі 1-ї особи однини чи множини теперішнього часу: „– *То на дурний кавалок пасовиська вам не жаль викидати тисячі, а коли **я раю** вам такий **інтерес**, що може вам і вашим потомкам дати хліб у руки, то ви навіть вислухати мене не хоче*” (Перехресні стежки, т. 20, с. 203); або у формі 1-ї особи однини майбутньо-теперішнього часу: „– *Добре. А тим часом я завізв селян із маєтку пана Брикальського і **пораджу** їм **братися до купування села***” (Перехресні стежки, т. 20, с. 225).

Типовими є транспозиційні часові значення для форм умовного способу, які вживаються на позначення реальних дій теперішнього часу [5, с. 263]¹¹. Таке вживання практикують тоді, коли потрібно чемо, ненав'язливо дати раду:

– я радив би (раджу) + інфінітив: „*Ще одно, пане Стальський: ви мусите змінити свій спосіб життя. Тут були на вас скарги за неморальне життя. Я не звертав на се уваги, але тепер то неможливо. **Я би радив вам, в інтересах служби, для вашого власного добра, оженитися***” (Перехресні стежки, т. 20, с. 203);

– я радив (порадив) би (раджу) + форма наказового способу дієслова 2-ї особи однини чи множини: „...*А що торкається до тебе самого, — тут він заговорив зовсім інтимно і притис мене до своїх грудей, **я б радив** тобі від щирого серця, любчику, **закинь** цілу нинішню*

пригоду в криницю забуття. Хто знає, може, придуть випадки в твоїм житті, коли се буде могло тобі на щось придатися..."(Острій-преострій староста, т. 20, с. 49);

– я би не радив (раджу) + інфінітив: „Се все дуже гарно, що ви хочете **промовляти** на вічі, але з огляду на ваше подання **я би вам не радив!**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 372).

До форм передачі спонукання-поради також відносимо:

– конструкцію **краще (більше) + порадити**: „– Е, що там батька! – якось сукристо буркнув о. Нестор, котрого ся історія, очевидно, шкребла по серці. – Нехай дівчина пильнується, – що ж тут **більше можна порадити?**” (Основи суспільності, т. 19, с. 190);

– іменний перформатив **рада**: „– Знаєте що, ходімо разом до шинку, вип’ємо по скляночці пива; оґріємося троха, бо ту холодно з біса, і поговоримо, може, **найдеється для вас яка рада**” (Гава, т. 18, с. 29);

– конструкцію **давати пораду**: „– Я вам се давно казав. Ни, але що то тепер говорити, тепер треба яку **пораду давати**. А багато вам треба на коня?” (Гава, т. 18, с. 29).

Форми передачі спонукання-поради з дієсловом **порадитися** скеровані на спільну дію, користь від якої матиме або адресант, або адресат: „...Але день перед тим **прийдіть сюда до мене: вийт, пленіпотенти, свідки, привезіть із собою, які маєте папери, то треба **перезріти, порадитися****” (Ліси і пасовиська, т. 16, с. 171). Інколи вони оформляються перехідним дієсловом з постфіксом **-ся (-сь)** у формі 1-ї особи множини дійсного способу.

Імпліцитні способи вираження поради

У цій групі семантичними репрезентантами поради є конструкції з інфінітивом, який з певними змінами може заміщувати імперативні конструкції, а саме – центральні імперативні форми 2-ї особи. Одиначний інфінітив, на відміну від імператива чи кон’юнктива, не вживається у реченнях на висловлювання поради. Він функціонує в конструкціях:

– **мусите** + інфінітив („– **Мусите оженитися**, – мовив радця, похитавши головою. – **Знаєте пана президента: не послухаєте його в найдрібнішій річі, то вже нагнівається, немовби ви вбили йому рідну теиу**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 203));

– дієслівна форма **було б + добре (ліпше) + інфінітив**. Якщо дієсловом мовець спонукає адресата до дії, то прислівником якісної оцінки він додатково підкреслює, що саме така дія є доцільною в конкретній ситуації („– **А не ліпше би то було не дістати нікого?**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 248));

– модальні предикативи *треба, потрібно, слід* + інфінітив, що виступають чіткими показниками необхідності виконання адресатом певних дій і приводять до модифікації ілюктивної сили поради у напрямку її збільшення („– **Треба пильнуватися** того панича. Як буде вас це що розпитувати, на все кажіть: не знаю, не бачив, не чув. ...Кажіть: не знаю, не моя річ – та й по всьому” (Перехресні стежки, т. 20, с. 283)).

Перформативні речення зі значенням поради (*я раджу*) в аналізованих текстах трапляються зрідка. Адресанти уникають прямої, наполегливої поради, тому віддають перевагу формам умовного способу (*я радив би*), спонукальним дієсловом у формі 2-ї особи однини та множини. Якщо порада виражена наказовим способом, то лексичний вираз інтенції адресанта відсутній, тому розрізнити пораду і прохання можна, лише зважаючи на ситуацію й контекст висловлення.

Соціально нижчі комуніканти часто використовують вставні одиниці авторизованого типу (за термінологією В. Шинкарука, аксіологічні предикати) *на мою думку, я думаю, я гадаю, по-моєму* тощо для висловлення суб’єктивного ставлення до повідомлюваного. Вони виступають способом зниження категоричності, вказують, що порада належить до індивідуальної сфери мовця і може не збігатися з думкою співрозмовника („– **Я думаю, що найліпше пан зроблять**, коли віддадуть себе і все своє добро їм під опіку” (Гриць і панич, т. 21, с. 253)). На суб’єктивність судження також вказують і формули з присвійними займенниками, як *моя рада* („**Моя рада** – зараз, не чекаючи довго, післати по війта, скликати людей, дати знати шандарям” (Основи суспільності, т. 19, с. 326)).

Лексичні засоби, які виражають пораду, здебільшого представлені пестливими формами звертань: *людоньки, біднятка, синку, любчику* тощо, які характерні для неінституцізованої поради. Такі вокативи зменшують дистанцію між комунікантами, виражають співчутливе ставлення до адресата.

У коментарях І. Франко наділяє пораду такими оцінними параметрами, як *добра, одинока, хитра* (позитивна оцінка) та *приятельська, диявольська* (негативна). У всіх інших випадках нема оцінної характеристики поради.

Просячи та даючи пораду, мовці апелюють до моральних цінностей співрозмовника: [дідич до капітана] „*А тут ще й жінка... ну скажіть мені ви, чоловік честі, що мені тут робити і як поступити?*” (Великий шум, т. 22, с. 254), або до власних: [адвокат до селян] „**Говорю вам по щирості і нічого від вас не хочу за сю раду**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 304).

У складі синтаксичних засобів – речення різні за комунікативними та структурними типами. За нашими спостереженнями, типовим втіленням спонукальної модальності у висловлюваннях із значенням поради є вживання спонукальних конструкцій як компонентів структури складних речень. Це пов'язано з тією особливістю порад, що мовець часто мотивує бажаність виконання пропонованих дій, висловлюючи свою оцінку реального стану справ тощо. Спонукальні конструкції, які входять до структури складних речень, взаємодіють із розповідною („– *І думаю, що найліпше зробіть, відложивши свою сердитість і даючи нам своє благословенство*” (Великий шум, т. 22, с. 253)), рідше з питальною модальністю, що передається попередньою або наступною предикативною частиною, становлячи єдине семантико-інтонаційне ціле. Найчастіше цей зв'язок спостерігається у складно-підрядних реченнях, де спонукально-предикативна частина переважно є головною і доповнюється підрядною, яка в той чи той спосіб уточнює, поширює предмет спонукування (дію) чи доповнює його додатковими параметрами, вказуючи на мету, умову, допустовість, причину чи наслідок спонукальної дії.

Спонукальне речення: „– *Я порадив би ліпше: нехай хлопці підуть до нього, але з вами! І загодіться*” (Перехресні стежки, т. 20, с. 223).

Питальне речення: „– *Ну, що, не хочете робити, як я вам раджу?* – мовив Вагман, складаючи векслі” (Перехресні стежки, т. 20, с. 224-225). Мовець, використовуючи питання замість директива, має на меті реалізувати некатегоричне спонукування-пораду, додатково знижуючи інтенсивність волевиявлення. Використання питальних конструкцій у ситуаціях поради пояснюється тим, що етикетні форми реалізуються за допомогою гіпотетичних ситуацій, які є більш „м'яким” способом подачі повідомлення, тому при транспозиції прагматичних типів речень у мовленні важливу роль відіграють екстралінгвістичні чинники, а саме: ситуація спілкування та характер соціальних стосунків між комунікантами.

Риторичне питальне речення: „– *Е, що там батька! – якось сукристо буркнув о. Нестор, котрого ся історія, очевидно, шкребла по серці. – Нехай дівчина пильнується, – що ж тут більше можна порадити?*” (Основи суспільності, т. 19, С. 190).

Поради у формі питань порівняно з іншими формами трапляються значно рідше. Цей факт можемо пояснити цільовою спрямованістю: коли щось пропонується заради адресата, ступінь ризику нанесення моральної шкоди навіть прямою ілюцією незрівнянно менший порівняно, скажімо, із проханнями.

Реакції на пораду

Незалежність адресата від спонукача виявляється в можливій альтернативній реакції на пораду, насамперед у згоді чи незгоді. Порада не передбачає обов'язкової відповіді адресата. Водночас спостереження показують, що потенційними реакціями на пораду можуть бути:

– дієве слідування поради (адвокат до лихваря: „– **Попробую. Не смію відкидати вашої ради, бо се не мій інтерес, а моїх клієнтів**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 224-225));

– словесна згода з порадою, яка містить позитивну оцінку слів чи думок спонукача (пан до слуги: „– **Добре, сину, – ледве промовив пан. – А тепер іди**” (Гриць і панич, т. 21, с. 253) або: „– **Се правда! – сказав нарешті, – се ви розумно сказали**” (Великий шум, т. 22, с. 244));

– відмова слідувати поради (селяни до адвоката: „– **Та пан нам рають то, що пану випадає, але ми на те не пристаємо**” (Перехресні стежки, т. 20 с. 248));

– ухиляння від поради (адвокат до лихваря: „– **То я радив би вам самим купити той маєток.**

– **Мені? На які гроші? І пощо?**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 225));

– висловлення незадоволення фактом поради, несприйняття („**Каже мені: „Найліпше зробіть, як продасте нам увесь свій маєток”. Ну, чи чув хто таке, аби дідич продавав свій маєток своїм підданам?**” (Великий шум, т. 22, с. 244));

– подяка за пораду, виражена різними словесними формулами вдячності („– **Дякую!**”, „– **Добре кажете, мамо! Я і сам так гадаю. Дякую вам!**” (Борислав сміється, т. 15, с. 471) або „– **Дуже вам вдячний, – мовив Євгеній, – але не зможу скористатися з вашої ради**” (Перехресні стежки, т. 20, с. 368)). Ми зафіксували також епізод, у якому згадується про подяку: „**Послухали ми його ради, ще й дякуємо**” (Ліси і пасовиська, т. 16, с. 173). Непряма подяка є в позитивній оцінці поради, яку найчастіше дає соціально вищий мовець;

– обіцянка віддячити матеріально, якщо рада принесе зиск („– **Добре мовите, Івануню, добре мовите! – лебедів Йойна. – Лиш ви мені все так файно радять, то вже як у нас кип'ячка покажеться, то я вам таку полуїку справлю, таку полуїку, що аж! ...**” (Полуїка, т. 21, с. 14)).

Комунікативні невдачі мовленнєвого акту поради

Комунікативні невдачі (провали) полягають у недосягненні адресантом комунікативної мети, відсутності взаєморозуміння між учасниками спілкування. Оскільки порада враховує інтереси адресата і має позитивну оцінку, то комунікативні невдачі трапляються зрідка. У

творах І. Франка знаходимо випадки комунікативних провалів, причинами яких є порушення під час побудови мовленнєвого акту поради.

Невідповідність поради соціальним нормам. З погляду етики та моралі об'єктом поради можуть бути тільки ті дії, що мають позитивну оцінку та не суперечать соціальним нормам кооперації. Прикладом порушення усталених (щоправда, умовно) моральних приписів є порада священика, адресована поміщикові, завдати тілесної шкоди селянинові і в такий спосіб позбутися його („*–Я все своє, – відповів на се душпастир. – Як не можна правим, то треба йти лівим. Заважає вам Дум'як, баламутить вам дочку, – найміть собі охочих, а такі все найдуться, пересядуть його десь уночі, поламають руки-ноги, розчереплять голову, і тоді відхочеться йому і бунтувати в селі, і жєнитися з двірською панною. Се у нас найліпший спосіб на такого неспокійного духа*” (Великий шум, т. 22, с. 259-260)).

Ця порада викликає негативну реакцію, виражену і вербально, і невербально: „*Пан Субота аж жажнувся, слухаючи сеї приятельської ради, виціджені так спокійно, таким дружєлюбним тоном. ”Ну, попик! Ну, душпастир! — мигнуло йому в голові...*” А потім промовив: – *Ні вже, отче, я іншої віри і на такі способи не подамся.*

Та дідич не говорив далі нічого, але, взявши капелюх, вийшов із попівського салону, не здоровкаючися і не подаючи господареві руки” (Великий шум, т. 22, с. 260).

Іноді адресант мало знає рівень обізнаності мовця, у якого просить поради, із ситуацією:

„– *Слухайте, Івануню, як вам здається, швидко буде у нас кип'ячка?*

– *А хто її у бога знає? – відповів я.*

Так радився зо мною Йойна. Ховай боже, не міг сказати, щоб я намовляв його на сей або той бік. Я так само не розумівся на тім, де копати, а де не копати, як і він” (Полуйка (оповідання старого рпника), т. 21, с. 12).

Адресант може неправильно вибрати порадника:

„– *Отож я хотів з вами порадитися, мамо.*

– *Зо мною? Що ж я тобі в тім пораджу? Ти, синку, маєш свій розум, ліпший, ніж мій, радь собі сам!*” (Борислав сміється. т. 15, с. 469-470).

Якщо порада передбачає користь для адресанта і завдає шкоди адресатові, то відбувається маніпуляція думкою людей. Наприклад, у пораді соціально вищого адресанта (поміщика) селяни не сумніваються, але в підсумку вона завдає їм шкоди („*То пан радить зробити так: поперед усего не казати, що пасемо в лісі, а відтак переховати*

часть худоби в лісі через завтрашній день ...Порадилися, порадилися і урадили послухати пана. – Ми таки так казали, нас пан нарадив” (Ліси і пасовиська, т. 16, с. 169-170)).

Приклади ілюструють, що соціально нижчі адресанти можуть безпідставно давати поради. Порада комісара, який дбає лише про власні інтереси, викликає невдоволення або ж комічний ефект: „– Не можу витримати, дивлячись на те, що тут діється. Ясновельможний пане, ви не повинні сього довше терпіти, не повинні під загрозою власної руйни.

– Що ж таке страшне у мене діється? – з комічним переляком запитав пан Субота” (Великий шум, т. 22, с. 287).

Адресант настільки високо оцінює свою обізнаність у справі, що бачить проблеми навіть там, де їх нема. Йому не вдається переконати дідича, і цю комунікативну поразку він трактує як безвихідь, де навіть поради не допоможуть. Непрохана порада може створити додаткові проблеми для адресата. Такі поради вважаються недоліком характеру мовця, якщо він вдається до них постійно.

Отже, директиви зі значенням поради свідчать: той, хто радить, має вищий соціальний статус, ніж той, кому адресована порада; адресант, висловлюючи позитивне ставлення до адресата, намагається спілкуватись з своїм співрозмовником як рівний з рівним.

Структура мовленнєвого акту та його мовне втілення несе інформацію про соціальний статус мовців. Так, якщо адресант вищий за соціальним статусом вживає звертання, спонування та мотивацію у структурі поради, то нижчий використовує й факультативні, а саме прохання про пораду, питання про дозвіл радити, вибачення за пораду. Усі засоби волевиявлення у мовленнєвих актах поради варто поділити на спеціалізовані й неспеціалізовані. До перших належать форми імператива (2-га особа однини і множини) та перформатив *радити* або відповідні іменники, які утворюють конструкції, на зразок: *Моя вам порада / рада*, і є показником ілюктивної сили висловлювання, чітко вказуючи на його функцію у спілкуванні. Серед неспеціалізованих засобів, що перебувають на периферії вираження волевиявлення, є інфінітивні конструкції з модальними модифікаторами *потрібно*, *треба*, *(не)варто*, *слід*, які позначають необхідність, бажаність, корисність виконання конкретної дії. Цими мовними засоби виражається порада у ситуації „вищий–нижчий”. Статусно нижчі адресанти найчастіше вдаються до аналітичної форми наказового способу у третій особі множини та вставних одиниць авторизованого типу.

Виноски

¹*Винокур Т. Г.* Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения: [вступ. ст. Л. П. Крысина] / Винокур Т. Г. – [изд. 3-е]. – М.: И-во ЛКИ, 2007. – 176 с.

²*Петличний І. З.* Інфінітивні речення в мові художньої прози І. Франка / І. З. Петличний // Питання українського мовознавства: [під ред. Петличного І. З]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1957. – Кн. 2. – С. 75-93.

³*Сербенська О.* Мовний світ Івана Франка (статті, роздуми, матеріали): [монографія] / Олександра Сербенська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 372 с.

⁴Див.: *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук.думка, 1976-1986. Покликання подаємо в круглих дужках, із вказівкою назви твору, тому і сторінки.

⁵*Баландіна Н. Ф.* Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному аспекті / Н. Ф. Баландіна – К.: АСМУ, 2002. – 330 с.

⁶*Wasilewski J.* Retoryka dominacji / J. Wasilewski. – Warszawa: W-wo Trio, 2006. – 508 s.

⁷*Бацевич Ф. С.* Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи: [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.

⁸*Петличний І. З.* Інфінітивні речення в мові художньої прози І. Франка / І. З. Петличний // Питання українського мовознавства: [під ред. Петличного І. З]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1957. – Кн. 2. – С. 75-93.

⁹Словник української мови: В 11 т. – К.: 1970-1980. – Т. 7.

¹⁰*Карасик В. И.* Язык социального статуса / Карасик В. И. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 333, [3] с.

¹¹*Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови. (Академічна граматика української мови) / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – 400 с.

Література

1.*Баландіна Н. Ф.* Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному аспекті / Н. Ф. Баландіна – К.: АСМУ, 2002. – 330 с.

2.*Бацевич Ф. С.* Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи: [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.

3.*Бондарева Н. О.* Структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості висловлювань із концептом „порада”: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / Н. О. Бондарева. – К., 2005. – 19 с.

4.*Винокур Т. Г.* Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения: [вступ. ст. Л. П. Крысина] / Винокур Т. Г. – [изд. 3-е]. – М.: И-во ЛКИ, 2007. – 176 с.

5.*Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови. (Академічна граматика української мови) / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – 400 с.

6.*Карасик В. И.* Язык социального статуса / Карасик В. И. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 333, [3] с.

7. *Петличний І. З.* Інфінітивні речення в мові художньої прози І. Франка / І. З. Петличний // Питання українського мовознавства: [під ред. Петличного І. З]. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1957. – Кн. 2. – С. 75-93.
8. *Сербенська О.* Мовний світ Івана Франка (статті, роздуми, матеріали): [монографія] / Олександра Сербенська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 372 с.
9. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 7.
10. *Фоміна Л. В.* Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Фоміна. – Харків, 2000. – 19 с.
11. *Шинкарук В. Д.* Категорії модусу та диктуму у структурі речення: [монографія] / Шинкарук В. Д. – Чернівці: Рута, ЧНУ, 2002. – 271 с.
12. *Wasilewski J.* Retoryka dominacji / J. Wasilewski. – Warszawa: W-wo Trio, 2006. – 508 s.

ПАРАДИГМА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА ТА ЇЇ СУТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК ХХІ СТОЛІТТЯ

Микола ЗИМОМРЯ
(Дрогобич)
Олена ЮРОШ
(Ужгород)

В останню третину ХХ-го та на початку ХХІ століття література про життя і творчість Івана Франка збагатилася значною кількістю помітних досліджень. І водночас ще чимало акцентів і далі полишаються системно не висвітленими. До них належать питання про парадигму перекладацької спадщини Івана Франка, її роль у процесі взаємодії національних літератур, а також про рецепцію Франкового набуtku на сторінках соціал-демократичної преси Австрії та Німеччини. Особливо важливими для предмета даного дослідження видається часовий період 1879–1916 рр., коли Іван Франко активно співпрацював з провідними критиками та редакторами німецькомовних періодичних видань. Заслужують на увагу його творчі контакти з Едуардом Енгелем (1851–1938) та Вільгельмом Фрідріхом (1851–1925). Вони спричинили позитивний імпульс для зміцнення зацікавлень українською літературою з боку німецької критики. Це засвідчує лист Івана Франка до Михайла Драгоманова від 23 грудня 1882 р., з якого випливає факт: В.Фрідріх як видавець знаменитої «Історії світової літератури у нарисах» («Geschichte der Weltliteratur in Einzeldarstellungen») вже влітку 1882 р. виношував намір опублікувати «Історію української літератури», яку б ілюстрували найкращі зразки української лірики та прози у німецькомовних перекладах. На переконання видавця, автором такої синтезованої праці, обсяг якої передбачав дев'ять друкованих аркушів, мав бути не хто інший, як І.Франко. Можна з великою ймовірністю припустити, що В.Фрідріх мав безпосередній контакт з українським автором. Це відзначає сам І.Франко, коли наголошує: «Видавець липський Вільгельм Фрідріх започав видавання «Історії літератури» «in Einzeldarstellungen». Я подавав йому літом деякі звістки про нашу літературу й польську для його «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes», і от він запросив мене опрацювати для його видавництва історію літератури української. Правда, розмір дає невеличкий – десять листів печаті, але все-таки на 10-ти листах можна би, думаю, зладити гарну штуку» [11, 540]. Доводиться тільки пошкодувати, що така праця не побачила світу саме в авторському перекладі, бо ж вона фа-

ктично існує під назвою «Нарис українсько-руської літератури до 1890 р.» [8]. Варто додати: його перу належить історія українського письменства від початків до Івана Котляревського [7]. Подібний труд відсутній і понині для німецькомовного реципієнта. Таким чином, цей брак відчутний для суспільно-гуманітарних наук на початку ХХІ століття, зокрема, у процесі міжкультурної взаємодії між Україною та Німеччиною на сучасному етапі їхнього розвитку. Особливості культуротворчого контексту Івана Франка як перекладача проступають з його листування з Едуардом Енгелем, автором ґрунтовної історії німецької літератури [10]. Доцільно наголосити: в особі Е.Енгеля як редактора популярного в Європі журналу «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes» («Часопис для вітчизняної та зарубіжної літератури»; журнал виходив у Лайпцігу під назвою «Magazin für die Literatur des Auslandes» у 1832–1880, а від 1881 до 1907 р. у Берліні під видозміненою назвою «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes») українська культура мала свого прихильника завдяки творцеві поетичних жмуктів збірки «Зів'яле листя». Саме він опублікував 21 жовтня 1882 року на сторінках свого берлінського часопису перше повідомлення про перекладацьку діяльність Івана Франка [12]. У цьому ключі важливим є коментар щодо його якісної українськомовної інтерпретації першої частини трагедії «Фауст» Й.В.Гете.

Про комунікативну потужність Івана Франка як дослідника й популяризатора української літератури у Німеччині свідчить його відповідь Едуарду Енгелю від 16 листопада 1882 року: «Вважаю за свій обов'язок висловити Вам як розважливому керівникові часопису «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes» слова вдячності за почесну згадку про мій український переклад «Фауста». Упродовж багатьох літ я присвячую значну децищу моєї діяльності ознайомленню моїх земляків з визначними поетичними досягненнями західноєвропейської літератури і передусім – німецької. Окрім «Фауста», я переклав ще багато інших творів Гете («Прометей», «Метаморфоза рослин», «Бог і баядера», «Вічний жид»), а також чимало поезій Гайне («Німеччина. Зимова казка» та багато коротких віршів)...» [4, 333]. До речі, у «Зібранні творів у п'ятдесяти томах Івана Франка» трапився прикрий огріх: замість імені редактора часопису Едуарда Енгеля помилково вказано як Франкового адресата Ернста Енгеля (1821–1896) [5, 650].

Ці промовисті факти свідчать про те, що Іван Франко адекватно розумів сутність перекладацького мистецтва як визначальну парадигму взаємодії національних літературних систем. Саме тому він прагнув поширювати відомості про таких його сучасників, як П.Куліш, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький, О.Кобилянська, В.Стефаник, Леся

Українка, М.Коцюбинський. Так, наприклад, І.Франко, високо оцінюючи твір «Кайдашева сім'я» («Die Familie der Kajdasch») І.Нечуя-Левицького, готував у 1883 році ґрунт для появи німецькомовного перекладу цієї повісті. Таким чином, співпрацюючи з редакціями німецькомовних видань, І.Франко як перекладач сприяв пробудженню інтересу до української літератури серед читачів Австрії та Німеччини.

Характеризуючи перекладацьку спадщину Івана Франка у художньому дискурсі, чітко простежується сутність логіки його ролі як посередника у процесі міжкультурного обміну цінностями. Їхня ієрархія побудована на вияві тенденцій до артикуляції істини щодо творення означуваної реальності з проєкцією на відповідну літературну систему споріднених і неспоріднених націй. Проте Іван Франко обстоював передусім художні надбання недержавотворчих народів. Своє кредо він вбачав у щоденному потвердженні своєї позиції, яка зафіксована у передмові до поетичної збірки «Із літ моєї молодості»: «...Я переходив різні ступні розвою, займався дуже різнорідною роботою, служив різним напрямом і навіть націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завжди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям» [6, 282]. Тут, без перебільшення, закодована духовна злитність Івана Франка з Україною як суб'єктною величиною. І переклад був для нього одним із вагомих чинників, за допомогою якого він активно поширював спрямованість свого художнього мислення – дієво втілювати в життя узагальнену націотворчу ідеологему: нам пора для України жить! «Пролог, не епілог» – ось той спосіб утвердження ідеалу, який може бути дороговказом для кожного покоління, щоб усвідомити сутність р у х у рідного народу, «що вгору йде, хоч був запертий в льох».

Перекладацький досвід Івана Франка доцільно розглядати як модель нормативного виміру і для суспільно-гуманітарних наук ХХІ століття. Бо ж він гранично чітко охоплює визначальні закономірності взаємодії національних літератур та їхнього взаємозабезпечення духовними здобутками різних народів шляхом перекладу. У Франковій особі органічно поєднується змістовна і ціннісна енергія, що спрямована на логіку розвитку як теорії, так і практики інтерпретації оригінального тексту мовою мети. Ці питання творець порушував у багатьох передмовах до власних перекладацьких спроб появи українському читачеві творчість К.Гавлічека-Боровського, Й.Г.Гете, Г.Гейне, Г.Кляйста, до перекладів П.Куліша творів В.Шекспіра. У цьому плані особливо важливі такі його ґрунтовні праці, як «Каменярі. Українсь-

кий текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання», «Шевченко по-німецьки», «Шевченко в німецькій одязі», «Шекспір в українців», «Переклади українських творів», «Передмова (до збірки «В наймах у сусідів»)), «Переклади Шевченка на сербську мову», «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», «Візантійські легенди. Переклад з німецької Ганса Літцманна», «Генріх Гейне. Вибір поезій» та ін. Вони містять те найголовніше, що дає можливість дійти висновку: Іван Франко є засновником української школи мистецтва перекладу. Її визначальні засади ним сформульовані Франком як теоретиком й продемонстровані на практиці як перекладачем творів, зокрема, німецькомовних авторів – Гете, Гейне, Лессінга, Шіллера, Келлера, Майера [1, 307]. Ось, приміром, одне із нормотворчих завдань у трактуванні Франка, що націлює перекладача на адекватне відтворення стрижневої ідеї: «Перекладаючи Гейне, я дбав про те, щоби передати якомога вірно не тільки думку, але також форму, тон, розмір первотвору» [3, 446].

У зв'язку з таким розумінням Франкової вимоги можна закрюювати тему про сучасну потребу освоєння творчих здобутків того чи іншого народу з метою збагачення української національної культури в умовах її відродження. Закономірно він вбачав у перекладі об'єктивний критерій духовного спілкування, що історично складається і розвивається між різними національними літературами. «Передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою, – підкреслював Іван Франко у передмові до збірки «Поєми» (Львів, 1899), – збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між ними і далекими людьми, давніми поколіннями» [9, 7]. Таке узагальнення засноване на комплексному осмисленні суспільного розвитку, соціально-історичних та націотворчих факторів. Воно дає можливість розсунути рамки сприйняття процесу збагачення культур на рівні їхньої безперервної взаємодії. Це сприяє трансформації згаданих чинників як тенденції, а звідси – посиленню «комунікативних імпульсів» [2, 3] стосовно канону інтерпретації. Всебічне пізнання парадигми перекладознавчої спадщини Івана Франка спроможне інтегрувати духовні запити українського народу на його шляху до спільного європейського дому.

Література

1. *Зимомря М.* Перекладацький досвід Івана Франка: модель нормативного виміру / Микола Зимомря // Теорія літератури, компаративістика, україністика: Збірник наукових праць з нагоди сімдесятиріччя доктора філологічних наук, професора, академіка Академії вищої школи України Романа Гром'яка. *Studia*

methodologica. – Вип. 19. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – С. 307–314.

2. *Лімборський І.* Європейське та українське Просвітництво: незавершений проєкт? / Ігор Лімборський. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 363 с.

3. *Франко І.* Генріх Гейне. Вибір поезій. Переднє слово / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 13. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 442–446.

4. *Франко І.* До Е.Енгеля / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 48. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 333–334.

5. *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 48 / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1986. – 768 с.

6. *Франко І.* Із збірки «Із літ моєї молодості». Переднє слово / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 3. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 281–283.

7. *Франко І.* Історія української літератури. Частина перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 40. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 7–370.

8. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Іван Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич: Відродження, 2008. – С. 3–332.

9. *Франко І.* Передмова до збірки «Поєми» / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 5. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 7–9.

10. *Engel E.* Geschichte der Deutschen Literatur in 2 Bänden / Eduard Engel. – Wien: Verlag Tempsky, 1910. – Bd. 1. – 525 S.; Bd. 2. – 601 S.

11. *Franko I.* Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten, 1882–1915 / Ivan Franko; [Hrsg. von Eduard Winter, Peter Kirchner]. – Berlin: Akademie-Verlag, 1963. – S. 540.

12. *Zymomrja M.* Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen / Mykola Zymomrja. – Fürth: Flacius-Verlag, 1999. – S. 136–137.

ІВАН ФРАНКО Й УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ
(Дрогобич)

Чи є щось дорожче для народу, ніж мова його батьків?

У цій мові зосереджена вся думка народу, його традиції, історія, релігія та основи буття, все його серце і душа. Позбавити народ його мови означає позбавити його єдиного вічного блага.

Йоган-Готфрід Гердер

А знаєте ви, що за сила в тій мові?

Іван Франко

...Нації і націоналізм не можна зрозуміти просто як ідеологію або якийсь різновид політики – їх слід трактувати і як культурні феномени. Тобто націоналізм як ідеологію і рух треба тісно пов'язувати з такою багатовимірною концепцією, як національна ідентичність, і поширити його значення так, щоб воно охоплювало особну мову, почування і символізм.

Ентоні Д. Сміт

Націоналізм та його мовно-культурний різновид

Семантично нейтральні слова *націоналізм*, *націоналіст* у другій половині XIX ст. набули позитивної конотації [1], головню у зв'язку з самовідданою боротьбою ірландців проти англійського панування на їхній землі. Латинське слово *нація* [2], від якого утворені вказані слова, у той час уже означало «політично організований народ», тобто спільноту, що має чи прагне мати власну державу як найвищу форму (само)організації суспільства [3]. Серед підлеглих етносів запанувало переконання, що єдино власна держава забезпечує народів суверенність і свободу, право на повноту життя, захист його національних інтересів, національної гідності тощо – все те, що, за тодішньою термінологією, робить народ історичним, тобто суб'єктом історії.

Однак явище, яке лежить в основі націоналізму, таке ж давнє, як і спільнотність людського життя. Людина – *zoon politikon* (тварина суспільна), істота, якій властивий інстинкт **належності** (Й.– Г. Гердер) до спільноти, до певного МИ, де людина почуває себе «вдома», серед своїх – захищеною і сильнішою. Різні аспекти цієї належності, в т. ч. ідеологія й етика, як сказав би Микола Амосов, «лежать глибоко: в генах стадних тварин». Сучасник Гердера, Едмунд Берк, твердив:

«В основі суспільства й моралі лежить потреба в тому, щоб кожна людина почувалася частинкою чогось більшого й тривкішого за її власне ефемерне існування. Спільноти тримаються вкупі не силою хитро вирахованого егоїзму, але почуттям членства та обов'язку – почуттям того, що індивід має своє місце в спільноті, хоч би і якнайнижче, та що індивід є морально зобов'язаний нести той тягар, якого традиційно кладе на нього його суспільне становище. Без такого почуття стала спілка людей неможлива, оскільки індивідуальний розум, не підпертий узвичаєними інституціями та їхніми обов'язками, є ненадійним знаряддям» [4: 543].

Як член спільноти людина в різний спосіб виявляє своє ставлення до інших спільнот. Це ставлення, породжуване антиномією МИ – не-Ми (свої – чужі, наші – не наші), має широкий спектр виявів – від індиферентного до емпатично-солідарного чи агресивно-експансивного.

Будь-яка спільнота є спільнотою комунікативною: її існування і нормальна життєдіяльність неможливі без постійного обміну інформацією (думками, почуттями, волевиявленнями) між її членами, тобто без спілкування, яке, своєю чергою, потребує певної системи знаків, насамперед найуніверсальнішої з них – мови. Водночас мова є основною прикметою, а отже, і засобом (само)ідентифікації членів спільноти – ототожнення між своїми і відрізнення від не своїх. Тому мова є атрибутом будь-якої спільноти і є коекстенсивною щодо свідомості (ідеології) цієї спільноти.

Відомо, що етноси на низькому рівні цивілізаційного розвитку називають людьми, отже, і вважають ними тільки себе. «Що стосується тубільних племен, то російські колимчани твердо переконані, що це – їхня законна здобич, як дикі олені, пєсці або вивірки... Тубільців у звичайній російській розмові ніколи не називають людьми, а просто польовими звірами, тваринами, звіриною» [5:71]. Народи ж, які досягли більш чи менш високого рівня розвитку, схильні трактувати гідними панування або й існування теж тільки себе. Правда, якщо «нецивілізовані» практикували канібалізм у біологічно-гастрономічному, то «цивілізовані» – в його етносоціальному вияві: геноцид у новітній історії людства все ж таки значно менше поширений, ніж етноцид.

Крайньо негативне ставлення панівних народів до народів, їм підлеглих, отримало назву *шовінізм*. Як і *націоналізм*, це слово є інтернаціоналізмом французького походження. Позначувані цими словами поняття часом не розрізняють навіть великі вчені. Філософ історії Арнолд Тойнбі писав: «...протягом 100 років, що скінчилися 1918 р., лінгвістичний націоналізм розірвав дунайську Габсбурзьку монархію [6]. <...>. Згубна ворожнеча цих трьох народів (поляків, українців, литов-

ців. – Я. Р.-В), натхнена злим духом лінгвістичного націоналізму, підготувала шлях спершу до нового німецько-російського поділу Польщі у 1939 р., а тоді після жакітних мук – для російської комуністичної тиранії, встановленої 1945 р.» [7: II, 208]. Тойнбі не бачив чи не хотів бачити, що український мовний націоналізм був реакцією на тотальний польський шовінізм, який ліквідував усі ті національно-мовні права, яких домоглися українці в Австро-Угорській монархії: заборонив називати українську землю Україною, її корінних мешканців українцями, а їхню мову українською, не дозволив відкрити у Львові український університет, утрое скоротив кількість українськомовних шкіл, заборонив діяльність «Просвіти» і т. д. (Докл. див.: [8: 9 і наст.]).

Намагаючись не допустити до виникнення лінгвістичного націоналізму, Франція з її політикою етномовної гомогенізації, та Росія, що калікувала цю політику, назвавши її «выравниванием народностей», саме так і чинили, як «заднім числом» радив Австрії Гітлер. Подібну політику провадили і ті держави, в кордонах яких опинилися після Першої світової війни частини української території: Польща, Румунія, Угорщина (1938 – 1944 рр.) і навіть демократична Чехо-Словаччина. В СРСР, де буцімто не було державної мови, бо Ленін ще до більшовицького перевороту писав, що «нам непотрібна обов'язкова державна мова», російську мову таки вивчали як обов'язкову (1938 р. вийшла постанова “Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР”). Водночас були взяті під контроль «національні» мови (російська вважалася міжнаціональною):

«Неросійські мови були реформовані «зсередини», коли за вказівками партії слова російського та іноземного походження вмонтовувалися саме в російських формах у мови радянських народів. <...>. Цей *newspeak* було винайдено для того, щоб послабити можливості розвитку національних мов і посилити їхню асиміляцію в російську. Скидається на те, що Сталін вважав мовну єдність одним із головних факторів виживання імперії. Класова солідарність та економічні фактори здавалися не такими важливими для інтеграції народів СРСР, як спільна мова чи спільна історична пам'ять (яку, зрештою, можна було сфабрикувати)» [9: 28].

І до першої світової війни, й особливо у міжвоєнний період польські панівні кола, та й польська спільнота загалом, галицьких і волинських українців, які мали відвагу домагатися своїх національних прав, називали не інакше, як шовіністами. Поляки не могли називати цих українців *народовцями* (*narodowiec* – власне польське слово, відповідник запозиченого терміну, який по-польськи звучить як *nacjonalista*), бо ця лексема своєю внутрішньою формою засвідчує суть експонува-

ного нею поняття: народовець (націоналіст) – людина, яка свідомо захищає інтереси своєї нації [10]. *Народовець, народовці* – кальки відповідних польських слів широко вживалися в Галичині у другій половині XIX ст. на позначення представників проукраїнської суспільної течії на протигагу течіям промосковській (москвофільській) та пропольській. У «шовінізмі», правда рідше, українців звинувачували й російські – як царські, так і більшовицькі – великодержавники. Цим словом, зокрема, оперував кремлівський намісник УРСР, один із командувачів голодомору імені Сталіна П.П.Постишев.

У радянських словниках, а за інерцією і в деяких нинішніх українських лексиконах шовінізм визначається як різновид націоналізму. Але, що цей різновид має великодержавний характер, що йому властиве визнання свого права на уярмлення інших народів, що він спрямований на бруталне національне і соціальне пригнічення, не говорилося (в словниках інших країн «соцтабору» ці прикмети шовінізму таки відзначалися): в умовах закамуфльованої в комуністичні гасла «тюрми народів», «імперії зла» це могло викликати небажані для режиму асоціації (Докл. див.: [11: 111 і наст.]). Панування одного народу над іншим може мати бодай якесь оправдання, якщо воно хоч найменшою мірою сприяє розвиткові підлеглого народу і не суперечить загальнолюдському поступові. Тому, будучи об'єктивним ученим, І.Франко писав:

«Московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу у цивілізації, а в безодню темноти і застою. От тим-то й не диво, що свідомість національна і політична серед мас українського народу падає, що обсяг його інтересів звужується до границі власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так само міфологічне, як релігія, як примітивне розуміння природи» [12: 247].

Франко знав становище українців у російській державі і був добре обізнаний з думками тих російських патріотів, що, як, наприклад, П.Я.Чаадаєв, бажали їй добра, але не могли змиритися з її нелюдським еством:

«Досвід часів для нас не існує. Віки і покоління пропливли для нас безплідно. Дивлячись на нас, можна сказати, що стосовно до нас всезагальний закон людства зведений нанівець. Одинокі у світі, ми світові нічого не дали, нічого у світу не взяли, ми не внесли у масу людських ідей жодної думки, ми ні в чому не сприяли рухові вперед людського розуму, а все, що дісталось нам від цього руху, ми спотворили» [13: 330].

Ці слова Чаадаєва (до слова, оголошеного в Росії божевільним) багато що пояснюють і в нинішньому стані постколоніального українського суспільства.

Націоналізм здебільшого є породженням «ображеної національної гідності» поневоленого народу або навіть його розпачу [14], реакцією на позбавлення його можливостей нормального розвитку і тому має передусім **націєзахисний і націєбудівний** характер. Термін «націоналізм» мав би стосуватися саме вказаної ідеології, політики та життєвої практики народів, позбавлених **повноти життя**, повноцінного самовиявлення, утвердження у світі. Народи ж «історичні», державні, екзистенційно не загрожені, на наше переконання, не мають права на націоналізм, бо в них він неодмінно набуває вигляду шовінізму – насильства над слабкішими етноспільнотами.

На загал про націоналізм здебільшого йдеться тільки там і тоді, де і коли стикаються інтереси національних спільнот, особливо панівної і реально чи потенційно підлеглої. Прикметно, що про український націоналізм і навіть «шовінізм» написані гори праць у Польщі і Росії; не інакше як «бандитів» трактував українських націоналістів німецько-нацистський окупаційний режим, «бандформуваннями» іменувала загони УПА радянська пропаганда, але, напевно, жодного інвективного рядка проти українського націоналізму не написано не лише в далеких Ісландії, Лесото чи Новій Зеландії, а й у сусідніх Білорусі чи Молдові. Звісно, якщо не брати до уваги тамтешніх adeptів «великої Росії» або «великої Румунії», адже «великість» останніх має забезпечуватися поглиненням цілої або ж значної частини України.

Націоналізм – явище різнолике. Він буває толерантним і агресивним, демократичним і тоталітарним, пасивним і активним, всеохоплюючим (інтегральним) і частинним (одноаспектним) – економічним, територіальним, культурним, мовним тощо. Мовний або, ширше, мовно-культурний націоналізм являє собою намагання здобути для спільноти право на використання рідної мови у вищих сферах спілкування – освіті, пресі, періодиці, літературі, науці, релігії, справочинстві, у державних структурах, на виробництві і т.д. Широко вживаний у соціолінгвістиці термін *linguistic loyalty* можна перекласти як «мовна відданість», «мовний патріотизм». Відомий американський учений Уріел Вайнрайх інтерпретував його і як мовний націоналізм, вважаючи, що цей термін «означає ставлення, коли мова (як і національність) сприймається як неподільна єдність і, на противагу іншим мовам, посідає високе становище на шкалі вартостей, становище, яке потрібно захищати» [15: 59].

Не буде перебільшенням сказати, що мовний націоналізм – найпоширеніший різновид націоналізму. З нього ж переважно починається націоналізм загалом. Особливо це характерно для Східної та Центральної Європи, де нації – це насамперед «культурно-мовні спільноти». Іван Франко у концептуально винятково важливій для національно-екзистенційних перспектив українців статті «Поза межами можливого», розглянувши позицію «здорового хлопського розуму» щодо економічного прогресу, який буцімто «в тім і лежить, щоб та (забезпечена. – *Я.Р.-В*) часть нації була чимраз більша й більша і щоб її забезпечення було чимраз ширше і тривкіше», писав:

«Далеко вище від сього егоїстично-матеріалістичного погляду треба поставити той, який пок[і]йний Драгоманов так завзято критикував і осуджував під назвою «неполітичної культури». Ся назва не зовсім точно характеризує саму річ, бо ж саме поняття «культури» містить у собі так багато **політичних** (виділення наше. – *Я.Р.-В*) чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неполітична культура – це *contradictio in adjecto*. Та я маю на увазі той напрям думок, який звичайно висловлюється такими більше-менше фразами: «Плекаймо рідну мову, письменство, освіту, науку, підносім національну свідомість серед народу, а в політику, себто в активну політику не мішаймося». Для зрозуміння і відповідного оцінення сеї течії треба додати, що вона повстала на ґрунті політично не свобіднім, де участь в активній політиці *eo ipso* значила участь у нелегальних змаганнях. У Галичині, де участь у активній політиці кожному горожанинові не тільки дозволена, але навіть наказана законами, такого напрямку не було і не могло бути. Там, де він був, а почасти є й досі, він не був якоюсь свідомою програмою назавсїгди, але хіба висловом фактичних відносин: політичної самовлади, з одного, і політичної безправності, з другого боку» [16: 281].

«Неполітична культура» – це і був мовно-культурний націоналізм у вигляді концепції «малих справ», оскільки не те, що на більші, а й на ці малі справи в російській «тюрмі народів» важко було спромогтися. Тому, за словами Франка, критика Драгоманова цього напрямку була лише остільки справедлива, «наскільки вдаряла на загальну апатію і зневіру в успіх національної української справи, що крилася під сим окликом. Бо ж годі заперечити, що відповідно ведена просвітня, літературна і загалом культурна робота навіть без мішання українців у активну політику могла б була з часом здобути українству певне, хоч і маленьке політичне значіння, а всі такі, зразу чисто ідейні і ідеалістичні рухи, переходячи в маси, мають те до себе, що захоплюють чимраз

більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз ширшу арену боротьби» [16: 414].

Але Драгоманов не вдавався в аналіз того, як треба провадити культурну працю, аби вона приносила бодай мінімальну користь, а не була аматорством і тратою часу, не пробував з'ясувати, звідки взялася і як запанувала після Емського указу 1876 р. «дивна апатія і знеохота до українства», що породила й само поняття «неполітичної культури».

«Докладний аналіз був би показав Драгоманову, що в значній мірі й сам він був винен, що проголошені ним у початку 70-их років доктрини в дальшій розвитку дали сю консеквенцію. Бо ж пригадаймо, що головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київським періоді було переконання про конечність міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством. Українська література – популярна, для домашнього вжитку; все, що понад те, повинні українці за приміром Гоголя й Костомарова писати по-російськи, наповнюючи здобутками свого духа російську скарбівню. <...>. Правда, в «Переднім слові» до «Громади» він начеркнув етнографічні межі української нації, а в своїх многоцінних фольклорних працях раз у раз зводив річ на значіння і становище українського народу як самостійної нації в розвитку духових зв'язків між заходом і сходом, між півднем і північчю. Але в його політичних писаннях українці – завсідги тільки південні росіяни і такими повинні бути й надалі. <...>. Проти думки про український сепаратизм не тільки *pro praeterito*, а й *pro futuro* він не переставав протестувати до кінця життя. Одним словом, глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його очима **ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою** (виділення наше. – *Я.Р.-В.*). І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійським морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію» [16: 414 – 415].

Так стисло і переконливо Франко розкрив те, чого не міг зрозуміти Драгоманов, чого він у собі, як пише Оксана Забужко, не рефлектував.

Ернст Геллнер стверджував, що націоналізм створює нації там, де вони не існують. Отже, націоналісти могли існувати до національної буржуазії: в недержавних націях свідомо буржуазія не виникає раніше від національної інтелігенції. Саме національні будителі, «лінгвістичні революціонери», «філологічні палії» були будівниками спільнот, які на той час ще не мали національної буржуазії. Вони, «будучи рожевими та романтичними мрійниками, відокремленими від реального світу, тобто світу політики та економіки, – звернувши увагу спочатку на мо-

ву та школи, були, по суті, більш практичними та реалістичними, ніж їх сучасники, зайняті політикою чи економікою. Трансформуючи відповідні діалекти у нормативні мови та вимагаючи, щоб ними навчали в школі і вживали їх у газетах, журналах та книжкових виданнях, іншими словами, у всьому середовищі, в якому реалізувалася здатність до дії (operationalization) юного покоління, – ці ранні націоналісти будували нові спільноти. Ці спільноти, чи, як ми зараз їх називаємо, етнічні нації, сформували індивідуумів, які, будучи письменими, здобули необхідні умови для функціонування в сучасній економіці та сучасній державі. Ці спільноти довели, що вони більш витривалі, ніж встановлені політиками чи економістами зв'язки на засадах конкуренції. Ці спільноти вціліли на руїнах держав і ринків, як можна було бачити в 1918 р.» [17:84].

З наведених тверджень нескладно висувати, що у процесах націєосмислення та націєтворення теж «спочатку було слово». До національного самоусвідомлення народи пробуджують саме «філологічні палії», а не буржуазія, як переконувала матеріалістична марксистська наука, з приводу чого І.Франко не без сарказму зауважував:

«За проводом Енгельса та Каутського автор (Юліан Бачинський. – *Я.Р.-В.*) викладає «матеріалістичний світогляд», в котрім знаходяться готові формули для вияснення найскладніших явищ історичних: релігія – це витвір буржуазії, національність – це витвір буржуазії, національна держава – це витвір буржуазії і т.д. А все це залежить від форми продукції, є тільки її виразом. Бодай-то мати такий делікатний світогляд! Кілька формулок – і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так це те, що при помочі цього світогляду вся будучина відкрита перед тобою, мов на долоні» [18: 260 – 261].

Пріоритет мовного протонаціоналізму, мабуть, належить ірландцям, які перші в Європі застосували латинський алфавіт до рідної мови, та ісландцям: ще в середні монахи й священники цієї острівної країни вважали своїм обов'язком і справою честі перекласти з латинської кожен книгу, яка лишень потрапила їм до рук. Правда, до усвідомлення ролі мови, як і спільного походження, спричинилася також «феодална революція» IX ст., коли дружинники стали графами і, роздерши «священну імперію» на кілька частин, офіційно заговорили різними, зокрема французькою і німецькою, мовами (Страсбурзька клятва 842 р.). Зачинателем італійської нації, як і національної доби в Європі загалом, був геніальний поет Данте Аліґ'єрі: свої твори, зокрема, славетну «Божественну комедію» (1307 – 1321) він написав не мертвою, етнічно нейтральною латиною, а рідною італійською мовою і в незавершеному

трактаті «Про народне мовлення» навіть обґрунтовував певні переваги цієї мови над латиною. «Данте зробив Європу» (Т.Карлейл).

Однак по-справжньому свідоме ставлення до національних мов почалося кількома століттями пізніше. «Захист і прославляння французької мови» – девіз XVI століття у Франції. 1549 р. під такою назвою («*Défense et illustration de la langue française*») вийшов маніфест поетів Пляеди. Її теоретик і автор маніфесту Жоашен Дюбелле, пишучи про захист рідної мови, порівнював себе з воїном, що захищає рідну землю.

Національномовне, як і будь-яке інше, становлення етноспільнот не відбувається синхронно: одні народи розвиваються швидше, інші затримуються на цьому шляху. Але є типологічна подібність у процесах перетворення народності в етнічну націю. Вона полягає тому, що здебільшого якась визначна творча особистість (Данте Аліґ'єрі, Мартин Лютер, Тарас Шевченко, Шандор Петефі та ін.) силою свого генія підносить мову народу (соціальних низів) до гідності загальнонародної літературної мови. Тим самим підноситься до цієї висоти і словесна культура народу, а народ як цілісна етнічна спільнота отримує власний засіб для адекватного самовираження і самопізнання. Адже в добу народності, тобто в донаціональний період, використовуються здебільшого чужі літературні мови (латинська в католицькому світі, старослов'янська – у православному, арабська – в мусульманському тощо). Тільки його рідною мовою народів можна переконливо сказати, яким він є, яким має бути і чого має прагнути, до чого має йти. Адже народів треба сказати, чого він хоче (К.Ясперс).

У національному становленні слов'янських країн, крім поетів, важлива, а подекуди і провідна роль належала ученим-філологам (Йозеф Добровський, Йозеф Юнгман, Вук Караджич, Павел Йозеф Шафарик, Людовіт Штур, Людевіт Ґай та ін.).

Панівні народи до мовного націоналізму залежних етносів ставляться вороже, оскільки знають, що велике починається з малого. Урядова комісія, яка виробляла проект Емського указу, 1875 р. писала: «Допустити окрему літературу на простонародному українському говорі – це те саме, що покласти тривку підвалину для переконання в можливості відділення, хоч би й у далекій перспективі, України від Росії» (цит за.: [19: 20]). Мовно-культурне усвідомлення раніше чи пізніше припровадить до національного економічного і політичного самоусвідомлення, до вимог автономізму, а в остаточному висліді – до державної самостійності. Саме тому так послідовно і жорстко переслідували українську літературну мову в Московії-Росії, в Польщі, Угорщині, Румунії. З тієї ж причини вже декілька століть не припиняється дифамація українців і всього українського. Про це з обуренням писали

ще Г.Квітка-Основяненко, М.Костомаров та ін. Навіть Михайло Драгоманов констатував:

«А більшість нашого так званого освіченого товариства майже тільки й знає про *хохландію*, що хохли – народ лінєвий і дурний (тобто непослужливий і неметкий), але хитрий, що хохландія – країна вареників і галушок, що мова хохлів тим тільки відрізняється від великоруської, що *и* твердо вимовляється, і через те дуже смішні і т.п.» [20: 60].

Чужий панівний режим конструює зручний для критики чи, точніше, для знеславлення і паплюження імідж підлеглого народу, особливо, якщо в останнього починає нуртувати своя національна ідея. Чи не найбільшою мірою тут теж дістається мові. У другій половині ХІХ ст. українськомовні «неуклюжести» («незграбності») не сходили зі сторінок газет.

«Ударним» прикладом «неуклюжести» вважався вислів «Бути чи не бути, ось то заковика», приписаний М.П.Старицькому. Насправді в його перекладі є «Жити чи не жити? Ось в чім річ». Він розіслав свою книжку і протести в різні редакції, але його спроби припинити знущання не дали результату» [21: 164].

Не менш зневажливими були кпини з української мови і в добу радянської «українізації» та сталінського голодомору: *Вы говорите серьезно или по-украински?; Как по-украински парикмахерская? – Заездиння для стрьжсиння волосиння и голиння бородиння.*

У наші дні Ева Томсон у книзі «Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм» констатує:

«Коротше кажучи, тривіалізація національної ідентичності колонізованих народів була одним із способів їх підкорення, класифікуючи їх як таких, яким чогось бракує, не настільки позитивних, як їхні поневолювачі, таких, що мають спільні риси зі слабшою статтю, чия доля мала залишитись у руках їх опікунів-чоловіків» [22: 57].

Тих же українців, які мали мужність виступити на захист рідної мови, чекали переслідування, в'язниці і табори. Щоб у цьому пересвідчитися, достатньо ознайомитися з життєписами Василя Симоненка, Івана Дзюби, Миколи Тихого, Бориса Антонечка-Давидовича та фактично всіх дисидентів-українців суловсько-брежнєвсько-андроповської доби в СРСР, не кажучи вже про добу кривавої сталінщини.

Тривіалізація всього українського: політики, культури, історії, національного характеру, менталітету, навіть кухні, а особливо мови, – не припинилася із здобуттям незалежності. Багато в чому вона з початком президентства Кучми набрала на силі і продовжується досі, до того ж у формах, які, м'яко кажучи, далекі від заведених у цивілізованих суспільствах.

Національна і соціальна сторони буття української нації в інтерпретації Івана Франка

Молодий І.Франко визначав націоналізм як «національний патріотизм» і в душі популярних тоді соціалістичних ідей зауважував:

«Формальним ми називаємо патріотизм, бажаючи, напр., увільнення якогось народу з-під чужовладства, але без зміни самих соціальних обставин, в яких живе той народ. З погляду народу увільнення з-під чужовладства буде зміною тільки формальною: замість чужих панів прийдуть свої. Що такий патріотизм в основі речі суперечний з любов'ю до простого люду, се кожний бачить» [23: 112, підрядн.].

Пріоритет соціального над національним, одягнутий у теорії соціалізму в шати інтернаціоналізму, «вселюдського братерства», ще багато десятиліть після написання цих рядків 25-річним І.Франком грав погані жарту з Україною й українцями, які повірили в цю догму. І нині не всі українці розуміють, що без справжньої національної свободи неможлива будь-яка інша свобода та що «всякий інтернаціоналізм завжди виявляється закаптуреним націоналізмом» (Д.Донцов) [24]. Через таке нерозуміння потерпіла поразку керована соціалістами Українська Народна Республіка, з тієї ж причини потім в УРСР «викривали» і репресували або й просто знищували десятки тисяч «буржуазних націоналістів», які в житті живого буржуа не бачили і в тих краях, де панувала буржуазія, ніколи не бували. Щоб радянські «компетентні органи», як тоді говорилося, пришили людині ярлик «буржуазного націоналіста», їй достатньо було на людях говорити українською мовою, особливо, якщо в її мовленні не було ознак «благотворного» – суржикового – впливу російської.

Звертає на себе увагу, що молодий Франко, торкаючись міжнаціональних стосунків, зокрема тих, де однією зі сторін була українська, або не акцентував пріоритету соціальної сторони взаємин, або, частіше, не згадував про неї. Має цілковиту рацію відомий літературознавець Петро Іванишин, стверджуючи: «...національно-екзистенційне (фактично націоналістичне) мислення проявилось в Івана Франка вже в *ранній* період життя і творчості. Тому не так просто втиснути Камєняра того часу в прокрустове ложе ідеології соціалізму, вужче – марксизму» [25: 45]. Солідаризуючись із цією думкою, можемо на її потвердження назвати для ілюстрації такі поетичні твори, як «Не пора...» (1880 р.), «Ляхам» (1882), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883 р.), «Самбатіон» (1883 р.), «Асиміляторам» (1889 р.) й ін. Вони цілковито вписуються в категорію націоналістичних творів, якщо націоналізм трактувати з позицій поневоленних, а не поневолювачів. А відмінність між цими трактуваннями вельми істотна. В українських патріотичних

колах давно і широко знані слова великого українського вченого Олександра Потебні, який ще наприкінці XIX ст. писав:

«Є два роди націоналістів: які стоять на позиції тих, хто поглинає (А), і – на позиції тих, кого поглинають (Б). Моральності, правди більше на боці останніх, про перших здебільшого можна сказати: «Може, ти, москалю, і добра людина, та шенелія (respective теорія) у тебе злодій». Вони носяться зі свідомістю своєї вищості («превосходства»): їх шлях до ідеалу людського розвитку – кращий; хто впирається йти, куди вони женуть, той грішить проти провидіння, проти розуму історії. Але на те можна заперечити, що бур'ян глушить і траву, і пшеницю, і т.п.»

Зіставмо також дефініцію 1) з дефініціями 2) і 3), поданими у новітньому «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»:

«Націоналізм, у, ч.

1) Ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу.

2) Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів.

3) Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [26].

У розлогіій статті «Огляд української літератури 1906 р.» погляд Франка на пріоритет національного виражений чітко й однозначно. Аналізуючи публікації українськомовного соціал-демократичного місячника «Вільна Україна», який видавався у Петербурзі, Франко, зокрема, звертає увагу на статті «Дещо про націоналізм та соціалізм» та «Два тумани», «писані на швидку руку, на коліні, без обдумання і групування матеріалу, без фактів». Від статей віє «злістю і сердженням» «проти «українського націоналізму», який д. К.Не[дол]я без ніякої оговорки ідентифікує з шовінізмом» [27: 170]. У цьому ж огляді Франко кепкує з «централіста» К.Каутського за його, так би мовити, драгоманівський підхід до національного питання.

«І коли, наприклад, у Каутського читаємо, що соціал-демократи невеликоруські в Росії повинні “виступати з усією силою за спільні пролетарські вимоги, а енергійну оборону окремих національних вимог, коли вони не містяться в загальних, залишити до того моменту, коли справа розв'яжеться в центрі Росії; від того, яке це буде розв'язання, залежить також і кінцева форма національних вимог”, то треба сказати, що кінець цього речення зовсім абсурдний, бо форма національних вимог не може диктуватися ніяким випадковим центральним рішенням, а тільки самою суттю національного життя, а перша частина цього речення неясна і також централістично забарвлена, хиб-

но кладучи вагу на те, що рішення соціального і політичного значення в Росії мусить упасти в центрі і що для того центру соціаліст окраїн задалегідь мусить урізувати свої програми власне на національним пункті» [27: 171].

Що ж до українських соціал-демократів, то Франко абсолютно точно встановив діагноз їхньої хвороби, яка згодом принесла стільки лиха Україні.

«Є ще одна, глибока, хиба, що була джерелом їх хитання в самих основних поглядах, – вони не уявляли собі гаразд цього національного характеру, не відчули того, що вони ж **наперед українці, а потім соціал-демократи** (виділення наше. – *Я.Р.-В.*), трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому їй не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів. Се ще одна наука, що **і в таких інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові, органічні парості можуть у кожному краю виростати тільки з виразного національного ґрунту** (виділення наше. – *Я.Р.-В.*) і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю» [27: 172].

У цій хибі та в хитанні українських соціал-демократів, зауважимо, були вельми зацікавлені як псевдокосмополіти типу Каутського, так і особливо псевдоінтернаціоналісти обох відмін – меншовицької і більшовицької – у російській соціал-демократії.

Динаміка української мовної ситуації у XIX – на початку XX ст. в оцінці І.Франка

Історію пишуть переможці. Вони ж, а не переможені пишуть усе, що стосується їхніх взаємин з іншими народами. Якщо представники підлеглого народу роблять спроби визволитися з-під чужого панування, їм негайно приписують зверхність їхніх національних інтересів над загальнолюдськими, розпалювання національної ворожнечі, намір панувати над іншими народами, тобто намагання робити все те, що якраз і чинять їх поневолювачі. У згаданих творах І.Франка немає й натяку на зверхність, панування та розпалювання ворожнечі щодо інших народів, але вони, як чимало інших концептуально значущих поетичних, літературно-критичних та публіцистичних творів, у радянський час препарувалися або ж просто не друкувалися. «“Помилковість” Франка полягала в тому, що замість класового самоусвідомлення він вимагав національного, а замість звільнення від капіталістів та поміщиків – звільнення від тоталітаризму Росії і «конституційності» Австрії» [28: 10].

І.Франко у своїх літературно-критичних працях багато уваги приділяв історії, дійовим особам і різним виявам руху, що цілком обґрун-

товано міг би тоді і може нині трактуватися як український мовний націоналізм з його домінантами – ідеями соборності та – рідше й імпліцитніше – самостійності України. Говорячи про «освідомлювання народу в його національних, політичних і горожанських правах», І. Франко відзначає, що для прискорення цього процесу в Галичині мав велике значення «сильний приплив оживляючих ідей з України, що під Росією». Вчений розрізняє три фази цього впливу, відповідно до розвитку українства в Росії.

«Перша фаза починається з 20-х років і тягнеться до початку 50-х. До Галичини доходять в тім часі писання Котляревського, Квітки, Максимовича та ін., їх мова подобається галичанам, їх твори переписують, переробляють; талановитіші галичани пробують і собі ж складати твори на подобу українських, та ніхто з них, за виємком Шашкевича, та, може, ще Моха і Бобринського (автора книжечки «Спосіб борзо вучити читати», 1842)» не здає собі докладно справи з того, для кого має служити та література, яка має бути її остаточна мета» [29: 250].

Про високу національну свідомість ще не йшлося. Мабуть, найвищою її вершиною і водночас винятком була не згадана у щойно цитованій статті Франка брошура священника з Лемківщини о. Василя Подолинського «Голос перестороги» (1846 р.), в якій вперше була обгрунтована ідея соборної української держави та яка виявила вплив на політику Головної Руської Ради у Львові, зокрема, на її декларацію 1848 р. Цей рік змінив не надто багато, але він став початком складного, суперечливого, часом назадницького, проте на загал поступового розвитку української думки в Галичині.

«Від того ж року починається й серед руської інтелігенції ширше духовне життя, і по десяти літах хитання та непевності чільна частина руської інтелігенції виявляє для себе питання про те, до якої національності ми належимо; ще цілих 10 літ треба було до вияснення питання, що властиво становить суть тої народності і яку властиво ціль має русько-українське відродження, коли ще по 1848 році Зубрицький з погордою писав про «язик пастухов», до котрого він не хоче знижувати своїх благородних уст, то молоді українці 70-их років признали власне тих «пастухов», т. є. мужиків, головною основою нації, прокламували голосно думку, що і язик, і література, і цивілізація не на що, а на те, щоб служити тим пастухам, допомогти їм здобути собі свобідне людське життя нарівні з другими людьми, і що інакше всі ті гарні речі будуть пустою забавкою або мертвою мумією, а не чимсь таким, щоби варто було праці і заходів розумного чоловіка. Відтоді справа русько-українського відродження в Галичині стала твердо і безповоротно на ясній і широкій дорозі. Приложення утилітарного принципу до всіх

здобутків цивілізації змусило молоду інтелігенцію замість давнішого широко скачучого дилетантства сконцентрувати увагу на те, чого перед усього потрібно для народу, значить, і на просвіту народну, на пізнання економічного, соціального і духовного стану народу, на усвідомлювання того народу в його національних, політичних і горожанських правах» [29: 249 – 250].

До галичан безпосередньо не дійшли ідеї Кирило-Мефодіївського братства, а поезії Шевченка «аж до 1859 р. не були в Галичині нікому звісні» [29: 251]. Проте і ті, і ті згодом виявили далекоюсяжний вплив на Галичину, а з часом – через неї – на цілу Україну.

«Ідеї К[ирило]-М[ефодіївського] Б[ратства], проціджені крізь твори Шевченка, «Основу» та пізніші белетристичні, історичні та етнографічні писання братчиків, – от це зміст т і є і д р у г о ї ф а з и впливу української інтелігенції на галицьку, що характеризує у нас 60-і роки, і дали початок сторонництву народовців у Галичині. Двигачем українського впливу в Галичині в ту пору був Куліш, людина великої спосібності, великої праці і заслуги, та не тверда, власне, в тім, чого найбільше було треба для галичан, – в поглядах на суть національності і на суть цивілізації. <...>. Доктринер з виглядом реального політика, дилетант-поет з виглядом практичного діяча, дилетант-учений з величезним самолюб'єм – був Куліш менш усього спосібний до провадження таких примітивних, у всякому розвою запізвених людей, якими були інтелігентні галичани (30). Та проте ця фаза принесла й деякі, і то не маловажні, користі для Галичини, посунула розвій галицько-руської інтелігенції значно наперед. Уже одне те, що вона безповоротно рішила **побіду народної мови** (виділення наше. – *Я.Р.-В.*) над старим галицьким макаронізмом, що значні ряди світської інтелігенції привернула до українсько-російської національності і тим зробила значний матеріальний підрив у аристократичній святоюрській ілюзії. Та поза тими основними фактами не хибло й інших: молода інтелігенція, власне йдучи за покликом Шевченка, почала с'як чи так виснювати собі програму діяльності, вияснювати свої відносини до святоюрства, до поляків, до власного народу і його потреб» [29: 254 – 255].

Коротко, йшло інтенсивне з'ясування: хто ми? чиїх батьків? ким, за що закуті? Водночас, констатує Франко, «Основа», яка могла бути національним «откровенієм» для Галичини, не була ним для України, не збудила в ній ентузіазму, бо їй треба було появитися ще в 40-х роках. Зауважимо, однак, що ті роки були добою деспотичного царювання Миколи I – «Ніколая Палкіна», коли про таке видання не могло бути й мови. «Основа» й свого часу не появилася б, якби не послаблення режиму, спричинене ганебною поразкою Росії в Кримській війні та

смертю цього тирана. Коли ж царат оговтався, то почалося те, що Франко відніс «до найсумніших карт в історії нашого національного розвою», коли чільна частина української інтелігенції, особливо молодь, рвалася до політичної діяльності, переходила різні фази соціалізму, бунтарства, ходження в народ, пропаганди революції тощо **безвідносно до українських національних завдань** (виділення наше. – *Я.Р.-В.*), а старше покоління, навіть колишні кирило-мефодіївці, відступало зі своїх позицій, «поки не дійшли до ідей безполітичної культури та абстрактного українофільства» [31: 256]. Франко добре бачив втраченість для української справи діяльності перших і маловартісність діяльності других.

«Ми певні, що в Росії і на Україні не виродилися сильні, енергійні, геройські натури, що зуміють і тут піти на пролом, як пішли Желябови, Кибальчичі і сотки інших українців на боротьбу за всеросійську революцію. Згадуючи про тих дійсних новочасних героїв, ми ніколи не можемо позбутися безконечного жалю. Кілько сили, кілько золотих характерів потрачено і з яким результатом? Усунули особу Александра II, щоб зробити місце Александрові III. Серце стискається з болю й досади. Адже ж якби ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими вони були пройняті, і якби повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали були свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам'ять у ряді наших найліпших борців і – справа вільної, автономної України стояла б нині і в Росії, і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення, і, може, зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!» [32: 229].

Розглядаючи інший бік діяльності активних членів українського суспільства в Росії, І.Франко зауважував:

«Я не розумію, як може бути нелегальна дорога чимось дивним, несподіваним або страшним для російського українця, котрий мусить же бачити, що все українство в Росії сам уряд поставив поза рамки легальності. Сам уряд пхає вас на дорогу нелегальної роботи, а ви будете вперто бити лобами об стіну на те тільки, щоб вам було вільно бути легальними? Не бійтеся, уряд добре бачить, де українство могло б бути йому неприємне, і всіми можливими запорами не допускає свідомих українців і української свідомості до народу – а ви будете слати петиції до царя і вести війну з цензорами за дозвіл надрукувати по-українськи книжечку народних оповідань, казок або віршів! Невже се змагання – робота і війна, гідна духовного цвіту великої нації?» [32: 228 – 229].

Третю фазу впливу на Галичину (70 – 80-і роки) І.Франко пов'язує з М.Драгомановим – «свідомим європейцем і не менше свідомим українцем». Правда, в українській складовій свідомості Драгоманова були деякі сумнівні вартості риси, які згодом стали причиною гострого засудження «драгоманівщини», особливо представниками правого крила української думки Дмитром Донцовим, Павлом Штепою, у наш час Валентином Морозом та ін. Критично розглядав їх, особливо по смерті свого ідейного і мовного вчителя, і Франко.

«Як письменник політичний і критик Драгоманов виступив з окликом: література великоруська для великорусів, українська для українців, а російська – спільна інтелігентним верствам обох націй. В основі цієї думки багато правди, та, толкуючи її як категоричний імператив, доходить до абсурдів. От тим-то Драгоманов з часом, під впливом нових фактів, звільна обмежував її, з одного боку, на боротьбу проти усякої національної ексклюзивності, проти ширення національної ненависті і шовінізму, а з другого, признавав, що інтелігентна література на українській мові залежить від натуральної еволюції укр[аїнської] нації і мусить постати тоді, коли в ній настане потреба (як от тепер у Галичині), та поки що основою літературної діяльності свідомих українців повинна бути література популярна, конечна для просвіти укр[аїнських] мас народних» [33: 257].

Аналогічну еволюцію, констатує Франко, проходили думки Драгоманова також щодо питання про політичну самостійність України: Драгоманов виступав проти українського сепаратизму, «не клав надто великої ваги на національність», «дорожив державною цілісністю Росії» тощо, коротко – належав, за визначенням того ж Франка, до людей *gente Ukraini, natione Russi*. Франко ж у вірші «Ляхам» (1882 р.) закликав:

*І кожний на своєму полі
Для себе і жиймо, й працюймо
Для власного щастя і долі!*

Найкращий спосіб дбати про вселюдські ідеали – свободу, справедливість, права людини, загальний добробут тощо – це домогтися їх здійснення в житті свого народу, своєї країни. «Я повторюю – що більше національними ми є, то більше будемо ми людьми і, навпаки, бути більше людьми – це бути більше національними» (Т.Г. Масарик). Але Драгоманов та його ідейні спадкоємці українського походження здебільшого були насамперед соціалістами (соціал-демократами, соціал-революціонерами, соціалістами-федералістами та ін.), а тоді вже українцями і негативно ставилися до пріоритету національних прагнень українського народу та боротьби за них, аби не вносити розкол у загальноросійський демократичний рух і в такий спосіб

не ослаблювати його. Франко в молоді літа ясно відчував, а в старші глибоко усвідомлював [34] нереалістичність і згубність для України такої позиції.

Цікавим і важливим не лише з погляду історії українського життя, а й «актуального історизму» для нашого часу є Франків розгляд між-етнічних взаємин в Україні, ставлення неукраїнців до українських національних змагань. Так, пишучи про діяльність одного з найбільших трудівників на ниві просвіти українського народу, Франко зазначав:

«І Кониський з запалом кинувся до сеї роботи. Він видав 1861 р. «Українські прописи» (взірці писання) і засів до праці над «Щотницею», себто книжкою рахунковою. До сеї праці закликав його головню славний історик Костомаров, який 1862 р. в «Основі» висловив погляд на доконечну потребу дати українському народові початкові науки на його рідній мові» [35: 125].

Але діяльність українських просвітителів зустрілася зі спротивом не лише імперської влади, а й деяких іншоетнічних груп, що проживали на українській землі.

«Здавалося, що українське слово, збуджене огнистою поезією Шевченка, великою працею Куліша та Костомарова і інших щирих людей, не замре, а буде розвиватися на користь народу. <...>. Найшлися люди, яким просвіта українського народу здавна стояла кісткою в горлі. Ще 1858 року, коли вийшов перший Кулішів буквар («Граматка»), страшно сполошилися польські пани в Київщині. Згадки про козаків у тій «Граматці» видались тим добродіям виразними покличками до бунту й різні□; їм привиджувалась уже нова Коліївщина, нова гайдамаччина, така, як була в Умані 1769 р., і вони на своїм з'їзді поставили просити російську владь, щоб якнайшвидше заборонила ту страшну книжку та повідбирала її у селян. Київський губернатор справді заборонив «Граматку», але то не задовольнило польських панів. Поки жив Шевченко, вони говорили й писали про нього, що він ходить по селах і бунтує селян до різні□; коли вмер і його поховано над Дніпром коло Канева, пішли слухи, що в його могилі українці зложили велику купу ножів та списів і ось-ось видобудуть їх та почнуть мордувати панів. І знов почали просити російську владь, щоб веліла розкопати Тарасову могилу. Та сим разом владь не подалася. Коли ж українська молодіж почала вчити по недільних школах і видавати українські книжечки, почався новий лемент. У жидівських, польських і московських газетах посипались доноси на українців, що вони таки лагодяться до бунту, хочуть відірвати Україну від Росії і кинутися при тій нагоді на жидів та поляків. Що таке сталося тим людям? – запитаєте, може. – Невже ж вони, маючи очі, таки не виділи, що українці не думають про

ніякі бунти ані різні□, але хочуть щиро і чесно працювати над освіченням свого народу? Ну, видіти – вони виділи, але їм затемнювало очі їх власне нечисте сумління» [35: 127]. Головне ж – і вказаним етносоціальним групам, і урядові, і навіть українським «помосковщеним попам» «вигідніше було панувати над темним і несвідущим народом, ніж дати йому просвіщатися», а тому «вже 1862 р. недільні школи по всій Росії заборонено, а багато українців, в тім числі й Кониського, арештовано за «українську пропаганду» і без суду, без права виведено в північну Московщину» [35: 128].

За таких умов важко було залишатися активним свідомим українцем, не шукати виходу у спільній боротьбі проти панівного режиму, навіть якщо людина й знала, що «російська демократія закінчується там, де починається українське питання». Але з'явилися нові люди й нові політичні сили. Витало передчуття великої грози, а з нею новою «весни народів», особливо тих, що вважалися неісторичними. У тому числі українського. Усе це прекрасно усвідомлював неперевершений аналітик Іван Франко. Розуміли це і ті, хто доносив на нього, як, наприклад, віденський професор Ватрослав Ягич, хорват, закордонний член Російської Імператорської Академії наук. У 1905 р. він писав до дійсного члена цієї Академії О.О.Шахматова:

«Особливо цікавить мене питання про «малоруську мову». Сьогодні у нас Іван Франко, з'ясувавши питання мови, **ставить питання створення незалежної України** (виділення наше. – *Я.Р.-В.*). Я, звичайно, стою за повну волю розвитку української мови, її вживання, та мене турбує вороже ставлення «модерних малоросів» до російської мови. Чи закінчиться воно, коли українська мова досягне своєї цілі? Як пояснити собі те сумне явище, що російська мова так слабо завойовує собі симпатію у фінського, польського й особливо в українського народу. Чому ці народи не вивчають російську мову, особливо не бажають її вивчати українці...» (Цит. за: [36: 156]).

1912 р. Ягич знову пише до Шахматова:

«Розмежування за національними ознаками українців і росіян породить дві культури, які з часом розмежуються раз і назавжди. Україна, яка буде продуктивно розвиватися на півдні в більш сприятливих кліматичних умовах, ставши окремою державою, забуде Росію. Нова Українська держава посіє ненависть до Росії за довговіковий диктат і через призму певного часу зовсім відмежується від Росії і повернеться до багатокультурної та демократичної Європи. Тоді зламати Україну, на чолі якої будуть такі досвідчені галичани, як І.Франко, буде неможливо, оскільки загальноєвропейський процес демократії дасть їй нові

антиросійські цінності, які ми сьогодні бачимо у науковому та літературному витворі М.Грушевського та І.Франка» (Цит. за: [36: 157]).

Стараннями Ягича до складу комісії, яка обговорювала статус українства в Росії, залучили його, а не І.Франка, ймовірно, через нього ж Франко не був обраний членом-кореспондентом РІАН, можливо також, що порадами Ягича щодо України й українців скористався не лише царський, а й радянський режим. Та й нині наміри України повернутися до «багатокультурної та демократичної Європи» викликають шалений спротив Росії й антиукраїнської п'ятої колони в нашій країні.

Чи є підстави для існування українського мовного націоналізму в незалежній Україні?

Побудована на засадах марксизму-ленінізму в поєднанні з російським люмпенсько-імперським менталітетом та шовіністичними традиціями російської держави, радянська система фундаментально понищила українську націю. Московсько-комуністична влада не могла пробачити українцям Центральної Ради, Директорії, УНР, автокефальної Церкви, Холодноярської республіки, селянських повстань, як і свого вимушеного імітування «українізації», хитрування з «підтримкою національних культур» тощо. Вона була небезпідставно переконана, що українець і націоналіст – одне й те ж. Тому намагалася підірвати саму основу нації – українське селянство, виселивши його на Північ, виморивши штучним голодом, люмпенізувавши соціалістичною індустріалізацією і такою ж урбанізацією, вона поголовно винищила творчу еліту нації, заселила Україну «дітьми різних народів», головно росіянами, виростила «нову людину» – безпринципного пристосуванця, циніка, лицеміра, симулянта. Радянські партдержчиновники, яких сотнями тисяч завозили в Україну, були ніскільки не кращими, ніж їхні попередники, про яких Франко писав:

«Московський урядник усюди однаковий, усюди любить панувати над темнотою і душити просвіту, всюди любить здирство, краде, руйнує і ніяк не може знести нічого такого, з чим не звикся в своїй Московщині. Горе багатим, просвіченим, самосвідомим людям, що дістаються в його руки!» [37: 141].

Тому в душах свідомих українців не згасала віра в національну ідею – у свою соборну, самостійну державу. Здобути її вдалося аж після четвертої спроби – перші три у ХХ столітті були кривавими і безуспішними.

«Але націоналізм як такий завершується із здобуттям держави», – стверджує американський професор Олександр Мотиль [38: 102]. Так, націоналізм має залишитися в минулому, але не скоріше, ніж зуміє здолати наслідки колоніальної залежності, інерційні процеси у постко-

лоніальному суспільстві та рецидиви неоколоніальної експансії. Чехи, поляки, фіни, литовці, латиші, естонці, здобувши незалежність після Першої світової війни, здійснили ґрунтовний перегляд своїх національних мов в напрямку очищення їх від слідів колоніального мовно-культурного тиску – німецького (чехи) і російського (інші перелічені народи). Українці через низку зовнішніх і внутрішніх причин не зуміли втримати своєї соборності та самостійності і були вимушені пережити сім десятиліть лінгвоциду, етноциду, а в СРСР – і геноциду. Євразійська імперія царського і комуністичного періодів свою національно-мовну політику будувала на засадах великодержавного російського шовінізму. Ця політика завжди була однаковою за метою і суттю – повне зросійщення інородців, але модифікувалася за назвами і методами: «вирівнювання народностей» (царська доба) – «злиття мов» (доба сталінщини) – «гармонійна двомовність із двома рідними мовами» (доба суловсько-брежнєвсько-андроповської неосталінщини). Будь-який вияв протидії цій політиці жорстоко переслідувався. Деякі послаблення спостерігалися лишень тоді, коли імперська потвора через зовнішні або внутрішні причини перебувала у стані кризи: поразка у Кримській війні (1856), поразка у війні з Японією (1904), нестабільність після більшовицького перевороту 1917 р., «перебудова» (кінець 1980-их – початок 1990-их). Так, тотальна криза СРСР, яку КПРС намагалася подолати «прискоренням», «гласністю» і «перебудовою», дала можливість наприкінці 1989 р. ухвалити «Закон про мови в Українській РСР», за яким українська мова була оголошена державною. 1991 р. СРСР розвалився, й Україна стала незалежною державою. Здавалося, що українська мова нарешті посяде свої законні позиції як мова титульної, державоутворювальної нації.

Як же реально виглядала мовна ситуація в перші роки незалежності? Наведемо фрагмент «потоків свідомості» визначного українського письменника Євгена Пашковського з його листа до славнозвісного письменника-нонконформіста Салмана Рушді:

«...передбачаючи Ваш подив на столичних вулицях, за стойкою в барі, в таксі, коли проглядатимете газету з повідомленням про Ваш приїзд, – засилля московського діалекту, за півтисячолітню історію прозваного російською мовою; враження постане таке, ніби знаходитеся на окупованій території, це приємно збадьорить, бо майже правда; не дивуйтеся: розсіяна по євразійському доквіллі суміш старослов'янського пафосу, словечок типу «перестройка», матюгів і завойовницьких вигуків, що, послуговуючись ними, москвити освоїли, перетворивши на авгієве тирло, земель більше, ніж СНІД і бубонна чума, – ця суміш, дарунок ординства, не обминула й нас; то ж всюди бійтеся

дарунків московита: він бо здертий з сироти, або крадений в убогого; поза сумнівом, далекий друже, існують прокляті мови і серед них згаданий московський діалект, що розчинив і пожер мови безневинних північних етносів, послугував надзлочинною калькою для наказів про розстріли та большевицьких бомаг, за якими, розгинаючи пальці, одбирали з рук останню квасолину в мільйонів опухлих від голоду, був великим і могутнім, став заюшено лютим, корчив судомою в легенях беззбройних ополченців, котрими перегачували болота сталінських перемог, навіки вмерз в колимський камінь вкупі з бирками на ногах голих трупів, прорізався на тюремних мурах і по громадських вбиральнях, за незбагненним законом, либонь, відштовхуючись від злого, дав високі художні зразки, пересичився смородом і стражданнями, і на сьогодні ним, за свідченням російських літераторів, за різними підрахунками досконало володіє близько п'яти осіб, звичайно, письменників; людство, не відаючи того, живе в очікуванні ще однієї латини, – вона охопить сферу надзорського бандитизму та всіляких збочень – хто не хотів би дожити до того?!» [39: 164].

Це писалося 1993 року, але й через 15 років ситуація мало що змінилася у кращий для української мови бік. Україна вийшла з Росії, але Росія не вийшла з України: залишились у величезних кількостях партдержгоспноменклатура, відставні генерали і вищі офіцери, які масово прибували на пенсію в теплу і хлібну Україну, манкуртизовані комсомольські активісти, щонайменше 5 мільйонів мігрантів, які не народилися в УРСР, попи Російської православної церкви, згодом формально перейменованої на Українську, і т.д. Росія залишила ледь не поголовно зросійщеними етноменшини, які (не враховуючи російську) становлять близько 5% населення України: греки російськомовні на 88,5%, євреї – на 83%, німці – на 64,7%, білоруси – на 62,5%, татари – на 58,7%, грузини – на 54,4% і т.д. [40: 17]. Залишились десятки тисяч російських і більшовицьких пам'ятників та меморіальних таблиць і мільйони таких же топонімів, залишились понад 80% російськомовних книжок у бібліотеках. Усе це «маркує підконтрольну територію», «окреслює символічний простір», «легітимізує, а точніше сакралізує панування на даних теренах» (М.Рябчук). «Росія залишила в мільйонах українців свою мову, яка, мов іржа, роз'їдає українську націю» (Ю.Гнаткевич). Роз'їдає вона й українську мову, породивши і стимулюючи існування лінгвемі-химери під назвою *суржик*. Але це ще не все і, може, не найгірше.

На основі українських реалій вчений і політичний діяч В'ячеслав Липинський писав: «Культ підлості, брехні, розкладу і зради – ось «принципи» життя у всякій колонії». Ці та подібні явища мають типо-

логічний характер: попри окремі часові й етнічні відмінності, вони в основному збіжні. Так, Нікколо Мак'явеллі (1469 – 1527) на ґрунті італійського досвіду констатував:

«Коли люди довго й покірливо терплять тиранію, то вони розбещуються, втрачаючи дорогоцінний дар богів – незалежність, сміливість, чесність. Натомість починає квітнути холоуйство, легкодухність, лицемірство. І якщо форма правління раптово змінюється, то народові не просто пристосуватися до свободи...».

Проживши віки в неволі, люди втрачають смак свободи, почуття національної, та й особистої, гідності, на перші місця у системі життєвих цінностей у них виходять, як сказав би І.Франко, цінності «жолудкові», задля яких люди відмовляються від самих себе, своїх предків, своїх традицій; чужа кривда їм дорожча за власну правду. А втрата самоповаги, самовідмова «відкриває ворота для всякої підлості» (Людовіг Штур).

Під час перепису населення 2001 р. 14,8% етнічних українців – громадян України назвали своєю рідною російську мову [38:17], і цей відсоток не виявляє помітної тенденції до зниження. Набуття українською статусу справжньої, а не декларованої державної мови натрапило на шалений опір прокомуністичних і проросійських сил. Як інституціональний засіб цієї протидії має слугувати державність (офіційність) російської мови в Україні. Тоді вона знову стане **обов'язковою** для вивчення у всіх навчальних закладах України, а українська – **необов'язковою** для офіційного використання. Цю ідею активно підтримують усі відміни комуністів, соціалістів, соціал-демократів, регіонали та інші більшою чи меншою мірою проросійські і псевдоліберальні політичні партії, а також різні антиукраїнські громадські організації. Дислокуються вони в основному на півдні і сході України, де українськомовні люди почуваються у стані внутрішньої окупації. Українське мовне законодавство ігнорується, що наочно видно в діяльності державних структур, вишів, телекомпаній, радіостанцій, газет, журналів і т.д. Українська мова й далі перебуває під потужним російським мовно-культурним пресингом. Україна фактично не має власного мовно-інформаційного простору: він придушений простором російським. Українська держава постійно відчуває політичний тиск Російської Федерації, найвищі особи якої офіційно звинувачують Україну в ущемленні прав російськомовних громадян, витісненні російської мови, насильницькій українізації і т. ін. – у всьому тому, що чинили з українцями в СРСР і що прагне далі робити в Україні його спадкоємиця та що вона робить у себе вдома. Порівняльний моніторинг стану забезпе-

чення освітніх прав росіян в Україні й українців у Росії, проведений Міністерством освіти і науки України, засвідчив:

В Україні дитсадки з російською мовою виховання відвідують понад 167 тисяч дітей, у Росії немає жодного аналогічного дитсадка. В Україні 1199 шкіл, де навчання ведеться російською мовою, в Росії – жодної аналогічної школи. У 1755 українських школах вивчають як державну, так і російську мови, у Росії – нуль. В Україні російську вивчають майже 1,3 мільйона дітей, в Росії українську – аж 205 школярів. В Україні факультативно вивчають російську 165,5 тисячі дітей, в Росії українську – 100 школярів. В українських ПТУ та ВНЗ 1 – 4 рівнів акредитації російською навчаються понад 506 тисяч студентів, у Росії українською — жоден. В Україні було видано понад 1,5 мільйона навчальних посібників російською, на це пішло більше 18,6 мільйона гривень із держбюджету, в Росії українською не видано жодного підручника. А загалом на утримання шкіл з російською мовою навчання з бюджетів різних рівнів було витрачено цьогогоріч уже майже 3,2 мільярда гривень [41].

Так виглядає статистика, а реальність щодо українства в Російській Федерації має ще страшніший вигляд. Декілька фактів. У січні 2005 р. на Кубані заборонена українськомовна програма на місцевому радіо, яку готувало Товариство української культури, а два роки перед тим були заборонені українськомовні телепересилання [42]. За словами співголови Об'єднання українців у Російській Федерації Валерія Семененка, у Москві українські книги, дитячі національні костюми, супутникова антена, яка приймає телеканали з України, – все опечатане. Навесні 2008 р. заборонено діяльність Українського освітнього центру, який від 1995 р. діяв при школі № 124 і був відбудований коштом українських підприємців. У Центрі навчалося близько сотні дітей. Українські вчителі не лише втратили роботу – ними зацікавилася ФСБ. Директора школи, при якій діяв Український центр, звільнили з роботи. У відповідь на брехливу заяву депутата Верховної Ради України Колесніченка, що в Москві не змогли набрати заяв навіть на один український клас, В.Семененко сказав: «За тієї масованої інформаційної війни проти України тут багато батьків просто не наважуються нести заяви, що вони хочуть в українську школу віддати дітей, але кілька класів ми могли б відкрити. До ста заяв хоч завтра можу покласти на стіл» [43]. Зрештою, що говорити про Москву, коли в Донецьку кілька років тому закрили українську школу і міська рада ухвалила рішення про заборону відкривати нові освітні заклади з українською мовою виховання і навчання, а в Сімферополі з початком кожного на-

вчального року проросійські сили пікетують єдину українську гімназію, залякуючи гімназистів та їхніх батьків.

Отож на питання, поставлене в назві останнього розділу нашої статті: «Чи є підстави для існування українського мовного націоналізму в незалежній Україні?», – можлива тільки одна відповідь – ствердна. Українська мова, українська культура, українська держава, а тому й українська нація, перебувають у загроженому стані. Джерело загрози – російський великодержавний шовінізм, який діє в Україні і з-за її меж. Він не може не породжувати протидії людей з українською національною свідомістю, переконаних у своїй правоті, наступально-діяльних, але водночас демократично налаштованих – «демократизм і українізм – то синоніми» (М.Грушевський). Український націоналізм завжди захищав своє, а не намагався загарбати чуже. «Ми завжди були і єсьмо ворогами всяких змагань за вивищення одного народу з поневоленням другого», – писав Іван Франко. Головним критерієм для українського націоналізму є не кров, походження, зрештою, національна приналежність, а ставлення до української національної ідеї, до змагань українського народу за гідне місце серед вільних, демократичних, можливих народів світу. Тому, попри те, що нині понад 60% громадян Російської Федерації переконані, що Україна як самостійна держава не повинна існувати, і що її в Росії вважають ворогом під номером три, не можна не бачити, що серед росіян були і є люди зі щирим бажанням свободи і добра українцям, людей, яких можна віднести до симпатиків українського націоналізму, принаймні, мовно-культурного. 1901 р. Олександра Єфименко (Ставровська) у статті «Памяті Тараса Григоровича Шевченка» писала:

«Втрачаючи рідну мову, народ втрачає разом з нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, в творах усної словесності, якими багатий кожний обдарований народ. Познайомтесь, хоча б, наприклад, з українськими “народними думами”; кожна із них є поетичний і водночас історичний твір високої художньої і наукової вартості. І все це народ втрачає разом з мовою. Народна душа бідніє, вироджується, народ падає в своїх духовних силах, переходить на нижчий ступінь розвитку; слова чужої мови, хоч і спорідненої, є для нього мертві звуки, які не викликають думок, відчуттів, всієї тієї плідної творчої праці, що її викликають звуки мови рідної».

А ось що через сто років пише наш сучасник, відомий учений, організатор вищої освіти, громадсько-політичний діяч Георгій Щокін:

«Нині захист і подальше життя прадавньої української мови – в наших з вами руках. Особливо це стосується вас, української молоді – надії всіх попередніх і нинішніх поколінь українців. Бережіть, кохайте, плекайте рідну співочу мову, радісно плескайтеся в ній, вдячно живіть з нею, мужньо бороніть її! Пишайтеся своєю мовою, спілкуйтеся нею, демонструйте її красу одне одному та всьому людству, адже думати і розмовляти українською не лише модно, а й дуже престижно.

Українська мова вирізняє сьогодні людей духовних, висококультурних, національно свідомих і беззастережно шляхетних, які не забруднюють рідні слова чужинським матом, а свої вчинки – підлою поведінкою. Нині той, хто говорить українською, є взірцем мужності, ввічливості, шанобливості і великої внутрішньої краси.

Молоді українці, вмовляйте своїх батьків говорити українською. Батьки, прищеплюйте своїм дітям змалечку любов до рідної мови. Вчителі й учні, вимагайте одне від одного спілкування українською.

Хлопці та дівчата, звертайтеся одне до одного і любіть одне одного тільки українською. Читайте українською, слухайте українською, думайте українською і дивіться теж українською. Мова – наш порятунк, мова – наша сила, мова – запорука всього українського буття. Якщо ти українець – ставай на захист своєї мови. Якщо ти друг українців – допомагай у цій святій справі. Хто проти української мови – той проти українського народу, українців і їхнього справедливого права жити українським життям на українській землі. Ставлення до української державної мови – це головний критерій ставлення до українства. Той, хто проповідує двомовність, хто випускає в Україні російськомовні газети, хто веде російськомовні радіо– та телепередачі, той є свідомим або несвідомим ворогом української державності, української культури, українського життя загалом. Це кажу вам я – українець російського походження.

Вставайте, мої співвітчизники, борітеся за святую справу – захист своєї рідної душі, яка волає до вас саме українською!» [44: 9 – 10].

Цікаво, що думають войовничі малороси а Іа Микола Левченко, Вадим Колесніченко та под., коли вони читають абочують такі слова? Чи виникає у них – а якщо ні, то чому – те, що у модерній психології називається «когнітивним дисонансом»?

«Чом у нас відступників так багато?» – запитував свого часу великий Іван Франко. Те саме він міг би спитати і нині. Бо ще не ліквідовані наслідки першопричини цього явища. Тепер, як висловився один публіцист, українці вже не живуть у клітці, але багато з них ще носять клітку з собою. Як їм позбутися «тавра бездержавності» (Б.Цимбалістий), як стати українцями, коли вже існує держава Украї-

на? [45]. Можна, як Драгоманов, бути переконаним, що «біг подій» механічно провадить людство неодмінним шляхом поступу, й українці разом із ним колись заживуть вільно й щасливо, а можна, як Іван Франко, розуміти, що «ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духової, се не що інше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого», і те, що вчора було «поза межами можливого», сьогодні виявляється цілком можливим і навіть відносно легким [46: 409 – 410]. Тому був певний, що

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.
«Розвивайся ти, високий дубе...»*

Але можливе стане реальним не само собою, а в результаті невсипущої праці і ненастанної самовідданої боротьби, до чого завжди закликав Франко і в чому в нього завжди були послідовники, навіть у найлютіші часи московсько-більшовицької тиранії. У незалежненні України 1991 р. розкрило небачені до того можливості для праці на ниві української мови, а водночас і нові можливості для боротьби проти неї. Тому, крім національно свідомих письменників і вчених, у цій боротьбі беруть участь і звичайні люди. Деякі з них: Сергій Мельничук із Луганська, Володимир Богайчук із Києва, Анатолій Ільченко з Миколаєва, – маючи «дух, що тіло рве до бою», домагаються дотримання офіційними особами мовного законодавства через суд. Київські школярі протестують проти того, що їхні вчителі уроки проводять українською, а в позаурочний час розмовляють з учнями по-російськи.

***

Уже понад століття літературознавці, політологи, філософи й інші вчені люди, зосібна ідеологи, намагаються вмістити Івана Франка в якусь чарунку матриці із загальновідомими -ізмами (соціалізм, позитивізм, атеїзм і т.д.). Але ще нікому, навіть усесильній радянській владі, озброєній «найпередовішим у світі вченням» – марксизмом-ленінізмом та найпотужнішим за всю історію людства репресивним апаратом ЧК – ГПУ – НКВД – КГБ, не вдалося втиснути його так, аби з чарунки щось не стирчало в бік інших чарунок. Не надто рятує ситуацію й діахронічний підхід: мовляв, у молодому віці Франко був таким-то -істом, у середньому – вже іншим, а в старшому – цілком іншим. Так уже хочеться представникам різних -ізмів записати в свою компанію Франка. Особливо настирливо це донедавна робили фальшиві і згодом збанкрутілі новітні «соціал-демократи (об'єднані)» України.

Франко ж був «цілий чоловік». Як людина, наділена потужним розумом і глибокими почуттями, він не міг не усвідомлювати становища свого народу в порівнянні з іншими, успішнішими і щасливішими націями, не міг не бажати йому добра та не віддавати всіх своїх сил в ім'я цього добра. Національна людина – це незрівнянно більше, ніж просто людина, а Франко був національною – українською – людиною впродовж цілого свого життя. Просто кажучи, він був насамперед українець. Все інше, що супроводжувало його українськість, – це зумовлені часом та обставинами пошуки оптимальних шляхів, засобів та методів праці й боротьби для загального – українського – добра, для звільнення рідного народу від національного і соціального гноблення, які щодо українців збігалися, поєднуючись у національно-соціальному гніті. Називати активну націєзахисну, націєтворчу позицію і діяльність Франка націоналізмом, національним патріотизмом, націонал-демократизмом, боротьбою за національну ідею чи ще якимось – це питання більше форми, ніж змісту, більш вербальне, ніж сутнісне. Що в такій позиції проблема рідної мови для української, як і для інших етнічних націй, має першорядне екзистенційне значення, але аж ніяк не вичерпує змісту і мети національних змагань, – це теж евідентна істина, яка була глибоко і до найдрібніших деталей знайома і зрозуміла Франкові. Він у питаннях ролі і значущості мови, як і в інших національно-екзистенційних питаннях, стояв на голову вище не лише за своїх, а й за багатьох наших сучасників. Будучи геніальним мислителем і людиною з колосальною ерудицією, він показав повну неспроможність теорії марксизму і передбачив страхіття втілення його ідей у життя. Тому для українців Франко, поруч із Шевченком, є тим маяком, який освітлює нашу дорогу в майбутнє, не даючи збитися на манівці, що провадять до національного небуття.

Примітки і покликання

1. По Другій світовій війні слово *націоналізм* отримало негативну конотацію (див.: *Anusiewicz Janusz. Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – S.71*). Це вплинуло на вживання цього слова, напр.: «Платформа сучасного українського руху опору може, таким чином бути правильно визначена як демократичний патріотизм (я міг би сказати «націоналізм»), якби цей термін не став двозначний через свій фашистський підтекст» (виділено нами. – *Я.Р.-В.*). Найбільш характерною його рисою є поєднання боротьби проти національного гніту з боротьбою за демократичні і людські права» (*Лисяк-Рудницький Іван. Політична думка українських радянських дисидентів // Зустрічі. – (Warszawa) 1991. – Ч.2. – С.191*). Однак не слід плутати, як це часто несвідомо, а частіше свідомо робиться, націоналізм із нацизмом, ксенофобська суть і вияви якого мають чимало аналогів в історії людства й описуються, зокрема, в Біблії (Старий завіт).

Нацизм можна трактувати, та й то у кращому разі, хіба що як аберацию націоналізму. Гітлер до свого народу ставився не як націоналіст – з любов'ю, а інструментально: «Я користуюсь ідеєю нації, керуючись мотивом поточного моменту. Але я знаю тимчасову вартість цієї ідеї. Настане день, коли навіть у нас у Німеччині мало що залишиться від того, що ми називаємо націоналізмом. Над усім світом підніметься співдружність господарів і панів» (Цит. за: *Бержьє Ж. і Повель Л. Утро магов / Перев. с франц. – Москва, 1991. – С. 40*). Незважаючи на зазначене, через негативну конотацію слів *націоналізм, націоналіст* у західному світі незрідка табується і слово, що послужило для них твірним, – *нація*. Так, у пересиланні «XX століття і феміністський рух» (Голос Америки. Рос. служба. – 21.01.2004) говорилося про боротьбу рас, кланів і країн за рівні права, але навіть не була згадана боротьба націй, хоч якраз вона становила основний зміст конфліктів у цьому столітті.

2. Стосовно українців слово *нація* вперше вжито 1596 р. у передмові до книги «Унія». Від 1599 р. термін *Natio Ruthenica* – «руська нація» вживався у львівських міських книгах (*Півторак Григорій. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колоски». – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С.82*).

3. «Держава є однією з найвизначніших ідей і найвищих досягнень розвинутої урбаністичної цивілізації» (*Прицак Омелян. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). – Т. I. – К.: АТ «Обереги», 1997. – С. 31*).

4. *Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997.*

5. *Богораз В.Г. Чукчи. Авториз. перев. с англ. – Ленинград: Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, 1934. – Ч.І. – С.71*). І.Франко був знайомий із працями цього письменника і дослідника народів євразійської Півночі. Розглядаючи поезію Лесі Українки, Франко згадує автора на ім'я Тан – це псевдонім Богораз (*Франко Іван. Огляд української літератури 1906 р. // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Каменяр, 2001. – С.174*).

6. Подібно міркував і Адольф Гітлер: «Щоб серйозно почати і завершити боротьбу за єдність цієї держави (Австрії. – *Я. Р.-В.*), залишалося лише вести наполегливу і нещадну політику централізації. Для цього треба було передовсім принципово ввести єдину державну мову. Цим було б підкреслено хоч би принцип формальної єдності до єдиної держави, а адміністративним органам було б дано в руки технічний засіб, без якого єдина держава взагалі існувати не може. Лише таким шляхом могла бути створена можливість через школу виховати впродовж тривалого часу традиції державної єдності. Звичайно, цього не можна було досягнути впродовж 10 або 20 років. Тут потрібні сторіччя. У питаннях колонізації взагалі вирішують не швидкість і натиск, а наполегливість і довгий період. <...>».

Парламентська представницька система була створена, і цьому не передувало створення державно-обов'язкової мови. Тим самим було приречено на загибель панівне становище німців в Австрійській монархії. З цього моменту загинула і сама держава. Все, що пішло за цим, було лише історичним розпа-

дом цієї держави” (*Гітлер Адольф*. Моя боротьба. Ч.1. – Б. м. і р. вид. – С. 64 – 65, 66). Як бачимо, коли йдеться про поневолені народи, про їхню боротьбу за національну свободу і право на повноту життя, то погляди не лише нацистів і комуністів, а й лібералів виявляють дивну збіжність.

7. *Тойнбі Арнольд*. Дослідження історії. Т.2. – К.: Основи, 1995.

8. *Радевич-Винницький Ярослав*. Чи стане минуле історією? // Кривава книга / Упорядник, автор передм. Я.Радевич-Винницький. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич: «Відродження», 1994.

9. *Шпорлюк Роман*. Імперія та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2000.

10. Знайомлячись із польськими працями, присвяченими міжнародним взаєминам, читач часом починає думати, що в них поняття, позначувані словами *націоналізм* і *шовінізм*, свідомо поміняні місцями. Українці, які боролися за свої національні, зокрема мовні, права, у цих працях кваліфікуються як шовіністи, а, наприклад, «радянсько-російський комплекс», який був засобом репресій супроти неросійських народів СРСР, іменується націоналізмом (Див., напр.: *Гжибовський Стефан*. О советско-русском языковом национализме // *Национализм в Центральной и Восточной Европе. Материалы Международной конференции 16 – 18 сентября 1992 г.* – Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1992. С.45 – 48).

11. *Радевич-Винницький Ярослав*. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1987.

12. *Франко Іван*. *Ukraina irredenta* // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Збір. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Камінь, 2001.

13. *Чаадаєв П.А.* Полное собрание сочинений и избранные письма. Т. I. – Москва: Издательство «Наука», 1991.

14. «Я нещасний, що належу до пригнобленої нації», – казав Григорій Косинка.

15. *Weinreich Uriel*. Languages in contact. – N.Y., 1953.

16. *Франко Іван*. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.45. Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986.

17. *Шпорлюк Роман*. Досліджуючи драму історії, або Національні шляхи до сучасності // Зустрічі. – (Warszawa) 1991. – Ч.ІІ.

18. *Франко Іван*. *Ukraina irredenta*...

19. *Мороз Валентин*. Україна в ХХ столітті // Україна. – 1991. – № 23.

20. *Драгоманов М.П.* Педагогическое значение малорусского языка // *Мовознавство*. – 1995. – № 2-3.

21. *Миллер А.И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000.

22. *Томсон Ева*. Уточнимо термінологію (До проблеми постколоніального дискурсу) // Урок української. – 2007. – № 7.

23. *Франко Іван*. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка // Франко Іван. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Збір. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Камінь, 2001.

24. Як реально, «без каптура», виглядає інтернаціоналізм-космополітизм, демонструє позиція канадського парламентаря від Ліберальної партії Майкла

Ігнат'єва, за фахом чи то журналіста, чи то навіть ученого, онука київського губернатора початку минулого століття. Він, зокрема, заявляє: «Мені важко ставитися до України серйозно не лише через моє, як космополіта, підозріле ставлення до будь-яких націоналістів. Глибоко всередині залишаюся тим, кого українці називають великорос (насправді українці принаймні від XVIII ст. вживають назву *москаль*, а не ідеологічну самоназву росіян *великорос*. Навіть В.Маяковський писав: *Говорю тебе, товарищ москаль! На Україну зуби не скаль! – Я.Р.-В.*), і це надає мені давнє російське відчуття презирства до цих «малоросів. <...>. Українська незалежність малює в моїй уяві прикрашені селянські сорочки, стогін музичних інструментів, штучних козаків та запеклих антисемітів» (Нащадок київського губернатора може стати прем'єром Канади // Українська газета. – 2006. – № 44. – 7 грудня). Як бачимо, під покривкою космополітизму в Ігнат'єва прихований зашкарублий російський шовінізм, примітивне україножерство.

25. *Іванишин Петро*. Печать духу: національно-екзистенціальна Франкіана. – Дрогобич: Видавничка фірма «Відродження», 2006.

26. Великий тлумачний словник сучасної української мови // АБВУУ® Lingvo 12®. Українська. – К.: ВТФ «Перун», 2007.

27. *Франко Іван*. Огляд української літератури 1906 р. // Франко Іван. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Каменяр, 2001.

28. *Франко Зіновія*. Передмова // Франко Іван. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Каменяр, 2001.

29. *Франко І.* *Ukraina irredenta...*

30. Ілюстрацією галицької «примітивної запізненості» можуть слугувати міркування О.Партицького («Правда», 1867 р.): «Історія лихоліття давньої дрібнокнязівщини, історія бурливої козаччини суть достаточним, неспертим доказом, що Мала Русь окремої держави становити не може. Русь не уміла правитися власними силами; при тім же й політичне роздроблення на частини нищило б безпотрібно велику силу слов'янського організму. Русь, отже, власної держави, хоч би й таку отворити хотіли, цілком не бажає. О політичних виворотах на Малій Русі розсудно мислячий чоловік і думати не може» (Цит. за: *Копач Іван*. Омелян Партицький (Некролог) // Записки НТШ. – Т.V. – Кн.I. – Львів, 1899. – С.10). Куліш же писав, що українці здатні до будівництва культури, але не держави. Редагуючи Т.Шевченка, він замінив у його тексті «наш завзятий Головатий не вмре не загине», на широко відомі слова «наша пісня, наша дума не вмре не загине». Цю заміну «культурника» Куліша негативно оцінив Євген Маланюк, адже «Головатий – останній кошовий останньої Січі, останній слід українського меча»).

31. *Франко Іван*. *Ukraina irredenta...*

32. *Франко Іван*. Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 р. // Франко Іван. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Каменяр, 2001.

33. *Франко І.* *Ukraina irredenta...*

34. Грунтуючись на тезі Євгена Маланюка: «При всім незаперечнім темпераменті Франка, при всім глибоко, щоправда, захованім жарі його серця, почуття Франка... завжди проходять крізь суворий фільтр його інтелекту... Світ його почувань, внутрішні «стихії» його ества, бурі й негоди його серця є завжди контрольовані потужною, але й формотворчою силою розуму. І це не випадок, що від молодих літ Франко-поет неустанно оспівує саме «розум – владний», – відомий франкознавець Олег Баган стверджує: «Цю характеристику можна перенести й на теоретичну працю І.Франка: його невгасимий інтелектуалізм ламає один за одним старі стереотипи, прокладає нові шляхи, зіставляє різні концепції буття, застосовує різноманітні методології пізнання, невпинно нуртує в ширину і глибину, переоцінює і переосмислює, шукає істину і стремить до ідеальності, а все лише для одного – для збагачення Духу, для самоствердження себе як Особистості і довоколишньої громади як Нації. Тому прихід до Шевченкової істини націоналізму був таким складним і тривалим – він мусив мати **інтелектуальний досвід**» (*Баган Олег. Жрець інтелектуалізму // Франко Іван. Вибрані твори: У 3-х т. Т. 3: Літературознавство, публіцистика / Ред. колегія: Скотний В. та ін.; упор. Баган О. –Дрогобич: Коло, 2004. – С.15 – 16.*

35. *Франко Іван. Про життя і діяльність Олександра Кониського // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Л.: Каменяр, 2001.*

36. *Ідзьо Віктор. Іван Франко і Російська Академія наук // Дзвін. – 2001. – № 8.*

37. *Франко Іван. Про життя і діяльність Олександра Кониського ...*

38. *Мотиль Олександр. Держава і нація // Quo vadis, Україно? Матеріали третьої (зимової) сесії Міжнародної школи україністики (Київ, січень, 1992 р.) / Упоряд. та авт. вступ. ст. І.І.Осташ. – Одеса: Маяк, 1992.*

39. *Пашковський Євген. Наслідуючи древніх: Лист до Салмана Русдї // Сучасність. – 1993. – № 10.*

40. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнсько-го перепису населення 2001 року // <http://www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html>.

41. *Кушнір Ліна. Не пряником, так Кнучом // Україна молода. – 2009. – № 124. – 11 липня.*

42. Радіо “Ера” – FM. – 2005. – 20 січня.

43. *Снігур Олег. Росія – мачуха // Україна молода. – 2009. – № 203. – 31 жовтня.*

44. *Щокін Георгій. Націоналізм як державна ідеологія: Відверта розмова. – К.: МАУП, 2005.*

45. Славетний дипломат і політик Камілло Кавур, перший прем’єр-міністр незалежної Італії, у визволенні якої йому належала провідна роль, виступаючи на першому засіданні парламенту в Римі, сказав: «Італія створена. Тепер треба створити італійців».

46. *Франко Іван. Поза межами можливого...*

ІВАН ФРАНКО І ТЕОРІЯ ПОЛІСИСТЕМ (Перекладацька діяльність Івана Франка у контексті сучасного гуманітарного знання)

Іван ТЕПЛИЙ
(Львів)

Характеризуючи діяльність І.Франка з позицій сучасності, О. Палхольовська вирізняє три головні „вузли”, розв’язання яких, власне, і зробило його великим „стратегом” національної культури: а) секуляризація галицької культури; б) послідовна і цілеспрямована європеїзація української культури в цілому, прилучення її до тем і моделей загальноєвропейського і світового літературного процесу загалом. І хоча цей феномен, на думку дослідниці, характеризує діяльність багатьох, як вона пише, протагоністів української культури в різні періоди її розвитку, І.Франко був тут чи не найпослідовніший. Адже його програма європеїзації сягала розмірів не лише ідейного наснаження української літератури європейськими імпульсами, а й буквально т р а н с - п л а н т а ц і ї (виділ. авт.) окремих жанрів чи, скажімо, поетичних форм на терени національної традиції. Але це жодною мірою не суперечило його переконаності у цілковито своєрідному характері власне української літератури. Йшлося – і це важливо підкреслити – про і н ф о р м а т и в н е н а с и ч е н н я (виділ. авт.) знанням про зовнішню реальність культури, відірваній через політичні обставини від світу, а зовсім не про орієнтацію цієї культури на чужі моделі. Адже тактика цієї європеїзації була фактично підпорядкована важливій культурологічній – і вочевидь новітній на той час – **концепції світової літератури І.Франка** (вирізнення моє – І.Т.) як фрагменту історії цивілізації і відтак історії національної літератури як фрагменту цивілізації світової. Третім «вузлом» авторка вважає цілком новаторську концептуалізацію політичної та культурної перспективи України як цілісного культурно-історичного феномена [6: 21-22]. З іншого боку, Франків підхід, на думку дослідниці, не є системним поглядом на досліджувані культури і також не є вибором окремих творів, співзвучних естетично чи емоційно письменникові. Однак вибір знову ж таки диктується не індивідуальним сприйняттям, а певними культурними парадигмами. І.Франко відбирає з цих культур саме те, що своїми потаємними механізмами відповідає на важливі запити власної культури. І в такий спосіб долучає власну культуру до циркуляції проблематики загальнолюдської ваги, вводить її у **г л о б а л ь н и й д і а л о г з культурами різних епох і народів** (виділ. авт.). Так І.Франко розширив літера-

турний досвід власної культури, її межі пізнання світу, універсалізував культурну рецепцію українського суспільства. Нині, – пише авторка, – з нашої історичної перспективи, бачимо лазерно націльну точність теоретичного мислення І.Франка. Адже після становища „резервації”, на яку прирік Україну царський режим, невдовзі почалися реформи радянського „гетто”. Та І.Франко, разом з Лесею Українкою, зробивши цю потужну „ін’єкцію європеїзму” в організм української культури, безпосередньо підготували мистецьку революцію „Розстріляного Відродження” під знаком Європи і в цілому поворот українського суспільства до реінтеграції в європейський культурний материк. Франко, як і інші українські письменники, що мали схожої сили інтуїцію на необхідність розмикання національних меж української літератури, чудово розуміли одне: знання Іншого лікує від почуття національної самотності, відрубності, винятковості, а тим самим відкриває шлях до свободи. Людської, як і творчої, суб’єктивної. А також і об’єктивної – свободи самої культури. Тієї свободи, якої великим умам нашої нації саме ця нація не дозволяла досягти повною мірою [6: 30-31]. За посередництвом Франка–перекладача, як стверджує В.Ф.Погребенник, українська література засвоїла екзотичний для себе вавилонський матеріал космогонічної поеми „Енума еліш”. Це давньовавилонське оповідання про сотворення світу наводиться як альтернативне біблійному [9: 24]. 1911 р. Франко долучив до нього окремим виданням „Вавилонські гімни й молитви” – світ архаїчних і поетичних гімнів, молитов і заклинань. Цим українська красна словесність збагатилася власну скарбницю літературних форм і тем. Адекватне відтворення змісту, стилю й висловів стародавнього оригіналу вкупі з глибоким його розумінням говорять про користь цього перекладу. Інтерпретатор не тільки ознайомив українців із життям давнього і значною мірою загадкового для них народу, а й зумів передати його історичний та місцевий колорит. При цьому „Енума еліш” злегка „націоналізована” (вжито, наприклад, народний іменник „палати” на означення божих храмів-святинь, вигук «Ой лишенько!» тощо). Гнучким є і дібраний розмір білого п’ятистопного ямба, в окремих місцях нерегулярного. Вельми вдало та об’ємно автор окреслює творчу спадщину Каменяра як «множинні художні світи Франка» [9: 10]. Їх становила вавилонська й індійська давнина, грецька і римська античність, культура народів Європи чи й мешканців далекого материка (переклади з австралійської літератури) [9: 10].

«Діяльність Франка як перекладача і популяризатора зарубіжних літератур була такою великою і різноманітною, що її важко охопити одному досліднику. Монографія, присвячена цій проблемі, має показа-

ти різноманітність перекладацької діяльності письменника, розкрити естетичні принципи Франка як перекладача» [1: 20].

О.Забужко [2: 139] у рамках «генераційної» періодизації історії нової української культури третім пунктом вирізняє франківський (львівський) період (кінець 1880-х рр. – 1910), тим самим оприсутнюючи, за словами І.Лисого, активну діяльність І.Франка в духовному просторі сучасного українства, огром його ідейно-інтелектуальних звершень [4: 414]. «Генераційна» періодизація історії нової української культури передбачає в її розвитку – вважає О.Забужко, – такі етапи, відповідно до міри самоусвідомлення культурою себе як об'єктивації національного буття свого суб'єкта – українського народу: 1) період мовної партикуляризації («Енеїда» І.Котляревського та діяльність «братчиків»); 2) «українофільський» культурно-просвітницький період (Романтичний націоналізм і зародження «української ідеї в добу Кирило-Мефодіївського братства до київської «Старої громади» (М.Драгоманов, Ф.Вовк, С. Подолинський)): виокремлення України як суб'єкта історичного процесу з відповідно суверенними культурними запитами; 3) франківський (львівський) період або період «Молодої України» (з кінця 1880-х рр. до 1990-х), коли остаточно завершився процес структурного «укомплектування» (О.Забужко) української культури, котра вже засвідчила й належну міру рецептивності, отже – і здатність до прямого міжкультурного діалогу, так, що «Розстріляне Відродження» – покоління революційної доби, що його можна назвати скінченим після 1930 р. – це покоління здатне було вже на «автентично українському культурному ґрунті» (О.Забужко) ставити питання про «європеїзацію» психологічної домінанти українства (Микола Хвильовий, В.Юринець) про перехід до національного «само-владдя, само-діяльності, само-певности» (О.Забужко). Далі, з приходом тоталітарного режиму, аж до відновлення незалежності України, традиція переривається [2: 139-140]. Ось на такому історико-філософському / історіософському тлі велично постає суспільно-політична, насправді ж – культурологічна діяльність Івана Франка, де провідну роль відігравали рецепція та переклад.

В.Мазепа, визнаючи у І.Франкові духовного лідера української спільноти, мислителя європейського штибу і європейського масштабу, вважає, на цій підставі, що плідний розгляд його філософсько-світоглядних ідей можливий у широкому європейському контексті доби [5: 224]. «Прагнучи осягнути вагомість інтелектуального досвіду Франка, масштаб зрушень, здійснених ним у духовному світі українства, В.Мазепа особливо не наголошував на розрізненні в ньому історіософського, соціальнофілософського чи культурфілософського дискурсів,

хоча й розумів, кажучи словами М.Зерова, «багатоіпостасність генія» Франка). Він побачив у Франкові непересічного універсального мислителя з виразною науковою (а не позитивістською!) налаштованістю; не випадково у книжці найчастіше називають Франка ученим. До того ж, автор добре розуміє, що так само як неможливо вкласти Франка-письменника в прокрустове ложе якогось певного стилю – натуралізму, нового реалізму, символізму чи неоромантизму, не піддається Франко-мислитель однозначному маркуванню згідно з постулатами тієї або іншої філософської школи чи жорстко окресленої інтелектуальної традиції» [4: 415]. І.Франко-дослідник умів вилушувати раціональне зерно з того чи іншого учення і включати його до власного дослідницького інструментарію, з огляду на що В.Мазепа зазначає, що той ніколи не вигадував довільних теоретичних конструктів, а завжди намагався зануритись у надійне море емпірії» [5: 8]. Філософська спадщина мислителя розглядається з погляду провідної для І.Франка «ідеї культуроцентризму» [5: 9], яку дослідник вважає найактуальнішим посеред інтелектуальних його набутків. Насамперед це відведення культури визначальної ролі в універсумі людини [5: 88]. Водночас, за словами І.Лисого, це й настанова на розгляд будь-яких людських явищ (феноменів), зокрема духовних витворів людини в контексті культури, культурного процесу [4: 415]. Для І.Франка культура – в усьому розмаїтті її сторін та вимірів була окресленою системою способу життя людей, а також вічною підготовчою школою до *свобідного* життя як особистості, так і всієї спільноти [5: 10]. Філософське кредо історичних досліджень ученого В.Мазепа додає у триєдиній формулі «людина – культура – історія» [5: 17]. Так утверджується думка про «емансипацію» людської одиниці в історії та наголошується на ролі творчої індивідуальності в культурному процесі. І.Франко трактував культуру як концептуальну призму погляду на людину в її історії. Культуроцентризм І.Франка – і в перенесенні ним центру ваги соціально-філософського дискурсу на сферу культури. Цей, на думку В.Мазепа, методологічно значущий крок сприяв переходові І.Франка на ліберально-демократичні, культурницько-гуманістичні позиції, упровадження до соціальної філософії І.Франка національного моменту, визнання пріоритету національного над соціальним [5: 65; 87; 99; 104; 4: 416]. Національна культура становить «силу духу» народу, а її самостійність (самодостатність) засвідчена спроможністю самостійно ставити та розв'язувати найскладніші загальнолюдські проблеми [5: 226]. З іншого боку, тільки самоокреслена національна культура, переконаний І.Франко, здатна стати повноцінним суб'єктом міжкультурної взаємодії. Тим-то та чи інша спільнота, а в ній Україна, репрезентують себе серед народів світу культурною [4: 416]. Нація, на думку І.Франка,

являє собою «цілісний культурний організм», цивілізаційно-культурну систему [Див.5: 64; 100]. Що важливо, для І.Франка почування ідеалу національної самостійності народу перебуває «в культурнім погляді», тобто цей ідеал чинний як естетичний феномен [5: 100; 4: 416]. Загалом же, культуроцентризм І.Франка має виразне національне, українське забарвлення, що дає підставу в якомусь сенсі характеризувати його світогляд як україноцентричний – тому «на першому плані для Франка завжди була *турбота про розширення обривів рідної культури і поглиблення питомого інтелекту*» [4: 416-417] (курсив мій – І.Т.). Критерієм суспільного поступу є для І.Франка піднесення культурно-духовного рівня людності та культурного статусу кожної людини [5: 78].

Вагоме місце у дослідженні В.Мазепи посідає те, як І.Франко в контексті соціальної філософії та історіософії української історії трактував проблему нації, здійснюючи таким чином пошук «універсальної моделі націєтворення» [5: 57]. Що більше, автор розглядає й низку інших споріднених ідей І.Франка, як-от: роль самосвідомості спільноти в процесі націєтворення: народ, що не усвідомлює себе, не нація, а юрба; турбота про цілісність і розгалужену різнорівневу структурованість у процесі націєтворення; самоорганізація нації як формування громадянського суспільства; *оптимально здійснювана акультурація інокультурних цінностей як гарантія «національного самопорятунку»* [5: 95-121] (вирізнення курсивом моє – І.Т.). Важливою є думка про те, що «українська нація мусить бути настільки сильною і самостійною, щоб творчо сприймати здобутки світової культури, не піддаючись асиміляції» [8: 449], де й мові у філософському контексті відводиться могутня роль як засобу націєтворення [7: 431].

Тільки на такому розлогому філософсько-культурознавчому тлі і належить розглядати перекладацьку і перекладознавчу діяльність І.Франка. Вельми важливо, як на мене, докладніше вивчити внесок І.Франка у розвиток низки теорій і концепцій сучасності, як-от: теорії полісистем, лінгвокультурознавчої теорії слова, теорії інтерпретації та ін.

У питанні взаємодії перекладної та оригінальної літератур важливе значення, як на мене, має теорія полісистем І.Евен-Зогара (1955) [19: 192-197; 21: 121-125], хоча І.Франко ще за 44 роки до її появи стверджував, що «Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства» [12:7]. Зокрема, зазначається: «Ітамар Евен-Зогар та Гідеон Турі висувають припущення, що літературні переклади – це факти цільової системи [...]. На думку цих теоретиків, література являє собою «полісистему» взаємозв'язаних форм та канонів, що складають «норми», які обмежують

вибір та стратегію перекладача» [21: 123]. І.Евен-Зогар розглядає корпус перекладної літератури як самостійну систему, що перебуває у мінливих стосунках із власною літературою. Як оригінальна, так і перекладна література посідають свої місця у «системі» літератури і виконують відповідні «функції», – «новаторські» чи «консервативні». У літературних системах, що розвиваються перекладові зазвичай належить «стимуляторська» роль у розвитку новаторських традицій власної літератури, тимчасом як у розвинених літературах переклад звичайно виконує консервативну функцію, зберігаючи традиції минулого, відкинуті передовим розвитком власного письменства [19: 193; 21: 123]. І.Франко наочно демонструє ці важливі теоретичні положення: «Скільки скористали західноєвропейські народи, французи, німці, англійці та італійці, з перекладів творів грецької та римської старовини, се відомо кожному, хто лиш трохи займався літературною та культурною історією тих народів. Золотий вік польського національного письменства в XVI в., може, найяскравіше характеризується численними перекладами визначніших творів італійського письменства епохи Відродження. І у великоруським письменстві на початку нової доби його національного розвою побіч імен Пушкіна, Гоголя та Лермонтова стоять імена Гнедича, що переклав «Іліаду», та Жуковського, що між іншими переклав також «Одіссею». Наше українсько-руське письменство в своїх перших початках князівської доби почалося і довго жило майже виключно перекладами з грецької мови. В новіших часах розвій сього письменства відбувався серед таких незвичайних і аномальних обставин, що між іншими паростями духової діяльності також штука перекладання з чужих мов не багато могла розвинути. Та все-таки на протязі століття свого розвою наше нове національне письменство, крім визначних творців, придбало собі також досить поважний ряд перекладачів, серед яких годиться назвати особливо Степана Руданського як перекладача «Іліади»; Петра Нішинського як перекладача «Одісеї»; Куліша як перекладача 13 драм Шекспіра; Володимира Самійленка як перекладача Мольєрового «Тартюфа»; Михайла Старицького як перекладача сербських дум і пісень та численних інших творів із різних літератур та Павла Грабовського» [11: 7-8]. Г.Турі демонструє тезу про те, як заданість на мету трансформує власне поняття еквівалентності. У зв'язку з цим «адекватність» перекладу щодо тексту-джерела стає непродуктивною магістраллю дослідження не тільки через те, що зсуви постійно відбуваються, а й тому, що будь-яке визначення ступеня адекватності, навіть із залученням тексту-джерела та перекладу, вимагає застосування критерію мети або цільового критерію. Отже, Г.Турі прагне описати та пояснити «прийнятність» перекладу з погляду куль-

тури-реципієнта, способів, завдяки яким різного роду зсуви творять тип еквівалентності, що відображає цільові критерії того чи іншого історичного моменту [21: 123; 19: 199-210]. У концепції еквівалентності формулюються мовознавчі та текстові моделі, а нерідко задається й особлива перекладацька типологія (прагматичний, функціональний, комунікативний переклад). З іншого боку, цільова заданість зосереджує увагу на чинних перекладах, піддаючи їх докладному описові та коментуванню. Вона стимулює перекладознавчі проекти в рамках корпусної лінгвістики, коли до аналізу залучаються величезні масиви перекладного тексту, як-от: дослідження перекладів, виконаних на матеріалі французької мови у XIX ст. [21: 123]. Важливо, що Г.Турі підкреслює значущість перекладу в аспекті культури. До слова, адекватним, за І.Евен-Зогаром, вважається, текст, у якому реалізуються текстові взаємозв'язки мови-джерела без порушення структури цільової мови [20: 198; 210].

Чи не найкращою ілюстрацією шойно сказаного є перекладацька практика самого І.Франка, де поряд із перекладами є переспіви, наслідування, перероблення сюжетів (див., зокр., «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?») [Див., зокр., 18: 123; 10; 12]. А чи не заданість на мету трансформує власне поняття еквівалентності у перекладацькій діяльності І.Франка, де цю мету задавав, зокрема, тогочасний читач, якого завжди мав на оці І.Франко? Чи не могла би й сама перекладацька практика І.Франка стати прекрасною ілюстрацією подібних перекладознавчих (ширше – культурознавчих, гуманітаристичних) досліджень сучасності?

«Перекладаю, – пише І.Франко 5 червня 1915 р., – лише такі твори з чужих літератур, які, читаючи маю враження, що передо мною відкривається новий світ чи то думок, чи поетичних образів, і хотів би своїми перекладами викликати таке саме враження в моїх читачів» [17: 484]. Далеко не все, що перекладається, на думку І.Франка, має право на входження у таку «полісистему». Коли, скажімо, 1899 року вийшла друком у Львові збірка поезій С.Пшибишевського (1868-1927), польського письменника, одного з теоретиків модернізму в польській літературі, у перекладі талановитого західноукраїнського письменника А.Крушельницького, І.Франко одразу ж відгукнувся рецензією (ЛНВ. – 1900. – Т.IX. – Кн. 1. – С. 68-69): «Що могло в ній подобатися перекладачеві і що хотів він у ній *подати нашій суспільності?* [...]. Є тут пробіски настроєвої лірики, пробіски широкого чуття, але знов таки переривані безтямною і абсурдною фразеологією, в котрій нормальний чоловік ані зрозуміти, ані відчутти не може нічого. [...]. Ще раз повторюю: не можу зрозуміти, пощо і для кого запотребилося

Д.Крушельницькому [...] *збагачувати нашу літературу* [курсив у двох випадках мій – І.Т.] перекладом цього твору? А коли д. Крушельницький [...] справді бачить у нім якісь високі літературні прикмети, то дуже жаль, що не додав до свого перекладу передмови, не вияснив і нам, профанам, того, що він сам бачить» [16: 32-33]. Безперечно, з цієї конкретної оцінки не можна робити висновок, що І.Франко так ставився до А.Крушельницького загалом. Така оцінка цікава нам тим, що показує ставлення І.Франка до таких перекладознавчих проблем, як вибір твору для перекладу та, деякою мірою, поетика або творчий метод перекладача.

В іншій значущій праці – «Передне слово» [до „Фавста” Й.В.Гете] І. Франко як перекладач першої частини „Фауста” Й.-В. Гете на досить розлогому філософсько-історичному тлі подає цікаві перекладознавчі міркування, зазначаючи, що «Фауст» був об'явом р е в о л ю ц і ї, тої самої котра спалахнула в Парижі грізним пожаром, зруйнувала авторитаричне королівство, панованье шляхти й попів, і оголосила «права чоловіка». Тільки коли в Франції революція вибухла на суспільно-політичнім полі, в Німеччині вона обняла поле духове: філософію і штуку. Але ріжниця була тільки формальна; зміст революції був оден і той сам: обаленье середньовікових границь, путающих с в о б о д у, обаленье в і м я в р о д ж е н и х, п р и р о д н и х прав людини-одиниці» [14: V]. Джерелами революційної сили були, на думку І.Франка, розвиток економіки та науки й мистецтв: «Та тільки ж ті середньовічні вузли не могли спинити розросту і скріплення одиниць: скріплення економічного, т.е. повстання окремої верстви богатирів, буржуазії – і скріплення духового та розумового, т.е. розвитку науки і штуки. В тих двох складниках розвивалась і росла сила, ворожа існуючому ладови, сила революційна» [14: VI]. На думку І.Франка, «велике, революційне, історичне значінье лежить іменно в тім, що показана в нім боротьба с и л ь - н о ї одиниці не тільки, як каже Люіс, „против границь єї духового істнованя, але й проти гнетучих пут с у с п і л ь н о г о істнованя. Бо коли в початку першої части трагедії Фавст справді ше мечеся в тісних границях людської природи і бажає вирватися з пут земного тіла, в котрих ми не можемо пізнати нічого по над то, що нам показують наші змісли, [...], то вже зараз при кінці першої части він приходить в різкий контраст з суспільним ладом» [14: VII]. І горе це – не з природної потреби, а з хибного суспільного ладу.

З таким історичним значінням „Фауста” автор безпосередньо пов'язує його *загальнолюдське* значіння, бо «ані наука сама собою, ані свобідне і безжурне житье, ані почести, ні слава, – нічо те не може ушчасливити чоловіка. Як довго той чоловік все і всюди має на оці

тільки с е б е с а м о г о. Аж коли він всі свої здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливлення д р у г и х, около запевнення їм безпечного, хоть і ненастанним трудом окуплюваного життя і розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ся велика правда, котрою завершується «Фавст», надає тому творови ще й тепер, в наш вік, живу революційну силу. Він не то що не застарілий для нас і по ідеям, але противно, може і в тім згляді – не згадуючи про незрівнянну поетичну красоту – служити нам на довго ще взірцем і провідником. Так я понимаю «Фавста» і таке его пониманье спонукало мене, перекласти його на нашу мову» [14: XI].

І.Франко пильно стежив за виходом у світ цікавих, значущих іншомовних творів, навіть і періодичних видань. Не був винятком і місячник «Стража» (Сербія): «Місячник сей містить оригінальні наукові та популярні розвідки, переклади заграничних белетристичних творів, оригінальні та перекладені стихи, дописи про різні біжучі діла як самих сербів, так і других слов'янських і не слов'янських народів, нарешті літературну критику і бібліографію» [13: 94]. Підкреслюючи, що нема підстав обширно судити про цей часопис, І.Франко зауважує: «Тільки читаючи «Стражу», мимоволі запитуємо себе: чи сей новий місячник не є надто теоретичний, надто відірваний від сербських обставин і життя сербського народу. Нам би дуже бажалося прочитати і пізнати з нього бодай почасти, як живе сербський народ, які його звичаї, ступінь розвитку, бажання і статки, а із «Стражі» сього не бачимо. [...] Між її белетристикою бачимо переклад великої книги Віктора Гюго «Історія одного проступку», переклад (чи не трохи запізнений?) «Ревізора» Гоголя, а не бачимо ні *одної картинки, ні одної повістки з життя сербського народу, що для нас було би найцікавіше*» (курсив мій – І.Т.) [13: 94-95]. Такий інтерес для І.Франка не суто пізнавальний, він, зокрема, і культурологічний, лінгвокраїнознавчий, що так потрібно для перекладача. По-друге, елементи лінгвокраїнознавчого аналізу є й у працях І.Франка, насамперед перекладознавчих. Скажімо, рецензуючи рукописи перекладів чеською мовою творів Т.Шевченка, що їх здійснили Йозеф Коларж¹ та Ружена Єсенська², І.Франко звертає увагу на важливість врахування чинника, що його в сучасному лінгвокраїнознавстві означаємо терміном *фонові знання*, зокр.: «Передано оригінал дуже слабо Družky daji kvítu – нічого такого Шевченко не каже, бо на Україні нема звичаю, щоби по-

---

¹ Коларж, Йозеф (1830-1910) – викладач слов'янських мов Чеського університету, автор низки перекладів та статей з питань слов'янського письменства і мовознавства.

² Єсенська, Ружена (1863-1940) – чеська письменниця, перекладачка поезій Т.Шевченка.

мершій дівчині дружки давали квіти. У Шевченка читаємо тільки: *А дружки заплачуть*» [15: 505].

Не залишилися поза увагою й сучасних перекладознавців положення теорії полісистем у працях І.Франка: «Переклади І.Франка поезій П.Верлена до нашого часу є взірцем ставлення до іншомовного художнього слова. *Зроблені на межі століть, вони були одним з джерел сприйняття ідей та форм західноєвропейської культури, необхідність яких у кризовому стані літератури була очевидною. Їх роль для українського поетичного перекладу, створення нової української поезії, вироблення нової сучасної поетики та поетичної мови є визначною* [Курсив наш – І.Т.]. Ці перші переклади формують традицію перекладання Верлена в Україні, що продовжувала розвиватись в ХХ ст.» [3: 221].

Висновки: Діяльність І.Франка щодо засвоєння вагомих здобутків іншомовного письменства належить розглядати не тільки в суто перекладознавчому, а й у широкому культурно-філософському контексті, зокрема концепцій та теорій сучасного гуманітарного знання. Насамперед звертає на себе увагу сучасна перекладознавча теорія полісистем, суть якої І.Франко, фактично, виклав у низці праць, зокрема «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання», «Нарис української літератури до 1890 року», «Рецензія на чеські переклади творів Шевченка» та ін. Вельми важливим її положенням є те, що переклади належать до підвалин власного письменства, а розвиток національної літератури чи не в усіх країнах починався із засвоєння *найкращих* здобутків літератури світової. Всяка теорія відбиває, узагальнює найістотніше з багатющого емпіричного матеріалу дослідження. І.Франко як визначний учений світового значення не міг не виокремити цього істотного у власних дослідженнях, хоча й обмежених рамками свого часу.

Вибір того чи того автора або його конкретного твору диктується не індивідуальним сприйняттям, а певними культурними парадигмами. І.Франко відбирає з цих культур саме те, що своїми потаємними механізмами відповідає на важливі запити власної культури. І в такий спосіб долучає власну культуру до проблематики загальнолюдської ваги. Доцільно підкреслити лазерно націльну, за словами О.Пахльовської, точність теоретичного мислення І.Франка, що так перегукується зі словами Л.Костенко про генетичну ауру нації або ефект викривленого дзеркала.

Врешті, культуроцентризм діяльності І.Франка лежить в основі його перекладацької діяльності. Далекі не завжди автор добирає для перекладу загальнознані твори класиків, радше, критерієм слугує загальнолюдська проблематика, способи розв'язання порушуваних

проблем у творах інших авторів, зокрема тих, що їх І.Франко обирав для перекладу. Перекладній літературі, з погляду І.Франка, відводиться конститутивна та доповнювальна функції у мегахсистемі чи «полісистемі» національної літератури тієї чи іншої нації відповідно на початковому та сформованому етапах її розвитку.

Література

1. *Журавська І.Ю.* Іван Франко і зарубіжні літератури: Монографія / Відп. ред. акад. О.І.Білецький. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 383 с.

2. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – 2-ге вид. – Київ: Факт, 2009. – 156 с. (Серія «Висока поліція»).

3. *Крушинська О.Г.* Поезії Поля Верлена у перекладі Івана Франка // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. Відп. за випуск д.ф.н.Белова А.Д. – К., 2000. – С.217-221.

4. *Лисий І.* Оприсутнений Франко Володимира Мазепи (Рецензія на книжку В. Мазепи «Культуроцентризм світогляду Івана Франка») // Могилянські історико-філософські студії: Наукове видання. Ред.Т.В.Нагорна. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С.414-421.

5. *Мазепа В.І.* Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 232 с.

6. *Пахльовська О.-Є.-Я.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С.19-31.

7. *Пащук А.І.* Філософський світогляд Івана Франка: Монографія. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. – 432 с.

8. *Пащук А.І.* Франкова концепція українського націотворення // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том XXLVI. Праці історично-філософської секції – Львів, 2008. – С.447-45.

9. *Погребенник В.Ф.* Світи Івана Франка: Передмова // Іван Франко. Сотворення світу. Передмова В.Ф.Погребенника. – К.: Обереги, 2004. – С.4-34 (Б-ка укр. раритету).

10. *Франко І.* Гомерова «Одіссея». Гекзаметром на мову українсько-руську перевірявав Петро Байда. Накладом редакції «Правди». Львів, 1889 // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-41. Літ.-крит. праці. – Том 27. Літ.-крит. праці (1886-1889). – К.: Вид-во „Наук. думка”, 1980. – С.337.

11. *Франко І.* Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-43. Літ.-крит. праці. – Том 39. Літ.-крит. праці (1911-1914). – К.: Наук.думка, 1983. – С.7-20.

12. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Література і мистецтво. Томи 26-43. –

Т.41– Літературно-критичні праці (1890-1910). К.: Вид-во "Наук, думка", 1984. – С.194-470.

13. *Франко І.* Новий сербський місячник «Стража» // Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. Л-ра і мистецтво. – Томи 26-43. – Т.26. Літературно-критичні праці (1876-1885) – К.: Наук. думка, 1980. – С. 94-95.

14. *Франко І.* Передне слово // Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. З німецького переклав і пояснив Іван Франко. – У Львові: Заходом Редакції „Сьвіта”, 1882. – С.V-XIII.

15. *Франко І.* Рецензія на чеські переклади творів Тараса Шевченка // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-43. Літературно-критичні праці. – Том 29. Літературно-критичні праці (1893-1895). – К.: Наук. думка, 1981. – С. 492– 544.

16. *Франко І.* Станіслав Пшибишевський. – Из циклу вігілій, переклав Антін Крушельницький («Живі струни», 1). Львів, 1899. З друк[арні] Ставропігійського інституту // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-43. Літературно-критичні праці. – Том 32. Літературно-критичні праці (1899-1901). – К.: Наук. думка, 1981. – С. 32– 33.

17. *Франко І.* Уваги про сю поему [поему «Ібіс» Овідія] // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. Художні твори. – Том 9. Поетичні переклади та переспіви. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 478–484.

18. *Франко І.* «Хто такий «Лис Микита» і відки родом»? (З післямови до видання 1896 року) Франко І.Я. Казки: Лис Микита. Коли ще звірі говорили: Для дошкільного та молодшого шкільного віку. За ред М.Рильського / Худож. С.К.Артюшенко; [Упоряд.О.С.Яремійчук]. – К.: Веселка, 2008. – С.6-8 (Українській дитині).

19. *Even-Zohar, I.* The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem // The Translation Studies Reader. Edited by Lawrence Venuti. Advisory Editor: Mona Baker. – London and New York: Routledge, 2000. – Pp. 192-197.

20. *Toury, G.* The Nature and Role of Norms in Translation // The Translation Studies Reader. Edited by Lawrence Venuti. Advisory Editor: Mona Baker. – London and New York: Routledge, 2000. – Pp. 198-211.

21. *1960s-1970s [Introduction]* // The Translation Studies Reader. Edited by Lawrence Venuti. Advisory Editor: Mona Baker. – London and New York: Routledge, 2000. – Pp. 121-125.

ЛІНГВОНОМЕНИ *МОВА* – *ЯЗИК* У ФРАНКОВОМУ ДИСКУРСІ (ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ)

Ірина ФАРІОН
(Львів)

Іван Франко не створив окремої праці з історії української мови, його міркування на цю тему розсипані лінгвістичними перлами по літературознавчих, історичних, філософських і, звичайно, власне лінгвістичних працях. Феноменальність Франка – у мозаїчному сприйнятті світу, де мова не просто довершена форма цих мозаїчних первнів, – вона дорога, якою йде нація. Дослідження мови в діяхронії – це шлях суспільства та особистости до власного першопочатку, це зигзаги духового поступу, стагнації чи регресу. І. Франко часує українську мову відповідно до суспільно-ідейної епохи, а точніше, його візія кожної суспільної епохи і є мовою. Природно, що термінологічний апарат, використаний мислителем під час аналізу мовних артефактів, відображає не лише тодішній рівень лінгвістичної термінології, але оприявнює глибинні когнітивно-суспільні та ідеологічні процеси. Стрижневими лінгвістичними термінами є метатерміни *мова* – *язик* та їхні атрибутивні чи етноатрибутивні окреслення. Віднайдення відповідного терміна – це словесно-матеріальне завершення когнітивної структури і водночас початок подальшого наукового термінування світу, через те використання їх у Франковому дискурсі має подвійне значення: розкриває Франкове сприйняття цих термінів і відображає їхню еволюцію у загальнолінгвістичних українських процесах.

Мислитель, як правдивий каменярь, принагідно вимостив історичну дорогу української мови від початків писемности до ХХ століття не так у контексті суспільно-історичних обставин, як радше у супротиві до них. Висновок із цього один: народна мова, попри значні демографічні втрати, подолала вороже до неї суспільство. Характерно, що причину цієї перемоги Франко висловив через риторичне запитання у поетичних рядках: «*А знаєте ви, що за сила в тій мові, в законі тому?*».

Мовне життя давньої Русі І. Франко означив так: «*Щодо язика була відразу двоїстість*» [15, т. 40, с. 68–69]. Сьогодні різні дослідники вкладають це явище у терміни диглосії, диглосії з білінгвізмом, різностильове функціонування давньоруської мови та функціонування двох літературних писемних мов [13; 12; 10; 7]. Цю «*язикову двоїстість*» І. Франко відобразив у таких термінах: «*церковнослов'янська*» [15, т. 40, с. 20], «*старослов'янська*» [15, т. 47, с. 613], а також подекуди у негативно конотованих «*церковщина*» [15, т. 41, с. 82], «*болгарщина*» [т. 40, с. 68–69],

«нова болгарщина» [15, т. 40, с. 70] – по інший бік здебільшого позитивно конотовані назви: «руськослов'янська мова» [15, т. 40, с. 20], «прегарна народна мова» [15, т. 40, с. 68–69], «щиронародна мова», «народна мова» [15, т. 40, с. 70], «українська людова мова» [15, т. 40, с. 197]. Мислитель протиставляє «**язик Константина й Мефодія... язик святий, церковний, якого не можна змінати ані на йоту**», зокрема мову «Остромирового Євангелія», «**прегарній народній мові**» численних оригінальних і перекладних пам'яток: «**До таких творів належать обі найстарші пам'ятки нашого письменства – оба так звані Святославові збірники з р. 1073 і 1076. Лексика, форми, стиль – усе там щиро народне, українське, взяте з уст тодішнього люду; церковщиною, себто болгарщиною, ані не пахне**» [15, т. 40, с. 68–69]. Серед таких пам'яток і «Слово о полку Ігоревім», інтерпретування якого в устах російських учених викликало найбільше трудностей через те, «**що вони переважно не знали докладно української лudoвoї мoви ані топографії і забігали не раз до Індії, Персії та до різних степовиків, пояснюючи слова загальновідомі і досі розповсюджені на Україні**» [15, т. 40, с. 197], а насправді «... вже з XII або XIII віку маємо пам'ятку, що, хоч заховалася в північноруськім, і то досить пізнім списку, та проте аж ніяк не може бути причислена до літератури великоруського наріччя, але мовою і внутрішнім характером виразно належить південній, українсько-руській літературі. А що найцікавіше – оця пам'ятка, мов віконце, ненароком прорубане в стіні, свідчить про існування набагато більшої кількості тих пам'яток, про існування цілої своєрідної лицарської поезії, писаної цією ж мовою, якою говорило те староруське лицарство. Цю поезію для нас втрачено...» [15, т. 41, с. 77].

Мислитель наголошує, що власне «**так писали і так говорили в половині XI в., і се не був виїмок. Маємо докази, що всі книжки, не призначені спеціально для богослужіння, писалися тоді у нас такою щиронародною мовою. Маємо цілий ряд рукописів, які наглядно показують нам образи нашої народної мови в тих часах, показують, що в основних точках вона не змінилася і може ще й сьогодні бути доступна і зрозуміла й найпростішому простолюдинові. Та ступнево, особливо від XIV віку, під впливом нової болгарщини, на наше письменство налягає церковщина, що панує до половини XVI в., в XVII в. скріпляється під впливом граматики Смотрицького і аж в кінці XVIII в. рішучо уступає чистій народній мові**» [15, т. 40, с. 70].

Згадує І. Франко і про мову літописів, яка, як відомо, була найбільше різномірною – себто повна переходів від церковнослов'янської мови до руської і навпаки. Зазвичай вживання цих мов визначено ставленням до викладених подій: коли йдеться про події незалежні від себе

– церковнослов'янська мова, коли власні враження – руська. Російський учений Б. Успенський означає це в термінах «протиставлення мов, як об'єктивного і суб'єктивного» [14, с. 45–47]. І. Франко, покликаючись на «Повість временних літ», згадує про руські оригінали, які літописець знайшов в архіві і дослівно переписав: «вони поперед усього **мовою** різняться від мови літописця, не мають ані сліду **церковщини** і вже тому не можна думати, що він переклав їх із грецького» [15, т. 40, с. 64], себто руська мова як літературна паралельно існувала з церковнослов'янською, обслуговуючи світську сферу. Однак мислитель зауважує на суспільній ієрархічності двох мов, де безсумнівна пальма першости належала церковнослов'янській: «*Старе письменство в дотатарську добу було переважно неоригінальне і неіндивідуальне. Воно було придавлене тягарем **церковщини**. Тільки церковне слово мало тоді визнання; найкращим письменником визнавався той, який знав найбільше цитат із Святого Письма та з творів отців церкви, і умів ними доводити будь-яку річ, не додаючи нічого зі свого розуму. Було багато випадків, коли руський письменник не смів свій власний твір підписати власним іменем, а виставляв на титулі ім'я якогось знаменитого отця церковного, звичайно Івана Златоустого*» [15, т. 41, с. 82]. Такі погляди логічно вписувалися у тодішню ідеологічно-суспільну атмосферу.

Франкова візія мовного функціонування доби давньої Русі зосереджена на основних фокусах мовно-суспільного життя: від аналітики ідеологічно-релігійного підґрунтя до порушення і розкриття таких проблем, які й досі деякі дослідники трактують контроверсійно й упереджено, як-от: авторство кирилиці та існування докириличного письма; співжиття двох літературних мов – церковнослов'янської та руської – та сфери їхнього функціонування; мова окремих пам'яток того періоду.

У часові межі XIV–XVI ст. вкладається Литовсько-Руська доба, що тривала на тлі епохи Ренесансу, Реформації і Контрреформації з їхніми базовими ідеями секуляризації культури, літератури, мови. І. Франко зазначає, що «*Протягом XV віку південноруський вплив у тій Литовській державі робиться переважним, приймаючи подекуди, особливо в язиці законів і публічних актів, закраску третього руського племені, білорусів*» [15, т. 41, с. 226].

Мислитель зауважує на двох основних суспільно-мовних тенденціях: вихід на суспільний кін народної руської мови і другий вплив церковнослов'янської (1390–1550), зумовлений болгароцентричними реформами патріарха Гирновського Євтимія (1370–1393). Якщо руська мова набувала статусу державної у Великому князівстві Литовському, то, за настановами Євтимія, церковнослов'янську мову слід було очис-

тити від будь-якого вкраплення діалектів. І Франко підкреслює «*мертвість*» останньої затії Євтимія. В Україні, як і в усій Європі перемагає інша етностановча й етноцентрична тенденція. Найперше, на зразок німецьких організацій, у Львові виникають братства, найяскравішим представником яких був Ю. Рогатинець – автор «Перестороги» – «*документу незвичайного розбудження не так релігійного, як власне національного і загальнолюдського*» [15, т. 40, с. 258], – декількох листів і «Порядку шкільного» Львівської Ставропігійської братської школи (1586). І Франко називає цю творчість «*поранком нашого письменства*» (т. 40, с. 240), звертаючи особливу увагу на мову «Порядку...», використовуючи термін *язик*: «*писаний, очевидно, двома руками, двома язиками: церковнослов'янським і літературним руським...*» [15, т. 40, с. 240–241].

Друга визначальна ознака того часу – це «*винахід друку і запровадження друкарень на Русі*» [16, с. 345]: «*В р. 1493 виходять у Кракові перші слов'яноруські друки накладом німця Швайпольта Фіоля, з яких особливо цікавий «Часослов», написаний майже чистою руською народною мовою, якою написані титули, змісти і кінцеві уваги в усіх інших книгах*» [15, т. 40, с. 221]. «Друкована» мова заклала підґрунтя національного самоусвідомлення трьома шляхами: а) творила єдиний простір комунікації, що був начебто нижчий, ніж церковнослов'янська і латинська мови, але вищий, ніж діалектне мовлення; б) друкарство надавало мові стабільності, що згодом виробило для нації образ її стародавності і спадкоємності; в) друкарство надавало можливість усе більшій кількості людей самоідентифікуватися, співвідносячи себе з іншими [1, с. 65–66]. Як зауважив Ф. Бекон, друкарство «*змінювало вигляд і стан світу*» [1, с. 58]. Воно стало тим тунелем, з якого на світ Божий вийшли прості народні мови, зокрема українська. Це і є третя визначальна засада цього періоду, на якій зауважує І. Франко: «*Пишуться і друкуються книжки зі спеціальною метою «для простих людей язика руського», як читаємо вже у Скорини та в передмові до Несвізького катехізису, друкованого 1562*» [15, т. 40, с. 242].

Зауважимо, саме на ту пору припадає тенденція у писемній літературі вживати термін *проста мова*. Новостворений лінгвономен *проста мова* (почасти з додаванням тавтологічних *руська і посполита*) свідчить про кардинальні зміни в ієрархічній системі світоглядомовних цінностей наприкінці XVI століття. Передусім це виявлено у свідомому протиставленні щонайменше двом мовам: польській і церковнослов'янській і, як наслідок, – у відступі так званих священних мов і завоюванні доступною і зрозумілою для народу (але не народною) мовою щоразу ширших суспільно-культурних позицій. Опози-

ційність аналізованих термінів засвідчена у післямові і передмові до двох знакових релігійних пам'яток української культури і мови, зокрема у «Пересопницькій Євангелії» (1556–1561), що «перекладена... *изъ языка бльгарскаго на мовоу роускую... для лепшого выразумленлюдоу христіанского посполитого*», в «Учительному Євангелії» (1569), де гетьман Г. Хоткевич зізнається про бажання «*виразумїня ради простыхъ людей переложити на просту молву*» [17, с. 80], чого, на жаль, не сталося. Водночас, але меншою мірою із суспільно значущим атрибутивом *простий* вжито і термін *язык*, рідше *діалект*. Про це свідчить назва праці Ш. Будного «*Катехисисъ... для простыхъ людей языка руського въ пытанияхъ и отказѣхъ*» (1562) та «*Лексис [...] из словѣ(н)скаго языка, на просты(й) Рускій Діалѣ(к)тъ Истол(ъ)кованы*» Л. Зизанія-Густановського (1596).

Вихід на культурно-історичну сцену терміна *мова*, що навіть до ХХ століття синонімно сусідував із давнім і звичним терміном *язык*, про що, власне, свідчить творчість І. Франка, мав під собою не лише ідеологічно-реформаційне підґрунтя, але і суто мовне. Збірка найдавнішої історичної української лексики «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» не містить металінгвономена *мова*, однак рясно фіксує його твірну основу у різних граматичних формах *мовити* (40 випадків уживання): *мовить, мовилъ, мовили, мовили, буду мовити, мовячи, мовеѣчи, мовено* та *молвити (мольвити), мольви(л)* [12, с.603–604, 607–608, 610] і серед похідників лише *молчаніє*, що, безсумнівно, стало основою для закріплення у мовленнєвій практиці лексеми *мова*. Перший друкований український словник Л. Зизанія-Густановського «Лексис Сирѣчь Реченія, Вькратыѣ събран(ъ)ны. И из словѣ(н)скаго языка, на просты(й) Рускій Діалѣ(к)тъ Истол(ъ)кованы» (1596) вперше містить українські відповідники *мова, мовлю, мовленье* до церковнослов'янських реєстрових слів *глаголь, глаголю, глоголаніє* [6, с. 40]. При церковнослов'янському гаслові *молва* подано українські відповідники, де в описовій частині вжито лексему *мова*: «*гомонь гу(к) отъ мовы лю(д)скои, окри(к) и ты(ж) трвога*» [6, с.56]. Один раз використано словоформу *в мовѣ* у перекладній частині до церковнослов'янського «*Извитіє словѣ(с), шту(ч)ное мовле(н)є хитрость в мовѣ*» [6, с. 50].

Наступна словникарська праця П. Беринди «Лесіконъ славеноросскій и именъ тлькованіє» (1627) подає лексему *мова* 10 разів, з них тричі як тлумачення синонімних чи споріднених церковнослов'янських реєстрових слів «*Глаголь: мова, и ты слово*» [7, с. 25]; «*Слово: мова, взглядъ, спосо(б)ъ, позоръ, стара(н)є, обычай, звичай*» [7, с. 116]; «*Бядословіє: шкарадаа мова*» [7, с. 11]. Синонімізміть зна-

чень лексем *мова* і *слово* ілюструє, зокрема, переклад «Євангелія» В. Негалевського 1581 року: «*Зачало ѿ. На поча(т)ку была мова, а мова была у бо(г)е... все ся черезъ нее стало. в не(и) живо(т) былъ. А живо(т) былъ све(т)ло(с)ю ло(д)скою. А све(т)лостъ в темноса(х) свети(т)»* [5, Хорошів, 1581]. Характерним, порівняно з «Лексиконом...» Л. Зизанія, є використання слова *мова* у контексті перекладної частини, зокрема «**Благо:** ... въ росской мовѣ значить: негараздъ» [7, с. 7]; «**Бѣднѣй,** ...и ты(ж) поту(ж)нѣй, и довѣрнѣй в мовѣ» [7, с. 13]; «**Бѣдство:** и ты(ж) поту(ж)ность в мовѣ» [7, с. 14]; «**Извѣтїе слоуе(с),** штучное мовеньє, хитрость в мовѣ» [7, с. 45]; «**Молва, или мльва:** розрухъ, гомонъ, гу(к) отъ мовы людскои, ѡкрикъ, тръвога, или крикъ, звада, бурда» [7, с. 65]; «**Прерѣканїе:** сваръ в мовѣ» [7, с. 95]; «**Препрѣнословіе:** мова таковаа, котора(а) намовляеть...» [7, с. 95]; «**Словопрѣнїе:** выставная мова, выводная мова» [7, с. 116]. Контекстуальне поле лексеми *мова* засвідчує переважне трактування цього поняття у значенні живого процесу – мовлення, хіба, крім прикладу «**Благо:** ... въ росской мовѣ значить: негараздъ» [7, с. 7], де етноатрибутивне називання *мови* виказує семантику лінгвономена.

Чи не вперше з виразним значенням метатерміна вжита ця лексема в «Уставі» Львівської братської школи 1587 року, де йдеться про те, якими *мовами*, себто звично *язиками*, мають спілкуватися вихованці: «...также учатъ на кождѣй день, абы дѣти единъ другого пыталъ по грецку, абы ему ѡ(т)повѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются полове(н)ску, абы и(м) ѡ(т)повѣдано **попросто мовѣ**. И ты(ж) не-маю(т) из собою мовити **простою мовою**, ѡдно слоуе(н)скою и грецкою» [5, Львів, 1587].

Франкові міркування про мову XIV–XVI ст. із застосуванням відповідних авторських термінів можна звести до таких положень:

а) створення «**нової літературної мови на основі не церковно-слов'янської, але щиро народної, з одного боку, галицько-руської, що в чистій формі являється в найстарших грамотах другої половини XIV віку, а, з другого боку, білоруської, яка в суміші з південноруською виступає в найстарших редакціях Литовського статуту і в Литовсько-Руській літописі**» [15, т. 41, с. 226–227];

б) набуття цією мовою державного статусу: «**Українська мова здобуває собі тим часом досить широке поле в Литві, де робиться урядовою мовою і в формах, підмішаних білорусиною та польщиною, стається мовою законодавства та князівської канцелярії. [...] ...при дворах литовських князів і бояр, у князівських канцеляріях та в офіційних стосунках витворилася нова мова, яка хоч і не відмовилася від старої основи, але вільніше зарухалася у формах і композиціях живого**

народного мовлення і проявляла як основні спочатку відтінки білоруських, а згодом і українських говорів; при цьому часто домішувались до неї полонізми» [15, т. 40, с. 202];

в) входження руської мови до релігійної літератури: *«се були перші пориви до перекладання церковнослов'янських книг на нову, західно-руську мову, що виробилася в Литовській державі. Се не була ані чиста церковницина, ані чиста білоруцина, ані чиста українська мова; була мішанина всіх діалектів з додатком полонізмів, що виробилися на Литві. Перекладачам ходило о те, щоб їхні книги були близькі «до виrozumеня люду посполитого». Се у них віяло духом протестантизму в його боротьбі з католицизмом, який на заході Європи ні за що не хотів допустити цілої Біблії до рук світської публіки»* [15, т. 40, с. 221]. І. Франко наголошує на перекладі «Євангелія» Василя Тяпинського (1570), виокремлюючи дві причини: *«щоб була доступна таким, що не розуміють церковницини, і разом тим проводирям церкви, що, хапаючися латини, забули свою слов'яницину»* [15, т. 40, с. 223]. Зауважимо на глибоко аналітичному та комплексному підході мислителя, на перший погляд, до суто прагматичної потреби творити літературу доступною *«до виrozumеня люду посполитого»* мовою. Насправді – це був український наслідок ідеологічного реформаційного руху в Європі з комплексом його культурних та соціально-економічних причин. Церковні кола, з огляду на неспинну реформацію, вирішили спертися на народний рух, *«а не викликати його проти себе»*, водночас корінні економічні зміни призвели до заміни еліт: аристократична верства, *«остаточно погромлена в 1430-х роках»* була заступлена міщанською верствою з переходом від *«натурального, княжо-боярського господарства до грошового»* і, як наслідок, – від поміщицького села до міщанського міста [3, с. 114–115]. Сукупно це стрімко полегшувало ідеологічні зміни, рушієм і вінцем яких стала **мова**.

Найбільша цінність цього історичного періоду, на думку І. Франка, полягає саме у створенні *«писемної південноруської мови, мови літературної і наукової, без порівняння ближчої до народної мови, ніж давня церковницина, а при цьому дуже вже відмінної від мови північної чи московської Руси...»* [16, с. 354]. Всією повнотою вона виявлена у новому героїчному козацькому епосі, що, власне, між 1560 і 1648 роками творився: думи про Самійла Кішку, про бурю на Чорному морі, про втечу трьох братів з Азова, про Марусю Богуславку тощо [16, с. 354–355]. Автор слушно припускає, *«якби не різні нещасливі обставини»*, зокрема колонізація України Московією, *«мова ця була б, без сумніву, ще задовго до 1798 року привела до перемоги чистої народної мови в українській літературі»* [16, с. 354]. Однак була ще одна обста-

вина, яка гальмувала цей розвиток: «граматика Смотрицького, котрий немовби не помітив новоутвореної **руської мови**, писав свою студію про церковнослов'янську мову як про мову слов'янську... Не дивно, отож, що коли граMATика Смотрицького стала підручником в школах не тільки в Україні, а й у Росії, факт той дуже негативно вплинув на розвиток національної мови» [Фр., с. 354–355]. Можна вважати такий Франків погляд [15, т. 40, с. 260; т. 41, с. 239] за контрверсійний і перераховувати позитиви від фактичного створення «політично-граматичної конституції» церковнослов'янської мови, однак фактом є і те, що залишена аж до XVIII ст. церковнослов'янська, чи слов'янонурська мова у церквах стала першою підвалиною денационалізації українців, це та болгарська дорога, що згодом «привела освітнє життя російських українців до помосковлення» [4. с. 513].

«Південноруську мову» І. Франко вважав «...своєрідним і органічним витвором тогочасних політичних і національних відносин, а також засобом освіти та жвавого духовного розвою протягом майже чотирьох століть» [15, т. 41, с. 171–172], позаяк «**Ся мова** більше-менше від 1580 р. до кінця 18 віку видала багате і в значній мірі оригінальне письменство, велику масу друкованих книжок, із яких деякі і досі ще заховуються і читаються простим народом, сплodiла обік тих друків велику масу рукописів, у яких збережено чи то пам'ятки найстаршого письменства, чи то переклади з класичних і новочасних творів, що не могли бути тоді друковані і ширилися в рукописних копіях, чи то твори чисто популярного характеру, в роді казань і поучень для простого народу, катехізмів, молитов, заклинань, драматичних творів оповідань і літописних записок, із яких можемо виробити собі тепер поняття про незвичайно багате і різномірне духове життя наших предків у тих часах, які попередили новочасне відродження **південноруської нації**, розпочате Іваном Котляревським при кінці 18 віку» [15, т. 41, с. 226–227]. Ці розлогі міркування мислителя можна сприймати як славень на честь руської мови, що стала основним засобом творення української нації.

Франкова термінологічна опозиція *язика – мови* як церковнослов'янської і руської, або, в його розумінні, народної мов яскраво виявлена у міркуваннях про мову Й. Галятовського, про якого мислитель каже, що він був у своїх творах «**найближчий своїм язиком до української мови**» [15, т. 40, с. 312] або про мову Г. Граб'янки: Г. Граб'янка як адміністративна особа Козацької держави і «**український автономіст російської орієнтації**» «**лише досить твердою церковщиною, аж при кінці літопису, де він тратить свій прагматичний зв'язок і робиться реєстром різномірних уриваних фактів, язик його більше зближається**

до народної мови» [15, т. 40, с. 332], а також про процес становлення нової мови XVI століття: «постання нового літературного язика, невірбленого і макаронічного, та все-таки ближчого до живої мови люду, ніж давня церковщина, і потреби школи роблять konieczними студії над старою мовою церковних книг» [15, т. 41, с. 42].

В епіцентрі мовно-суспільного життя другої половини XVII ст. опиняється Києво-Могилянська академія, регресивна діяльність якої полягала передусім у «дивній мовній строкатості» учителів та учнів. Такий мовний стан І. Франко трактує як «ослаблення того сильного національного почуття, яке почало було вироблятися в період перед 1648 роком. Одні, як Гізель, застосовували поряд з польською тільки церковну мову, інші пишуть лише по-польськи, ще інші, як Гаятовський, застосовують поряд з польською тільки південноруську літературну мову, інші ж, як козацькі літописці, пишуть винятково цією останньою, або ж, як Єрлич, тільки по-польськи, або, як автор гуситинської хроніки, лише по-церковному. Ця строкатість, на велику шкоду для правильного розвитку літературної мови Руси, триває до кінця XVIII ст., коли одна частина українських письменників схиляється до витвореної тим часом російської мови, а друга рішуче переходить на бік чистої народної української мови» [16, с. 354–355].

Серед позитивів академії І. Франко відзначає процвітання драматичного мистецтва. Однак серед великої кількості виставлених драм цінність має лише «Олексій, чоловік Божий» (1672) «головно тим, що написаний мовою, близькою до народної і бодай у першій акті виявляє досить живу акцію» [15, т. 40, с. 314]. Варто завважити на мовній строкатості цієї драми як правдивому відображенні мовно-суспільної ієрархії: «Окрім латинської, тут ужито всіх різновидів мов, якими в той час користувалася українська література. Цезар, вельможі говорять книжною українською, яка була офіційною мовою Козацької держави, один слуга вживає польської, слуги, звертаючись до панів, – книжною українською, а до осіб нижчих станів – народною українською. Олексій також говорить книжною українською, а звертаючись до жебрака – народною. Коли ж пише свого заповіта, переходить на словенську – мову церкви, що її пізніше почали називати церковнослов'янською; мужики, старці, жебраки говорять народною українською» [18, с. 158].

І. Франко, як особливий шанувальник драматичного жанру, сам віднайшов у Калуськім повіті Галичини тепер хрестоматійно відому драму «Про збурення пекла», зауваживши: «цю драму написано майже чистою русько-українською народною мовою і віршами, подібними до українських козацьких дум» [15, т. 41, с. 93]. Натомість поляк

Я. Гаватович у своїй драмі про смерть Івана Хрестителя *«застосував українську мову для досягнення більшого комізму своїх інтермедій. Ми знаємо ще кілька прикладів, коли польські автори складали якщо не цілі п'єси, то поодинокі комічні партії в своїх інтермедіях українською мовою»* [15, т. 41, с. 92]. Більше про це говорить І. Франко, вступаючи у полеміку з П. Житецьким, який приписує драматургії другої половини XVII ст. «чистонародну мову». І. Франко зауважує на стилістично-суспільній ієрархічності вживання народної мови: поважні партії писано латинською або польською мовою, гумористичні – українською... *«Можна сказати сміло, що від Гаватовича аж до «Енейди» народна українська мова в літературі держиться в одній і тій самій домені гумористично-сатиричного віршування»* [15, т. 33, с. 45]. Мислитель робить висновок, *«що протягом XVII – XVIII в. зовсім нема того поступу»* руської мови у всі сфери життя замість «давньої книжкової». *«Поступ хіба в тім, що в міру упадку драми і інтермедії настає вірша, де в такім самім гумористичнім тоні малюються події біблійної історії всуєміш зі сценами і фігурами з народного українського побуту»* [15, т. 33, с. 45].

Франкова аналітика поступу руської мови від XIV до XVII ст. охоплює її найважливіші віхи: а) вихід на суспільно-літературний кін руської мови у її супротиві до Євтимівської редакції старослов'янської мови; б) витворення літературної мови не на церковнослов'янській, а на народній основі; в) набуття цією мовою державного статусу у Литовсько-Руському князівстві; г) входження руської мови паралельно з церковнослов'янською до релігійної літератури; ґ) взаємозалежний зв'язок між мовою та друкарством; д) функціонування руської мови у системі лінгвістичної ієрархії в Речі Посполитій, про що свідчить драматургія.

Такий висновок І. Франка збігається з дослідженнями сучасних істориків мови [8]. Слов'яноруська мова (себто церковнослов'янська) і проста мова (себто руська мова) вживалися аж до другої половини XVIII ст. Натомість в інтермедіях, у бурлескних різдвяних та пасхальних віршах XVII–XVIII ст. уживалась і жива народна українська мова у формі різних місцевих діалектів. Але, що надважливо, *«вживання її і обмежувалося, власне, цими «низькими» жанрами літератури, де її використовували як засіб гумору і сатири. Що ж до інших жанрів літератури (шкільна драма, віршова поезія, публіцистичні й наукові твори, ділове письменство тощо), то вони цуралися цієї мови, як мови «музицької», нелітературної, так що фактично вона стояла поза «серйозною» літературою, не зливаючись навіть з книжною «простою мовою», яка часто дуже широко використовувала лексику, фразеологію і граматичну будову розмовно-побутової народної мови»* [10, с. 10].

Отже, Франкове вживання лінгвономенів *язик – мова* як дзеркало давньої та середньої доби української мови виявляє яскраву тенденцію протиставлення *язика* як чужої церковнослов'янської канонізованої незмінної мови і живого народного мовлення як *мови*, що змінна, рухома, жива; щодо *руської літературної (книжної) мови*, чи *простої мови* як наближеної до народної і протиставної до церковнослов'янської автор використовує варіантну номінацію. Франкові лінгвістичні терміни *мова – язик* та їхні етноатрибутивні окреслення *українська, південноруська, южноруська, західноруська* та атрибутивні окреслення *нова мова, народна мова, жива народна мова, чиста народна мова, канцелярійна мішана мова, українська людова мова*, а з іншого боку *слов'янська мова, церковнослов'янський язик, церковна мова, незугарна церковнослов'янська мова, мішана церковноруська мова, польська мова, московська мова, великоруський язик* відображають дуже складний шлях історичного розвитку української мови, що є не лише формою вияву етнічно-національної свідомості, але й умовою її творення. Ці терміни не просто знайдене упакування для поширених понять, вони фокуси формування наукової та суспільно-політичної думки. У Франковому озвученні-номінуванні їхня важливість набуває значення кодів, що відкривають мовно-суспільну свідомість наших предків.

Література

1. *Андерсон Бенедикт*. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
2. *Грушевський Михайло*. Історія України – Руси. Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – К.: Наукова думка, 1995. Т. VI. – 667 с.
3. *Грушевський М. С.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн.. / Упоряд. та приміт. С. К. Росовецького. – К.: Либідь, 1995. Т. 5. Кн. 1. – 256 с.
4. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу // *Вибране*. – К., 1991. – С. 461–558.
5. КІС – Картотека Історичного словника української мови XVI – першої половини XVII століття, що зберігається у Львівському інституті українознавства НАН України.
6. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підготовка текстів пам'яток і вступні статті В. В. Німчука. / Пам'ятки української мови XVI – XVII ст. Серія наукової літератури. – К.: Наукова думка, 1964. – 201 с.
7. Лексикон словенороський Памви Беринди // Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука / Пам'ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961.
8. *Німчук В. В.* Початки літературних мов Київської Русі // *Мовознавство*. – 1982. – № 2. – С. 21–31.

9. *Передрієнко В.А.* Лексична співвідносність нової і давньої української літературної мови XVIII ст. // Мовознавство. – 1972. – № 3.
10. *Плющ П.П.* Зміст поняття “українська літературна мова” на різних етапах її розвитку // Українська мова в школі. – 1956. – № 2. – С. 8–16.
11. *Русанівський В.М.* Історія української літературної мови. Підручник. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
12. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У двох томах. – К.: Наукова думка, 1977–1978.
13. *Ткаченко Орест.* Українська мова і мовне життя світу. – К.: Спалах, 2004. – 271 с.
14. *Успенский Б.А.* Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка. – М., 1983.
15. Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
16. *Франко Іван.* Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – 434 с.
17. *Ченга Ніна.* Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI – першої половини XVII ст. / Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 79–130. – 281 с.
18. *Шевчук Валерій.* Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К.: Либідь, 2005. – 728 с.

"ЯК МНОГО ВАЖИТЬ СЛОВО..." У КОНЦЕПТОСФЕРІ І. ФРАНКА

*Ярослав ЯРЕМКО
(Дрогобич)*

Як відомо, традиційним об'єктом семасіології є значення. Множинність дефініцій, що окреслюють це поняття, ілюструють ту типovu у науці ситуацію, коли вчені дивляться в одному напрямку, але бачать не одне і те ж – аж до самозаперечення. Так, наприклад, у праці К.Огдена та А.Річардса "Значення значення" подано 16 дефініцій цього поняття [11: 10]. Нині кількість інтерпретацій цього ключового поняття семасіології відчутно збільшилася, що пов'язано з розширенням наукової парадигми – від лінгвоцентричної, згідно з якою мова розглядається як об'єктивно існуюча самодостатня система, до антропоцентричної, де у центрі уваги – людина, її світо– і себепізнання, відбите у мовленнєвій (комунікативній) діяльності. Відтак у сучасних семасіологічних студіях знову отримує друге дихання діяльнісно – антропоцентричний підхід до значення. Він спрямований "на встановлення зв'язку його глибин з культурно-історичним буттям народу, енергетично-психологічним та соціальним його існуванням" [10: 12].

Наріжним каменем для дослідження взаємодії і взаємовпливу корелятивів "мова в людині ↔ людина в мові" послужила ідея В. фон Гумбольдта про духовно-енергетичну (духовно-динамічну) сутність мови, її спорідненість з народом – творцем цієї мови. Цю ідею успішно збагачували В.Вундт, Г.Штейнталь, О.Потебня, зокрема у праці "Думка і мова" (рос. "Мысль и язык") (1862). Над питанням "як много важить слово" [III: 172] у духовній структурі людини (народу) задумувався й Іван Франко, закладаючи таким підходом основи сучасної української когнітивної лінгвістики. Однак його внесок у розуміння духовної енергетики рідної мови, попри увагу до концепції Франка-мовознавця, ще потребує відповідних студій. Бажанням хоч якоюсь мірою зменшити цю лакуну у пізнанні "космосу Слова Івана Франка" [5: 2] (З.Гузар) і продиктована ця стаття.

Актуальність дослідження значущості слова у концептосфері І.Франка підсилює той факт, що лінгвофілософські ідеї В. фон Гумбольдта були наприкінці XIX ст. певною мірою призабуті, а на початку XX ст. навіть витіснені структуралізмом" [3: 84]. І.Франко розумів, що таку розкіш – розглядати мову в її іманентному вимірі "як річ в собі і для себе" – можуть собі дозволити наукові репрезентанти мов державних націй. У тогочасному соціокультурному контексті територіально і

мовно роздвоєної України мова ставала не просто засобом спілкування, тим більше не "системою правил сполучуваності й вживання знаків" з погляду Ф.де Соссюра, а визначальним засобом утвердження національної ідентичності, вагомим націє- і державотворчим чинником. До характеристики такої ситуації доречно прикладається думка Ю.Шевельова, що коли пишеш про історію мови державної – пишеш про історію мови; коли ж йдеться про мову бездержавну, то пишеш про боротьбу за її державність. Перед Франком як основоположником української когнітивної лінгвістики постало історично задавнене завдання – кардинально модернізувати, як сказали б сучасні когнітологи, національну концептосферу. Термін *національна концептосфера* трактуємо як сукупність *психоментальних* утворень (концептів), що відображають пізнану народом дійсність, його інформаційну базу мислення. Разом із стереотипами свідомості, що мають культурну зумовленість, концептосфера творить когнітивну картину світу. Ясна річ, чим багатша культура нації, її література, наука, мистецтво, історичний досвід, тим багатша її концептосфера, а в результаті – виразніша і когнітивна картина світу. Маючи інтегральний, загальнонародний характер, когнітивна картина світу постає своєрідним образом-інваріантом дійсності, що реалізується у пізнавальній та комунікативній діяльності носіїв певної мови. Іншими словами, когнітивна картина світу постає у двох вимірах: з одного боку, певним абстрактним утворенням, з іншого – когнітивно-психологічною реальністю, що виявляє себе у мисленні, почуттях, стереотипах поведінки (фізичної чи комунікативної) народу. Існуюча у свідомості когнітивна картина світу відбита у мовній картині світу, яку з огляду на її опосередковану функцію називають світом у дзеркалі мови. Звісна річ, що цей позамовний світ у дзеркалі української мови дофранкового періоду був досить однобоким і архаїчним, позаяк значною мірою відтворював світосприйняття здебільшого неписьменного селянина. Культивування ідеї народництва з його фетишизацією всього етнографічно-селянського., поширений в колах українофілів погляд на українську мову лише як на мову для "домашнього обихода" (М.Костомаров) призводив у когнітивному плані до "зниження рівня думки" (О.Потебня), а в культурній сфері прирікав її на маргінес. Тому на зламі XIX – XX ст., на який припадає творчість І.Франка, потреба у модернізації як когнітивної, так і мовної картин світу назріла і перезріла.

Суть цієї модернізації полягала передусім в еволюції свідомості українського суспільства, точніше – в переакцентації його світоглядних орієнтирів. Це означало подолання хронічно українських поведінкових стереотипів типу "моя хата скраю", "якось-то воно буде" тощо,

зміну ментальних устремлінь – від "народу замученого, розбитого" [I: 537] до "хазяїна домовитого" [I: 537]. Особливу надію покладав І.Франко на найбільш продуктивну, освічену частину українства – інтелігенцію, значна частина якої була вражена мовним дуалізмом як наслідком ментально-світоглядної роздвоєності: "gente Ukrainus, natione Russus (Polonus)". Вірус москвофільства передався, зокрема, одному із його апологетів А.Петрушевичу, якому поет адресував такі слова:

Діалект, а ми його напишем
Міццю духу і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови [8 III: 155].

У цих рядках варто звернути увагу на два показові моменти: по-перше, вони є ілюстрацією онтологічного й історичного оптимізму І.Франка, пророчої віри поета у будущину українського народу, його когнітивну здатність "записати" українську мову "самостійно між культурні мови"; по-друге, ґрунтовно знаючи німецьку лінгвофілософську традицію, І.Франко розвивав ідею про енергетичну сутність мови. У концепції Франка мова теж постає живим організмом, який можна на-снажити "міццю духу і огнем любови" [III: 155]. Ці два положення стали засадничими для розбудови світоглядної структури української людини як вишир – в напрямку освоєння новітньої концептуальної (поняттєвої) картини світу через інтелектуалізацію мови, так і вглиб – через усвідомлення синергетичної сутності рідної мови як вияву всього, за Франком, "чим може вгору дух піднятися" [26 V: 212].

Перефразовуючи відомий імператив Гете, можна сказати: "Хто хоче зрозуміти поета, мусить іти у його світ". І тут потрібно усвідомити, "як много важить слово..." [16 III: 172] мислителя, відчуті нурти духу, "що тіло рве до бою" [20 I: 22] і хоч би боковим зором схопити – більшою чи меншою мірою – огром його концептосфери. Саме так – більшою чи меншою мірою, тому що концептосферу людини чи народу як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна досягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою. Значна і, мабуть, більша частина концептосфери і її репрезентанта – слова-концепту може не мати словесного втілення і залишається у надрах внутрішнього мовлення (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція). Бо ж, справді, далеко не кожне відчуття чи пережиття можна передати словами, скажімо: величаві переливи церковного дзвону, відчуття приходу весни чи оцінку роботи українського парламенту (щоправда, з приводу цієї "роботи" у народу знаходяться оцінні вислови, які важко назвати дипломатичними). Невипадково су-

часні когнітивісти називають концептом "інформацію, що переживається", "квант пережитого знання". Те, що залишається незвученим, поза вербальним "кадром", у філософії екзистенціалізму трактується як *немовлене*. Категорію "*немовленого*" Мартін Гайдеггер розглядає невідривно від категорій "адоративного" (втаємниченого) і "увіреного": "Хтось мовчить, він не говорить, і в немовленні може сказати багато чого". *Немовлене* – це не лише те, що позбавлене озвучування, а й неказане, ще не показане, те, що не сягнуло з'яви. Те, що взагалі мусить зоставатися немовленим ... Це таємниця. Увірене мовить як присуд у сенсі наданого, мовлення якого навіть не потребує озвучення [4: 213]. Йдеться насамперед про трансцендентний рівень комунікативної особистості, де слово набуває потужної енергетики, де його духовна сила сягає апогею. На цьому рівні слово виступає як носій таємниці. Адже те, у що людина вірить, не потребує слів і не підлягає словесному декодуванню. Це молитва серця і духу. Будучи не озвученою, не сказаною, вона все одно стає почутою. Саме так молився Мойсей, і Господь почув його молитву:

"Хоч ти заціпив уста
Так, що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут,
Як твоє серце кричить" [II: 192],

– читаємо у Франковій поемі "Мойсей". Звідси випливає, що серцевиною енергетики слова є, звичайно, не його властивість набувати смислових обертонів, а здатність бути духовною силою у житті народу чи окремої людини.

Як зауважує проф. З.Гузар, "Франко з юних літ у глибинах свого духу жив Біблією (ще в гімназії він перекладав Книгу Йова" Тому "релігійна свідомість як форма і спосіб індивідуального та загального буття була глибоко вкорінена в єство Франка. Він не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він ним жив" [5: 17]. Так розвіюється до недавня існуючий міф про атеїзм І.Франка.

У філософсько-психолінгвістичній концепції І.Франка слово, живе, протейчно мінливе – "одно сердечне, теплеє слівце" [16 III: 172] і "одно сердите, згїрднее слівце" [16 III: 172] – набуває анімістичних ознак. Це підтверджує філософська поезія "Якби ти знав, як много важить слово" [16 III: 172-173], яку можна назвати одою слову. Підкреслюючи духовно-енергетичний потенціал слова, поет вдається до дев'ятикратного озвучення вислову "якби ти знав...". Ці слова обрамлюють кожну дев'ятирядкову строфу: ними вона починається (анафора), ними і закінчується (епіфора), окрім четвертої строфи. Звичайно, емоційне нагнітання підсилює енергію слова, внаслідок чого риторич-

не звертання набуває тональності благання-нагадування. Але емоційна насиченість є лише фоном, що має увиразнити пізнавальну (когнітивну) енергію, яка акумулюється в слові. Особливо, якщо це Слово Євангельське. Звідси – ті ремінісценції, які перекликаються з євангельськими оповідями, зокрема: початок вірша "якби ти знав, як много важить слово..." – це алюзія до Євангелія від Івана: "Спочатку було Слово" [8: 113], так само як і завершення вірша словами: "Не бійтеся! Се я" – алюзія до звернення Ісуса Христа до апостолів у човні під час бурі [9: 55]. Маємо ще одне обрамлення (алюзіями): воно ніби символізує та опертя, завдяки якому людина може бачити над собою високе небо і "рости серцем" [16 III: 173], кажучи словами Франка. Тяжіння до неба, до вищих смислів буття власне і робить людину людиною.

Вплітаючи у канву поезії "Якби ти знав..." Євангельські ремінісценції, мислитель розкриває магічну і містичну силу Слова того, хто до своїх учнів "в бурю йшов по гривах хвиль розлогих" [16 III: 173] – Ісуса Христа. Слово Спасителя у сприйнятті І.Франка – дар і диво. Але магічного впливу, на думку автора, воно може набувати і в устах людини. Причому цей вплив може бути двояким – як позитивним, так і негативним, залежно від того, якою енергією заряджає своє слово сама людина. Енергетично полярний вплив слова на людину бачимо в антитезах, пор.:

Якби ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серце як чудово
Вигоює – якби ти знав оце! [III: 172].

А з іншого боку: Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згїрднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік, – якби ти знав оце!! [III: 172].

Такі узагальнення мають автобіографічне підґрунтя. Різну спрямованість магічного впливу слова на людину спостерігаємо, зокрема, у Франковому "способі малювання складного людського чуття" [II: 120], втіленого у збірці "Зів'яле листя", яку поет називав "ліричною драмою" [II: 117]. Душу ліричного героя – автора переповнюють суперечливі почуття, породжені енергією почутого ним слова. Хвилю безмірної і бурхливої радості в його душі здатні викликати слова, на які він сподівається:

Якби ти слово прорекла мені,
Я б був щасливий, наче цар могучий,
Та в серці щось порвалось би на дні,
З очей би сліз потік поплявся рвучий [II: 123].

Але психологічний стан героя-автора різко змінюється, коли він чує: "Не надійся нічого!" [II: 126].

"Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задрижав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груді
Биттям тривожним не зглушило ті
Слова страшні: "Не надійся нічого" [II: 126].

У наведеній вище строфі спостерігаємо певний синергетичний парадокс. Річ у тім, що озвучене слово "величезною владою впливає на душевне життя спершу того, хто це слово вимовляє, а потім – [...] від доторкування до душі, енергією" – на того, кому воно адресується [12: 241]. У цій консітуації озвучені слова для мовця-адресанта були звичайними, тому і сказані "рівно, спокійно, твердо"; для адресата-ліричного героя вони були "слова страшні". Відтак власне синергетичної взаємодії, тобто поєднання двох енергій, коханої і героя-автора не відбулося, і причина цього – різний стан душі, неподілене кохання.

Певна річ, зображати І.Франка в іпостасях послідовного метафізика чи кордоцентриста означало б мимоволі перебільшувати одні і применшувати інші грані синтетичного світобачення мислителя, штучно випрямляти його хоч і цілеспрямовану, однак непросту дорогу до істини, яку він "шукав собі сам" [31 XXXXX: 115]. Шукав розумом, але при цьому опирався на "дух, що тіло рве до бою" [19 I: 22] і як "син народа" [23 II: 186] усім своїм еством відчував дух рідної мови. Адже "характер народу і особливості його мови разом і за взаємної згоди з'являються із недосяжної глибини духу" [11: 32], – підкреслював О.Потебня. Ідею такого синтезу розвивав і Франко, коли, зокрема, оцінював переклад Євангелія українською мовою за цією ж екзистенційною міркою – "духом народної мови" [28 XXXVIII: 66]. Не "язикові доктрини", а "шире чуття" [28 XXXVII: 67] духу рідної мови є, на думку мислителя, першоосновою пізнання глибин Євангелія: "Виходить прецікава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке Євангеліє, являється з сього погляду взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм і з яким зрівнявся один Морачевський, зрікшись всякої язикової манірності та глибоко вникнувши в *дух української народної мови* (підкреслення наше – Я.Я.) [28 XXXVII: 66]. Ці слова, сказані 1906 р., свідчать, що на завершальному (ідеалістичному) етапі світоглядної еволюції мислителя оцінка значення рідної мови зазнає помітної переакцентації.

У цьому плані покажемо є зіставлення місця і значення мови в ієрархії цінностей Франка-позитивіста і Франка-ідеаліста. Позитивістський фон простежується, скажімо, у такій думці: "Мова, хоч і який кош-

товний скарб, не є все таки найвищим скарбом; що життя народу і його розвій, придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші, для котрих мова є тільки одним із способів" [21 XXVIII: 175]. Можна припустити, що мотиви обездуховненого раціоналізму, практицизму нав'язані впливом Михайла Драгоманова, – за оцінкою Франка, "могутньої і в високій мірі суцільної особи" [30 XXXXV: 423], який попри те вважав, що "про сталість національних ознаків і говорити смішно" [II: 358] і культивував просвітницько-утилітарне бачення мови: "Мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта" [7 II: 162]. І далі: "Мова не святощ, не пан людини, а слуга. Література мусить нести у маси народу просвіту якнайлегшим способом" [7 II: 366]. Однак примат демократично-ліберальних засад над національним ідеалом був неприйнятним для Франка-ідеаліста, який пізніше скаже: "Брак віри в національний ідеал [...] був головною трагедією в житті Драгоманова" [29 XXXXV: 283]. Після ідейної трансформації вчений розглядає мову як духовну силу, що пронизує усе людське ество, заторкує в ньому глибинні почуття. Це підтверджує сучасна когнітивна лінгвістика, яка оперує поняттями "домовний рівень" (архетипна семантика), "надмовний (трансцендентний) рівень", що притаманні психоментальній структурі концептуальної (цілісної) особистості. Втіленням такого типу особистості – "цілого чоловіка" – була когнітивна і комунікативна діяльність І.Франка. Невипадково на етапі світоглядного ідеалізму для нього стають нерозривними поняття "ідеал національної самостійності" [29 XXXXV: 285], "народ", "рідне слово", образ якого є одним із провідних у його творчості:

Задарма в слові твому іскряться

І сила й м'якість, дотеп і потуга

І все, чим може вгору дух піднятися? [V: 212].

Звідси випливає, що джерелом енергетики рідного слова виступає закладена в ньому духовна сила народу, його прагнення бути вільним. Чи не тому поштовхом до національного відродження завжди є боротьба за рідну мову? Проникаючи у суспільну свідомість, рідне слово в цьому процесі відіграє особливу роль – націє– і державотворчу, позаяк сприяє тому, щоб "витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного, культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла [27 XXXXV: 404]. У таких соціокультурних умовах особливої ваги набуває мовна стійкість як окремої людини, так і всього етносу. І тут Франко великі надії покладає на рідне слово:

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха! [V: 212].

Поет свідомий духовної сили рідного слова, яке "в хвилю ту блаженну" стає "більше від самого себе. І при тому більше подвійно: будучи самим собою, воно разом з тим є і суб'єктом пізнання, і об'єктом пізнання" [12: 269]. Так відбувається поєднання двох енергій: людини як творця рідного слова і рідного слова як творця людини. Ця взаємодія і породжує явище синергії (від гр. *συνεργεία* "спільна енергія"). Воно є ключем до розуміння творчого кредо І.Франка: "[...] Щоб душа твору була частиною моєї душі" [31 XXXXX: 115].

Взагалі пізнання людини через слово – це лише наближення до таїни, якою є сама людина. Рідній мові у цьому процесі належить особлива роль, оскільки вона служить символічним синергетичним середовищем між зовнішнім і внутрішнім світами людини [3: 55]. Наука не володіє таким інструментарієм, щоб дозволити проникнути у найпопастіші куточки внутрішнього світу людини, тим більше якщо йдеться про універсум І.Франка – явище, унікальне не лише в українській, але й у світовій культурі. Щоб збагнути феномен І.Франка, осмислити й переосмислити в контексті сьогодення, його передусім треба прочитати, тобто почути. Адже ще з часів античності відомо: "Заговори, щоб я тебе побачив".

Література

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. – М., 1996.
2. *Баган О.* Світоглядна еволюція Івана Франка як ключ до розуміння його творчості // Іван Франко у школі. – Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. М.Гуняк (гол. ред.), Л.Гулевич, О.Баган та ін. – Випуск перший. – Дрогобич, 2003.
3. *Бацевич Ф.* Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси. – К., 2009.
4. *Гайдеттер М.* Дорогою до мови // – Львів, 2007.
5. *Гузар З.* Вступ до франкознавства. – Дрогобич, 2008.
6. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
7. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу // М.П. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці. У двох томах. – Т.2.
8. Євангелія від Йоана // Святе Письмо Старого та Нового завіту, 1992.
9. Євангелія від Марка // Там само. – С.55.
10. *Петренко В.Ф.* Основы психосемантики. – Смоленск, 1997.
11. *Селіванова О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999.
12. *Флоренский П.* Имена. – М., 2006.
13. *Франко І.* "Не знаю, що мене до тебе тягне..." // Там само. – Т.2.

14. Франко І. "Не надійся нічого" // Там само. – Т.2.
15. Франко І. "Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер віє" // Там само. – К., 1976. – Т.3.
16. Франко І. "Якби ти знав, як много важить слово..." // Там само. – К., 1976. – Т.3.
17. Франко І. Excelsior! // Там само. – К., 1976. – Т.1.
18. Франко І. Антошкові П. // Збір. творів: У 50 т. – К., 1976. – Т.3.
19. Франко І. Гімн // Там само. – К., 1976. – Т.1.
20. Франко І. Гімн. Замість пролога // Там само. – Т.1.
21. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка // Там само. – Т.28.
22. Франко І. Двоязичність і дволичність // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т.30. – Р.8, кн.6.
23. Франко І. Декадент // Там само. – Т.2.
24. Франко І. Зів'яле листя. Лірична драма. Попереднє слово до другого видання // Там само. – Т.2. – С.120.
25. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Там само. – Т.31.
26. Франко І. Мойсей // Там само. – К., 1976. – Т.5.
27. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі // Там само. – К., 1986. – Т.45.
28. Франко І. П.И.Житецкий. О переводах Евангелия на малорусский язык // Там само. – К., 1982.
29. Франко І. Поза межами можливого // Там само. – Т.45.
30. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Там само. – К., 1986. – Т.45.
31. Франко І. До А.Ю.Кримського // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.50.

РОЗДІЛ ІІІ
УКРАЇНОЗНАВСТВО.
КУЛЬТУРОЛОГІЯ.
ПЕДАГОГІКА

ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Роман ВИШНІВСЬКИЙ

В умовах розвитку громадянського суспільства перед сьогоднішньою системою освіти стоять нові завдання вдосконалення процесу навчання, виховання та розвитку особистості. У цьому контексті значна роль відводиться і особі вчителя – організатора цього процесу, діяльність якого повинна бути спрямована на розвиток інтелектуальних, творчих здібностей учнів, забезпечення переходу від репродуктивного засвоєння знань до пошуково-творчого, а також на виховання в учнів таких рис характеру, як свідомий патріотизм, висока моральність, фізична й естетична досконалість, підприємливість, ініціативність тощо. Роль вчителя у навчанні та вихованні учнів на різних етапах суспільного розвитку була значущою та знайшла відображення у педагогічній спадщині просвітителів минулого, зокрема Івана Франка.

Ідеї Каменяра щодо ролі вчителя у навчально-виховному процесі частково висвітлені у працях О. Дзеверіна [1], Д. Луцика [2], Б. Мітюрова [3], Г. Паперни [4], Д. Скільського [5], В. Смаля [6] та інших дослідників.

Мета статті – розкрити педагогічні ідеї І. Франка про роль вчителя у навчанні та вихованні учнівської молоді.

Ролі вчителя у школі, його становищу та діяльності І. Франко присвятив цілу низку статей та художніх творів: “Наші народні школи та їх потреби”, “Великі діяння пана Бобжинського”, “Емерик Турчинський”, “Допис про Дрогобицьку гімназію”, “Ученицька бібліотека в Дрогобичі”, “Школа рільницька в Городку” “Борис Граб”, “Учитель”, “Отець-гуморист”, “Олівець”, “Урок красного писання”, “Трицева шкільна наука”, “Малий Мирон” та інші. У цих творах автор викрив усі вади тогочасної системи освіти загалом та професії педагога зокрема: неосвіченість деяких вчителів, їх жорстоке поводження з дітьми, водночас їх безправ’я та важке матеріальне становище. Він неодноразово підкреслював, що тільки справжні педагоги знаходять шлях до дитячого серця, бо найважливішими рисами їх характеру є людяність і справедливість, терплячість і вимогливість, чутливість і тактовність, а головне – любов до дітей.

Аналіз джерельної бази доводить, що І. Франка до глибини душі хвилювала доля народного вчителя. З багатьма народними вчителями він особисто підтримував контакти, листувався з ними, виголошував промови на вічах, захищаючи їхні права. Так, в одному з листів до

Уляни Кравченко він писав: "... чи не могли б Ви написати свої споми-нки про своє учительське життя..., від початку до кінця, з його добри-ми сторонами і злими. Головно звернути би увагу на відносини людей, дітей товаришів-учителів до учительки,... будьте ласкаві написати по-просту, без прикрас, без рефлексій, давайте самі факти..." [10, 337].

І. Франко вказує на складне матеріальне становище вчителів: "Минушого року, на глум цілого світу, мали ми в Галичині два такі випадки, що учителі на посаді померли з голоду. Учителю у нас бере менше, ніж перший ліпший возний при суді або стражник при кримі-налі [14, 195]. Становище учителів початкових шкіл Галичини погір-шувало ще й те, що вони мали право на повну пенсію тільки після 40 років роботи в школі. Через важкі умови праці тривалість життя учи-теля була невеликою, тому небагато з них могли одержати пенсію. Тижневе навантаження складало 30 годин. Займатися іншою роботою педагогові не дозволялося. Щось змінити в цьому плані у передвоєн-ний період не вдалося. Через недосконалість законодавства педагоги часто ставали жертвами упередженого ставлення до них з боку влади. Робота вчителя перебувала під жорстким контролем шкільної влади. Педагоги не могли впливати на розв'язання наболілих проблем через політичні партії, сейм та парламент. Однак на початку ХХ ст. ситуація починає змінюватися, і вчительство перетворюється на важливий чин-ник суспільного життя.

Про багатьох вчителів Іван Франко з глибокою пошаною відгуку-вався як про "світлих, гуманних та симпатичних людей, що уміли впо-їти дітям не страх, а замилювання до науки та до чесного трудящого життя" [8, 432]. З теплотою, повагою та любов'ю згадував І. Франко своїх гімназійних учителів Міхонського, Гікеля, Емерика Турчинсько-го та інших. Емерика Турчинського він називає не тільки мудрим учи-телем, але й щирим, вимогливим другом, завжди готовим дати пораду і прийти на допомогу. Турчинський, за словами автора, виступав як енергійний захисник молоді, хоча був суворим і вимогливим до неї під час навчання, а ще більше – у справі морального виховання. "Ми від-чули, – зазначає І. Франко, – що ця людина нас полюбить, не відштов-хне навіть найменш здібних, кожному дасть пораду, вкаже дорогу, за кожного заступиться" [14, 206]. У "Дописах про Дрогобицьку гімна-зію" Каменяр згадує: "Всі ті люде... були дійсними приятелями моло-діжі, уміли єднати собі її прихильність і довірливість, поступали в школі оглядно, тактовно і по найбільшій честі безстаронно, захохочува-ли оскільки можна до самостійного мислення, до застанови над пред-метом, до котрого вміли збудити цікавість" [14, 28].

Глибоко усвідомлював І. Франко вирішальну роль учителя у вихованні молодого покоління, високо підносив його відповідальність. “З кожного недоростка виховання може зробити або лінивого або робучого, упертого або податливого, непослушного або і послушного молодця, – а коли вони насправду були такими,... то вина знов-таки спадає на учителів” [14, 86].

Виховання залежить від гуманістичної спрямованості особистості педагога, його особистого прикладу, поведінки, ставлення до вихованців, світогляду, ділових якостей, авторитету. І від того, що вклав наставник в душу дитини у шкільні роки, залежатиме, як будуватиме учень свої стосунки з навколишнім світом. А тому І. Франко неодноразово підкреслював, що вчитель повинен з любов’ю ставитися до вихованців, у жодному випадку не застосовувати тілесних покарань, що поневолювали душі дітей, виховувати їх, не повчаючи, а подаючи приклад своїм бездоганним і чистим життям. Він підкреслював, що виховання і навчання несумісні з насильством над дитиною, що вчитель повинен спиратися у своїй діяльності на знання дитячої природи, зв’язок з життям і самостійність мислення, на особисті прагнення учня, розкриття його творчих можливостей. Адже приклади зосередженого, відповідального ставлення до своєї справи, принциповості, чуйності і турботи у стосунках з колегами і вихованцями укріплюють у вихованцях віру в торжество моралі. І, навпаки, якщо учні були свідками байдужого або нетактовного ставлення педагога до когось, моральному розвитку школярів наноситься істотна втрата.

Справжній вчитель повинен розглядати педагогічну роботу насамперед як “велике діло любові, терпеливості і абнегації” [12, 315].

Основою виховання, за І. Франком, є людяне і дбайливе ставлення вчителя до особистості дитини, повага до дітей: “... дітей, їх особисту гідність і їх потреби треба так само шанувати, як і старших, і, тільки поводячися з ними лагідно, щиро, розумно, як з рівними, входячи в їх спосіб думання, можна їх виховувати на чесних, щирих, правдолюбних і справді свобідних людей” [14, 209].

Учитель завжди повинен бути належним прикладом для вихованців, а тому мати високі моральні якості. “Із званням учителя нерозлучно в’яжеється обов’язок говорити правду і поступати чесно, бо інакше через те терпить широкий круг людей” [9, 112]. Правдивість, чесність – невід’ємні риси справжнього педагога.

І. Франко розумів, що виховання може ефективно здійснюватися тільки як цілісний процес, що відповідає нормам загальнолюдської моралі, організації усього життя школярів: навчальної діяльності, міжособистісних стосунків, спілкування з урахуванням їхніх вікових та

індивідуальних особливостей. Зокрема це стосується підліткового та юнацького віку. Адже це той час, коли в учня наступає період сумніву щодо існуючих моральних цінностей. Він усвідомлює себе людиною, що переступила межі дитинства, розуміє особисту відповідальність, безпосередньо пов'язану з почуттям обов'язку. Учні нерідко уражені соціальним інфантилізмом, скептицизмом, небажанням брати активну участь у суспільних справах. Вони раптом відкидають все і сумніваються у всьому, відкидають, щоб зробити свій унікальний вибір системи ціннісної ієрархії. Це пора вибору шляху життя і складання планів, пора свободи і творчої незалежності, грандіозних задумів і героїчних рішень. Невід'ємне завдання справжнього педагога у такій ситуації, на думку мислителя, – спертися на розумне і духовне начало в людині, допомогти кожному вихованцю визначити ціннісні основи власної життєдіяльності. Адже виховання людини – не заучування певних норм чи бездумне вироблення звичок поведінки. Воно – активний життєвий процес взаємин, діяльності, спілкування і подолання суперечностей. Це процес постійних і систематичних рішень, виборів вольових зусиль, процес самовизначення і самоврядування відповідно до них. Так, у статті “Таємні товариства молоді” Каменярь описує факт, коли в одного з учнів гімназії виявили “заборонений” художній твір, який містив історичний акт обвинувачення проти ордена єзуїтів і передбачав його розпад у 1773 році. Унаслідок “розсудливих ухвал учительської конференції, яка складалася з активних і справжніх педагогів” [14, 174], учня не тільки не виключили з гімназії, що було звичним явищем у таких випадках, а й учитель сам повернув йому конфісковану книжку і запропонував також прочитати книжки, які заперечували закиди проти єзуїтів. “Це була процедура, – зазначає І. Франко, – яка зробила враження на обвинуваченого. Хлопець сам потім урівноважився, а нині... є людиною вельми релігійною і моральною” [14, 174].

Бездушність у ставленні до вихованців несумісна з високим званням педагога. Справжній вчитель – це не чиновник в галузі освіти. Він не відгороджується від дітей, а навпаки якнайбільше зближується з ними. Взаємне довір'я між учителем і вихованцями – одна з головних умов успіху в педагогічній роботі. Саме таким зображений вчитель Міхонський. Це глибоко освічена людина, яка вміє чуйним ставленням, теплим словом завойовувати довіру учнів. До свого вихованця він звертається: “Ні, сину, ні, се все лише один ступінь,... то лише початки, азбуки математики” [14, 163].

Справжній учитель, у розумінні мислителя, – це передовсім носій вищих духовних цінностей. Він викликає у дітей відчуття повної довіри, щирої поваги, готовність дотримуватися того, чому вчить, справж-

ню віру, надію, любов. Йому властиві яскрава індивідуальність, творче ставлення до учнів, внутрішня сила, цілісність, цілеспрямованість, що притягає дітей і дорослих, організаційне й емоційне лідерство, здатність генерувати ідеї і захоплювати ними, широта і глибина інтересів, цілісний світогляд, упевненість у своїй місії, правильності вибраного шляху. Він велику увагу приділяє питанням моральності, духовності, вкладаючи у дитячі душі любов, доброту, чуйність, милосердя. Уся його діяльність спрямована на виховання високоморальної, духовно багатой особистості. Так, характеризуючи вчителя Міхонського, І. Франко зазначає: “Але на розвою тіла й розуму не кінчалась виховуюча діяльність Міхонського; розвій моральної істоти чоловіка займав у нього трохи чи не найважливіше місце. Правда моральність розумів він далеко ширше й гуманніше, ніж її розуміють звичайно гімназійні вчителі та шкільні регуляміни. На всіх протоколах гімназійних конференцій, де виключувано учеників за гру в карти, пиятики і зносини з дівчатами, стояло ім’я Міхонського в числі тих, що голосували проти виключення, і то звичайно такий голос подавав він сам один” [14, 166].

У низці художніх творів І. Франко змалював дійсно народних учителів, справжніх ентузіастів, творців і гуманістів. Так, у п’єсі “Учитель” зображений Омелян Ткач – чесний трудівник на ниві народної освіти, який гуманно, чуйно ставиться до учнів. “Учитель він прекрасний, усюди похвальні свідоцтва мав, люди були з нього вдоволені” [15, 84]. Він також проводить просвітницьку і громадсько-культурну роботу серед селян, відстоює їхні інтереси: “В однім місці війтові шахрайства відкрив, у другім з сільськими лихварями задерся, в третім читальню заложив, у четвертім касу позичкову до порядку допровадив – отес й були його гріхи. І все найшлися темні духи, що за такі речі його вигризли з села” [15, 84]. Вісім разів переводять О. Ткача з одного місця на інше. І всюди люди полюбили його, “як рідного батька”. І це є йому найкращою нагородою.

Його колега Опанас Моримуха з оповідання “Батьківщина” за п’ятнадцять років учителювання переводився з місце на місце вісім разів. Він чесно, самовіддано сіє зерна цивілізації у світом забутих закутках [7, 420], у найбільш глухих і занедбаних гірських селах, де “невилазно гніздилися зовсім не ідилічна біднота, бруд, убожество та темнота” [7, 398]. Своїм учителем сільська громада вельми задоволена, тому, що “вчить дітваків пильно, не б’є в школі та й і з людьми людяний: у всьому порадить і не одного й грішми порятує, хоч сам живе бідно” [7, 400].

Добрим, чуйним, уважним та гуманним до дітей змалював І. Франко вчителя у поемі “Панські жарти”. Хоч він і знав небагато, та все-таки діти завжди відчували гостинність його затишної оселі, “де все ясніє, де чисто, тихо і приютно, де слова прикрого не чуто”. Він прагнув розбудити в них почуття любові до людей, природи: Він зацікавлював дітей То повістками, то казками, А головно на сей святий Великий Божий світ – природу Раз в раз увагу їх звертав.... Так що малі дівчак, Обдерті, босі, залюбки До нього йшли, мов овечки До пійла в час літньої спраги [13, 24 – 25].

Викликають симпатії вчителі Білинський та Красицький з оповідання “Отець-гуморист”. Зокрема, Білинський – то “інтересна поява тих часів” [12, 310]. Зіпсувавши зір і через те втративши посаду, не уявляючи свого життя без дітей, він відкрив у Дрогобичі своєрідний пансіон для незможних учнів нормальної школи, де виконував роль репетитора. Білинський проявляв надзвичайну терпеливість і добродушність, чуйність і уважність до своїх вихованців, рішуче протестував проти тілесних покарань, які практикував Телесницький. Для неслухняних і ленивих учнів була в нього “одна-однісінька кара – наколотися противника своєю власною, тиждень не голеною бородою” [12, 311].

Учителя о. Красицького учні називали “своїм улюбленим викладачем”. На його уроках панували і влучний дотеп, і розумний жарт. Тож і зустрічали вчителя у класі усміхнені дитячі обличчя. Тут мислитель торкається важливої проблеми, яка привертає увагу і сучасних педагогів, – без доброзичливої, веселої атмосфери на уроках, без усмішки учнів неможлива реалізація морального виховання. Адже формування моральності відбувається у школі на всіх уроках. І в цьому сенсі немає головних і другорядних предметів. Виховує не тільки зміст, методи і організація процесу едукції, учитель, його особистість, погляди, переконання, а й та атмосфера, яка складається на уроці, стиль стосунків педагога і дітей, дітей між собою.

Однак ідеалом учителя для І. Франка можна вважати Міхонського з оповідання “Борис Граб”. Учитель математики, логіки і психології, він був емігрантом зі Східної України, носієм передових педагогічних ідей. Це “вельми оригінальна й симпатична постать, рідка поява між гімназійними вчителями” [14, 158], всебічно освічений, умілий викладач, людина живого темпераменту, “м’якого серця і доброї душі, великий приятель учеників”. Глибоке знання своїх предметів, захопленість літературою і мистецтвом, чуйність і тактовність вигідно вирізняли його від колег-педагогів.

Результатом педагогічної діяльності Міхонського є його учень Борис Граб з однойменного оповідання “Борис Граб”, а також із неза-

кінченої повісті “Не спитавши броду”. Граб – це насамперед принципово чесний юнак. Він не кривить душею і нічим не заплямовує себе перед Міхонським. Його слова і вчинки завжди правдиві. Борис не кидає слів на вітер, не обіцяє того, чого не може виконати, а коли щось обіцяє, то докладає усіх зусиль, щоб дотримати слова. “Для того він, – пише І. Франко, – при поєдинчїм та несконплікованим способі життя гімназїального ученика, ніколи не попадав у таке фальшиве положення, де би мусив кружити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очі” [14, 166]. Недарма учні називали Бориса “Епамінондою” – іменем стародавнього героя, який ніколи, навіть жартома, не говорив неправди.

Борис “вміє бути делікатним і здержаним, де того треба, але погоджує тими незлічними пустими церемонїями, котрими провінціалне “товариство” обпугує всі свої кроки... і старается по змозі зробити собі товариське життя нудним та докучливим” [11, 354]. Йому неприємні розпуста, карти, пияцтво тощо. Для Бориса характерна глибока людяність. Він щиро любить свого вчителя Міхонського, називаючи його рідним батьком.

З особою вчителя, його загальною культурою, громадянською вихованістю, професіоналізмом І. Франко пов’язував виховання громадянина демократичної правової держави. Адже саме вчитель як головна особа в управлінні процесом едукативної діяльності визначає цілі і завдання, принципи, форми і методи навчання та виховання. Від того, який педагог прийде в навчальний заклад, залежить якість громадянської освіти, характер устрою життя цього закладу. Вчитель не тільки сам повинен володіти високою культурою і розвиненою громадянською свідомістю, бачити перспективу розвитку громадянського суспільства, знаходити життєвий сенс в роботі з виховання підростаючого покоління, а й уміти створювати умови для становлення громадянської компетентності і відповідних цінностей у своїх учнів.

І.Франко вважав, що демократичний розвиток суспільства зумовить більш досконале, “нове виховання”, яке “потребує нових учителів, які повинні отримати належну підготовку і яких не можна у готовому вигляді “виписати собі з-за границі” [16, 15].

Виховання громадянина реалізовується як за допомогою навчальних предметів, так і створенням демократичного устрою шкільного життя. У зв’язку з цим змінюється роль педагога. Виходячи з цього, вчитель повинен виступати не в ролі інструктора і наставника, а організатором освітньо-виховної діяльності учнів. Педагогу повинні бути властиві демократичний стиль роботи і поведінки, він насамперед – переконаний друг молоді, гуманіст-інтелігент, професіонал, знавець національної і світової культури. Таким учителем зображений Міхон-

ський. Він давав своєму учню Борису читати класиків світової літератури (Гете, Шиллера, Мольєра тощо), щоб той розумів “історію даного часу, так сказати, аналітично, із свідoctв та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблonoвих конструкцій шкільних підручників” [14, 164].

Важливе завдання педагога – дбати про фізичний розвиток учня. Тому Каменяр устами вчителя Міхонського рекомендував займатися гімнастикою не тільки в школі, а й удома, що було, за його ж словами, “нечуваною новістю” в умовах Галичини. Так, Міхонський привчає свого вихованця до щоденного виконання гімнастичних вправ, до різних видів фізичної праці, робить з нього людину, здатну до виконання практичних трудових завдань. Через усе оповідання проходить ідея поєднання фізичної праці з навчанням. Одночасно з опануванням наук у гімназії Борис, “живучи два роки у столяра, вивчився столярства, відтак у токаря токарства, а ще в сьомім класі не побоявся насмішок товаришів, ба й деяких учителів, але перейшов на квартиру до одного шевця і в заміну за підучування його сина вивчився й того ремесла” [14, 158].

Неабияку роль І. Франко відводив учителю й у вихованні особистості учня, його характеру, розвитку здібностей, мислення тощо. Ці питання, на переконання Каменяра, не можна розглядати поза діяльність. Адже в активній діяльності розвиваються психічні процеси, формуються розумові, емоційні і вольові якості особистості. а тому, залучаючи учнів до різноманітних видів праці, учителеві необхідно забезпечити належні умови, щоб вони добивалися успіхів у цій діяльності, щоб вона викликала у них позитивні емоційні переживання, стимулювала їхню активність і особистий розвиток.

Саме через діяльність в учнів формується єдність знань, переконань і поведінки, вони мають змогу проявляти самостійність у розв’язанні завдань, наполегливість, завзятість, старанність, самовладання та волю, розвивати й укріплювати свої індивідуальні якості, формувати позитивні звички. Завдяки систематичному виконанню вправ учень уміло управляє своїми почуттями, гальмує бажання, якщо вони заважають виконувати певні обов’язки, контролює свої дії, правильно їх оцінює з позицій інтересів інших людей. Витримка, навик самоконтролю, організованість, дисципліна, культура спілкування – якості, які ґрунтуються на сформованих вихованням звичках. Тому Міхонський “додивлявся до того, як ученик стоїть при таблиці, як держить крейду, як маже губкою, як кланяється, – і не вважав зайвим по десять раз на кожній годині навчати учеників методичності, повільного, але ясного думання, точності й економії у всіх рухах, поступках і ділах” [14, 159].

Успіх виховання любові до праці залежить і від особистості вчителя. У процесі праці вчитель впливає на свідомість і погляди учнів своєю тактовністю, об'єктивністю і справедливістю. Особистий приклад учителя у ставленні до роботи, його вміння продемонструвати високу якість виконання завдань – важливий стимул для наслідування. Тому важливого значення у вихованні працелюбності І. Франко надавав авторитету вчителя. Адже для більшості учнів, особливо молодшого шкільного віку, авторитет вчителя абсолютний, вони готові наслідувати його у всьому. У їхніх очах тільки той вчинок заслуговує наслідування, який здійснений авторитетною і поважаною людиною. Авторитетний вчитель є прикладом, еталоном поведінки, зразком для наслідування і навіть ідеалом для учнів. Він відрізняється високою культурою спілкування: тактовний, з повагою ставиться до співбесідника, уміє вислухати його, переконати в чому-небудь фактами. Такий вчитель розуміє і сам використовує жарт, гумор, розкутий, активний співбесідник. Невід'ємними рисами справжнього педагога є висока мораль, його гуманістична спрямованість.

Авторитетом, на переконання І. Франка, користуються ті вчителі, що уміють співчувати іншому, зрозуміти його і водночас справедливі, принципи, працелюбні, оптимістично налаштовані. У таких педагогів учень отримує заряд упевненості, знаходить підтримку своїй ініціативі у різних справах.

Проте І. Франко не відкидає і негативного впливу авторитету педагога на учнів. Виступаючи проти авторитарного виховання, він, зокрема, доводить, що воно засноване на беззастережному, сліпому прийнятті авторитету, визнає беззаперечне підпорядкування вихованців учителеві. Авторитарна педагогіка, на переконання просвітителя, зосереджуючи в руках педагога повноту влади, не допускає учнів до самостійної участі у процесі едукації. Вона ігнорує їх ініціативу, віддає перевагу жорстким і примусовим заходам, стиль стосунків між учителем й учнями – беззастережна вимогливість педагогів до вихованців.

Важливий аспект підготовки підростаючого покоління до праці – формування у нього почуття самовідповідальності, розуміння необхідності самому піклуватися про себе. Почуття самовідповідальності сприяє розвитку в характері людини таких необхідних для життя і діяльності рис, як підприємливість, ініціативність, творчість. Коли ці риси стають характерними для більшості людей, то суспільство має шанс досягнути господарського успіху і добробуту.

Виховання в учнів працелюбності, трудової активності є неодмінною умовою розвитку їхніх інтелектуальних, творчих, моральних і психологічних якостей. Тому вчителі покликані впливати на молоде поко-

ління так, аби воно виростило й розвинулося у людей працьовитих, професійно компетентних, ініціативно творчих, корисних членів суспільства. Їхнє завдання – забезпечити готовність учня до праці, сформувавши бажання сумлінно та відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку і духовної потреби, виховати бережливість щодо результатів праці та повагу до людей праці, творче ставлення до трудової діяльності, почуття особистої відповідальності за результати своєї роботи. Аналізуючи художні твори мислителя, зокрема оповідання “Борис Граб”, стверджуємо, що для виховання характеру, творчих можливостей і здібностей діяльність учня має бути належним чином організована учителем, тобто відповідати певним вимогам:

– завдання мають бути цілеспрямованими, учні повинні розуміти мету пропонованої роботи, знати, для чого вони її виконують, якими будуть її результати. Кожен учень повинен усвідомити, чого саме вимагають від нього. Адже неусвідомлене завдання не сприяє формуванню потреби в ньому.

– завдання мають бути доступними. Адже непосильна праця породжує невпевненість учня у власних силах, небажання виконувати її. Якщо ж робота надто легка, не потребує певних зусиль, вона викликає зневажливе ставлення. Завдання повинні ускладнюватися і збільшуватися за обсягом у міру набуття школярем трудового досвіду. Так, вчитель Міхонський “книжочку поки що не давав йому (своєму учню Борису – *P.B.*) ніяких. Досить з тебе шкільних. – говорив він. – На інші прийде черга потім. Тепер роби на варстаті” [14, 161].

– виховання працелюбності потребує підбору цікавих за змістом видів діяльності. Недоцільно пропонувати учням одноманітні, нетворчі завдання.

– важливою умовою виховання позитивного ставлення до праці є її безперервність і системність. Наявність чітко продуманої системи залучення дітей до різних видів діяльності полегшує процес планування роботи, поступове ускладнення її змісту та обсягу.

Розвиток самостійного мислення учнів не може відбуватися стихійно. Він залежить від того, як організують навчальний процес вчителі. Тому одне з найважливіших завдань вчителя – не вкладати в голови учнів знання в обробленому, готовому вигляді, не передавати їх, а правильно організувати їхню діяльність, допомагати осмислювати навчальний матеріал, самостійно відкривати для себе нові правила, закони, пізнавати при цьому суть виучуваних фактів та явищ. Тобто, в основі діяльності вчителя повинен лежати принцип: поганий вчитель підносить істину, а хороший – вчить її знаходити. Так, вчитель Міхонський ознайомлює свого учня Бориса з кращими художніми творами

світової літератури, біографіями видатних діячів науки й мистецтва, обговорює з ним прочитане, спонукає його до вивчення іноземних мов, привчає розуміти “всякий твір людського духа на основі того часу й тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, ... історію даного часу... із свідочств та настроїв тогочасних людей, а не з готових шаблонних конструкцій шкільних підручників” [14, 164]. Коли Борис вдруге прочитав “Одіссею”, І. Франко пише:

– А видиш! – сказав Міхонський, стараючись не надто сильно показати свою радість. – Правда, що ся половина рівно цікава, як і тамта, яку ти мені розповів першим разом?

– І ще цікавіша! – мовив утішений своїм відкриттям Борис [14, 162].

Справжній вчитель, неодноразово зазначав І. Франко, вміє не тільки логічно і ясно виражати свої думки, а й зацікавити учнів, даючи їм поле “до власного мислення”, заохочувати їх “до власної праці”. “Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового, відданого науці життя, то він прилипне до вас усею душою...”, – говорить І. Франко вустами вчителя Міхонського [14, 166]. Звідси і завдання педагога – розбудити в учнів бажання до навчання, розвинути в них здібності до самостійної думки, навчити “володіти своїм мізком”, “ввозити між учеників бодай маленькі зароди свіжої, живої мислі, бодай слабі відблески правдивої, поступової науки” [14, 35].

Справжній педагог вміє “під час уроків жити спільним життям усього класу, забувати про себе, про свої власні турботи, радощі і тривоги. Кожний урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволенням його природної допитливості, розбудженої попередніми успіхами, є насолодою, а не мукою” [14, 207]. Власне такі педагоги зображені в поемі “Панські жарти”, де вчитель “... Умів і кожне він дитя / Розрушать, взяти мов за руку, / Збудити власні в нім думки / І визвать власної уваги...” [13, 24], а також, як йшлося вище, учитель Міхонський з оповідання “Борис Граб”. Міхонський завжди ставив учням такі питання, на які потрібно було висловити власну думку, робити власні висновки. “Такими питаннями він випробував здібність мислення у своїх учеників. І вже у кого побачив, що відповідь на питання виходить справді здобутком його власної, хоч і невеликої духової праці, для такого мав велике поважання” [14, 159].

І. Франко розглядав учителя й учня як рівноправних учасників педагогічного процесу. Учителю він відводив роль помічника учня, що стимулює активність і спрямовує розвиток останнього. Саме в оповіданні “Борис Граб” Каменярь вказує на самостійну пошукову, творчу діяльність учнів, у процесі якої вони самостійно здобувають нові знання, розвивають свої здібності та вміння бачити проблеми, аналізувати і

зіставляти факти. Учитель при цьому здійснює функцію управління процесом едукатії і переведення на вищий рівень діяльності учня шляхом формулювання питань, задач і завдань, які вимагають творчої уяви, логічного аналізу і здогадки.

Не відкидав І. Франко і такого важливого фактора, що впливає на розвиток учнів, як особистість педагога, його риси характеру, ерудицію, майстерність викладання. Адже лише вчитель, який досконало і глибоко володіє своїм предметом, логічно, чітко і доступно викладає навчальний матеріал, оперує цікавими деталями, фактами, вражає учнів своєю освіченістю, захоплює кругозором знань, здатен прищепити учням любов до навчання, зацікавити їх, привчити думати і дати ґрунтовні початки. Власне таким учителем був Міхонський, який уперто боровся проти шаблону і трафарету у навчанні і всю свою діяльність спрямовував на те, щоб розвинути в учнів “здібність власного думання” [14, 159]. Він через спілкування з учнями дає змогу кожному самовиразитися, виявити ініціативу, самостійність. “Міхонський... часто розмовляв з ним (Борисом Грабом – Р.В.) і старався по змозі дати його думанню й науці живий напрям, вільний від шкільного педантизму і заскорузлості” [14, 158].

Учителю І. Франко відводив низку соціальних ролей. По-перше, учитель, у розумінні Каменяра, – це хранитель і носій суспільних цінностей: загальнолюдських, культурних, інтелектуальних, духовних тощо. Накопичуючи все життя ці цінності в собі, він потім передає їх молодому поколінню. Значить, роль педагога І. Франко не зводив лише до акумуляції ціннісного досвіду. Професійний педагог повинен одночасно бути головною ланкою між історичним минулим суспільства і його перспективним майбутнім – через підростаюче покоління. По-друге, чи не найголовнішу соціальну функцію педагога І. Франко пов’язував із формуванням духовного світу молоді відповідно до принципів і цінностей конкретного суспільства. Саме над цим він повинен постійно працювати, формуючи у підростаючого покоління знання, поняття і переконання про правила людського співжиття відповідно до принципів і норм моральності. Виховуючи у молоді уявлення про загальнолюдські цінності, педагог має навчати її регулювати свою поведінку згідно з цими цінностями, жити за принципами доброти і милосердя, терпимості, пошани і гуманності у ставленні до інших.

Вищенаведене дає підстави констатувати, що погляди Івана Франка щодо ролі вчителя у навчально-виховному процесі не втратили своєї значимості і сьогодні. Справжній вчитель – той, хто любить дітей, володіє широким колом знань, уміє забезпечувати розвиток усіх інтелектуальних та фізичних можливостей учня, навчає дітей самос-

тійно мислити, прищеплювати їм високі моральні якості. Подальшого дослідження потребують проблеми змісту навчання і виховання у творчому доробку Івана Франка.

Література

1. *Дзевєрін О.Г.* Педагогічні погляди І.Франка / О.Г. Дзевєрін // Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання. – К.: Рад школа, 1960. – С. 5 – 19.
2. *Луцик Д.* Франко І.Я.: педагогічні погляди // Дмитро Луцик, Тетяна Логвиненко. Літопис педагогічної думки в Україні. – Дрогобич: Відродження, 1999. – С. 51 – 62.
3. *Мітюров Б.Н.* Педагогічні погляди І.Франка. – Дрогобич: б. в., 1961. – 30 с.
4. *Паперна Г.О.* Іван Франко про народну освіту / Г.О. Паперна. – Львів: Вид. “Вільна Україна”, 1946. – 61с.
5. *Скільський Д.* “Учителем школа стоїть”: Особа вчителя у творчості Івана Франка / Д.Скільський // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 59 – 62.
6. *Смаль В.З.* Вчитель у творах І.Я. Франка // Радянська школа. – 1986. – № 8. – С. 89 – 92.
7. *Франко І.Я.* Батьківщина // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К: Наук. думка, 1979. – Т. 21. – С. 391 – 423.
8. *Франко І.Я.* В інтересі правди // Франко І.Я. Зібрання творів: У 20-ти т. – К.: Держлітвидав, 1955. – Т. 16. – С. 430 – 433.
9. *Франко І.Я.* Лист до О. Партицького // Франко І.Я. Зібрання творів: У 20-ти т. – К.: Держлітвидав, 1956. – Т. 20. – С. 107 – 113.
10. *Франко І.Я.* Лист до Уляни Кравченко // Франко І.Я. Зібрання творів: У 20-ти т. – К.: Держлітвидав, 1956. – Т. 20. – С. 337.
11. *Франко І.Я.* Не спитавши броду // Франко І.Я. Зібрання творів: У 20-ти т. – К.: Держлітвидав, 1950. – Т. 3. – С. 337 – 459.
12. *Франко І.Я.* Отець-гуморист // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К: Наук. думка, 1979. – Т. 21. – С. 288 – 315.
13. *Франко І.Я.* Панські жарти (Поема з останніх часів панщини) // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К: Наук. думка, 1979. – Т. 2. – С. 7 – 116.
14. *Франко І.Я.* Педагогічні статті і висловлювання / За ред. О. Дзевєріна. – К.: Рад. школа, 1960. – 299 с.
15. *Франко І.Я.* Учитель // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 24. – С. 65 – 122.
16. *Франко І.Я.* Хома з серцем і Хома без серця // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К: Наук. думка, 1979. – Т. 22. – С. 7 – 29.

ІВАН ФРАНКО: “ПОЧУТТЯ ОBOB'ЯЗКУ – OBOB'ЯЗКОВЕ“

*Богдан ЗАЛІЗНЯК
(Львів)*

Свого часу Микола Євшан писав, що “для ідеї служіння мистецтва громадянству Франко готовий убити свій внутрішній світ“. А що ж нинішні політики? Могли б вони услід за Франком (тим паче, що дехто з них вживає ім'я Івана Франка всує, прагнучи використати його як пов'язку на поранені національним недокрів'ям свої політичні тіла) відмовитися від своїх амбіцій чи дещо призупинити свої бізнесові апетити, щоб справді прислужитися українській ідеї, українській нації, Україні як державі, котра конче потребує щирих робітників? Про “вбивство“ їх внутрішнього світу нема навіть сенсу говорити. Бо, поперше, до нього (внутрішнього світу) не дістатись, по-друге, його (внутрішній світ) треба ще викохати – виховати, а по-третє, мабуть, нема таких грошей, заради яких ці політики змогли б прислужитися Україні, розуміючи під “внутрішнім світом“ бодай одне з трьох “П“ – порядність, професійність, патріотизм. От, перейти з однієї псевдопартії до іншої (за три-п'ять мільйонів гривень) – інша річ, даруйте за лексичний збіг. Чи стільки ж заплатити за входження до партійного сонму (перепрошую — списку) – готові, немов піонери. Завжди готові до переговорів політичні сили, що втрапили до парламенту. На людях. А насправді — виставляють “караул“ до кожної своєї позиції-примхи. Такого протистояння, як нині, мабуть, ще не знала Верховна Рада. І – жодного поступу. Що їм Іван Франко, який наголошував: “Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому“ (“Що таке поступ?”).

На жаль, багато хто з політиків (і не тільки) зорієнтований або на негайну (тут і зараз) участь у владі, або розколює Україну за вказівками і за гроші з-поза меж України. Розколює, а з іншого боку – шантажує. Замість дбати про країну, вгризаються в крісла. Згадують про народ: мовляв, виборці голосували за те, щоб “наша політична сила“ отримала посаду прем'єр-міністра (спікера). Воюють один з одним так, як ніколи б не з'ясовували стосунки зі своїми ворогами.

Чому так? Бо ані крихти відповідальності. І що Україні, нації з того, що, врешті, під тиском ситуації, під дамокловим мечем розпуску парламенту, хтось таки сяде і в крісло прем'єр-міністра, і стане “дирек-

тором“ мікрофона? Якими стежками-дорогами будуть вони вести Україну? Коли тривалий час дбають лише про себе або про партію, над якою “нависла смертельна загроза“, якщо її керівник не отримає бажаного крісла.

Згадується знову ж таки Франкове:

Ех, якби я геній був!

.....

*Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти,
Я б мужів з вас повиводив -
Навіть з малп таких, як ти!*

На жаль, сина коваля немає з нами вже 93 роки. А проблеми, які порушував Каменяр, актуальні і нині. Скажімо, тривалий час ведуться розмови про нагальну потребу українсько-польського порозуміння. Польща першою визнала незалежність України, Польща проголосила вустама попереднього свого президента, Александра Квасневського, що вона стає непохитним адвокатом України перед Європою, перед європейським співтовариством. Після Павлівки (на Волині), відкриття “Цвинтаря Орлят“ у Львові, зустрічі двох президентів у Павлокомі все більше говориться про порозуміння, зокрема – з польського боку. Не будемо чіпати перші дві події, зупинимось лише на освяченні Меморіалу на українському цвинтарі в Павлокомі. Отже, на українському цвинтарі, де поховано закатованих Армією Крайовою в березні 1945 року 366 українців – дітей, жінок, літніх людей, – напис: “Вічная пам'ять 366 жертвам, трагічно загиблим 1-3 березня 1945 року“.

А от напис на Хресті, який поляки поставили 11 полякам, які начебто загинули від рук українців (досі невідомо, немає документальних підтверджень: хто винен у тому, що ці люди пропали безвісті), – вже іншого покрою: “Пам'яті поляків, мешканців села Павлокома, які 1939-1945 рр. загинули від рук українських націоналістів“.

Ось вам і порозуміння, ось вам і паритетність. Напрошуються гіркі поетичні рядки:

*питають у Павлокомі
ангели один в одного
ти хто
українець
а ти хто
українка
цікаво а чому ті хто нас різали
палили
„забули“ про це*

*не дозволили на Хресті вказати
ми що
під бомбу потрапили
чи повинь була в Павлокомі
у березні сорок п'ятого
що ми „трагічно загинули“
питає у Павлокомі
ангелятко одне в другого
тобі скільки рочків було
п'ять
чекай але ж аківці домовились
з ким
з ким з ким між собою
вбивати тільки восьмирічних
та що ж буває
вони просто не дотримали слова
чекай
але ж першим було Слово і Слово
було Бог
ти смішний
то було інше слово
тих слів і нині вистачає
а для нас на пам'ятникові
їм забракло
бачиш*

Як свідчить О.Дорофтей, “Іван Франко став тим першим громадським діячем і публіцистом, який змусив цілу групу польських політиків (передусім демократичного і соціалістичного гатунку) змінити свої погляди щодо українського питання. Під впливом його переконливих, тверезих і проблемних питань у польську передову громадськість прийшла думка про потребу порозуміння поляків із великим, хоч і пригнобленим сусіднім народом“. Письменникові не раз закидали, що він, працюючи у “Кур'єрі львівському“, публікуючись у інших польських часописах, не дбає, усунувся від праці в україномовному середовищі. На що Каменяр відповідав: “Я й там служив і служу тій самій хлопській справі“. Та, на жаль, поляки до Івана Франка не прислухались. Наприкінці ХІХ століття, зокрема під час виборів до австрійського парламенту 1897 року, коли до українських селян, що йшли віддавати свої голоси за Івана Франка, польські чинники застосовували кулі, він зрозумів: “Від поляків для української справи нема чого ждати помочі... тільки сіючи на власній ниві можна доbitися власного хліба“.

2006 року в Львові, “на нашій ниві“, гостювала Оля Гнатюк, професор Варшавського університету, автор книжки “Прощання з імперією“ (аналіз її – тема окремої розмови). Прикметна її відповідь на запитання із зали: “Як у Польщі відзначатимуть 150-річчя від дня народження Івана Франка?” -(передаю дослівно): “Коли йдеться про Франка, я з сумом повинна сказати що... в Польщі він – не дуже популярна постать... Це проблема трактування Франка крізь призму того тексту (“Поет зради“ – про Адама Міцкевича“), який порвав контакти... Людина, яка в колі польської культури... перестала бути присутньою цілком. Одним таким текстом, одним помахом пера”. Річ, мабуть, не в тому тексті, а в іншому:

*Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!*

Та признаватися в цьому О.Гнатюк не хотілося. А що стосується його статті „Поет зради“, то Іван Франко, високо цінуючи талант Адама Міцкевича, лишень констатував: у переважній більшості поетичних творів польського поета присутня зрада. І з гіркотою зауважив: “Сумний, мабуть, був час, якщо геніального поета зіпхнули на такі манівці, але й сумно стоїть справа з нацією, котра такого поета без застереження вважає одним із своїх найвищих національних героїв та пророків і годує щораз нові покоління отруйними творами його духу“.

Йшлося йому про ситуацію в польському середовищі, яке, власне, толерувало зраду. Франкові було прикро від того. Тим паче, поштовхом до написання цієї статті була зрада польських демократів на виборах до парламенту, котрі, повторюю, були залиті кров'ю українських селян, а фальсифікація їх результатів широко розлилася галицькими теренами.

А взагалі Іван Франко як моральна людина, як талановитий публіцист виступав завжди на захист скривджених, зокрема і в польській, і в німецькій пресі. Його журналістика – це, по суті, потік націєтворчої роботи. У статті “Дещо про себе самого”, опублікованій спочатку в польській пресі, Іван Франко, з великої любові до свого народу, не побоявся визнати досить неприємну річ: “Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномоднішого сорту“. Власне, Франкове “не люблю“ висновувалось якраз з його великої любові до своєї нації. А головне – до правди. Бо завжди дбав про вироблення правдивої “школи політичного думання“.

Іван Франко як політичний публіцист тонко відчував пульс доби, вмів правдиво визначати найважливіші проблеми часу і аналізувати їх.

Був незаангажованим публіцистом, на відміну від багатьох нинішніх журналістів, публіцистів, політиків, котрі всіма фібрами душі своєї служать своєму власникові (переважно – не-українського походження), партії, якою маніпулюють з-за меж країни, псевдо-партіям, які правильніше було б назвати “бізнес-групами”, мета яких — зиск, зиск і ще раз зиск.

Головними статтями в націєвірному напрямку, які, на жаль, багато в чому ще й нині актуальні, є такі: “Що таке поступ?” („та всеможна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка... Народна держава стала би величезною народною тюрмою“); “Поза межами можливого“ (“Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації”), “Одвертий лист до галицької української молодіж” (“Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів”).

Хіба ми не можемо нині повторити за Євгеном Маланюком, котрий, ведучи мову про історичні події початку ХХ століття, зазначав, що тоді „трагічно відчувалася неприсутність“ саме Франка? І нині відчуваємо його неприсутність, бо про духовну місію письменника, публіциста, політика стосовно української нації, української держави можна лишень мріяти. Так, є Ліна Костенко, Євген Свєрстюк, Іван Дзюба. Це – моральні орієнтири в нинішній Україні, яку на п'ятнадцятому році незалежності з особливим завзяттям випробовують (точніше – й не переставали випробовувати) на розрив.

То ж святкування кожної річниці дня народження Івана Франка мало б перетворитися на аналіз суспільно-політичної ситуації в Україні, яку надто запопадливо „обіймають“ одвічні її “друзі”, а допомагають їм свої, так би мовити, сили, які не відчують себе синами України, а, навпаки, їздять за інструкціями до “першопрестольної”, а за грішми – в офшори.

*По щербатій дорозі
півістин
немов
по слизьких валунах
ступав.
Валували
„патріоти”,
напів —*

*і супер-:
„Я сорочку б останню
віддав”.
Істина ж
стояла гола –
як дерева
у місячну ніч:
тих сорочок*

у “архі-“
було доволі —
устигай лиш стягувать
з пліч.
Від ударів у груди
у вухах дзвонило
дзвонами римо-церков.
Його нудило,
йти вже
— несила.
Та він,
однак,
ішов.

Сміялися
бориславці
сльзьми кривавими,
молотами били
“основи суспільності“
у чоло.
Ура-патріоти
шукали
Мойсея в Австрії —
удома тоді
його
“не було“.

Іван Франко не втомлювався повторювати: “Любов не обов'язкова – але почуття обов'язку обов'язкове“. Якщо зробити спробу пристосувати цю тезу до сьогодення, то належить наголосити: не треба, щоб нинішні політики, публіцисти, урядовці вбивали свій “внутрішній світ“, бажано – єдине: щоб вони відчували обов'язок у своєму служінні Україні – як перед сім'єю, родиною, так і перед незалежною Україною, перед ненарожденними, щоб дбали про неї з тою синівською любов'ю, як це робив великий син українського народу Іван Франко. І тоді ми справді будемо “рости органічно“, як передбачав і заповідав Каменяр, зусиллями якого з етнічної маси творилася українська нація.

КОНЦЕПЦІЯ ЕКСПЕДИЦІЙНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА

Тарас КОНОНЕНКО

(Київ)

Іван ЗЕЛЕНЧУК

(Верховина)

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК

(Верховина)

Українознавство як система інтегративних знань про Україну і світове українство використовує системну методологію наукових досліджень. Системна методологія українознавства, яка розроблена науковцями ННДІУ під керівництвом його директора, академіка Петра Кононенка, ґрунтується на науковому аналізі речей, явищ і феноменів України та світового українства. Українознавчі наукові дослідження проводяться на джерельно-фактографічній основі, принципі історизму та засадах об'єктивно-порівняльного розгляду і аналізу. Науковий розгляд речей, явищ і феноменів України та світового українства проводиться через призму зіставно-протиставного підходів, доказових оцінок і висновків. Українознавчий аналіз здійснюється у світлі перспектив розвитку процесів і явищ та поведінки людей в ім'я пошуку об'єктивних істин, пошуку справжніх природно-суспільних та матеріально-духовних сутностей і тенденцій розвитку. Для українознавчих досліджень головними є правдиві уроки історії, тому однаково вагомими є висновки та оцінки як позитивного, так і негативного змісту, в масштабах світового часопростору. З огляду на те, що упродовж віків українство розвивається як світовий феномен, то й розглядати джерела, факти, події, процеси і вчинки людей необхідно в органічній цілісності, у взаємній залежності та впливовості як ланки одного ланцюга чи процесу.

У більшості українознавчих досліджень важливих наукових задач і проблем недостатнім є використання тільки відомих фактографічних матеріалів та документів і тому виникає потреба проведення додаткових, спеціально організованих українознавчих експедиційних досліджень.

Концепція експедиційного українознавства

Згідно запропонованої концепції експедиційного українознавства під терміном експедиційне українознавство ми розуміємо емпіричний напрям сучасного українознавства, при якому наукові дослідження проводяться на основі розширеної українознавчої джерельної бази, що складається із вже відомих фактографічних матеріалів та документів і

нових експедиційних українознавчих матеріалів, одержаних особисто самими дослідниками.

Наша концепція експедиційного українознавства передбачає конкретну методику проведення українознавчих досліджень наукових задач і проблем в певній послідовності, яка складається із наступних чотирьох робочих етапів.

На першому етапі науково-дослідної роботи в рамках методики експедиційного українознавства потрібно провести поглиблене вивчення всіх відомих фактографічних матеріалів і документів, які безпосередньо стосуються досліджуваної задачі чи проблеми. Тільки після повного вивчення всієї доступної українознавчої джерельної бази стосовно певної наукової задачі чи проблеми можна виявити її недостатність для проведення завершеного наукового дослідження. Таким чином постає необхідність доповнення джерельної бази дослідження наукової задачі чи проблеми новими фактографічними даними. Для одержання нових фактографічних матеріалів і документів планується проведення тематичних українознавчих експедицій. Спочатку слід визначити на якій території будуть проводитися українознавчі експедиції і які об'єкти, події, явища і процеси необхідно дослідити, а потім визначається число експедицій, тривалість та строки їх проведення. Ефективність роботи українознавчої експедиції в значній мірі залежить від якості попередньої підготовки всіх учасників експедиції та продуманості розроблених робочих питальників. Завершальним кроком першого етапу експедиційного українознавства є розробка наукового проекту програми всіх запланованих українознавчих експедицій.

Другим етапом науково-дослідної роботи в рамках даної концепції експедиційного українознавства є безпосереднє проведення українознавчих експедицій, згідно наперед розробленого проекту програми із використанням сучасних цифрових технологій фіксації інформації: фотографування, звукозапису і відеозапису. Багаторічний досвід проведення українознавчих експедицій в Гуцульському регіоні Українських Карпат показує, що під час практичної роботи українознавчої експедиції доводиться вносити певні корективи до вже розробленого проекту програми, особливо це стосується удосконалення конкретного змісту питальників. Досвід показує, що найбільш мобільною і продуктивною є наукова експедиція, яка складається із групи двох-чотирьох дослідників. В окремих випадках виникає потреба в допомозі додаткового провідника – місцевого жителя, який добре знає досліджувану територію.

Третім етапом експедиційного українознавчого дослідження є комп'ютерна обробка одержаних цифрових фактографічних матеріалів

і документів. Після відповідної обробки одержані нові експедиційні фактографічні дані потрібно систематизувати і узагальнити. Всі систематизовані і узагальнені експедиційні фактографічні дані зберігаються у відповідному Архівному фонді науково-дослідної установи і пізніше можуть бути використані іншими дослідниками.

Завершальним етапом науково-дослідної роботи, згідно даної концепції експедиційного українознавства, є створення достатньо повної українознавчої джерельної бази дослідження, яка складається з відомих фактографічних матеріалів і документів та нових експедиційних фактографічних матеріалів. Оскільки науково-дослідна робота – це перш за все творення нового наукового знання, то тільки на основі достатньо повної українознавчої джерельної бази можна проводити глибокий науковий аналіз досліджуваної задачі чи проблеми з метою одержання нових висновків і результатів.

Таким чином під експедиційним українознавством ми розуміємо емпіричний напрям українознавчих наукових досліджень, котрий має на меті практичне одержання нових об'єктивних українознавчих фактографічних матеріалів із наступною їх систематизацією, узагальненням та аналізом і отриманням нових наукових результатів. Важливим завданням методики експедиційного українознавства є виявлення і фіксація реальних об'єктів, явищ і фактів стосовно України і світового українства, які відносяться до одного із восьми концентрів українознавства, шляхом безпосередньої участі науковців в цьому дослідницькому процесі. Українознавчі експедиції розглядаються як польовий спосіб українознавчого дослідження, завдяки якому можна зібрати достовірний українознавчий матеріал. Українознавчі експедиції поводяться в населених пунктах України чи за її межами, в середовищі матеріальної і духовної культури українського етносу, коли інформацію отримують і фіксують безпосередньо від респондента – носія цієї культури, а також в різних установах, організаціях, підприємствах та інших інституціях, які володіють реальною інформацією українознавчого змісту.

Експедиційне українознавство може здійснюватися у формі наукових українознавчих експедицій, а також (у виняткових обставинах НДР) індивідуально. Під час українознавчої експедиції застосовують різні види фіксації інформації стосовно досліджуваних об'єктів, явищ і фактів стосовно України і світового українства. Найефективнішою формою фіксації українознавчого матеріалу є комплексне застосування рукописних записів, аудіозаписів, відеозаписів, фотофіксації, обмірів об'єктів тощо.

Найповніші українознавчі матеріали можна одержати під час стаціонарної форми українознавчої експедиції яка може тривати в окремому населеному пункті чи в регіоні до кількох місяців. Тільки в довготривалій науковій експедиції можливе проведення вичерпної фіксації фактографічних даних, що стосуються усіх восьми центрів українознавства.

Організація українознавчих експедицій із дослідження України і світового українства здійснюється за відомою польовою методикою. Програма проведення українознавчих експедицій передбачає певну тему дослідження, маршрут, технічні засоби і обладнання. Для більш ефективної роботи українознавчої експедиції потрібна попередня розвідка об'єктів дослідження. Визнаними методами отримання інформації під час українознавчої експедиції є спостереження, анкетування, опитування чи інтерв'ювання, фотографування, аудіозаписи і відеозаписи, обміри об'єктів, картографування досліджуваних явищ, окремих елементів тощо.

Універсальні та найпоширеніші методи безпосереднього опитування чи інтерв'ювання носія інформації – респондента. Для отримання достовірних даних потрібно охопити всю досліджувану територію. Крім того, для проведення українознавчої експедиції дослідники завчасно готують детальний тематичний питальник з метою зібрати якомога повніші відомості про досліджуваний об'єкт, явище чи факти. Для підвищення ефективності роботи українознавчої експедиції варто провести попередню зустріч із респондентом та вручити йому індивідуальний варіант питальника.

Наукові основи методики експедиційного українознавства

Наукові основи методики сучасного експедиційного українознавства історично були закладені визначними діячами науки і культури України, такими, як Тарас Шевченко, Павло Чубинський, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Михайло Грушевський, Іван Франко, Федір Вовк, Володимир Гнатюк, Софрон Витвицький, Володимир Шухевич та багато інших вчених. Вони здійснили велику кількість наукових археографічних, етнографічних, фольклорних, антропологічних, археологічних експедицій в Україні і на основі самостійно одержаної джерельної бази робили глибокий науковий аналіз та дослідження матеріальної і духовної культури українського народу. Саме ці визначні особистості України заклали наукові основи сучасних українознавчих теоретичних і експедиційних досліджень, які продовжуються в наш час різними науковими установами України і, зокрема, Національним науково-дослідним інститутом українознавства МОН України.

Розглянемо спочатку коротку історію зародження експедиційного методу дослідження України та світового українознавства, а потім викладемо основи сучасного експедиційного українознавства, які ґрунтуються на Концепції українознавства, засновника сучасного українознавства як науки і освітньої системи, доктора філологічних наук, академіка, директора ННДІУ МОН України Петра Петровича Кононенка.

Перші експедиційні дослідження України на організованій науковій основі розпочались ще в середині XIX століття: «Етапним стає 1843 рік: саме тоді засновано в Києві Археографічну комісію, з 1860-х років секретарем якої стає славнозвісний історик Володимир Антонович і яка видає надзвичайно вагомі праці – 4 томи «Пам'ятників», «Архив Юго-Западной России», численні надзвичайної ваги документи з історії України» [1, 215].

Геніальний український поет і художник Тарас Шевченко від зими 1846 до весни 1847 року здійснював експедиційні дослідження України як співробітник Київської археографічної комісії. Про участь поета в експедиціях по Україні ми довідуємось із передмови «На вічному шляху до Шевченка» до повного зібрання творів Тараса Шевченка у 12 томах: «Удруге приїхав Тарас Шевченко в Україну в квітні 1845 року. Вирушив він у рідний край як «вільний художник» від Академії мистецтв, мандрував Україною з повноваженнями співробітника Київської археографічної комісії, і його дороги пролягли до Берестечка, Острога, Луцька, Кременця та Почаївського монастиря, на Полтавщину і на Поділля, до Ніжина і в Переяслав...» [2, 21].

Тарас Шевченко як поет, художник і глибокий дослідник історії та культури України створив серію художньо-документальних картин «Живописна Україна»: «Судная рада», «Дари в Чигрині 1649 року», «Старости», «Казка», «Видубецький монастир у Києві». [3, 204-205]. В «Археологічних нотатках» Тараса Шевченка знаходимо перелік тих історичних місць в Україні, де поет проводив наукові дослідження: «Переяслав, Телепень, Лубны, Хорол, Миргород, Чернишов» [3, 213-219].

Із «Записів народної творчості» Тараса Шевченка довідуємось, що під час археографічних експедицій 1846-1847 років поет записував народні пісні у Оксани Зорівни, Грицька Демиденка, Мартина Липського, Петра Чуйкевича. Місця, у яких зроблено записи народної творчості, мають такі назви: «Межигір'я, На Дніпрі, Яготин, На Преп'яті, У Хвастовці, Каменец-Подольський, У Почаєві, Оренбург, Сквиря й Жаботин, Сквирський уезд, Зеленька» [3, 259-280]. Тарас Шевченко проводив свої «Записи народної творчості» протягом 1843 – 1859 років.

Про наукову і художню працю Т. Шевченка як співробітника Археографічної комісії пише також український вчений Євген Кирилюк

в монографії «Тарас Шевченко. Життя і творчість». Переконаємось, що завдання для наукових експедицій були складними: «21 вересня Шевченко одержав од Археографічної комісії нове велике доручення: збирати перекази, фольклор та зробити опис історичних пам'яток у Київській, Подільській і Волинській губерніях. В останніх числах вересня поет виїхав з Києва, а 3 жовтня вже записав українські народні пісні від учителя Петра Чуйкевича в Кам'янці-Подільському. 3 Кам'янця Шевченко виїхав до Почаєва на Волині, де намалював чотири акварелі з видами Почаївської лаври й записав кілька українських народних пісень. На одній акварелі видно галицьке село Підкамінь, що в ті часи було вже по той бік кордону» [4, 155].

В результаті теоретичних та експедиційних досліджень Тарас Шевченко зробив фундаментальний науковий висновок про єдність України: «Пізніше в одній із повістей він висловив думку про єдність українського народу обоапли Збруча: «Од берегів тихого Дону до кременистих берегів бистроплиного Дністра – один ґрунт землі, одна мова, один побут, один вид народу; навіть пісні й ті самі. Як одної матері діти» [4, 155].

Важливість організації збирання етнографічного матеріалу в Україні постійно підкреслював видатний український вчений, голова НТШ, Михайло Грушевський. 1895 р. в передмові до першого тому «Етнографічного збірника» він пише про започаткування ним у Львові, у видавничій структурі НТШ, систематичного публікування етнографічних матеріалів: «Наукове товариство імені Шевченка, бажаючи в міру своїх матеріальних засобів, поки що – так небагато, помогти українській етнографічній науці в її сумнім становищі, як сказано, й досі триває, ухвалило на початку сього року заснувати окреме видавництво для матеріалів до українсько-руської етнографії (розправи з тієї сфери, а також статті критично-бібліографічні мають уміщатись в «Записках» Товариства). Аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію прийняв на себе нижчепідписаний, в надії, що за якийсь час Товариство сформує для того осібну комісію етнографічну, а з тим прийде можливість передати редакцію чоловікові, що міг би тим спеціально зайнятись» [5, 343].

Для цілеспрямованого збирання етнографічного матеріалу, в НТШ під керівництвом Михайла Грушевського, було складена відповідна програма. «Нарешті програма, уложена спільними силами членів Товариства, має чисто практичне значіння – зазначити головніші точки народного життя для збирання матеріалу, для чого, будемо сподіватись, заснування спеціального українсько-руського етнографічного видавництва надасть нашим землякам нової охоти й енергії» [5, 344].

Видатний український письменник, поет і вчений Іван Франко також приділяв багато уваги науковому підходу до збирання етнографічних матеріалів. У своїй статті «До збирачів етнографічних матеріалів» він наголошує на точності записів та обов'язковому збереженні особливостей місцевої говірки: «Не можна від себе нічого додавати до запису ані викидати з нього. Правопис записів має бути шкільний, але місцеві прикмети говору мають бути задержані» [6, 412].

Один із фундаторів літературного краєзнавства на Прикарпатті Іван Білинкевич впродовж піввіку займався дослідженнями обставин перебування Івана Франка на Станіславщині. В своєму науковому дослідженні він подає відомості про збирання Іваном Франком етнографічного і фольклорного матеріалу на Гуцульщині. Зокрема він пише, що Іван Франко, перебуваючи в селі Довгополе, 1898 року записав переказ про славного опришка Мирона Штолу та жорстокого мандатора Гердлічку від місцевого оповідача Андрія Освіцінського. Матеріали про опришка Штолу опублікував в «Етнографічному збірнику» (Т. V, 1890), а про мандатора Гердлічку написав оповідання під назвою «Гуцульський король».

На основі зібраних у селі Криворівня від старих гуцулів переказів та оповідань Іван Франко написав у січні 1902 р. оповідання з життя гуцулів «Терен у нозі», а в січні 1903 р. – повість про трагічну долю гуцула «Як Юра Шикманюк брив Черемош».

Іван Білинкевич наводить також важливий факт про те, що Іван Франко багато знав і сам виконував українські пісні. Коли Іван Франко влітку 1901 року відвідав Лесею Українку на лікуванні в далекому карпатському селі Буркут, то від нього Климент Квітка записав кілька десятків пісень. «Климент Квітка у статті «Іван Франко як виконавець народних пісень» згадав про свою зустріч з Іваном Франком у Буркуті: «Франко розмовляв там вечорами з Лесею Українкою про літературу, і дізнавшись від неї, що я збираю народні мелодії, він став наспівувати для запису пісні, вивчені ним у рідному селі Нагевичах, і в інших місцевостях Прикарпаття. Я записав з голосу Франка 32 мелодії» [7, 164]. Іван Франко заохочував усіх, хто займався дослідженням Гуцульщини, записувати в оповідачів старі перекази і легенди, казки, відшукувати цікаві документи і матеріали, що стосуються історії та культури цього краю.

Видатний український вчений-антрополог, етнограф і фольклорист Федір Вовк заклав основи наукового підходу до проведення експедиційних досліджень України. Він розробив наукову методику збирання етнографічних і фольклорних матеріалів. В своєму листі з Парижа до Володимира Гнатюка у Львові 1897 р. про методику збирання

етнографічних відомостей він наголошує не тільки на точному записуванні текстів розповідей, повному опису предметів і явищ, але й на важливості виконання детальних рисунків. «...а малюнки взагалі скажу Вам, що без їх не можна, особливо в таких речах, як ремесло, бо вона не дасть ані плану, ані перекрою, без котрих іноді не обійдеться» [8, 32]. Ф. Вовк дає конкретні поради В. Гнатюкові також стосовно виняткової важливості широкого використання фотографій в етнографічних дослідженнях. «Що ж до фотографії, то й те ж задля нашого брата річ безперемінно потрібна, і я дуже радий, що Ви узялись за се. Тут знов таки помало буде усе краще. Великих знімків не робіть. Найкращий формат задля ваших праць – 9 x 12 (та воно й дешевше і зручніше до роботи), і ніколи не робіть знімків з кількох предметів разом (коли се не буде, наприклад, посуда або інші дрібні речі більш або менш одного роду), а старайтесь робити кожну річ окреміно» [8, 32].

Про науковий підхід до збирання етнографічних матеріалів стосовно добування вогню, ловецтва, рибальства, бондарства, гончарства, господарських садиб, будівель, одягу, взуття і транспорту, який повинен забезпечуватися детально розробленими планами, Ф. Вовк пише так: «Звісно, збирати і записувати треба усе, що можна, але усе ж таки не розкидаючись і маючи собі у голові свій план, щоб записи до чогонебудь довели» [8, 34].

Крім того, Ф. Вовк дає конкретні методичні рекомендації В. Гнатюкові, як правильно вести записи і рисунки та точно фіксувати всі факти. «Записувати і малювати краще усього не до книжечки, а на окремих листках і писати чи малювати завше на одній тільки стороні паперу, записуючи кожний факт або ряд однакових фактів на окремому листку. Упісля такі листки легше розбирати і групувати так чи інакше. Ніколи не покладайтесь на пам'ять, а усе записувати до самого дрібного, бо незабаром усе перемішається у голові, і чоловік забудеться і де, і що бачив чи записав...» [8, 34].

Сучасна дослідниця творчої спадщини Федора Вовка, доктор історичних наук Оксана Франко, описуючи його наукову діяльність, наводить конкретні дані стосовно часу і території проведених ним експедицій. «У 1903 р. НТШ доручило Федору Вовку етнографічні та антропологічні студії в Галичині, які проводились ним включно до 1906 р. 6 вересня 1903 р., одержавши посвідчення за підписом намісника Галичини, вчений виїхав зі Львова до Перемишля. Далі його шлях лежав через Косів, Кути до Довгополя» [9, 186].

Для того, щоб отримати високоякісні фотографії, Федір Вовк залучив до роботи в експедиції професійного фотографа. «Повернувшись до Львова, через декілька днів Ф. Вовк разом із фотографом

П. Рябковим виїхав знову на Гуцульщину та Буковину. У Чернівцях вони пробули тиждень, а далі залізницею поїхали до Бродини, звідти кінцями до Секлетина і Шепоти. Декілька днів перебували в Довгополі, і по Черемошу – на Ясенів, Криворівню і Жаб'є» [9, 186-187].

О.Франко наводить конкретні дані про число цінних предметів та зроблених фотографій, одержаних Ф.Вовком під час експедиції. «Кількість зібраних предметів досягла 1000, окрім того, відправлено було 600 писанок, ціла гуцульська кахлева піч з орнаментом та побутовими сценками, колекція посуду оригінальної роботи та мідні речі (прикраси, топірці, надзвичайно високої орнаментатії, дуже близької до гальштатської), 10 моделей церков та хат, різні знаряддя, одяг, прикраси. Окрім цього, Ф. Вовк виготовив близько 800 фотографій досить великого розміру (9x12 та 13x18)» [9, 187].

Тільки на основі величезної кількості зібраних в експедиціях антропологічних, етнографічних і археологічних матеріалів український вчений із світовим іменем, Федір Вовк зробив обґрунтовані наукові висновки про єдність українського народу. «Федору Вовку вдалось доказати фізичну, мовну, побутову і духовну спорідненість всього роз'єданого українського народу від Карпат до Слобожанщини і від Полісся до Кубані, доказати, український народ є окремим, самобутнім, давнім народом» [9, 174].

Видатний український фольклорист і етнограф Володимир Гнатюк був першим українським професійним фольклористом і етнографом, який підніс фольклористику до рангу самостійної наукової дисципліни, тісно зв'язаної з етнографією, літературознавством і мовознавством. Особливо високу оцінку його збирацькій діяльності дав І.Франко: «В. Гнатюк, феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів мабуть не дорівняв ні один» [10, 129].

У відомій своїй програмній роботі «Українська народна словесність. (В справі записів українського етнографічного матеріалу)» В.Гнатюк наводить конкретну програму щодо того, які види матеріальної культури народу потрібно зафіксувати збиральникам етнографічних матеріалів у першу чергу. «Подам тепер короткі інформації про те, як і що належить записувати. Програма до збирання відомостей, дотичних народної побутової техніки. Приходять тут такі розділи: а) первісні механічні пристрої у народному побуті; б) огонь, його добування і переховування; в) лови; г) рибальство; д) скотарство; е) бджільництво; ж) ліси, сади, пасовища й сінокоси; з) хліборобство; і) мірошництво; к) копання землі, викопування й оброблення глини; л) оброблювання дерева; м) оброблювання шкіри; н) оброблювання

рога й кості; о) оброблювання волокнуватих речей; п) оброблювання металів; р) перемішування» [11, 51].

Проводячи українознавчо-історичне експедиційне дослідження етносоціальної системи Гуцульщини продуктивним було використання наукового підходу В.Гнатюка до збирання етнографічних матеріалів, який охоплює (в комплексі) фіксацію паспортних даних оповідачів, виконання рисунків і фотографій та точне вимірювання предметів. «Коли знайдуться визначніші оповідачі або співаки, добре зібрати про них біографічні й інші відомості, подати їх характеристики, а як можна, то й фотографії. При всяких записах, де се потрібне, подавати плани, рисунки, малюнки, фотографії, незважаючи на те, чи ті рисунки або плани дуже гарні та докладні, аби були ясні та зрозумілі. Для ясности слід подавати всюди вимір у метричних мірах. Не зважати на нечисленність чи незначність відомостей, бо часом і маленький запис може мати вагу для якогось досліду. Не брати нічого за відому річ всім, лише записувати все так, якби воно було нікому незнане, при чім треба старатися про найбільшу докладність і вірність» [11, 54-55].

В.Гнатюк мав великий практичний досвід збирання етнографічних і фольклорних матеріалів, який описаний Михайлом Яценком. «Збирай зерко до зерка, та й буде мірка. Один трохи й другий трохи, то на язиці не значить нічого, но а в світ потрібно того». Слідування цьому золотому правилу, сформульованому оповідачем Кузьмою Лучкевичем із Мшанця, невтомна праця – дали Гнатюку такий багатий урожай» [11, 124].

Особливо корисним для нашого дослідження став науковий підхід В.Гнатюка до визначення на роль респондентів-оповідачів тільки кращих носіїв народної культури, які зберегли для нащадків цінний досвід своїх предків. «Взагалі Гнатюк надавав великого значення ролі оповідача, що стосовно до тодішньої практики фольклористів, які рідко цікавилися творчістю співців і оповідачів у зв'язку з умовами їх життя, було значним кроком вперед. Він осуджує записування творів народної словесності від випадкових людей, які нерідко переповідають уривки з колись чутих творів» [11, 133].

В українознавчо-історичному експедиційному дослідженні етносоціальної системи Гуцульщини ми використовували вибірковий підхід до респондентів. При цьому користувалися методикою В.Гнатюка, який розглядав досвідченого оповідача як творчу особистість, що ввбирала у себе досвід попередніх поколінь і творчо застосувала в своєму житті. Саме відшукування серед респондентів-оповідачів із народу найбільш творчих особистостей стало запорукою великого наукового успіху вченого. «Володимир Гнатюк підносить роль оповідача як тво-

рчої одиниці з народу, що не тільки акумулює творчість трудящих, а й, виступаючи від імені колективу, дає свою інтерпретацію, свою редакцію твору. Не механічне відтворення того, що запам'яталось, а художня розповідь, поєднана з елементами творчості, імпровізації, своє осмислення твору вирізняє кращих оповідачів з маси народу» [11, 134].

М.Яценко, аналізуючи науковий метод В.Гнатюка, яким користувався вчений у своїх фольклорно-етнографічних експедиціях, звертає увагу на мовний аспект досліджень, на особливо точне записування всіх почутих слів. В.Гнатюк записував матеріал з великою діалектологічною точністю (не пропускаючи, за його власним висловом, «ніже тії коми»). «Таким чином, головними рисами збирацького методу Володимира Гнатюка є: філологічна точність і абсолютна повнота запису безпосередньо з уст оповідача, співака, запровадження фонетичного письма для передачі усіх морфологічних і фонетичних особливостей мови, внаслідок чого записи становлять немалу цінність для діалектології. Виходячи з того, що той самий твір у різних оповідачів звучить по-різному та в кожній місцевості має свої локальні відмінності» [11, 139].

М.Яценко підкреслює, що Іван Франко дав високу оцінку наукового підходу В.Гнатюка до фольклорно-етнографічних досліджень України. «Характеризуючи етнографічні дослідження в Галичині в 90-х роках ХІХ ст., Франко вказує на появу наукового підходу до збирання та публікації народної творчості. Відносячи до збирачів нового типу В. Гнатюка, він підкреслює такі важливі риси запису, як стенографічна точність запису, записування матеріалу від найкращих оповідачів (про яких подаються докладні відомості), наочність у передачі реалій, добра фахова підготовка збирачів (знання ними літератури, вибір найкращої території дослідження)» [11, 129].

Великий внесок у вивчення регіону України – Гуцульщини зробив Володимир Шухевич – визначний український етнограф, фольклорист, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, дослідник культури і побуту гуцулів, автор п'ятитомної праці «Гуцульщина». В.Шухевич протягом двадцятьох років збирав фольклорно-етнографічні матеріали на Гуцульщині, які стали джерельною базою для написання його основної праці.

Більшість фактографічного матеріалу, використаного у ній, Шухевич зібрав особисто під час великої кількості тривалих експедицій на території краю. Тому наукова праця В.Шухевича є оригінальним твором, який зафіксував для історії Гуцульщини тодішній стан її матеріальної і духовної культури. «Крім кількох образків (ілюстрацій), які зазначаю в тексті, всі інші споряджені з фотографічних знімків, до-

конаних мною або таки в Гуцульщині, або тут у Львові з таких предметів, які я в Гуцульщині зібрав» [12, 25].

В.Шухевич дуже точно зафіксував слова гуцульського діалекту, які зустрічались у роботі під час збирання матеріалу, уклав додатково короткий словник гуцульських слів. «У відповідні місця тексту вложив я много гуцульських слів і їх форм з вимовою і наголосом так, як я їх чув, не менше старався я з усею силою придбати народню термінологію, що усе зазначую у тексті курсивом; особний словарець, поданий при кінці сеї праці, містить усі гуцульські слова, які мені лише удалось зібрати» [12, 25]. Територія досліджень В.Шухевича охоплює регіон Галицької Гуцульщини, який є найбільшим за площею і населенням у цілому краї і найповніше представляє його матеріальну і духовну культуру. «Праця моя обнімає цілу галицьку Гуцульщину, а не поодинокі її села, проте представив я при описі обрядів і пр. в одній цілості усе те, що бачив по всій Гуцульщині, хоч деякі звичаї, обряди і пр. не всюди однакі, бо як каже Гуцул: «У нас (Гуцулів) шо грунь, то інша установа» [12, 26].

У листі до І.Франка В.Шухевич зазначав, що подає тільки народні знання та факти із життя гуцулів, а не свої особисті погляди на те чи інше описуване явище. Автор скромно розглядає свою працю як оригінальну археографічну і фактографічну джерельну базу для наступних науково-теоретичних досліджень Гуцульщини. «Моя праця не є критичною, так як вона тільки групує зібраний матеріал не про те, що ми знаємо про людей, але те, що люд знає і що люд уміє... Мою особисту працю при сій публікації не вважаю за якусь особливу свою заслугу, а лише за довг, виплачений мною гуцульському народові за ті красоти его чудової країни та его власної вдачі, якими я тільки налюбувався...» [12, 3].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. етнографічні дослідження Гуцульщин проводив засновник історико-етнографічної науки Буковини Раймунд Фридрих Кайндль, який у своїх працях використовував матеріали власних експедицій: «У етнографічному дослідженні гуцулів Р. Ф. Кайндль використовував переважно польові етнографічні спостереження, які збирав власноручно. В одній із своїх праць, яка стосувалась життя гуцулів, він писав: «Моїм основним правилом було не брати до уваги друкований матеріал» [2, с. 5], тобто, Р.Ф.Кайндль більше довірявся безпосереднім спостереженням та спілкуванням з інформаторами» [13, 5].

Вияткову важливість комплексного використання джерел матеріальної і духовної культури України в сучасних умовах наукових досліджень українського народу наголошує директор Інституту народо-

знавства НАН України академік Степан Павлюк. «Необхідно опікуватися не тільки словесними пам'ятками, творіннями зодчих, майстрів пензля як акумульованого виразу рівня знань, культури, морально-етичних засад, а одночасно пам'ятками матеріального буття, які несуть в собі величність української душі, нестримність думки, етнічну виразність» [14, 130]. Вчений доводить, що тільки комплексний підхід до наукового аналізу життя, побуту і праці українського народу є продуктивним в сучасному народознавстві. «Така методика мала свої позитивні наслідки: вчений мав змогу всебічно проаналізувати стан різних етнографічних явищ, не лише з писемних матеріалів, а також і даних матеріальної культури буття автохтонного населення» [14, 132].

У монографії академіка Петра Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм» показано, що сучасні експедиційні українознавчі дослідження ґрунтуються на науковій основі, яка була закладена видатними діячами української науки, культури і духовності. «Безумовно, що особлива роль у цьому процесі належить Київському університетові та Михайлові Максимовичу і П. Кулішу, Б. Грінченку, І. Нечую-Левицькому та М. Драгоманову, а згодом І. Франку та М. Грушевському, П. Грабовському і Лесі Українці, Х. Вовку, В. Хвойці та Д. Яворницькому, лідерам різних українських політичних партій» [15, 197].

Саме в той період експедиційні дослідження в Україні розпочали різні наукові комісії і товариства: «Закономірно, що по всій Україні, навіть у Москві й Петербурзі, австро-угорських кресах виникають не лише археологічні, етнологічні, історико-антропологічні комісії та товариства (в чому особлива заслуга В. Антоновича, М. Максимовича, П. Куліша, М. Грушевського, В. Гнатюка, О. Кониського), а й політичні партії, для яких найвищою метою стає Україна як суверенна нація-держава, а деміургічною силою – національна ідея. Науковою основою нового національно-державного відродження українства стає українознавство» [15, 212-213].

З досвіду використання методики експедиційного українознавства при дослідженні етносоціальної системи Гуцульщини

У дисертаційній роботі Ярослава Зеленчука «Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини», виконаній під керівництвом Тараса Кононенка, українознавчі дослідження етносоціальної системи Гуцульщини проводились на основі інтегративної методології українознавства, розробленої академіком Петром Кононенком та іншими вченими Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Згідно із сучасною науковою методологією українознавства, терен Українських Карпат взагалі і Гуцульський регіон зокрема досліджувалися як невід'ємна складова час-

тина цілісної України, інакше кажучи, як гірська Карпатська підсистема єдиної системи України. Такий науково-методологічний підхід закладено у визначенні українознавства як інтегративної науки: «Українознавство є цілісною системою наукових інтегративних знань про Україну й світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу» [16, 17].

Система наукових знань про Україну та світове українство складається з окремих підсистем, які в комплексі складають органічну цілісність і разом утворюють цілісний образ України. Етносоціальна система Гуцульщини розглядалася в українознавчому аспекті як органічна єдність Українських Карпат і України. На такому методологічному підході наголошується у всіх наукових роботах П.Кононенка: «Поняття Україна охоплює: етнопонацію, територію, яку заселяв український етнос в минулому та заселяє українська нація (народ) нині; природу, відповідну територію з її земними, водними, повітряними ресурсами, особливостями екології; мову як універсальний феномен буття і свідомості етнопонації; суспільство й державу в їх генезисі; матеріальну й духовну культуру (релігію, філософію, мистецтво, освіту, науку, валеологію, право, військо, міжнародні відносини), що розвиваються впродовж багатовікової історії української етнопонації та держави; тип людини. Отже – світове українство в часо-просторовій еволюції» [16, 17].

Тому етносоціальна система Гуцульщини, Гуцульський регіон Українських Карпат і Українські Карпати в комплексі були предметом нашого дослідження і розглядалися в органічній єдності з предметом українознавчих досліджень: «Предметом українознавчих досліджень є феномен українства, закономірності, досвід і уроки його етно-, націє-, державотворення, матеріального й духовного життя, формування і розвитку етнічної території (України).

Філософсько-гуманістичними основами українознавства є визнання:

1) світ – єдиний, цілісний, повний лише у своїй різноманітності, в тому числі людей (народів), що складають вселюдство;

2) кожна людина, нація, мова, культура має природне, рівне право на життя й повну самореалізацію;

3) тільки у взаємодії з іншими людьми кожна людина, кожен народ, його мова, культура можуть виявити всю повноту своєї індивідуально-вселюдської сутності;

4) посягання на природне право кожної людини, нації, мови, культури, на їхню самобутність і волю є злочином перед вселюдством;

5) шляхом до повної реалізації сутності, покликання людини і людства є пізнання як синтез самопізнання і самотворчості» [16, 18].

Проведені українознавчі дослідження Гуцульського регіону Українських Карпат взагалі і етносоціальної системи Гуцульщини зокрема, мали на меті не тільки провести історичний аналіз досліджуваної теми, але і вироблення конкретних наукових рекомендацій щодо раціональної організації життя і праці гуцулів у цій системі. Про важливість практичного застосування українознавчої науки для кращої організації життя соціуму наголошується в курсі українознавства: «Завдання курсу на основі наукової джерельної бази, всебічного, системного вивчення й висвітлення генезису України й українства, самого українознавства як наукової системи:

а) виявити шляхи, джерела, досвід поколінь та історичні уроки від роду, етності, української природи, мови, держави, культури, людини;

б) тим самим сприяти аналізу тенденцій, закономірностей, причин та наслідків розвитку й проблем сучасності;

в) формувати питомі риси громадян;

г) готувати покоління до самостійного життєвого вибору шляху та перспектив майбутнього, пізнання й самопізнання, творення й самотворення особистості, схильної і спроможної бути в гармонії з іншими людьми, з довкіллям, з власним «Я» (внутрішнім світом) і поєднувати особисті інтереси з громадськими, національно-державними та загальнолюдськими;

г) сприяти виробленню високих суспільних, державних, гуманістичних, духовно-культурних ідеалів, визначенню морально-етичних та естетичних критеріїв і принципів життєдіяльності людей мудрого серця та гуманного розуму (інтелекту), патріотів-професіоналів світового рівня, творців засад громадянського суспільства в національній державі» [16, 19].

Згідно із методологічними основами українознавства, дослідження етносоціальної системи Гуцульщини проводились, використовуючи в комплексі, регіональні складові різних наук: історії, екології, філософії, етнографії, літератури і мистецтва України: «Методологічні засади українознавства визначаються його принципами: системності, історизму, науковості та інтегративності знань; методами: аналізу й синтезу; поєднання вітчизняного й зарубіжного досвіду; індукції і дедукції; єдності професіоналізму й патріотизму, знання і любові; постійного співвіднесення матеріалів (досвіду) різних центрів українознавства. Фундаментом українознавства є цілісна система знань археології та етнології, фольклористики і лінгвістики, антропології й демографії, людино-, суспільство- й природознавства, релігієзнавства, історії, філософії, культурології, правознавства та ін. наук» [16, 19].

Знання про Гуцульщину як етнографічний край України є регіональною складовою частиною єдиної універсальної цілісності – українознавства: «Українознавство включає в себе крає-, країно-, природо-, суспільство-, людино-, народознавство, але не як окремі предмети, а як елементи універсальної цілісності» [16, 19].

Важливою методологічною вимогою до українознавчих досліджень був системний підхід, при якому взаємозв'язано розглядалися всі вісім концентрів українознавства. В нашому дослідженні етносоціальної системи Гуцульщини ми базувались на трьох основних концентрах: «Україна – етнос», «Україна – природа, екологія» і «Україна – культура». Такий інтегративний методологічний підхід вироблений вченими-українознавцями ННДГУ. «Універсальна цілісність «України» й «українства» розкривається й досягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного й діахронного розгляду концентрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура (матеріальна, гуманітарно-духовна: релігія, філософія, мистецтво, освіта, наука, право, валеологія, військо); Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля, Україна – історична місія. І в силу цього українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові і творення» [16, 19].

Гірські природні умови терену Українських Карпат розглядалися з позицій українознавства як формуючий чинник традиційної етносоціальної системи Гуцульщини: «Отже, усвідомити його сутність (ментальність) можна лише за умови врахування і природного, й інших формотворчих чинників. Тільки за умови охоплення всієї цілісності можна зрозуміти сутність та роль культури (матеріальної і духовної), характеру життєдіяльності, долі усіх гілок етносу» [16, 21].

Метою проведеного українознавчого дослідження етносоціальної системи Гуцульщини була наукова реконструкція її історії і культури, які склалися тут протягом багатьох століть під формуючим впливом гірських природних умов Українських Карпат: «Українознавство – шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної та академічної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення» [16, 18].

Принцип історизму і вичерпного джерелознавства стали основною методологічною вимогою до проведення всіх українознавчих наукових досліджень. Використання інтегративної методології українознавства в українознавчих дослідженнях етносоціальної системи Гу-

цульщини дали можливість одержати нові конструктивні наукові результати, які можуть бути використані для сучасних практичних потреб її реформування.

Згідно з Концепцією українознавства, «...народ, його минуле, сучасне й майбутнє, долю та історичну місію його можна пізнати й виразити лише на засадах системного, комплексного підходу, використовуючи методи аналізу й синтезу здобутків етнологів, істориків і лінгвістів, соціологів і культурологів, релігіє-, право-, природо- й державознавців» [17, 85].

Щоб провести завершене українознавчо-історичне дослідження етносоціальної системи Гуцульщини, нам потрібно було доповнити існуючу історіографічну джерельну базу фактографічними матеріалами власних українознавчих експедицій. При формуванні українознавчо-історичної основи джерельної бази дослідження етносоціальної системи Гуцульщини ми користувались науковою методикою експедиційного українознавства. Аналіз експедиційних матеріалів дав можливість отримати обґрунтовані наукові результати стосовно досліджуваної теми: «Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини». Доповнення джерельної бази дослідження етносоціальної системи Гуцульщини матеріалами проведених українознавчих експедицій стали важливою частиною даної роботи.

У рамках виконуваної у 2000-2006 рр. загальноінститутської науково-дослідної теми «Українознавство в системі освіти, науки, культури, державотворення» (керівник: академік Петро Кононенко) Філією «Гуцульщина» НДІУ (директор Петро Шкрібляк) були проведені експедиційні дослідження матеріальної і духовної культури Гуцульщини. Експедиційні українознавчі дослідження Гуцульщини, проведені Філією «Гуцульщина» НДІУ протягом 2000-2006 рр., дали можливість доповнити фактографічну джерельну базу, яка була використана в згаданому дисертаційному дослідженні.

Починаючи із 2007 р., Філія «Гуцульщина» НДІУ працює над загальноінститутською темою «Український етнос у світовому часопросторі» (керівник: академік Петро Кононенко), яка є продовженням попередньої досліджуваної теми.

Дисертаційне дослідження етносоціальної системи Гуцульщини проводились протягом 2005-2007 рр., і тому вони спиралися на наукові результати, одержані аспірантом Я. Зеленчуком під час науково-дослідної роботи в Філії «Гуцульщина» НДІУ, що проводилась спільно із Відділом філософсько-психологічних проблем українознавства НДІУ (керівник: завідувач відділу Т.Кононенко) протягом роботи над згаданими вище загальноінститутськими темами.

Необхідність використання експедиційних методів для доповнення фактографічної джерельної бази дослідження була викликана тим, що мисливство і рибальство як визначальна (базова) складова частина етносоціальної системи Гуцульщини недостатньо повно відображена у наявних наукових, архівних і літературних джерелах [18]. Тому українознавчо-історична джерельна основа дослідження дисертаційної теми була доповнена власними фактографічними експедиційними матеріалами.

Мисливство і рибальство належить до найдавніших занять гуцулів і є важливою складовою частиною етносоціальної системи Гуцульщини. Дослідження мисливства і рибальства як складової частини етносоціальної системи, яка історично склалась у цьому гірському терені України, неможливо було здійснити без використання експедиційного українознавства [18]. Тому в дисертаційній роботі Я.Зеленчука розроблену методику експедиційного українознавства було використано для формування комплексної українознавчо-історичної основи джерельної бази дослідження.

Територія Гуцульського регіону Українських Карпат, на якій проводилися українознавчі експедиції для дослідження етносоціальної системи Гуцульщини, складається із трьох частин: Галицької, Буковинської і Закарпатської Гуцульщини. До Галицької Гуцульщини належить територія нинішнього Верховинського району, гірської частини Косівського і Надвірнянського районів та Яремчанської міської ради Івано-Франківської області. Буковинська Гуцульщина складається із всієї території Путильського району і гірської частини Вижницького району Чернівецької області. Територія Закарпатської Гуцульщини охоплює Рахівський район Закарпатської області.

На території Гуцульського регіону Українських Карпат діє низка природозаповідних наукових установ та історико-культурних музейних закладів: Верховинський регіональний історико-краєзнавчий музей Гуцульщини, Косівський музей народного мистецтва Гуцульщини, Національний природний парк «Гуцульщина» (Косів), Карпатський національний природний парк (Яремче), Путильський музей Юрія Федьковича, Національний природний парк «Вижницький» (Берегомет), Вижницький музей народного мистецтва Гуцульщини, Карпатський біосферний заповідник (Рахів), Музей екології Карпат (Рахів), у яких частково відображена етносоціальна система Гуцульщини.

У проведеному дослідженні етносоціальної системи Гуцульщини були використані важливі археографічні матеріали, що зберігаються у фондах згаданих регіональних наукових закладів та установ і мають безпосередньо стосуються до теми роботи, але виявлених там матеріалів було недостатньо для проведення завершеного дослідження. Пот-

рібно було доповнити існуючу археографічну джерельну базу матеріалами власних українознавчих експедицій.

Основними носіями цінної українознавчої інформації було автохтонне населення Гуцульщини, особливо люди літнього віку, які пам'ятають традиційний уклад життя, народні звичаї і обряди краю. Другим важливим джерелом українознавчої інформації стали сімейні архіви місцевих жителів Гуцульщини, у яких зберігаються старі документи і фотографії. Третім джерелом українознавчої інформації були давні садиби гуцулів, що являють собою самодостатній комплекс житлових, господарських споруд, майстерень, присадибних земельних ділянок, сінокісних угідь, пасовищ та полонин.

В окремих старих садибах зберігаються вироби декоративно-ужиткового мистецтва, побутові речі, які є матеріальними носіями народної культури Гуцульщини. Найвідоміші мисливці і рибалки Гуцульщини, їх власні садиби, разом із сімейними архівами і мисливськими трофеями дали можливість проводити результативні українознавчі експедиції і зібрати важливі фактографічні матеріали [19].

На закінчення викладу нашого розуміння концепції експедиційного українознавства зробимо кілька узагальнюючих науково-методологічних висновків.

Експедиційне українознавство як емпіричний напрям науки України покликане доповнити джерельну базу українознавства фактографічними даними, які входять у сферу осягу України. «Унікальність українознавства полягає в тому, що воно є не наукою «про Україну», не однією з наук «про Україну», а наукою України – українознавчої України. Предметом українознавчого дослідження постає осяг України у засобах її осягання, вихованої в українознавчих дослідженнях цілісної спроможності людини до цілісного сприйняття України» [20, 46].

Концепція експедиційного українознавства розглядає також оптимальний склад експедиційної групи дослідників, сучасні форми і засоби проведення українознавчих експедицій із використанням цифрових технічних засобів фіксації, систематизації та архівування інформації. «Якщо теорія чітко постає як впорядковане явище свідомості, то концепція мусить мати форми і засоби втілення, властиві предмету концепції» [21, 126]. Тому основне завдання сучасного експедиційного українознавства полягає в одержанні нових фактів, що цілком відповідає меті українознавства XXI століття, яке орієнтоване на творення нового наукового знання та його практичне застосування. «Наукова діяльність спрямована на творення нового наукового знання та його втілення в конкурентноспроможні науково-гуманітарні та науково-технологічні продукти» [22, 134].

Для розробки наукового проекту українознавчої експедиції важливим є розуміння того, що методика експедиційного українознавства має базуватись на універсальності підходів до дослідження українознавчих задач і проблем. «Для нас категоріально-науковим є метод, геніально втілений у теорії ноосфери Володимиром Вернадським. Згідно з цим методом, Природа визначається універсально-цілісною системою, а тому й розуміння культури та методології вивчення й висвітлення її має відзначатися універсальністю підходів, форм та засобів пізнання й сцієнтизму» [23, 308].

Протягом останніх десяти років Філія «Гуцульщина» ННДІУ провела низку українознавчих експедицій: «Будинок астрономічної обсерваторії на горі Піп Іван», «Гора і скеля Писаний Камінь», «Гуцульський музей у Жаб'ю-Льцях», «Річка Чорний Черемош», «Традиційна дерев'яна архітектура Гуцульщини» і «Полонини Гуцульщини». Про одержаний практичний досвід їх організації і проведення ми доповіли на секційному засіданні Міжнародної науково-практичної конференції «Українознавство XXI ст.: нові підходи, критерії та завдання розвитку» (2008 р.). В ухвалі секції була записана рекомендація: «Для отримання сучасного фактографічного матеріалу українознавчого змісту та реалізації цілісного підходу до вивчення Українського терену в НДІУ планувати організацію наукових українознавчих експедицій у всі регіони України» [24, 103]

Новітнє експедиційне українознавство в рамках розробленої наукової Концепції українознавства ННДІУ містить у собі великі потенційні можливості для дальшого розвитку сучасного наукового українознавства.

Література

1. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. – 358 с.
2. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001 – Т. 1: Поезія 1837 – 1847 / Перед. Слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.
3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001 – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. „Букварь южнорусский”. Записи народної творчості. – 496 с.
4. Кирилюк Є. П. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1979. – 266 с.
5. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Л.: Світ, 2002. – Т. 6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». – 2004. – 696 с.
6. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 35. Літературно-критичні праці (1903-1905). – К.: Наукова думка, 1982. – 512 с.

7. *Білінкевич І. О.* Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-краєзнавчі нариси / Вст. ст., підгот. тексту і наук. редакція М. М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – 192 с.

8. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871-1989). Упорядники: Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький; Відповідальний редактор Олег Купчинський. – Л.: ЦДДА України у Львові, 1998. – 467 с.

9. *Франко О. О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч: Наук. видання. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 378 с.

10. *Яценко М. Т.* Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. К.: Наукова думка, 1964. – 288 с.

11. *Гнатюк В. М.* Вибрані статті про народну творчість. Упорядкування, вступна стаття та примітки М. Т. Яценка. К.: Наукова думка, 1966. – 248 с.

12. *Шухевич В. О.* Гуцульщина. Перша і друга частини. Друге видання. – Верховина: Журнал „Гуцульщина”, 1997. – 352 с.

13. *Кожоляно Г. К.* Етнографічно-експедиційна діяльність Р. Ф. Кайндля у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Вікно в європейську науку: Матеріали ІІІ міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля. Чернівці, 20-21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 8-12.

14. *Павлюк С.* Наукові аспекти діяльності МЕХП Інституту народознавства НАН України // Народознавчі зошити. – 1997. – Зошит 3(15). – С. 132.

15. *Кононенко П. П.* Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. – 358 с.

16. *Кононенко П. П.* Українознавство. Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.

17. *Кононенко П. П.* Концепція українознавства // Українознавство. – 2006. – Номер 2. – С. 85-87.

18. *Зеленчук Я. І.* Українознавча основа формування джерельної бази дослідження етносоціальної системи Гуцульщини // Українознавство. – 2007. – Ч. 2. – С. 48-52.

19. *Зеленчук Я. І.* Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09. 00. 12 / Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. – К., 2007. – 20 с.

20. *Кононенко Т.* Народо-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди. Філософія УКРАЇНИ. Вступ до методології Українознавства. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства, 2008. – 174 с.

21. *Кононенко Т.* Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 126-132.

22. *Кононенко Т., Дідух Л., Терлецький В., Таровська О., Мартинюк А.* Українознавство ХХІ століття – філософія нового, відкриття та винахідництва // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 132-142.

23. Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДУ, 2008. – 400 с.

24. Ухвала секції № 7. «Природо-екологічні складові в самопізнанні й самотворенні українського народу» // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 102-103.

ІВАН ФРАНКО – НАРОДНА ПІСНЯ

*Тамара МІНЧЕНКО
(Чернівці)*

Пісня і праця – “великі дві сили” були наріжними каменями у діяльності І.Франка. Зароджена матір’ю любов до народної пісні палала в серці Франка впродовж усього життя. Сам Каменяр не був висококласним виконавцем, його голос дещо сиплуватий (баритон), але сповнений виразності почуттів і тонких нюансів.

Доробок Франка-фольклориста становив близько 400 пісень і 1800 коломийок, які він почав записувати з десятирічного віку. На його твори написано близько двохсот композицій, а на окремі твори по декілька.

Микола Лисенко написав на тексти І.Франка шість романсів.

У рефераті “Іван Франко” М.Коцюбинський писав: “Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного”. У Франка є прекрасна річ – лірична драма “Зів’яле листя”. Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою відчуття і розуміння душі людської, що читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв.

Значна кількість поезій Франка з ліричної драми “Зів’яле листя” написана на зразок народних пісень. Композитор М.Лисенко не раз звертався до поезій цієї збірки і поклав на ноти кілька з них.

Поет знав багато народних українських пісень і дбав про те, щоб вони були покладені на ноти. Майже увесь другий “жмуток” стилізовано під народну пісню. Вони стали народними піснями. “Зелений явір, зелений явір”, “Ой ти, дівчино, з горіха зерня”, “Ой ти, дубочку кучерявий...”, “Ой жалю мій, жалю”, “Отсе тая стежечка...”, “Якби я знав чари, що спиняють хмари”, “Як почувеш колись край свого вікна”, в них він використовує чимало народно-пісенних образів, зворотів, наближає ритміку своїх поезій до строю пісні.

Лірична поезія “Червона калино, чого в лузі гнешся?” написана в стилі української народної пісні і нагадує відому народну пісню “Червона калино, чого в лузі стоїш?”.

Поезія “Червона калино” написана у формі діалогу між червоною калиною і дубом, характерного для народної пісні. За народною українською пісенною символікою в образі червоної клини уособлено вродливу дівчину, в образі дуба – молодого парубка. У даному випадку дуб виступає як символ сили.

Засобами уособлення поет майстерно відобразив у прагненнях калени до світла і сонця – любов до життя, важкі переживання людини за гірку долю свою.

Поезія відзначається глибоким ліризмом і високою музичністю. Вона покладена на музику композитором Надененком і виконується як ліричний квартет жіночими голосами в стилі народних пісень.

Вплив народної пісні виразно позначився на формі і змісті багатьох поезій збірки “Зів’яле листя”.

Поезія “Ой ти, дівчино, з горіха зерня...” написана на зразок української народної ліричної пісні. Для віршованої форми цієї поезії автор скористався ритмікою популярної народної ліричної пісні “Ой ти, дівчино, горда і пишна...”.

Контрастними порівняннями, властивими народній пісні, Франко зображає красу дівчини, яка чарує душу пристрасно закоханому у неї ліричному героєві, будить у нього палкі невгасимі почуття любові:

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?

Поезія “Ой ти, дівчино, з горіха зерня...” покладена на музику композитором А.К.Антоновським.

Вірш “У долині село лежить” відкривається панорамою чудового пейзажу долини, в якій розкинулось село, а в нім кузня на горбку, і все це вкрито серпанком густого туману. “А в тій кузні коваль клепче... та й співа, всіх до кузні іззива”:

“Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля.
Ходіть, люди, порану,
Вибивайтесь з туману”

Устами коваля Франко закликає народні маси розігнати тумани суспільного поневолення і прямувати до вершин людського щастя. Така основна ідея цього вірша.

Поезія “У долині село лежить” набула широкої популярності. Композитор Стеновий не текст вірша створив романс, в якому відтворено багатство ідейного задуму поета.

Вагомим науковим набутком І.Франка-народознавця є такі праці як “Студії над українськими народними піснями”, “Передне слово (до видання “Перебенді”, Львів, 1889)”, “Українські записи Порфирія Мартиновича”, “Сербські народні думи і пісні”, “Остап Вересай” та інші. З поміж багатьох проблем, які порушуються в них, слід відзначити проблеми, пов’язані з дослідженням життя і творчості кобзарів та лірників, на що у нашому народознавстві, ще не зверталось належної уваги. Проблеми ці стосуються природи героїчного епосу та кобзарського

мистецтва, вивчення побуту та творчості кобзарів і лірників як народних співців-музикантів, репертуару, виконавської майстерності, психології їх творчості та ролі в духовному і громадсько-політичному житті і народу.

Винятково важливе значення для І.Франка вони мали у зв'язку із з'ясуванням особливостей національного укладу життя. Становленням народного світогляду і суспільної думки, джерел національної самобутності української літератури, насамперед творчості Т.Шевченка, тощо.

І.Франко глибоко усвідомлював те місце кобзарів та лірників, яке вони посідали на тих чи інших шаблях духовного та соціального життя суспільства, тому так уважно і скрупульозно досліджував цю проблему.

Таким чином він прагнув сформувати у своїх сучасників та прийдешніх поколінь не лише дбайливе ставлення до них, а й усвідомлення свого обов'язку перед народними співцями-музикантами з погляду майбутнього, необхідності зберігати й утверджувати це явище як природну і невід'ємну складову національного укладу життя. Її сутність, на думу, вченого, полягала у тяжінні кобзарів “до чистого поетичного моралізування”, тобто “до піднесення в людях почуття людської гідності і співчуття до бідних, нещасних та покривджених”. У такий спосіб на високому рівні підтримується моральний стан усіх верств українського суспільства, його моральна чистота і благородство.

Розмірковуючи про значення народної пісні в житті людини й суспільства І.Франко підкреслював, що пісня має не лише мистецьке, а й громадське значення як один з об'єднуючих людей чинників, що полегшують їх організацію і співпрацю для справи народного відродження. “Романтична школа в Польщі, – зазначає І.Франко у статті “Як виникають народні пісні, – проголошує вустами Міцкевича народну пісню “святою скрижаллю, в якій народ зберігає свою звитяжну зброю, пряжу своїх дум і квіти своїх почуттів; річ очевидна, що кожна національна група, в якій пробуджується свідомість, прагне не лише мати таку скрижаль, але прагне мати її в цілковитій чистоті й недоторканності. Мало того, кожна група звертається до своєї скрижалі, щоб у ній відшукати саме те, чого вона потребує, відшукати зброю, здатну відстояти межі народної самостійності.”

Він пише, що “у цій святій скрижалі” не якийсь окремий народ, а цілі століття найрізноманітніших впливів і зв'язків залишили свої відбитки і що це є скоріше великий геологічний шар, де упереміж знаходяться чи то збережені в цілості, чи то до невпізнання зруйновані і твори місцевого життя і тисячі мандруючих пам'яток, занесених морем, і сушею, вітрами і хвилями, і льодовиками, більше чи менше асимільованих, так що повністю розмотати цей заплутаний клубок у ме-

жах одного краю і народу абсолютно неможливо без одночасного проведення такої роботи у всіх майже народів нашої раси і навіть інших рас, з якими історія проводила нас у контакти.

Ось, чому І.Франко з народною піснею й пов'язував усе своє свідома життя, ось чому він надавав пісенному фольклору великої ваги, ось чому в коло його зацікавлень увійшли і сербохорватські народні пісні із класичних збірок Вука Караджича – сербського вченого, завдяки якому ці пісні облетіли весь світ і вперше звернули увагу цивілізованої Європи на сербський народ, його історію й культуру, народ, який п'ять століть був уярмлений султанською Туреччиною й не поступився і граном своєї національної честі.

З повагою на європейських обширах сербохорватських народних пісень про них і Вука Караджича заговорили вчені й діячі культури світу: Й.Г.Гердер, Й.-В.Гете, В.Гулбольдт, Я.Грімм, П.Меріме, А.Міцкевич, О.Пушкін, Ф.Челаковський, М.Максимович, О.Бодянський, І.Срезневський, Т.Шевченко, Ю.Федькович та ін.

І.Франко, геній якого сягав вершин світової культури, звернувся до сербохорватських пісень ще й тому, що в них він добачив усеслов'янські історичні корені, подібну історичну основу і подібні людські долі братніх народів. Особливо часто звертається до фольклорних збірок Вука Караджича (а також до джерел інших народів) у своїй фундаментальній праці “Студії над українськими народними піснями”, що вийшло окремим виданням 1913 року. Тут учений розкриває історичну основу багатьох слов'янських пісень у зв'язку з українським фольклором, вказує на їх національну основу та інтернаціональний характер, показує вплив південнослов'янських пісень на пісенну творчість українців.

У статті “Українська пісня в Сербії” І.Франко, посилаючись на М.Левицького, який бував у Сербії і переконався, що там є багато подібного у мові, звичаях, обрядах, у зовнішності з українцями, наголошує ще й на пісенній близькості, вказуючи на збірку пісень Вука Караджича. “Бувши в Белграді разом з М.Павликом у 1895р. (іздили на похорон М.Драгоманова в Софію), ми немало врадувалися, почувши в публічному саду музику, що грала попури з сербських народних мелодій, а в ньому пануючим мотивом була наша коломийка.”

Наголошуючи на важливості знань культури всіх слов'янських народів, І.Франко писав: “Нині кождий слов'янський граматик і етимолог, котрий хоче бути справді науковим, мусить знати інші слов'янські мови і праці, а дослідів про слов'янську старовину і також про поезію народну навіть здумати собі не можна без порівнювання всіх слов'янських, і, розуміється, також чужих джерел.”

Ці важливі теоретичні засади Франко застосував на практиці, зокрема у своїх “Студіях над українськими народними піснями”.

У залежності від змісту, жанрових та формальних ознак поезії збірки “З вершин і низин” об’єднуються в ідейно-тематичні цикли: “Весняний”, “Осінні думи”, “Скорбні пісні”, “Нічні думи”, “Україна”, “Сонети”, “Галицькі образки”, “Знайомим і незнайомим”.

Слід відзначити, що такі поезії циклу “Україна”, як “Не пора...”, “Розвивайся ти, високий дубе...”, “Ляхам”, “Жидівські мелодії” наслідують ідею національного відродження України, тому довгий час були заборонені радянською цензурою.

Не випадково вона розпочинається циклом (“З глибини”). Не випадково перша поезія тут “Гімн”. Не випадково вона має підзаголовок “Гімн – урочистий музичний твір, літературною основою якого є вірш, сповнений символікою і високим публіцистичним пафосом, розрахований на масове сприйняття. Є гімни державні, революційні, військові, релігійні, на честь видатних людей тощо. Кому ж співає гімн І.Франка і його ліричний герой? Вічному революціонерові. Хто ж він, вічний революціонер? На це питання дає відповідь сам автор: “дух, що тіло рве до бою”. З якою метою? “За поступ, щастя й волю”. Франко, як бачимо, – прихильник вічного руху, змін, навіть революційних. Цього руху не зупинить ніщо й ніколи, що і підкреслює поет, використавши анафору ні: Голос Духа всюдисущий, його “чути скрізь”.

Отой дух – передусім, у всьому і понад усе.

Ще в юні літа майбутній письменник цікавився Буковиною. Будучи студентом університету, він студіює деякі праці, що присвячені нашому краю. З великим інтересом вивчає фольклорні матеріали Григорія Купчанка який народився у Берегометі на Кіцманщині, й видав збірку “Пісні буковинського народу”(1895). Особливо тісні зв’язки великого Каменяра встановились під час навчання у Чернівецькому університеті. Перебуваючи на Буковині, він особисто знайомиться з місцевими діячами культури-письменниками, художниками, композиторами, вивчає життя селян і студентської молоді, цікавиться історією Чернівців. Особливо йому сподобалась річка Прут, яка бере початок з гори Говерла, де неодноразово був письменник, коли ще навчався в Львові.

Творчість І.Франка мала надзвичайно велике значення для піднесення культурного життя буковинців і їх національної самосвідомості.

З самого початку своєї літературної діяльності І.Франко пильно стежив за розвитком творчості Ю.Федьковича, високо цинив його поезії: “Так і здається, що природа гуцульської землі вложила йому що мала найніжнішого і найсердечнішого: чаруючи простоту і мелодій-

ність слова, теплу чуття і його лагідний, сердечний та неколючий гумор, котрий так і липне до серця кожного слухача”

Великий Кобзар не лише високо цінував творчість Ю.Федьковича, популяризував її, а й знайшов деякі найкращі твори гуцульського поета опублікував їх. У нас викликає великий інтерес знахідка двох поем” буковинського Кобзаря”. Ось як про це оповідає І.Франко”. І так 1879 року, переходячи попри лавку якоїсь перекупки на Краківським (базарі. – Авт). Я побачив у неї досить грубий зошит, писаний руським почерком. Перекупка дерла з нього картки, завиваючи у них черешні. Оглянувши одну картку, я побачив, що це недовгі пісні. Я відкупив у перекупки весь зошит за 10 кр. І знайшов у ньому, крім кільканадцятьох народних пісень...також копії двох Федьковичових поем: ”Новобранчика” і “Лук’яна Кобилиця”. Таким чином Франко врятував єдиний примірник цих відомих творів.

Письменник дуже цікавився постаттю керівника антифеодальної боротьби буковинського селянства 40-х років XIX століття Лук’яна Кобилиці. Опублікував пісні й перекази про цього легендарного ватажка, написав монографію “Лук’ян Кобилиця”.

Велику роль Франко відіграв і в письменницькій долі Сидора Воробкевича. Він зацікавився творчістю буковинського поета, подав йому моральну підтримку, підготував і видав 1901 року збірку віршів С.Воробкевича ”Над Прутом”. У передмові до книжки високо оцінив кращі твори поета, назвавши їх “запахушею китицею”, підкреслив, що в них “позсипано велике багатство життєвих спостережень, осяяних тихим блиском широкого, глибокого людського народолюбивого чуття”

Востаннє І.Франко відвідував Чернівці в травні 1913 року в 40-річчя своєї творчої діяльності. Запросила його сюди студентська молодь. За свідченням очевидців, за годину прибуття львівського потягу на пероні зібрались сотні чернівчан і мешканців з навколишніх сіл, щоб привітати улюбленого письменника. Дорогому гостеві піднесли традиційний хліб – сіль. Одна дівчина передала поетові чудесний букет троянд, які тоді розцвіли тільки в оранжереях. До сліз зворушений письменник, узявши з рук дівчини символічний подарунок поцілував її в чоло і сказав, що цей поцілунок він передає через неї всім буковинцям.

Твори І.Франка благотворно позначились на всіх ділянках суспільного життя Буковини. Вони допомагають краще пізнати її минуле, ще більше полюбити рідний край, Україну.

Читаймо і співаймо твори Івана Франка!

Література

1. До 150-річчя з дня народження Івана Франка. // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – №24 (Спецвипуск).
2. “Усе для школи”: “Українська література”. Випуск 9. “Іван Франко”.
3. Мельничук Б. Поріднений з Буковиною // “Буковина”. – 2006. – 24 серп.
4. І. Франко. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976 – 1986.
5. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – К., 1963.
6. Сулятицький Т. Яскрава сторінка в золотому фонді. Твори І. Франка – на Чернівецькій арені // “Буковина” – 2006. – 18 серп.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо освітньо-виховної роботи на відзначення 150-річчя народження Івана Франка під час проведення тижня українознавства

Під час традиційного тижня з українознавства рекомендуємо провести заходи на відзначення 150-річчя від дня народження І. Франка:

*Напрацював за десятьох,
життя йому було дано лиш одне, та й недовге.*
Тарас Франко, син письменника

Іван Франко – одна з найяскравіших постатей української і світової літератури кінця XIX – початку XX ст. Він духовний наш провідник, визначний письменник, філософ, літературознавець, історик, фольклорист, етнограф, перекладач, видавець. На відзначення його 150-річчя якнайширше провести в навчальних закладах організаційно-методичну, зокрема такі освітньо-виховні заходи:

- дні поезії на тему: “Франко-поет”;
- конкурс читання поезій І. Франка;
- конкурс письмових творів “Франко-прозаїк”;
- конкурс знавців творчості Івана Франка;
- вікторину “Іван Франко – розум і серце нашого народу”;
- вечори-зустрічі з письменниками, етнографами, композиторами, артистами Буковини на тему: “Поріднений з Буковиною”, “Франко і книга”, “Франко і народна пісня”, “Франко-фольклорист”, “Франко і театр”, “Франко і казка”, “Твори І. Франка на Чернівецькій сцені”.
- на відзначення 100-річчя поеми І. Франка “Мойсей” провести уроки: “Мойсей” – художній злет Івана Франка», “З вірою в силу духу народного”;

- заочні екскурсії “Літературні музеї України”;
- організувати екскурсії в музей-садибу Івана Франка в Нагуєвичах на Дрогобиччині;
- організувати висвітлення підготовки та відзначення ювілею І.Франка в навчальних закладах області на сторінках районних та обласних газет “Крайова освіта”, “Буковинське віче”, “Буковина” та інших, а також через інші засоби масової інформації.

НАУКОВА УСТАНОВА В КАРПАТАХ НА НОВОМУ ЕТАПІ СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Петро ШКРІБЛЯК
(Верховина)*

Філія «Гуцульщина» Інституту українознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, створена в серпні 1993 р. (від 2000 р. – Філія «Гуцульщина» НДІ українознавства МОН України, нині – Філія «Гуцульщина» Національного НДІ українознавства МОН України) впродовж тривалого часу здійснює дослідження теоретичних і практичних проблем Гуцульщини за такими аспектами:

- українська культура, освіта, мова в умовах Гуцульщини: історія, стан, проблеми і перспективи;
- впровадження та вдосконалення вивчення українознавства в ЗНЗ;
- створення джерельної бази з досліджуваної проблеми та її використання в науковій і навчально-виховній роботі.

Науково-дослідницька робота в умовах Карпат засвідчила, що специфіка природо-екологічних, ландшафтних, кліматичних, демографічних особливостей не залишалась без впливу на процеси в сферах культури, освіти, мови, побуту, свідомості, життєдіяльності людей загалом. Дослідження проблеми «природа та екологія Гуцульського краю» потребувало співпраці з Карпатським біосферним заповідником, Карпатським Національним природним парком, Українським НДІ гірського лісівництва в м. Івано-Франківську та іншими науковими установами і закладами, діяльність яких пов'язана з дослідженням природо-екологічних особливостей Карпатського регіону. Ця співпраця мала двосторонній характер. Науковці Філії «Гуцульщина» ННДІУ брали активну участь у наукових заходах інших наукових інституцій, друкувались в їхніх наукових виданнях тощо. Водночас їхні науковці брали участь у спільних наукових заходах і публікаціях

Філії «Гуцульщина» ННДІУ. Взаємозв'язки в дослідженні природо-екологічних, географічно-ландшафтних і суспільно-гуманітарних проблем уможлилювали науковцям Філії "Гуцульщина" ННДІУ глибше проникати в кожен з них, краще бачити перспективи в позитивному чи негативному плані та визначати певні дії щодо стимулювання чи гальмування розвитку. Це стосувалося проблем не лише регіонального, а й загальнодержавного рівня, наприклад аналізу та доведення наукової неспроможності проектів законів 2003-2004 і 2005 рр. щодо адміністративно-територіальної реформи, їх невідповідності природо-ландшафтним, соціально-економічним, політичним, історико-

культурним та іншим реальностям сучасної України. Ці питання розглядалися на спільних наукових конференціях Філії "Гуцульщина" ННДІУ, Асоціації органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини, товариства "Гуцульщина" навесні 2003 р. ("Про неприйнятність проекту Закону "Про адміністративно-територіальний устрій в Україні") і навесні 2004 р. ("Специфічні проблеми в організації роботи органів місцевої влади, соціально-культурних установ і організацій та життя і праці людей у гірських умовах Карпат"). На конференціях були ухвалені рекомендації і вислані в найвищі інстанції держави, комітетам Верховної Ради, головам обласних рад Західного регіону України. Вони не залишились поза увагою. Так, у листі тодішнього голови Комітету Верховної Ради з питань державного будівництва і місцевого самоврядування Анатолія Матвієнка повідомлялося, що: «Проект Закону «Про адміністративно-територіальний устрій в Україні» Верховна Рада відхилила, що наші думки і зауваження позитивно оцінено, позаяк вони «базуються на науковому та регіональному підході до адміністративно-територіальної реформи» [1]. Автор цих рядків зробив аналіз і дав критичну оцінку також проекту Закону «Про адміністративно-територіальний устрій в Україні» 2005 р. [2].

На першому етапі 13-річної наукової діяльності Філія «Гуцульщина» ННДІУ досягла позитивних результатів у дослідженні національно-культурних, мовно-освітніх, природо-екологічних проблем Гуцульського регіону, впровадженні та вдосконаленні вивчення українознавства у ЗНЗ, створенні джерельної бази для її використання в науковій та навчально-виховній роботі. Це стало підставою розширити три роки тому наукову діяльність Філії «Гуцульщина» НДІУ на весь західноукраїнський регіон,¹ надати їй західноукраїнський та залучити її науковців до розпрацювання теми «Український етнос у світовому часопросторі». Вихід наукової установи на новий рівень наукової діяльності був закономірним і отримав підтвердження в результатах її науково-дослідницької роботи: у виступах на конференціях і конгресах, публікаціях та інших наукових заходах. Діяльність Філії "Гуцульщина" НДІУ набула поширення в Західному регіоні України: налагоджено зв'язки і співпрацю з науковими установами, навчально-виховними закладами, місцевими та регіональними органами влади, освіти тощо. Філія "Гуцульщина" ННДІУ продовжувала багатоаспектну співпрацю з державними структурами Чернівецької області, Чернівецьким національним університетом ім. Ю.Федьковича, Чернівецьким обласним управлінням і районними відділами освіти, обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти. Науковці Філії Петро Шкрібляк, Георгій Кожолянко, Тамара Мінченко, Іван Зеленчук брали

участь у роботі наукових конференцій, організованих Чернівецьким національним університетом ім. Юрія Федьковича у травні 2006 р. ("Вікно в європейську науку". До 140-річчя народження Р.Ф.Кайндля) та в листопаді 2007 р. ("Ми – українці, ми – українські"). У травні 2009 р. П.Шкрібляк і Т. Мінченко виступали з доповідями на Міжнародному «круглому столі», присвяченому Дню Європи, у Глибоцькому районі Чернівецької області за участю науковців України, Німеччини, Австрії, Румунії, Японії.

Послідовно і цілеспрямовано здійснювалася співпраця Філії "Гуцульщина" ННДІУ з органами влади та освіти Чернівецької області, обласним Інститутом післядипломної педагогічної освіти в питаннях впровадження та вдосконалення вивчення українознавства в ЗНЗ Буковини.

Ця співпраця закладалася від початку створення Філії "Гуцульщина" ННДІУ за начальника управління освіти і науки, а потім голови облдержадміністрації Георгія Філіпчука, пізніше за начальника управління освіти і науки Михайла Бауера та його наступників. Останніми роками вона вийшла на рівень, який забезпечив закладам освіти Чернівецької області першість у впровадженні та вдосконаленні вивчення українознавства в ЗНЗ України і стати базою поширення досвіду. Вивчення українознавства тут здійснюється в двох аспектах: організаційному й науковому. В області діє наказ управління освіти і науки про впровадження українознавства в ЗНЗ. Для його реалізації у структурах органів освіти різних рівнів створено відповідну систему. В облуправлінні освіти і науки та Обласному інституті післядипломної педагогічної освіти є посадові особи, які займаються питаннями вивчення українознавства в ЗНЗ, в методичних кабінетах міських і районних відділів освіти є методисти з українознавства, які забезпечують організацію його вивчення в навчально-виховних закладах.

Не менш важлива роль у цьому процесі належить науковому аспекту, який уможливує забезпечення науково-методичного рівня вивчення українознавства в ЗНЗ. У Чернівецькій області склалася система проведення наукових заходів з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів з українознавства та вивчення цього навчального предмета. Це обласні, міжрайонні, міські й районні конференції, семінари, засідання секцій вчителів українознавства, огляди-конкурси з українознавства, зльоти творчої учнівської молоді тощо. У проведенні цих заходів регулярно беруть участь учені з ННДІ українознавства МОН України. У грудні 2008 р. на районній науково-практичній конференції керівників ЗНЗ, вчителів українознавства, історії та основ правознавства Вижницького району, яка розглядала тему "Проблеми і шляхи

вдосконалення національно-державницького і морально-правового виховання в ЗНЗ на сучасному етапі розбудови українського суспільства", з доповідями виступали директор НДІУ акад. Петро Кононенко, директор Філії "Гуцульщина" ННДІУ Петро Шкрібляк, науковці Іван Зеленчук, Ярослав Зеленчук, Тамара Мінченко. У серпні 2009 р. на обласному семінарі методистів українознавства рай(міськ)відділів освіти та голів районних і міських секцій вчителів українознавства, що проходив на базі Комарівської ЗОШ І-ІІ ст. Сторожинецького району, з питань вдосконалення вивчення українознавства в ЗНЗ Буковини виступали П.Кононенко, П.Шкрібляк, Т.Мінченко.

Підготовку фахівців з українознавства проводить Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Понад 60 випускників його педфакультету випуску 2009 р. на стаціонарі і заочно протягом 4 років в широкому обсязі вивчали українознавство. Важливо, щоб ця добра справа мала продовження.

Кординатором проведення різних заходів та співпраці з Філією "Гуцульщина" ННДІУ щодо участі її науковців в їх проведенні є методист українознавства Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти і водночас науковий співробітник Філії Тамара Мінченко. Її компетентність, організаційний хист та науково-методичний рівень сприяли впровадженню та вдосконаленню вивчення українознавства в ЗНЗ Буковини на уроках та в позакласній і позашкільній роботі. Впродовж останніх років Т.Мінченко видала шість методичних посібників з українознавства, які стали важливою підмогою учителям у вивченні цього предмета.

Впровадження українознавства помітно активізується на Івано-Франківщині. Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти щорічно організовує курси і семінари вчителів українознавства з питань теорії і практики цього предмета. У Верховинському районі в квітні 2008 р. відбулася науково-практична конференція освітянського активу району "Проблеми і шляхи вдосконалення національно-державницького і морально-правового виховання в ЗНЗ на сучасному етапі розбудови українського суспільства". З доповідями виступали директор ННДІУ акад. Петро Кононенко, науковці Філії "Гуцульщина" ННДІУ Петро Шкрібляк, Іван Зеленчук, Ярослав Зеленчук, представники місцевої влади, досвідчені педагоги. Певна робота з вивчення українознавства проводиться в Коломийському та інших районах Івано-Франківщини. Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти щорічно організовує конкурси й олімпіади з українознавства, переможці яких беруть участь у Всеукраїнських конкурсах з українознавства.

Однак у питаннях впровадження та вдосконалення вивчення українознавства в ЗНЗ Західного регіону України є ще чимало нерозв'язаних проблем, хиб та упущень. Відчутна потреба більш цілеспрямованої та послідовної праці – насамперед органів освіти різних рівнів.

Наукові працівники Філії "Гуцульщина" ННДІУ в своїй діяльності, як уже згадувалося, належного значення надають створенню джерельної бази для її використання в науковій та навчально-виховній роботі. В її створенні важливе місце належить експедиційному українознавству. Тому науковими співробітниками Філії "Гуцульщина" ННДІУ І.Зеленчуком та Я. Зеленчуком під керівництвом заст. директора ННДІУ Тараса Кононенка розроблена відповідна наукова концепція. Нею передбачається проведення експедиційних досліджень у чітко визначеній послідовності – у чотири етапи. На першому проводиться поглиблене вивчення всіх відомих фактографічних матеріалів і документів, які стосуються досліджуваної проблеми та поставленого завдання. Ці матеріали і документи уможливають визначення території, кількості експедицій, тривалість і терміни їх проведення, об'єкти дослідження. На другому – безпосереднє проведення українознавчих експедицій за попередньо розробленою програмою з використанням сучасних цифрових технологій фотофіксації, звуко– і відеозапису. На третьому – докладна обробка матеріалів і документів, їх систематизація та узагальнення. На четвертому – створення повної українознавчої джерельної бази з досліджуваної проблеми.

На основі такої джерельної бази, шляхом здійснення її наукового аналізу, одержуються нові наукові результати.

В організації і проведенні експедиційного українознавства та його теоретичного і практичного використання Філія "Гуцульщина" ННДІУ набула певного досвіду. Починаючи з 2004 р. її наукові працівники І. Зеленчук, Я.Зеленчук, Оксана Рибарук організовували українознавчі експедиції в Карпатському регіоні. На їх основі Я.Зеленчук виконав дисертаційне дослідження, в якому вперше на рівні регіону України були реконструйовані із застосуванням українознавчо-історичної методології автохтонні складові етносоціальної системи краю та визначена їхня сучасна системоутворювальна роль. У визначені перспектив сталого розвитку основних автохтонних складових етносоціальної системи Гуцульщини, згідно з методами новітньої соціології розвитку, були враховані нові матеріали, отримані в процесі проведення експедицій. Поряд з традиційно визначеними в етносоціальних теоріях складовими частинами – географічним середовищем, народонаселенням, виробництвом, ресурсами розвитку системи – науки, техніки, культури, освіти та ідеології – українознавчо-історичне дослідження за-

свідчило актуальність існування автохтонних складових етносоціальної системи Гуцульщини – мисливства, рибальства, збиральництва, тваринництва, лісівництва, народних промислів і ремесел, туризму. Встановлено, що мисливство і рибальство на Гуцульщині є історично-автохтонними, самодостатніми складовими етносоціальної системи. Їх вияви наявні у всіх складових сучасної етносоціальної системи Гуцульського краю, історично підтверджені та актуально чинні. Висновки та узагальнення, здійсненні на основі матеріалів, отриманих в українознавчих експедиціях, є одним із важливих аспектів науково-дослідної роботи Філії "Гуцульщина" ННДІУ.

Чималих результатів домогся науковий співробітник Філії "Гуцульщина" ННДІУ Микола Зінчук, який понад 35 років збирає українські народні казки, останнім часом – на завершення – у Чернігівській, Полтавській і Закарпатській областях. Тепер казки треба систематизувати, відредагувати й опублікувати. Вже вийшло 20 томів, а передбачається видати 42 томи. Робота відчутно інтенсифікувалася, і є надія, що успішно завершиться, і цим буде зроблено значний внесок у дослідження проблеми "Український етнос у світовому часопросторі". Адже казки – це важливий пласт етнокультури, відгомін її далекого минулого. Особливо це стосується культури української нації, що, як вірно висловився у Києві президент США Білл Клінтон, є "найстарішою світовою нацією" [3]. У цьому аспекті важливою й актуальною є проблема "Українська земля, етнос, нація, держава: історія, сучасний стан: проблеми і перспективи", яку досліджує директор Філії П.Шкрібляк, проблеми мовної ситуації в Україні й українському світі, над якими працює ст. науковий працівник Філії Ярослав Радевич-Винницький, та інші питання, які вивчають науковці Філії "Гуцульщина" ННДІУ. Всі вони пов'язані темою "Український етнос у світовому часопросторі".

На перспективу науковці Філії бачать потребу дальшого розширення та поглиблення співпраці з науковими інституціями, ВНЗ, регіональними та місцевими владними структурами Західного регіону України у вивченні українознавчих проблем та практичному впровадженні його результатів у процеси розбудови Української держави. Це безпосередньо впливає з Указу Президента України від 7 серпня 2009 р. "Про надання Науково-дослідному інституту українознавства МОН України статусу національного». Водночас залишається потреба не відкладати вбік дослідження проблем Гуцульщини, над яким науковці Філії впродовж тривалого часу співпрацювали з Коломийським педагогічним інститутом і Коломийським педагогічним коледжем Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Коломийським музеєм народного мистецтва Гуцульщини і Покуття

ім. Й.Кобринського, Коломийською райдержадміністрацією і районною радою, особливо в конференціях, що проводилися під час Гуцульських фестивалів та інших наукових заходів. Ми вдячні організаторам наукової конференції «Гуцульщина як історико-культурний феномен», що відбулась 29 жовтня 2009 р. в Коломийському музеї ім. Й.Кобринського, за запрошення до участі в її роботі. Адже цей науковий захід є своєчасною і прямою відповіддю на Указ Президента України від 2 вересня 2009 р. "Про збереження та популяризацію гуцульської культури". Ним закладено добру основу для організації роботи щодо виконання цього важливого державного документа.

Колектив Філії "Гуцульщина" ННДІУ вважає за необхідне продовжувати дослідження проблеми "Український етнос у світовому часопросторі" й одночасно проблем культури, освіти, духовності, природи, екології Гуцульського регіону – в глобальніших аспектах та обсягах, ніж це робилось раніше. Філія «Гуцульщина» ННДІУ запрошує наукові інституції Західного й інших регіонів України до продовження і поглиблення співпраці.

Важливим чинником, який сприяє доповненню та поглибленню дослідження зазначених проблем, як підтвердила практика останніх років, є співпраця Філії «Гуцульщина» ННДІУ з науковцями Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, органами влади та громадськістю Дрогобиччини на ниві дослідження науково-теоретичної спадщини Великого Каменяря, його суспільно-громадської праці, використання ідей і надбань у процесах розбудови Української незалежної держави. Ця співпраця реалізується насамперед у підготовці та проведенні щорічних «Нагуєвицьких читань», присвячених роковинам народження І.Франка, що на Дрогобиччині вже стало традицією. ННДІУ є одним із співорганізаторів «Нагуєвицьких читань», їх провідною науковою установою, а ст. науковий співробітник Філії «Гуцульщина» Я.Радевич-Винницький був ініціатором їх заснування і виконує обов'язки заступника голови оргкомітету та вченого секретаря конференцій.

Наукові заходи, присвячені творчому спадкові Івана Франка, орієнтовані на актуальні проблеми українського сьогодення і щільно пов'язуються з багатьма аспектами теми «Український етнос у світовому часопросторі», як і теми «Проблеми минулої і сучасної історії розвитку культури та освіти на Гуцульщині». Це засвідчують назви конференцій:

«Нагуєвицькі читання – 2007: Іван Франко і сучасна Україна»,
«Нагуєвицькі читання – 2008: Іван Франко і світове українство»,
«Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-

гуманітарних наук початку ХХІ століття». На кожній з цих конференцій, поряд з доповідями від ННДІУ, звучать доповіді співробітників його західноукраїнської Філії «Гуцульщина»: П.Шкрібляка, І.Зеленчука, Я.Зеленчука, О.Рибарук, Я.Радевича-Винницького.

Система заходів щорічного відзначення на малій батьківщині Великого Каменяра його роковин підтверджує свою суспільну значущість. Варто сказати похвальне слово Івано-Франківщині, яка носить славне ім'я Великого сина українського народу. В цьому краї Іван Франко впродовж тривалого часу перебував і творив шедеври світового рівня. Чимало наслідків його науково-літературної та суспільно-громадської діяльності залишилось на землях Прикарпатського краю, позитивно позначившись на багатьох процесах соціально-економічного, культурно-духовного і політичного розвитку як у минулі часи, так і на сучасному етапі розвитку Української держави. Не було б перебування та творчої і громадської праці Івана Франка на території Івано-Франківщини, насамперед, її гірської частини, не було б такої відомої в різних краях Криворівні, якою вона стала у ХХ і залишається у ХХІ ст. Франко тут був і працював тривалий час, сюди приїздили його соратники – суспільно-громадські діячі, вчені, письменники, які теж залучалися в процеси науково-дослідницької, літературно-творчої та суспільно-громадської праці. Без І. Франка, його праці та його соратників ще довго залишалося б мало відомим або й зовсім невідомим «для світу» і село Голови, яке, до початку ХХ ст., за словами Станіслава Вінченца, «настільки зберігало свою «первобутність», рівного якому в цей час вже не було в Європі» [4]. Побудоване тут в 1890 р. приміщення школи впродовж 10 років стояло пустою через бездоріжжя і важку доступність до села та категоричну відмову мешканців посилати до школи своїх дітей. І лише тому, що приятель І.Франка, виходець із Тернопільщини Лука Гарматій, який працював учителем у с. Ростоках неподалік містечка Кути на Косівщині, був засланий австрійською владою за активну громадську діяльність в гори і нетривалий час учителював у Криворівні, де тоді перебував І.Франко, згодом погодився піти працювати в Голови та, очевидно, не без порад І.Франка зумів подолати там перешкоди, успішно розпочати восени 1900 р. навчання дітей і давати їм добрі знання впродовж багаторічної вчительської праці в цьому селі. У цей час Голови стають місцем відвідин Івана Франка, Володимира Гнатюка, Володимира Шухевича, Федора Вовка, Михайла Павлика та інших відомих науковців і суспільно-громадських діячів, а Лука Гарматій, крім навчання дітей, учив грамоти та сімейного виховання їхніх батьків, збирав фольклор, описував традиції і звичаї селян та передавав зібрані матеріали І.Франкові і його соратникам, які

досліджували історію й культурні надбання гуцулів. Це, природно, сприяло інтенсивному доланню тут віковичної суспільно-громадської замкнутості та ізоляції «від світу». Лука Гарматій домігся в 1901 р. початку будівництва проїзної дороги від межі с. Кросполлі до центру Голів, допровадження в Голови раз на тиждень пошти, відкриття школи на присілку Чорна Річка тощо.

У такий спосіб село Голови поступово, слідом за Криворівнею, стає місцем реалізації ідей Івана Франка та його соратників. Це, безперечно, позитивно сприяло суспільно-громадському і культурному поступові села, який інтенсивно відбувався вже в той час і не безслідно залишився на подальшу перспективу щодо піднесення національної свідомості мешканців села, їх патріотизму, непримиренності до колоніального гніту. Вже в 1908 році на виборах до Австрійського парламенту селяни Голів підтримали кандидата від української радикальної партії, молодь села, вихованці Л.Гарматія, активно залучились у громадсько-культурне життя. Важливим чинником тоді і на перспективу культурного поступу на Гуцульщині, та ознайомлення світу з нею в образі села Голів було перебування в літній час 1910, 1911 і 1912 рр. в гостях у Івана Франка в Криворівні видатного українського письменника Михайла Коцюбинського та його відвідини села Голів і присутність у передпохоронну ніч з 26 на 27 серпня 1911 р. на посижінні померлої літньої господині Василини Маротчак на присілку Ділак.

З Криворівні у Голови М. Коцюбинського супроводжував і був з ним на передпохоронних ритуалах і звичаях випускник Голівської школи, згодом суспільно-громадський діяч Гуцульщини, депутат Польського союму, багаторічний війт с. Жаб'я (нині Верховина), письменник, організатор видання «Гуцульського календаря» в II пол. 30-х років. XX ст., ув'язнений більшовицьким режимом на початку 1940 р., звідки не повернувся, Петро Шекерик-Доників. Побачені та записані М.Коцюбинським гуцульські похоронні традиції лягли в основу його знаменитої повісті «Тіні забутих предків», екранізованої на початку 60-х років XX ст. знаменитим кінорежисером Сергієм Параджановим. Кінофільм з такою ж назвою отримав високу міжнародну оцінку та ввійшов до фонду шедеврів світової культури, а його перший перегляд 4 вересня 1965 р. в київському театрі «Україна» спонукав до відкритих виступів В'ячеслава Чорновола, Івана Дзюби, Василя Стуса та ін. українських патріотів з розкриттям антинародної суті тоталітарної системи СРСР і дав поштовх дисидентському рухові шістдесятників, який продовжувався до проголошення її незалежності 1991 р. Його учасники, кому судилося пережити комуно-більшовицькі лихоліття, зберігаючи в душі і практичних діяч заповітні слова Івана Франка «Нам пора для

України жить», зайняли авангардну роль в боротьбі за Українську соборну самостійну державу.

Усе це брало свій початок з наукової спадщини І.Франка, а також його перебування, літературної і суспільно-громадської праці на Гуцульщині та праці тут його соратників, триразових відвідин Івана Франка в Криворівні Михайлом Коцюбинським та його перебування у с. Голови. Тут, насамперед на місцевому рівні, відіграло позитивну роль також і те, що видатного учителя Луку Гарматія замінив його достойний землянин з Тернопільщини Михайло Ломацький, який продовжив справу свого попередника і в додаток до цього написав низку книг-нарисів із життя, історії, культури та побуту гуцулів, брав активну участь у суспільно-громадському житті села і краю. Це не залишилося без позитивних наслідків у соціальному й національному поступі гуцулів. Так, с. Голови стало основним місцем зосередження повстанських сил, формування їх командного складу та бойових дій у час повстання на Галицькій Гуцульщині навесні 1920 р. проти польських окупантів і зазнало найжорстокіших знущань та матеріальних втрат після його розгрому поляками. Про страхоття і злочини, які після квітневого повстання 1920 р. чинились на території Галицької Гуцульщини, особливо в Головах, П.Шекерик-Доників розповів у спогадах, написаних квітні 1921 р. під назвою «Гуцульщина в польському ярмі» та опублікованих у низці номерів журналу «Гуцульщина», що видавався Об'єднанням гуцулів західної діаспори в м. Торонто (Канада).

Дух волі, дух незалежності поневолювачам не вдалось убити в голівчан, як і в усіх гуцулів і, загалом, українців. Визвольні ідеї Івана Франка та його соратників продовжували жити в їх пам'яті та збуджували до дій проти національного гноблення. Село Голови було одним із особливо помітних у визвольних змаганнях 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Протягом весни-літа та осені 1944 р. тут, на околиці села, під горою Скуповою розміщувались основні сили УПА, очолювані відомими командирами: Юліаном Матвієвим (псевдо «Недобитий»), Миколою Дубиком (псевдо «Боевір»), Дмитром Білінчуком (псевдо «Хмара») та ін. Це формування УПА здійснило низку успішних боїв з німецькими, мадярсько-гортістськими та пізніше енкаведистськими військами.

На території Голів та навколишніх сіл продовжували діяти повстанські групи та чинити боеві дії проти енкаведистсько-кагебістських карателів упродовж майже 11 повоєнних років. Закладений Франком «дух, що тіло рве до бою», патріотизм, стратегічно вигідне місце села, його порізаність одинадцятьма ґрунями, що своїми найвищими хребтами підпирають східний та південно-східний схили г. Скупової, висо-

та якої сягає 1580 м над рівнем моря – все це сприяло національно-визвольній боротьбі. Невдовзі після завершення війни, в серпні 1945 р., повстанці здійснили тут напад на енкаведистський загін т. зв. стрибків, який у тривалому бою був розгромлений. У серпні 1951 р. на терені села, де в 1944 р. розташовувались формування УПА, група повстанських чільників Заведії (Василя Небесійчука з с. Ільці), Білогруда (Івана Манчука з с.Красник), Жайворонка (Танасія Яцьковського з с.Устеріки) та ін., вступила в бій із загоном енкаведистів, притранспортованих сюди на 40 вантажівках. У нерівному і довготривалому бою повстанці полягли смертю хоробрих, проте не без утрат у живій силі залишились і карателі. Повстанці-підпільники давали про себе знати і в подальші часи. Було вбито голову новоорганізованого колгоспу. Тому в Головах продовжував функціонувати енкаведистсько-кагебістський гарнізон, хоч система військових гарнізонів у Західній Україні, розгорнута наприкінці та відразу ж після війни, була розформована з кінцем 40-х років. Однак у Головах він існував далі, оскільки тут продовжували діяти українські повстанці. І лише в другій половині 1955 р., коли були остаточно знищені групи повстанців, його розформували. Проте й надалі тут відчувалося несприйняття колгоспного кріпацтва. Це зумовило краще збереження старого укладу господарювання та раціональніше використання землі, ніж у багатьох інших селах Карпат і Прикарпаття.

Отже, навіть короткий огляд історії Голів підтверджує незаперечну роль Івана Франка та його соратників в національно-культурному й суспільно-громадському розвитку цього села, як і всього Гуцульського краю та й України взагалі. Невтомна 40-річна праця Великого Каменяра мала глибинний і всеохопний характер та увінчалась результатами, аналогів яким важко віднайти в практиці історії світової науки. Це – майже 4 тисячі творів, загальним обсягом понад 100 томів. Особливо прикметно, що І. Франко виступає на арені науково-творчої праці в широкому плані ерудиції та компетентності: «як фольклорист і етнограф, історик літератури, культури, суспільно-політичної думки, соціолог і економіст, критик, теоретик, літературознавець, філософ, естетик, релігієзнавець, поет, прозаїк, драматург» [5]. Така всебічність наукового таланту І.Франка віддзеркалена в його науково-творчій спадщині, яка, здобувши визнання на міжнародному рівні, водночас була і зостається на перспективу ідейною основою єдності української нації, її патріотизму та самовідданої боротьби за утвердження незалежності України. Заповітні слова «Нам пора для України жити» та його життєві позиції і принципи – «хай буде погано мені, аби нації було добре» [6], були його постійною засадою, попри ув'язнення, матеріальну скруту,

нападки недоброзичливців. Однак ніщо не змогло зламати його: він «жив для України» і робив усе залежне від нього, «аби нації було добре». Це був принцип кожного свідомого українця-патріота, незважаючи на його освіту, соціальний стан, місце праці тощо. Іван Франко як учений-мислитель ясніше, ніж хто інший, бачив реальність, тенденції її розвитку і займав у ній послідовну позицію, підпорядковуючи свою діяльність боротьбі за національне і соціальне визволення українського народу. Українці, не зумівши зберегти незалежність, понесли величезні втрати у штучно-організованих голодоморах 1921-1923, 1932-1933 і 1946-1947 рр., масових розстрілах, у концтаборах, на заслання та в інших формах геноциду. Проте і це не змогло убити в українському народі ідеї незалежності. У неймовірно важких умовах боротьба проти чужинського тоталітарного режиму продовжувалась у різних формах і таки завершилася проголошенням незалежності України. Виникло чимало нових проблем, для розв'язання яких є потреба у використанні Франкової науково-творчої спадщини та його життєвих принципів. Тут повинні сказати свої слова науковці, інтелігенція, ЗМІ. Це вимагає постійної уваги до Франкової спадщини, проведення наукових конференцій, «круглих столів» та ін. заходів. Його ідеї мають якнайповнішою мірою проникати в маси народу. Зокрема, на Івано-Франківщині, яка має ім'я Каменяря і де це ж ім'я надане багатьом об'єктам культури, освіти тощо, доцільно відзначати його роковини, як це робиться на Дрогобиччині. Франкова науково-творча спадщина настільки велика за обсягом, багата на ідеї та актуальна за змістом для розбудовчих процесів, що наукових заходів з проблем її дослідження ніколи не буде забагато. Потрібні лише цілеспрямовані зусилля та співпраця органів державної влади, освіти, науки, культури, громадських організацій. Філія «Гуцульщина» ННДІ українознавства МОН України, зі свого боку, робить і робитиме свій внесок у цю особливо важливу справу.

Література

1. *Матвієнко А.* Верховна Рада України. Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування. № 06.418.615 від 29 липня 2003 року. – С. 1.
2. *Шкрібляк П.* Специфічні проблеми організації праці і життя в гірських умовах Карпат, їх взаємозв'язки з соціально-екологічними, етнокультурними та державотворчими процесами в регіоні. // Українознавство. – 2006. – Ч. 1. – С. 293.
3. *Паїк В.* Корінь безсмертної України. – Л.: Червона Калина, 1995. – С. 3.
4. *Шкрібляк П. В.* 110-річний ювілей Голівської школи // Гуцульський календар на 2010 рік. – Випуск 15. – С. 52.
5. *Кононенко П., Кононенко Т.* Геній епох і народів // Нагуєвицькі читання -2007: Іван Франко і сучасна Україна. Матер. Всеукраїнської наукової конференції, Нагуєвичі, 1–2 вересня 2007 рік. – Дрогобич: Посвіт, 2008. – С. 9.
6. Там само. – С. 12.

**РОЗДІЛ ІV
НЕ ВТРАЧЕНЕ
(РЕПУБЛІКАЦІЇ
ФРАНКОВИХ ТВОРІВ)**

ЯК Я СТАВ КАЗЕННИМ РАДИКАЛОМ

Іван ФРАНКО

Отсе з божою поміччю наприкінці 1896 року я став “казенним радикалом”. Так недавно ще я був тільки деструктивним елементом, радикальним агітатором, найбільшим ворогом не тільки “porządku społecznego” (на думку кс. Я. Бадені), але також теперішнього правительства, а тут – на тобі! – “Казенний радикал!” – голосить “Галичанин”, а за ним і “Діло” встидливо, як стара проститутка, а солоденько, як люкреція, шепче: “Може, се для того д. Франко так поступає, що йому обіцяли мандат”. Що ж, властиво, сталося? Як поступає д. Франко? Хоча я не є жодна “політична особа,” то проте позволю собі отсих кілька сторінок зайняти хоч в часті своєю особою хоча би в тій цілі, щоб пояснити бодай тим, хто бажав би ясно видіти діло (таких у нас тепер якось раптом дуже мало зробилося!), як і через що я дійшов до тої слави, що мене назвали “казенним радикалом” і обіцяли мені (опозиціоністи!) мандат з ласки гр. Бадені.

Почалася історія в Товаристві імени Шевченка. Читателі “Житя і Слова” пригадають собі, що я писав ще в липні і вересні про нетактовний лист о. Стефановича, котрим той скликав своїх сторонників на збори Тов. ім. Шевченка, бо, мовляв, барвінчукісти хочуть викинути “Діло” з друкарні Товариства, і про нетактовне опублікування того листа в “Буковині”. Там я не входив в те, чи справді “Діло” причиняє Товариству ім. Шевченка які страти, чи ні, а, противно, вважав цілу публікацію “Буковини” за злосливу і майже ні на чім не основану сплітку, а лист о. Стефановича тільки за річ незручно стилізовану, з котрої “при добрій волі можна би чогось такого догадуватися” (т., 66 – 67). Та там же я сконстатував, що Тов. ім. Шевченка “стоїть на двох стовпах: один – се друк книжок шкільних, а другий – се невеличка субвенція сойму і міністерства”. А у вересні, полемізуючи з д. Барвінським з приводу т. зв. концесій і виказавши їх дрібноту, я згадав і про Тов. ім. Шевченка і писав, “що обіцяної на 1896 р. міністерської субвенції для Тов. ім. Шевченка не вставлено в бюджет і що в кінці віцепрезидент Ради шкільної крайової Бобжинський прямо загрозив Товариству, що відбере йому друк шкільних книжок і постарается о відібрання субвенції (а він се може зробити!), коли Товариство сяк чи так буде надалі підпірати політичні видавництва, головно ж “Діло” (стор. 166).

Я був перший, що заговорив одверто про сю справу і широко обурювався на новокурсників, як вони могли допустити д. Бобжинського

мішатися в домашні справи Товариства і ще причинювати Товариству матеріальну шкоду, жадаючи, щоб воно позбулося друкування “Діла”. Розуміється, я не вдоволься паперовим обуренням. Бувши на зборах Тов. ім. Шевченка вибраним на заступника голови секції філологічної і маючи право в неприсутности голови секції (проф. Стоцького) бувати на засіданнях виділу Товариства, я тоді ж підніс сю справу на виділі і звернувся до голови з запитанням, чому він відразу не відпер інсинуацію, буцімто Товариство попирає “Діло”, чому не переконав д. Бобжинського, що се неправда? “А тому, – відповів на моє запитання д. Барвінський, здвигаючи плечима, – бо я не міг сего зробити, бо се таки правда. Товариство перед трьома роками було в такім становищі, що стояло на краю банкрутства. “Діло” винно нам було 8000 гульд., і якби ми не були дістали тих субвенцій і друку шкільних книжок, Товариство було б мусило впасти. Тільки діставши сю урядову підмогу, ми могли приступити до конверсії боргу “Діла” і вчинили се в той спосіб, що за даних нам 1000 гульденів готівкою ми відписали з боргу “Діла” 2000 гульд., тобто 1000 гульд. за всією формою дарували “Ділу”, а решту покрили тим, що взяли від “Діла” книжки “Найзнаменитших повістей” і боржників за ті повісті на суму 4000 гульд. Коли б я се все показав д. Бобжинському, то аж тоді він мав би підставу відібрати нам субвенцію”. “Яку ж підставу може він мати до такої грозьби?” – питав я далі і довідався, що д. Бобжинський попросту покликався на статут Товариства, де говориться тільки про плекання і розвивання науки, а далі покликався на польський заклад Оссолінських, котрому також дано наклад шкільних книжок під тою умовою, щоб у друкарні закладу не друкувалися ніякі часописи політичні.*) Тут, очевидно, я побачив, що справа стоїть далеко гірше, ніж мені зразу здавалося. Знаючи трохи д. Бобжинського, виділові ані на хвилю не сумнівалися про те, що грозьбу свою він сповнить, а, з другого боку, адміністратор друкарні додав, що теперішній стан рахунків “Діла” виглядає знов не найкраще. Зі старого боргу 8000 лишилося по конверсії ще 2000. Надто виділ дав спілці “Діла” ще кредит (так зване *respiré*) 800 гульд. на рік з тою умовою, що коли б несплачений борг в році перейшов понад 800 гульд.,

---

*) Пізніше, бувши у Відні, я з уст проф. Ягича довідався, що се не є ніяка спеціальна польська інтрига, але загальний *usus* в Австрії і що напр. Югослов’янській Академії в Загребі тільки для того відмовляє сойм субвенцій, що її видання друкуються в друкарні хорватської Матиці, де друкуються також політичні газети. Звісно, Югослов’янська Академія, заснована жертвами Штросмаера і по-князівськи ним підпомагана, може спокійно існувати без субвенцій, та й то брак їх відчуває діткливо.

виділ Товариства має право зараз виповісти “Ділу” друкарню, і спілка “Діла” зобов’язалася писемним реверсом, що в таких разі прийме вповідь і до 14 днів уступить з друкарні. І що ж сталося? Від часу виставлення того реверсу (1884 р.) аж до тепер біжучий борг “Діла” в друкарні ніколи не спадав до суми 800 гульд., а завсігди був значно вищий і тепер доходить уже до 1800 гульд., і є надія, що до кінця року весь борг “Діла” буде виносити знов з 4000 гульд. Адміністратор запитував виділ, що має чинити далі, а мені лишилося хіба запитати, для чого виділ доси не сповнив уже давно того, що загрожено “Ділу” ще в 1894 році? Д. Барвінський признався, що годі було виділові на се рішитися: всі боялися крику, який би із-за сего піднявся, і лишали сю справу без розв’язку, поки тепер лист о. Стефановича, опублікований в Буковині, не викликав вовка з ліса, а загроза п. Бобжинського не поставила виділ у безвихідне становище.

Як вийти з сего становища без скандалу? Виділ згодився поспробувати посередньої дороги і виделегував дир. Борковського і мене до спілки “Діла” з просьбою, щоб спілка, бачачи безвихідне становище, сама згодилася вимовити друкарню Товариству Шевченка і перенесла друк “Діла” де інде. На засіданні спілки о. Стефанович виступив з думкою, що Тов. Шевченка властиво створене на те, щоб підпирало своїм коштом усякі народні видавництва, проти чого я виступив, покликаючись на спомини пок. Драгоманова, що Товариство первісно мало бути літературно-науковим. Остаточо спілка не пристала на пропозицію виділу і відповіла йому, що не бачить причини шукати для “Діла” іншої друкарні. У відповідь на се виділ ухвалив виповісти з новим роком друкування всім політичним часописам, а власне “Ділу”, “Батьківщині” і “Правді”. Коли про сю постанову повідомлено спілку “Діла,” 16 її членів, що zarazом є членами Тов. ім. Шевченка, зажадали скликання надзвичайного загального збору Товариства. Виділ за статутом мусив се зробити та, маючи і без того на собі обов’язок скликати надзвичайні загальні збори для зміни статуту, злучив обі ті справи до купи.

Треба ще тут сказати кілька слів про ту зміну статуту. Дотеперішній статут Тов. ім. Шевченка, хоч зреформований супроти старого Сушкевичівського, та все-таки зупинився на половині дороги між звичайним Товариством, доступним для всякого, і Товариством науковим. Розділено в нім працю адміністраційну від наукової: першою відає виділ, друга ведеться в секціях. Та проте відносини між виділом і секціями досить неясні. Членом Товариства може бути всякий, кого прийме виділ; виділ обов’язаний прийняти всякого, хто внесе вкладку, отже, про наукову кваліфікацію членів нема мови. З тих членів вибирається виділ, і всі ті члени за статутом мають право, а навіть

обов'язок належати до секцій. Така постанова *de jure* відбирає секціям науковий характер, бо виділ міг би понаприймати людей без ніякої кваліфікації, ті могли б увійти в секції і своїми голосами зупинити там усяку наукову роботу. Та й ще одно: виділ, завідуючи маєтком Товариства, держить усю наукову роботу секцій у своїх руках: не хоче, то не дасть грошей на друкування секційних праць – і вся робота секцій іде до архіву або й зовсім уривається. Щоб се прояснити, виділ запропонував був на останніх загальних зборах проєкт нового статуту, в якому розрізнено було членів звичайних, іменованих виділом за пропозицією секцій і вільних від плачення вкладок, і членів-пренумерантів, котрі б за встановлену виділом ціну одержували видання Товариства, але на ведення справ у Товаристві не мали б ніякого впливу. Сей проєкт видався многим членам занадто радикальним; дехто почав думати, що се вигадка Барвінчуків, обчислена на те, щоб витиснути з Товариства всяку опозицію і взяти Товариство в свої руки. Загальні збори відкинули сей проєкт і вибрали комісію, складену з д-ра Костя Левицького, д-ра Федака і мене, щоб та враз із комісією, що уклала сей проєкт, переглянула його і запропонувала надзвичайним зборам новий проєкт статуту. Комісія, вирозумівши провідну думку проєкту (головним його автором був проф. Грушевський), згодилася з нею та трохи змодифікувала її, бажаючи, з одного боку, запевнити секціям характер вповні науковий, а з другого, притягнути до Товариства якнайбільше число руської інтелігенції. Задля того в новім проєкті статуту розрізнено членів дійсних, звичайних і почесних, а між дійсними і звичайними покладено таку різницю: дійсних іменує виділ за пропозицією одної з секцій, вони вільні від вкладок і одержують задармо (*resp.* за свої наукові праці) видання Товариства і мають, надто в справах адміністраційних, такі самі права, як члени звичайні; членом звичайним може бути кожний, хто зголоситься, заплатити вкладку і буде виділом прийнятий. Він одержує всі видавництва Товариства і має голос рішальний у справах адміністраційних, отже, може вибрати виділ і належати до виділу.

На сей проєкт згодився і голова спілки “Діла”, др. Кость Левицький і взявся реферувати його на зборі. Та проте на два дні перед збором появилася в “Ділі” критика того проєкту, подиктована або нерозумінням речі, або злою волею. Протестовано там проти страшної нерівності прав між членами звичайними і дійсними, з яких перші здеградовані, мовляв, на *misera contribuens plebs*, а другі сидітимуть собі в секціях і можуть з часом утворити таку кліку, що забере ціле Товариство в свої руки. Не подобався той §, де говорилося про право кожного члена, присутнього на зборі, заступати (розуміється, в справах адмініс-

траційних) за повноваженням одного неprisутнього члена. Протестовано в ім'я національного характеру Товариства проти того, щоб до секцій вибрані були й люди неруської нації. Одним словом, на думку “Діла”, вийшло таке, що зміна статуту є властиво зовсім непотрібна, а проєктовані зміни були б тільки шкідливі. Всі ті аргументи висунула опозиція й на зборах, додаючи до них ще юридичну трудність укорочення прав дотеперішніх членів, яких новий статут позбавляє права належати до секцій. Даремно підношено супроти сего, що належність до секцій не є ніяке право ані привілей, тільки обов'язок до наукової праці, що наділення членів секцій безплатними екземплярами видань Товариства на довгі ще літа значити буде Товариству не більше, як 200–300 зр. убутку в доходах, що всі доходи з членських вкладок тепер виносять не більше 500 гультенів, значить, навіть уся та сума за річного бюджету Товариства в яких 10 – 12 тисяч майже щезає; даремно вияснювано, що новий статут дає членам звичайним далеко більше прав у Товаристві, ніж давав попередній проєкт, що бажанням комісії було зладити такий статут, який би, з одного боку, запевнював чисто науковий характер секцій, з другого – давав можливість якнайширшому колу русинів, особливо інтелігентних, належати до Товариства і користуватися його працями (членам звичайним можна було приходити й на засідання секцій і промовляти там, тільки не голосувати). Люди, очевидно, прийшли згори настроєні проти нового статуту, згори схильні бачити в нім якусь політичну інтригу і хоч висловлювали думки не раз просто дикі і боронили їх дуже мізерно, то все-таки згори були певні, що новий статут упаде, бо для його ухвали треба було двох третин голосів усіх присутніх, а їх було більше як одна третина. З таких диких думок, висловлених на зборах, я наведу тільки три: зараз на початку поставлено пропозицію, щоб з назви Товариства викреслити ім'я Шевченка, бо, мовляв, тепер у Товаристві таке робиться, що тим тільки поганиться ім'я Шевченка. Потім поставлено пропозицію вставити в статут, що Товариство Шевченка має обов'язок підпирати всі “незалежні руські видавництва”. І таке пропонували ті самі люди, що рівночасно страшенно обурювалися на те, що тепер у Товаристві “робиться політика”. В кінці деякі опозиційні бесідники заявляли, що не можуть “сему виділові” ухвалити новий статут, бо сей виділ поступив собі негарно з “Ділом,” як коли б статут робився для виділу, а не для Товариства. Остаточо проєкт статуту в основному параграфі провалено більшістю двох чи трьох голосів понад третину присутніх.

Мушу тут зазначити, що як член комісії, яка уклала проєкт статуту, я вважав своїм обов'язком взяти голос в обороні того проєкту і, здивований недоріками і вперто пережовуваними аргументами опози-

ції, я назвав їх аргументами анальфабетів. Се слово дуже діткнуло всю опозицію. Всі відразу зсолідаризувалися з бесідниками, а властиво, з їх аргументами, яких стосувалося моє слово. Всі почувалися страшенно ображеними, немовби я їх усіх назвав анальфабетами. Чи потребую вияснювати, що, говорячи про аргументи анальфабетів, я нікого не хотів образити, а тільки хотів докладно схарактеризувати становище, з якого промовляли бесідники опозиції. Аргумент анальфабета може бути зовсім щирий і розумний і практичний в речах, доступних його розумінню, та в речах вищих він робиться недостатнім. Те самісіньке, тільки в делікатній формі, висловив і проф. Грушевський, підносячи, що наука – то розкіш, а коли голий та голодний чоловік не дбає про неї, має по-своєму рацію, та тільки нам, коли хочемо справді бути народом і мати пошану в інших, годі вічно стояти на становищі голого і голодного чоловіка.

Ще дразливіші сцени були на другім засіданню зборів, що присвячене було справі виповіди друкарні “Ділу” і “Батьківщині”. Я не буду оповідати докладно всього перебігу сего засідання, а тільки піднесу декілька подробиць, що мене особливо вразили. Головним опонентом виділу виступив тут др. Кость Левицький. Економічну сторону спору він збув коротко. Сконвертований борг “Діла”, на його думку, був для Товариства “добрий інтерес”, бо інакше виділ був би сього не робив. Новий борг “Діла” нічогосінько не значить, бо якби Товариство зажадало, то спілка могла б дати і 10 або 20 тисяч. А втім, додав др. Левицький, тепер ми переконалися, що друкарня Товариства страшенно визискувала “Діло”, беручи за друк далеко більше, ніж жадають інші друкарні. За весь час свого існування “Діло” дало друкарні заробити близько 90000 гульд., а коли б за всі ті часи звести добрі рахунки, то виявилось б, що не “Діло” друкарні, а друкарня “Ділу” повинна би звернути з 10 тисяч гульд. Та, як сказано, на матеріяльний бік спору опозиція звертала меншу увагу, а біла головно в точку “народної гордості”, ображеної втручанням Бобжинського в домашню справу Товариства. Тут др. Левицький та інші спільники “Діла” говорили з великим патосом, мало що не зі слізьми в очах, договорювалися до слівних і чинних зневаг, так що один із присутніх запропонував: заслонити китайкою бюст Шевченка, щоб не дивився на те, як відбуваються збори Наукового Товариства його імені. Що правда, з боку виділу оборона була досить слабка. Заступник голови проф. Громницький, маючи приготований докладний цифровий реферат про стан рахунків “Діла”, не відчитав його на зборах, схилений до того кимось із опозиції, який сказав йому, що не треба компрометувати “Діла”, яке й так винесеться з друкарні; тут ходить тільки про демонстрацію проти Бобжинського,

щоб не втручався в наші домашні справи. Спонукавши таким способом заступника голови, щоб відклав набік сильнішу зброю, опозиційники з цілою перфідією насіли на нього, коли він ужив слабкішої зброї, тобто делікатнішого, загальникового реферату, а потім ще в “Ділі” закинули йому, що спроневірився ухвалі виділу, який, мовляв, постановив був рахункового боку справи на зборах зовсім не чіпляти. Розуміється, що такої ухвали виділу ніколи не було і не могло бути, та опозиція не цуралася ніякої зброї, щоб тільки здушити противника. Остаточні збори більшістю знову-таки ледве кількох голосів ухвалили скасувати ухвалу виділу щодо виповіди друкарні “Ділу” і “Батьківщині” і друкувати ті часописи далі під умовою, що будуть точно платити. Вважаючи таку ухвалу зборів за вотум недовір’я до себе і за причину до можливої втрати субвенції, виділ зголосив свою резигнацію; те саме зробили (моїми устами) референти секцій, не бачачи гарантії для дальшого розвою наукової праці в Товаристві, і те саме вчинив нарешті проф. Грушевський як редактор “Записок” та інших видань Товариства. Ті заяви, зовсім натуральні супроти такої ухвали збору (аджеж, поминаючи питання довір’я, ухвала ся остаточно затикала для Товариства те джерело доходів, яке було доси, а натомість наростіж відчиняла йому джерело ненастанних утрат!), справили такий ефект, як коли б опозиційна більшість з великим розгоном стукнулася лобом о стіну. Піднявся крик – не то здивування, не то обурення. Одні жадали, щоб зараз приступити до вибору нового виділу, та голова збору (о. Торонський) заявив, що се неможливо, бо сего немає на порядку деннім. Тоді др. Кость Левицький успокоїв своїх тим, що, за статутом, теперішній виділ мусить аж до вибору нового виділу вести провізорично справи Товариства – і на тім зібрані розійшлися.

Щодо себе мушу сказати, що заінтересований в Тов. ім. Шевченка тільки з боку наукової праці, не належачи до виділу і нічим не зв’язаний ні з ким із виділу ані з-поза виділу, я не вважав потрібним промовляти в обороні виділу, а тільки коротенько спростував одну брехню д-ра Левицького, немов то я, будши делегатом Товариства на спілці “Діла”, говорив тільки про Бобжинського, коли тимчасом я, полемізуючи з о. Стефановичем, говорив обширно про первісне призначення Товариства, про вагу його наукової діяльності і про абсурдність ідеї, щоб Товариство підпирало чужі для нього приватні видавництва. Др. Левицький зі звичайною у нього ефронтерією заперечив моїм словам, а знайшовся ще один панотчик, який також заявив, що тої моєї бесіди на спілці “Діла” не чув; о. Стефанович, з котрим я полемізував, тепер мовчав. Та проте “Галичанин”, очевидно, поінформований кимсь із опозиції, написав, що “др. Франко розпинався за Барвинсь-

кимь”, хоча про Барвінського на зборах не було ані згадки. Се був початок того, “як я став казенним радикалом”. Правда, я голосував за тим, щоб над внеском опозиції перейти до порядку денного, і доси ще думаю, що на підставі звісного мені фактичного стану справи я не міг голосувати інакше. Я вважав і доси вважаю зарівно “Діло”, як і “Батьківщину”, не жодними публічними, всенародними інституціями, які б належало підтримувати посвятою всього іншого. Се, по-моєму, підприємства приватні чи то одного власника, чи якогось гуртка (і спілка “Діла” є таким гуртком, а не інституцією ані партією), які не мають права користати ані на один цент з маєтку Товариства, що має перед собою інші цілі, вищі понад біжучі політичні інтереси, так само, як не має такого права, напр., “Житє і Слово” або “Громадський голос”. Що п. Бобжинський втрутився в сю справу, се дуже прикро, і коли б зібрані опозиційники були 27 поставили справу так, щоб замість робити скандал Товариству (не виділови, а цілому Товариству, значить, і собі самим), обдумати спосіб, як би найдоткличіше покарати чи привстидити п. Бобжинського, щоб в наші домашні справи не втручався, я був би радо знайшовся в їх ряді, і я певний, що між зібраними ледве чи знайшовся б був хоч один, хто б був заговорив слово в обороні п. Бобжинського.

Мені закидував дехто, навіть із молодших радикалів, що, мовляв, коли не для чого іншого, то бодай для того, що за виділом Тов. ім. Шевченка стояли “Барвінчуки”, я повинен був стати проти них. Не розумію сего рода вищої політики. Голосуючи за своїм переконанням і так, як вимагає добро тої інституції, до якої належу, я ве вмю оглядатися на те, чи, може, хто-небудь немилий мені з тих самих чи інших причин голосує так само. Відступити від свого переконання для того, що припадком ти знайшовся в кепській компанії, се така сама трусість, як відступити від нього для доброї компанії. Що ж легшого було б тоді всяким перфідним елементам, як відкаснути всякого чоловіка від його переконань, підсуваючи йому погану компанію?

Другий факт, що подав на мене причину до підозріння, була моя поїздка до Відня. Правда, досі ще не було висловлено публічно в руських газетах, що я їздив туди запродуватися гр. Бадені або просити мандат чи університетську катедру, але по тім, що вже було написано в “Галичанині”, я надіюся й сеї звістки коли не нині, то завтра. І для того вважаю потрібним сказати про сю свою поїздку хоч кілька слів, тим більше, що про неї заговорила досить живо преса австрійська і закордонна. Я поїхав до Відня запрошений тамтешнім гуртком т. зв. фабіанців, тобто людей з радикальними суспільно-політичними поглядами, близькими до соціалізму, але не соціал-демократів (про фабіанців і

фабіянізм подані будуть сего року в “Житю і Слові” подані докладніші відомості, тому тепер я сего не чиню). Сей гурток від кількох літ влаштовує виступи і дискусії на суспільно-політичні теми; беруть у них участь і вчені, професори та спеціалісти, і публіцисти та письменники, зарівно ліберали, радикали, як і соціал-демократи. Мене прошено ще перед роком приїхати на виступ, та справа проволоклася і тільки сього року дійшла до діла. Я виголосив у залі Ронахера доповідь про економічне і суспільне становище галицького мужицтва. Доповідь, оперта на власній обсервації і урядових цифрах, не давав поля до дискусії, хоча серед публіки показалося досить багато таких, що потрохи знали Галичину. Тож в дискусії говорили то про се, то про те: один потверджував мої спостереження тим, що сам бачив, другий говорив про нужду жидів по містечках, інший дійшов навіть дого, що забалакав про нужду галицьких дідичів. А нарешті др. Венграф, редактор тижневника “Neue Revue,” прочитавши днем уперед мізерну книжечку Захера “Polnische Revolutionen”, почав оповідати на її підставі про 1846 р. Нав’язуючи до сеї промови і вказавши на її анекдотичність, я зазначив, що наслідки різні 1846 р. чуються у нас і доси, що той рік затруїв відносини між дідичами і мужиком, бо до природного соціального антагонізму досипав іще глухої ненависти дідичів проти “різунів”, тої ненависти, що виднієся в цілій шляхетській, антихлопській політиці і часто прориваєся в шляхетській публіцистиці. Отсе моє речення в телеграмі до “Kurj[era] Lw[owskiego]” було перекручене в той спосіб, що, мовляв, 1846 рік зродив у мужиків ненависть до шляхти. Виходило таке: насамперед їх вирізали, а потім почали ненавидіти!

Там же в залі Ронахера, присутній провідник віденських соціал-демократів др. Адлер запросив мене, щоб я і в них, на робітницькім зібранні говорив про Галичину. Я згодився і два дні опісля на вельми численнім робітницькім зібранні (на ньому, як мені оповідали, був присутній і пос. Романчук) я в двогодинній промові розповідав про людодий польський і руський рух у Галичині, вказуючи його джерела, його перешкоди, відмінний його характер у польській і руській частинах, Галичини залежний від національних, відмінностей, його зріст, цілі і відносини до інших партій. Про сю мою промову подала обширний реферат віденська “Arbeiterzeitung”, та, може, цікавіше буде для наших читачів побачити, що про неї написав чоловік, зовсім далекий від наших австрійських відносин, віденський кореспондент лондонського “Times'a”. В кореспонденції, датованій д. 17 грудня, Він пише ось що: “Від часу до часу доходили нас глухі вісті з Галичини про якийсь рух серед селянства в деяких частях сего краю. Популярний член руського радикального сторонництва др. Франко подав отсе недавно де-

які займаючи подробиці про се діло на зборі у Відні перед численною публікою з робітницької верстви, а також перед багатьма виднішими соціал-демократами.

“У своїй промові др. Франко завважив, що за дуже важких обставин, серед яких живе галицьке селянство, було се просто чудом, що міг zorganizуватися який-небудь рух – такий, як то звичайно розуміється в Європі. Дивним видається декому, що зародки радикально-соціалістичної агітації прийшли до Галичини не з заходу, а власне з Варшави, України та Києва. Рух сей почався серед університетських студентів у тих краях, а звідти перейшов до студентів і до руських селян у Галичині. Коли вірити д-ру Франкові, то соціалізм зразу вважався там не якоюсь політичною догмою, але радше змаганням гуманітарним, що було застосоване відповідно до потреб агітації серед селянства.

“Рух сей у Галичині йде двома окремими дорогами відповідно до економічних, національних і релігійних відмінностей між сільським населенням східної і західної частин краю. Важливі різниці є також між керманичами руху в східній і західній Галичині. Провідники західногалицької організації зовсім порвали зв'язок із соціалізмом і заявили, що не мають нічого спільного з соціал-демократами, коли тимчасом проводирі руху в східній Галичині поклали соціалізм у основу своєї програми. Галицьке селянство, що визнає православну релігію (кореспондент, очевидно, не знає нічого про нашу “святу унію”! – *І. Ф.*), ворожо ставиться до великих властивців земських – поляків. Наказ, виданий урядом львівського намісництва, яким звелено нівечити певні релігійні ознаки (се я говорив про пам'ятне обрізування трираменних хрестів. – *І. Ф.*) мало що не став причиною народного розруху.

“Далі др. Франко ствердив, що, крім відмінностей релігійних велику силу має також національний антагонізм між галицькими поляками і русинами. Поляки вважають русинів за якусь нижчу расу і, на думку д-ра Франка, мають у тім подекуди рацію. (Тут кореспондент не зовсім вірно передав мою думку. Я говорив, що поляки, вважаючи русинів за нижчу расу, ставляться до них із погордою, а бодай з недовірою (звісно, я говорив про поляків-шляхтичів) і мають у тім стільки рації, що й русини платять їм таким самим або й ще більшим недовір'ям. – *І. Ф.*). Розуміється, що вживано всяких способів, щоб запобігти розвоєви руху, і хоча він не має спеціально релігійного характеру, проти нього висунено поперед усього перешкоди церковно-політичні. І так, приміром, уживано против сього руху впливу сповідальниці, не давано розрешення читачам радикальних газет. І газеті загрожено екс-комунікою, та погрози сеї не виконано.

“Далі згадав бесідник про справу кс. Стояловського, того добре звісного духовного, про якого сказав, що його крок за кроком попихано до ролі агітатора. Якийсь час влада не знала, що з ним зробити, та в кінці його екскомуніковано. Та проте кс. Стояловський зазнає серед селянства великої пошани, вважається мало що не святим. Є се однак людина нетривка у своїх поглядах, а його недавнє захвалювання Росії зробило неприємне вражіння. Недавно зроблено спробу, щоб зробити кінець руху: один польський посол вніс у Державній Раді проєкт закону, обдуманний для сеї цілі. (Кореспондент, видно, недобре зрозумів: я говорив про проєкт окружних вїтїв, якого наші суспільні ерархи в соїмі ухвалили домагатися від правительства. – *І. Ф.*). Селяни задумують протестувати против сього наміру петиціями та демонстраціями.

“Здобутком руху в теперішнім часі можна вважати перемогу селян в 14 польських і двох руських округах при виборах до соїму (властиво, до рад повітових. – *І. Ф.*). В західній Галичині велику більшість виборчих округів здобули кандидати, що належать до людowego стороництва. Є се недобрий знак для польської аристократії для недалеких виборів до Державної Ради”.

Кореспондент англійської газети, як бачите, вірно передав головну основу моєї промови, пропускаючи все, що мало більше партикулярний, галицький або австрійський інтерес. Зазначу тут, що, стоячи на основі руської радикальної партії, я не вважав можливим солідаризуватися у всьому з тактикою галицьких соціал-демократів, і висказав жаль, що вони в теперішній виборчій боротьбі, замість порозумітися з польськими людовцями, злучилися зі Стояловським і, що найсумнійше, доходять іноді до того, що або самі, або разом зі Стояловським розбивають віча, скликані людовцями. Сему зараз на вічу заперечив др. Адлер, заявляючи, що соціал-демократи не в'яжуться зі Стояловським, а боронять його, бачачи в нім жертву теперішнього режиму, хоча знають, що його погляди хиткі і союзник з нього ненадійний і навіть не лояльний. Що ж до віч, то соціал-демократи стоять за найбільшою свободою зборів, значить, зборів розбивати не можуть, а коли які збори через їх промови розв'язано, то хіба такі, де не вільно було висказувати своїх думок, а такі збори волять і зовсім не відбуватися. Пізніше сю справу докладніше пояснював у “*Arbeiterzeitung*” д. Дашинський, і я від себе скажу хіба тільки, що своє твердження я опер на реляціях і оповіданнях головних провідників польського стороництва людowego, а що до східної Галичини я зазначив виразно, що радикали йдуть доси згідно з соціал-демократами, а напр. в Перемишлі руські селяни ради-

кали підпомагали страйкуючих робітників живністю в їх боротьбі^{*)}. Польські галицькі газети зразу (крім “Kurj. Lw.”) промовчали ті мої промови у Відні, та потім кореспондент “Czasu” написав про мій виступ у Ронахера виїмково без лайки на мою особу, якимось немов жалкуючи, що я згодився говорити так спокійно і делікатно перед публікою, яка бажала чогось іншого, бажала звеличання різні 1846 р. Чи мій виступ був такий дуже делікатний, се покажеться по його опублікуванню. Та тепер важливо те, що й сю допись “Czasu”, передруковану у львівських польських газетах, дехто з русинів поклав мені за доказ чогось “нечистого”. “Щось то там сталося, коли урядовці починають про нього писати так делікатно!” – таку увагу повторювали одні за одними, а один “авторитетний пан” мав навіть висказати яко річ певну, що гр. Бадені через посередництво д-ра Адлера – не знаю, чи скаптував, чи пробував скаптувати мене для своєї політики. Та се все квітки, а ягідки далі.

Коли я був у Відні, сталася у Львові пам’ятна подія. Ми вже згадували про зав’язання русько-католицького союзу послами Барвінським і Вахняниним. Нема сумніву, що зав’язання сього нового політичного Товариства є важливим етапом у розвою нашої суспільности, етапом, який ми давно передвиділи, говорячи ще 1894 р. в “Народі”, що галицьким народовцям стеляться дві дороги: або пристати дійсно до людового руху, до поступових і всеукраїнських ідей і зробитися радикалами, або зробитися вправними клерикалами, пристати до клерикального руху, що йде по інших краях, а з ним разом піти шляхом реакції, порвати зв’язки з традиціями давнього українофільства і нового українства, а з народовства задержати хіба одну мову та фонетику. Народовці тоді дуже обурювалися на такі наші віщуння, та, на диво, вони справдилися швидше, ніж ми собі думали. Типовий народовець і один із батьків галицького народовства, Вахнянин, ставши з ласки урядової послом у Відні, виявив такі дикі, ретроградні погляди, таке нерозуміння парламентарної чемности і zarazом таку консеквенцію в обороні кождочасного уряду, що навіть його протектори, польські шляхтичі, сміялися в кулак, слухаючи його промов. Та проте для галицько-руської інтелігенції власне такого посла було треба: поки інші “любимці народа” (так назвало “Діло” послів, вибраних під стягом

---

^{*)} Се нехай служить за відповідь д-ру Шоррови на його інтерпеляцію, звернену до мене на вічу в Коломиї; на жаль, у своїй промові др. Шорр виявив так багато незнання справ, про які взявся говорити “іменем робітницької партії”, що цілковите промовчання його інтерпеляції на тім вічу було конечним, тим більше, що зібрані там селяне зовсім не розуміли його промови і були би, мабуть, не розуміли й моєї відповіді.

“нової ери”) або мовчали завзято і тільки голосували безхарактерно, або зовсім не ходили на засідання парламенту і тільки, так сказати, теоретично забирали місце, якого не могли заповнити, то п. Вахнянин відразу випалив усіма набоями галицького рутенства і тільки таким способом розворушив сумління нашої інтелігенції. Адреси обурення та недовір'я, які посипалися на голову Вахнянина від народніх віч, від руських Товариств, соборчиків і від одиниць, були немов pendant до тих адресів довір'я та величання, які в 1890 р. щедро сипалися на голову творців “нової ери”. Хоч і як відмінний був характер сих обох маніфестацій, та в їх основі одно було спільне: се були два важкі, хоч з різних боків нанесені удари на старе, ідилічне, безпрограмове, дилетантське народовство. Настало врем'я люте. Хотячи бути політичною партією, треба було стояти за якісь виразно зазначені суспільні інтереси і політичні думки. Галицьким русинам небогато доріг було до вибору: або мужик і робітник, або піп і урядник – се суспільні інтереси; або стяг поступовий, або ретроградний – се політичні напрями. З комбінації тих елементів виходять наші партійні відносини: політичний радикалізм на основі селянських і робітницьких інтересів – ось вам суть радикального руху; політичне ретроградство, оперте о світську і церковну бюрократію, – ось вам суть наших консервативних партій. Та тут є відтінки. Духовенство, особливо старше покоління, в більшості виховалося в душі антипольським, із антагонізму до поляків тягне за Росією, не любить унії і католицизму, та zarazом не любить і сучасних конституційних порядків, плутаючи звичайно поняття конституції з тим його практичним приложенням, яке бачимо в Галичині. От тим-то се духовенство, хоч нераз практично, серед народу, робить чимало доброго і вміє нераз стояти за своїм правом, все-таки загалом являє собою масу політично ретроградну і невироблену і на політичне життя мас народних має чимраз менше впливу. На сьому духовенстві опираєся головню партія москвофільська, що радо величає себе історичною, твердою, консервативною партією, а на ділі є купою людей, нераз і щирих, у великій мірі нетямущих і в політично-суспільних справах зовсім темних, людей, одинока добра прикмета яких є та, що йдуть солідарно і сміло за своїми проводирями. Ті проводирі, властиво, роблять політику, думають і говорять за всю партію, – а хто ті проводирі, хто і як їх інспірує, в те я не буду входити. Досить того, що виділити всю юрбу партії від проводирів і їх органів неможливо.

Друга купка – се світська бюрократія: вчителі, урядники, адвокати, лікарі і та часть молодшого духовенства, що дещо трохи більше читала і думала від старих, пройшла українофільську школу 60-тих а навіть соціалістичну 70-тих років і винесла звідси замилування до на-

родної мови і рідного письменства, до Шевченківського демократизму, винесла певний романтичний патріотизм. Та молодші генерації чимраз більше втрачали характер того “чистого” народовства. Одні йшли в радикали, другі набирали барви клерикальної, римо-католицької і полонофільської. До сего перли політичні обставини. Польська шляхта абсолютно запанувала в Галичині, взяла в свої руки школи, вмішалася навіть у справи руської Церкви, рядом законів і реформ притисла селянство до землі економічно і звела його політичну силу майже до зера. Треба було інтелігенції рішатися, де шукати сили і запоруки будущею добра: чи в тих хлопських масах, бідних, темних і пригноблених, чи в обіцянках, що плили згори. Се була основна точка такзваної “нової ери” 1890 року. Ми ніколи не сумнівалися, що робили сю еру люди доброї волі і зі щирою патріотизму, та, критикуючи їх поступок, ми виказували його нераціональність і безхосенність і остерігали перед деморалізацією, яка з нього може піти на весь загал інтелігенції, і так дуже нетвердої в політичній азбucci. Тоді нас окричано “деструктивними елементами”, а мене особисто “Діло” утигулувало навіть стеклим вовком. Та ось не минуло два роки, коли д. Романчук у пам’ятній своїй промові в Бібрці досить недвозначно сказав, що тепер, коли розбилися надії на добру волю правительства, русинам не лишається нічого, як йти між народ, піднимати його до політичного життя і робити з нього політичну силу, тобто робити те самісіньке, що ще перед настанням нової ери робили радикали і за що їх орган д. Романчука недавно ляв. Та, на жаль, прихильники д. Романчука показалися чи замало рішучими, чи замало здатними до того, щоб дійсно йти між народ, а може дехто з них боявся, щоб там не здивався при одній роботі з радикалами. Та й сам д. Романчук, проголосивши принципіальну політику, не завсігди ясно держав ті принципи, голосував за такими справами, против яких сам промовляв, і, хоч кілька разів виступив справді достойно і сміло в обороні потоптаних прав народних, то все-таки вдома, серед своєї партії, не зумів підняти духа, розбудити життя, сотворити сильної організації. А тим часом у краю, з одного боку, радикали ширили агітацію серед селянства, загортаючи у свої ряди все, що інтелігентне, чесне і енергійне серед селян, а, з другого боку, руська ерархія під натиском пануючих сфер бажала витворити хоч подобу такої партії, яка б була і релігійно найбільше зближена до поляків і політично найподатливіша можновладникам. І ось коли д. Романчук проголосив свою “принципіальну політику” (nota bene, під новоерською, ні в чім не зміненою програмою!), тона дорозі “нової ери” лишився д. Барвінський з Вахняниним, інаугуруючи політику нового курсу безоглядним прислужництвом “Колу польському” у Відні навіть у таких далеких і для

нас тільки теоретично важних речах, як стан облоги в Празі, за яким промовляв д. Вахнянин, але і в таких, як солідарне голосування з Колом польським у всіх справах і т. д. Все розчарування “нової ери”, все, що за час від 1890 року накіпіло в душі у русинів, у котрих ще не вигасла іскра давніх традицій лібералізму і народолюбства, все те вийшло тепер наверх і поллялося на голову новоерців: вони сталися козлами отпущенія не тільки за свої дійсні гріхи, але й за всі гріхи “нової ери”. Якийсь час вони ще заслонювалися фантомом України, що, мовляв, стоїть за ними, дурили кого слід і кого не слід фікцією австрофільської партії на Україні, та ця фікція дуже швидко розвіялась, і ось з кінцем 1896 р. dokonується вельми важлива переміна у зверхнім вигляді наших партій. Новокурсники з д. Барвінським і Вахняниним у Львові, запевнившись протекцією кардинала Сембратовича, приступають до зорганізування своєї окремої фаланги; виперті з усіх народовських товариств, вони закладають своє політичне товариство – Руський католицький Союз. Всеукраїнський прапор кинено в кут, а натомість вивішено хоругво католицизму, ставлячи нову організацію а рїогї на партикулярнім галицькїм ґрунті, так що вже ані буковинські русини, ані православні українці не могли б до неї належати. Хто там увійшов до тої організації? Не багато їх: кільканадцять молодших попів, декілька урядників та чающих протекції вчителів гімназїальних, загалом елементи залежні, почасти такі, що доси хїба потихо признавалися, що вони русини і тільки в тїні протекції осмілилися признатися до своєї національности, а всі разом або далекі від народу і його дійсних потреб, або пройняті новочасними ідеями воюючого клерикалізму. Значить, зав’язок партії, де світські елементи і слабкіші і менш ідейні від попівських, де, значить, політика навіть у найліпшїм разі (тобто абстрагуючи від домінуючого впливу польської шляхти) може бути тільки кастово консервативна, попівсько-бюрократично-ретроградна та конфесійно-ексклюзивна.

І що більше! До зав’язання сеї нової партії приступлено власне тоді, коли весь новокурсний напрям в очах галицьких русинів скомпрометувався до крайности нетактовним і цинїчним виступом Вахнянина в Державній Раді проти радикального руху, а разом з тим проти всякого людого руху і людого послів. Треба було дуже мало знати людей або дуже глибоко погорджувати ними, щоб в таку пору, коли з усіх боків сипалися заяви недовір’я і обурення проти Вахнянина, кликати людей під прапор, підтримуваний тим самим Вахнянином. Не диво, що на перші збори Союзу явилось мало учасників, та й з-поміж тих роздався різний голос дир. Цеглінського, що гостро судив увесь новокурсний напрям, підносив його хиби і робив тяжкі докори Вахнянинові.

Та аранжери сеї акції мали надію на одно – на авторитет кардинала, що, мовляв, потребує тільки заявити свою волю, а духовенство купую повалить у ряди Союзу. Чи вони самі до сего додумалися, чи, може, піддав їм сю думку хто з польських верховодів, не знаю; те тільки зваю, що від одного з тих верховодів ще перед двома роками на мій заміт, що за Барвінським і його напрямом не стоїть у нас ніяка партія, я почув таку відповідь: “No, może teraz niema, ale to się da zrobić. Partya będzie!” Ті слова у зв’язку з історичним “Postaramy się”, висказаним намісником у Соїмі, кажуть догадуватися, що, може, з сих сфер вийшла думка ужити кардинала за наганяча для Союзу і наразити його повагу на компрометацію для осягнення хвилевого ефекту. Сяк чи так, досить що кардинал Сембратович розіслав окружники і просив інших єпископів, щоб і в своїх єпархіях порозсилали окружники, якими б поручено духовенству на соборчиках повибирати делегатів і вислати їх до Львова на 10 грудня “для наради в справах церковних і політичних”. Не треба було бути ані великим політиком, ані дуже догадливим, знаючи політичну минувшість кардинала і його симпатії, щоб зміркувати, як буде виглядати та нарада. Але такої дози наївності і нерозуміння дійсних відносин у краю, яку проявили головні аранжери сего з’їзду, таки певно ніхто на провінції не надіявся.

Тим часом на провінції духовенство заворушилось. Почалися розмови про з’їзд по газетах, на соборчиках. Під впливом виступів новокурсників у Відні, їх брехень та особистих нападів у “Правді” та “Буковині” навіть горячі прихильники католицького клерикалізму були здеконцептовані і жаженовані, стратили відвагу і не сміли боронити того, чого справді ніяке мило не змиє. Умірковані народовці, як звичайно, держалися умірковано, тобто були ні зимні ні теплі. Старе, крикливе, горде на свою політичну традицію рутенство виплило наверх. Йому припала головна роля. В єпархіях Перемиській і Станіславівській повибирано делегатами майже самих “твердих”, а, які були народовці, ті відіграли на з’їзді пасивну роль, або й зовсім не прийшли на засідання, занохавши письмо носом. Розуміється, що москвофільські командири вміли зручно скористати з ситуації і зробили своє “Русское Касино” головною кватирою з’їзду, а на ділі з’їзд – виравом своїх думок і змагань.

Треба додати, що кардинал Сембратович зробив усе можливе, щоб погіршити і без того не гарну ситуацію і зробити своє фіаско якнайповнішим. Він виображував собі, що з’їзд буде одним великим “колінопреклоненієм” перед його порфірою і для того не приготував ніякого порядку денного, не мав охоти навіть дозволити на вибір президії нарад або думав, що всі мовчки піддадуться його проводові, і

міркував собі, що по промові його і визначеного ним референта всі зараз будуть голосувати і схвалити усе, що їм запропоновано. Та сталося зовсім інакше. Вже під час вступної промови кардинала, в якій головним нещастям нашого краю і народу змальовано радикалізм і безвір'я, озивалися голоси протесту, коли кардинал закидав духовним, що й з них декому байдуже до віри католицької. Тож коли по скінченню промови кардинал хотів зараз дати голос своєму референтові, зібрані зажадали вибору президії; кардинал рад не рад згодився на це і запропонував о. Стеткевича, та зібрані зараз же провалили його пропозицію, вибравши головою збору о. Калужняцького.

Реферат о. Бачинського був, як каже приповідка, “не фаний, але довгий”, а кінчився резолюціями, в яких ставлено домагання: 1) збільшення впливу церкви на державу і суспільність, 2) шкіл конфесійних і пошани неділь та празників, 3) оборони прав корони проти усяких стишень і обмежень (тобто хіба привернення старого абсолютизму!), 4) рівноправности руської мови в школах і урядах, 5) ліпшої дотації для руського духовенства, 6) піднесення рільництва і дрібного промислу, 7) ще раз докладного святкування неділі, 8) безоглядної згоди з поляками, 9) проводу духовенства у всіх руських справах, 10) підтримки політичних товариств і газет католицького напрямку (се вже, очевидно, був натяк на Союз).

Над сими вимогами прилюдної дискусії не було. По досить жвавих дебатах над промовою самого кардинала ці домагання передано спеціальній комісії, яка зовсім похоронила їх і натомість запропонувала з'їздови ось які: “Зваживши, що гр.-к. духовенство само в собі творить ерархічний зорганізований союз і для того нема потреби організувати ще офіційно-клерикальний союз, який міг би мати релігійно-політичний характер, а се було б шкідливе, бо кинуло б віру у вир політики; зваживши, що в нашій наскрізь католицькій провінції не треба ніякої надзвичайної акції, бо се викликало б замішання між духовенством і народом, якого яскраві приклади бачимо в західній Галичині – делегати не бачать потреби окремої організації через заснування нового офіційно-клерикального політичного товариства, солідаризуються з ухвалами австр. єпископату щодо заведення шкіл конфесійних, поліпшення дотації духовенства, релігійного виховання дітей і т. д., а заразом протестують проти острацизму, звідки б він не йшов, і заявляють, що від католицького чуття і переконання ніяка хитрість їх не відіб'є”. Сю резолюцію зібрані прийняли одноголосно. Наводжу на вмісно головну суть тих резолюцій, а то ось чому. Дехто навіть із радикалів уважав ухвалу з'їзду чимсь поступовим, якимсь вибухом елементарної сили, якоюсь маніфестацією трохи що не всенародною,

об'явом “щирої, нефальшованої природи”. Хоч як силуюся побачити щось такого в тих резолюціях, а, бігме, не можу. Клясове почуте нашого духовенства від 1848 р. ніколи не було дуже слабе, а тепер ще скріпилося, се діло природне. Що наше духовенство солідаризуєся з загальноавстрійськими клерикальними змаганнями, се як собі хто любить, але щось так дуже поступового чи елементарно-народного я в тім не бачу. А відшибнувши ті дві речі, лишаєся в резолюції одно – нехить до кардинала, до гр. Бадені (пришпилили йому остракізм!) і до Союзу Барвінського та Вахнянина. Певна річ, той факт, що сю опозиційну супроти кардинала резолюцію прийнято одногосно, що ніхто навіть із найближчих прихильників кардинала не підніс за його проектами не то голосу, але навіть руки – се факт вельми характерний, факт, який показує, що руське духовенство будь що будь не є Панургове стадо і що при добрім проводі воно могло б стати живою силою, корисною для народу в далеко більшій мірі, ніж тепер. Але сей ясний факт має деякі темні смуги на собі. Одно те, що дехто з делегатів (кажуть, що головно народовці) по з'їзді, чуючи поразку кардинала, ходили до нього і перепрошували його за те, що так голосували, але, мовляв, не могли йти проти загалу. Друге те, що по з'їзді почалися в газетах дуже неестетичні спроби притягти кардинала на бік з'їзду, і то паралельно раз на бік народовців, то знов на бік москвофілів, поки обох не охолодив офіціозний кореспондент “Czasu”, заявляючи, що кардинал не прийняв резолюцій з'їзду, що між ним і духовенством тепер війна і що дармо члени з'їзду тішаються перемогою, бо се ще не була головна битва, а тільки перші вистріли.

Уся отся історія з'їзду не варта б була того, щоб про неї так обширно говорити, бо се був з'їзд чисто клерикальний, замкнений для людей світських. Та сей з'їзд зробив іще одно. Зараз по ухваленню відомих резолюцій делегати пішли до “Народного Дому” і тут ухвалили дати почин до зав'язання крайового виборчого комітету, складеного з 30 духовних і 30 світських членів, по половині народовців і москвофілів. “Діло” говорить, що почин до сього дали священники-народовці. Може бути, та в такім разі вони виставили своєму народовству велике *testimonium paupertatis*. Та, хто там із провінціальних політиків дав почин до сього діла, се справа мало значуща; ми дуже легко можемо зрозуміти, що наші духовні, – чи то народовці, чи москвофіли, – чуючи себе відірваними від народу, хорують на політичну агорафобію, тобто бояться бачити себе самими на широкому полі і чуються відважними тільки вкупі – без огляду на те, з яких елементів та купа складається. Для нас цікаве тільки одно: як се сталося, що під командою тих сільських політиків-агорафобів знайшлися відразу і Русская Рада з д. Дідицьким і Народна Рада з д. Ро-

манчуком, Нагірним та Костем Левицьким. Адже ж два місяці перед тим Народна Рада врочисто заявила, що, вірна своїй програмі, вона приступає до виборчої акції зовсім самостійно, а тут раптом на голос кількох провінціальних священиків, які, може, й не знали добре, що чинять, політична корпорація народовецька кидає в кут і програму і самостійність! Очевидно die Tatsache kam einem stillen Wunsch entgegen; проводирі “Народної Ради” бажали тільки нагоди, щоб сполучитися з москвофілами, шукали тої нагоди віддавна, старалися самі зробити сю нагоду. Маю тут на думці сердечні заходи д. Романчука, щоб довести до зав’язання спільного народовецько-москвофільсько – радикального виборчого комітету, заходи, що принесли д. Романчукові пару болючих принижень, та не відбили у нього охоти до сього танцю, хоча рішуче супротивлення, зразу моє особисте в виділі. “Нар. Ради”, а потім і всіх делегатів радикальної партії на якийсь час заставило “Народну Раду” заговорити про самостійність. Та що! Швидко ми переконалися, що у тих людей самостійність має таку самісіньку ціну, як і вся їх програма і як усякі інші – фрази. Щоб покрити свою принципіальну безхарактерність, вони як стій видумали нову фразу: сполученє народовців з москвофілами в один комітет – се не діло програми, се хвилева тактика. Нині ми з ними сидимо в однім комітеті, а завтра будемо знову воювати. Чи так? Та в такім разі питання: о що будемо воювати? Очевидно, о питання національні. Значить, в тих питаннях москвофіли все-таки займають інше становище, ніж народовці, народовцям треба супроти них боронитися. А коли так, то як розуміти спільне засідання тих двох ворогів у однім комітеті? Чи воно зроблене на підставі якогось компромісу? Ні! Москвофіли преспокійно ведуть далі свою боротьбу проти народовців і в тих самих нумерах, де вгорі містяться відозви сполученого комітету з підписами Романчука і Дідицького, внизу той самий Романчук величається віроломним, ведуться докази, що народовці всі разом із Шевченком – се тільки польська інтрига і одна однопільна зрада на великім руськім народі. Треба се признати москвофілам, вони ведуть свою лінію сміло і систематично, і ми певні, що кінець кінцем зуміють кожду невдачу знов звалити на нерішучість і віроломство народовців. Гарні союзники! А в якій цілі союз? Щоб провести “незалежних” кандидатів. Очевидно, кандидати ті мали б провестися спільними силами, значить, москвофілам помагали б народовці, народовцям москвофіли. Народовці заслоняються тим, що се для них можливо, бо у Відні наші національні справи не приходять на чергу, значить, наші незалежні послы можуть усе йти солідарно. Я не зовсім розумію, як можна вдома битися, а за домом йти солідарно; трохи міцніші від нас Коло польське і німці-ліберали на тій дволичності ломають голови. А потому чи справді у Відні не приходять наші національні

справи на чергу? Сему цілковита неправда. Певно, коли обмежити свою діяльність у Відні тільки на виточування кривд і надужити, тобто на чисту дефензиву, як се чинить д. Романчук, то для такої роботи однаково добрий москвофіл чи народовець, хоч і тут можуть показатися дуже прикрі відмінності, і ми певнісінькі, що коли напр. Романчук, ударяючи на Вахнянина за його балакання про радикалів тільки делікатно відхрестився від радикалів, із москвофілів бодай 9 на 10 кинуло б на них каменем, а один промовчав би їх зовсім. Та, крім політики *Schmerzensschrei*’ів можлива ще інша політика, політика ініціативи, а тут національні справи стоять у першому ряді, а національні погляди посла є вихідна точка в їх трактуванні. Ми певні, що ніхто з москвофільських послів ані не впімнувся б у делегаціях за кривдами українського народу в Росії, ані не став би домагатися державної підмоги, напр., для наукових видань, друкованих фонетикою, ані нових університетських кафедр з українською мовою викладовою. Що правда, й д. Романчук сего не робив, і є се попросту скандал у нашій парламентарній житті, що треба було аж “сервіліста” Барвінського, щоб се зробив. Говоріть, що хочете, а правду треба визнати.

Значить, залежний чи незалежний москвофільський кандидат, а все-таки для нашої національної справи користь з нього мінімальна. Не треба бути пророком, щоб провидіти, що і в соціяльній політиці такий кандидат чести для руського ім’я не здобуде. А в такому разі який інтерес союзу? А скільки посол-москвофіл може нашкодити! Адже ж одною промовою можна скомпрометувати й найліпшу справу. Ну, але все ж таки волимо чесного і розумного москвофіла, ніж урядового кандидата польського або руського, – скажуть патріоти. Мені здається, що тут альтернатива зле поставлена. Всі ми волимо чесного і розумного, ніж нечесного і глупого, се так, а коли має бути вибір між москвофілом і ким іншим, то я скажу: ми, радикали, волимо радикала, ніж москвофіла і ніж народовця, народовці будуть воліти народовця, ніж радикала і москвофіла, а москвофіли знов будуть воліти свого, ніж тих обох. Се буде натуральна логіка. Значить, по-моєму, кожна партія, коли виступає до бою виборчого, то повинна виступати зі своїм прапором і своїм кандидатом, а не з позиченим, – а чується малосильною, то ліпше сидіти дома. Так бодай роблять усі партії на світі, і я ще не чував, щоб, напр., ліберали зав’язували спільний комітет з клерикалами для боротьби з соціялістами, або щоб соціялісти засідали в однім комітеті з поступовцями для боротьби з клерикалізмом. Кожда партія йде своїм шляхом і працює на свій рахунок. Правда, буває так, що під час голосування або при тіснішій голосуванні партії моментально між собою зближені хоч би тільки якимсь одним інтересом, напр., охотою

побороти якогось спільного противника, заключають компроміс і голосують спільно, та се зовсім не те, що сидіти в однім комітеті і вести цілу кампанію виборчу під одним дахом.

Дехто з народовців потішається такою думкою, що москвофіли сим разом покажуться благородними і поставлять самих народовецьких кандидатів, а навіть готові були підпирати радикалів, як би ті приступили до спілки. Мені здається се фантазією. Мені здається, що москвофіли ще не чують себе такими слабкими, щоб мали добровільно резигнувати зі своєї пайки в сподіваних здобутках спілки. І відозва, з якою спільний комітет уперше виступив перед публікою, кожним своїм реченням кричить, що вона компромісова, тобто що народовці дозволили собі урізати все есенціональне зі своїх “ідеалів” уже тепер, не нюхавши й бойового пороху. “Вірні австрійській державі і пануючому монархови, вірні русько-католицькій церкві хочемо нашому народові, не останньому серед народів австрійських і слов’янських, а особливо найтяжче страдаючому нашому селянству і міщанству, власними його силами здобувати права, свободи і добробут” – ось есенціональна, програмова частина відозви. Сказавши правду, вона більше кумедна, ніж політична. Верхом політики наших союзників – собача вірність кому хочете далекому, тільки не собі самим. Так, як у нас за часів панщини привикли були не говорити до хлопа: хто ти ? а тільки: чий ти ? – так само й наші політики верхом своєї політичної мудрости вважають заяву: чий вони. А вже зворот про те, що ті політики хочуть нашому бідному селянству і міщанству здобувати права і т. і. – його власними, силами – се такий фарс, якого й Гоголеві не придумати. Вони не хочуть піднімати те селянство і міщанство до того, щоб воно само стало політичною силою і здобувало собі права – ні! Комітет виразно каже, що він сам “розглядається за відповідними кандидатами на послів”, сам буде установлювати повітові і місцеві комітети і через ті комітети “старатися буде втягнути широкі маси до роботи виборчої” – значить, комітет уявляє собі ті маси мертвими масами, а комітети виборчі – машинами для їх порушення в такому напрямі і в такій цілі, як йому сподобається. Правда, комітет додає, що він “нікого не хоче накидати”; сего й не треба; досить установити повітові і місцеві комітети з відповідно дібраних осіб, а кандидат пожаданий для центрального комітету буде певно поставлений, навіть хоч би властиві виборці про нього й чути не хотіли. Адже і фарисеї так чинять! Адже польські центральні комітети чинять так само. Отже, в такий спосіб, стоячи на селянських і міщанських головах, комітет руками селян і міщан бажає добиватися “прав, свобод і добробуту”, а просто мовлячи – мандатів.

Як бачимо, навіть новоєрська Романчукова програма була ширша від сеї союзної! О народовство, де твоя сила!

А яка ж програма практичної діяльності сподіваних послів за ідеями комітету? Її висказує комітет у трьох фразах, з яких тільки одна має трохи конкретніший зміст: “боронити справи селянсько-рільничої, міщансько-ремісничої і робітничої”, “поборювати неприязну нам систему” і “представляти вірно всі кривди і тяжке положення нашого народу в Державній Раді та заходитися коло їх усунення”. Тільки ся остання точка, що характеризує Романчукову політику “*der Schmerzensschreie*”, має, як сказано, деяке конкретне значення; друга точка, оскільки не міститься в третій, – пустісінька фраза, коли поза нею не стоїть змога – завести і піддержати систему, нам прихильну, а перша точка вимагає не оборони, а позитивної програми, як і що треба робити для піднесення тих верстов, а такої програми навіть дух не пахне у відозві. Коли се правда, що автором тої відозви є д. Романчук, то мусимо сказати, що з усіх сплоджених ним документів сього роду той був найнещасливіший, бо писаний, очевидно, в тій інтенції сховати якнайбільше зі свого народовства і підійти під лад своїх союзників-москвофілів.

Та, крім сеї просто чудної відозви, комітет рівночасно зробив ще одно, чому не можна підшукати іншої назви крім свинства. Уконституювавшись, тобто узнавши себе повним і управненим до ухвалювання, він пригадав собі, що ті, хто бажає здобувати “права для хлопа хлопськими руками”, не мають між собою ані однісінького хлопа. І встидно, і смішно. І що ж роблять ті добродії? Просту річ: ухвалюють додатково “запросити до комітету ще 30 селян і міщан”. Не бійтеся, тих уже ніхто не питався, чи вони хочуть належати до сього комітету, тобто ясніти в його хвості своїми іменами. Комітет просто іменував їх своїми членами без їх відома і волі, іменував по головнім засіданню, в тій певності, що вони або зовсім не будуть мати нагоди зібратися ще раз і сказати в комітеті своє слово, або коли б і дійшло до того, то все-таки лишаться в меншості. Запрошено їх для паради на те, щоб свічки погасити. І ще кого запрошено! В списі селян, запрошених до сего комітету, знаходимо кількох селян-радикалів, знаходимо посла Остапчука, а нема, напр., посла Новаковського. Є се поступування перфідне, проба влізти клином між членів радикальної партії, зловити недогадливих на красні слова, щоб потім побивати партію тими її членами. Та поступування таке мусить мститися на комітеті. Посол Остапчук на засідання комітету не прийшов, а дехто з селян вислав заяву, що запросин до комітету не приймає. Ми не сумніваємося, що й інші селяне радикали випросяться від тої чести. А то ось чому:

1) З відозви бачимо, що сей комітет не має властиво програми, а бажає тільки мандатів, за котрих ужиток не дає ніякої поруки.

2) Комітет, очевидно, маловажить селянство, коли на свої наради не покликав нікого з селян.

3) Радикальна партія на своєму з'їзді власне на домагання селян ухвалила не належати до спільного комітету з жодною партією, а самостійно виступати до акції виборчої. Належність до сього комітету могло б селян-радикалів наразити на таку неприємність, що мусіли б підпирати нерадикального кандидата супроти радикального, значить, спроневеритися своїй партії, на що комітетові, очевидно, й числили, запрошуючи їх до свого кола.

Отсі думки про “краєвий руський комітет” я висловив почасти в „Kurjerze Lwowskim” – і се доповнило міру моїх гріхів. “Діло”, як і слід такому великому психологові, зараз збагло, що я писав першу свою замітку в злості (а я писав її власне в гумористичній настрою!) і кинуло слово, що, “вона тенденційна і наскрізь неправдива”. Та коли прийшлося показувати, де ж у моїй замітці ті тенденції і брехні, то не найшло нічого, крім дитинячого викруту, що не Романчук заснував краєвий комітет, а делегати-попи, хоча я в своїй увазі виразно говорив, що Романчук ще від червня заходився зав'язати спільний комітет, а попи зав'язали його аж 10 грудня. Та за то “Діло” помстилося мені і всім радикалам у спосіб, справді гідний органу, що, як каже воно само, “з одної сторони, рішучо та неустрашимо поборював усяку неправду і деморалізацію, а з другої, вказує своїй суспільності ідеали і дороги, якими вона до них має стреміти”. Ось послухайте лишень, як рішуче воно побороло всяку неправду і деморалізацію в ч. 290 з р. 1896: “Спільна акція виборча зазнала ще з третього боку сильного заатакування, а то від д-ра Франка в “Kurjer-i Lwowskim”. Др. Франко промовляє в імені радикальної партії і вибирає до сього досить дивну дорогу, бо польську газету, яка, мабуть, все ж не є органом руської партії радикальної. На статтю д-ра Франка, якої головні мотиви не відбігали від аргументів “Правди”, напр., щодо висування особи п. Романчука на перший план, щодо положання Побідоносцевим, ми вже дали відповідь, а тепер др. Франко забавився в репліку. В подрібний розбір сеї репліки не будемо вдаватися, а піднесемо з неї лиш два важливіші моменти. Др. Франко оправдує ухвалу партії радикальної – не вдаватися в союз з москвофілами – мотивом національним, відтак різницею програми радикальної і москвофільської під зглядом практичної праці між народом, а в кінці опінією селян-радикалів, які найбільше опиралися союзі з москвофілами. Всі ті мотиви дуже хисткі, коли зважиться, що перед з'їздом радикальної партії один з провідирів радикальних д-р

Трильовський промовляв горячо за спільною акцією всіх опозиційних стороництв. Сей погляд д-ра Трильовського називає др. Франко голо- сом одиниці, а забуває, що сей голос походив якраз від чоловіка, який, може, ще найбільше робив практично роботу радикальну і знає, як укладаються на провінції взаємні відносини політичних сторонництв. А заслонюватися національними мотивами, а ще й опінією селян- радикалів, се трохи за відважно супроти дійсного(!) стану речі. Впро- чім, і радикальна партія не виреклася союзів в виборчій тактиці, ба навіть на з'їзді говорено про порядок, в яким мають наступати ті сою- зи: найперше соціал-демократи, відтак польські людовці і т. д., то чи і в тій ухвалі замаркований так дуже момент національний? А, може, знов др. Франко скаже, що се був погляд одиниць, бо так справді ви- ходило б з його слів, що “сторонництво опозиційних народовців повинно б бути найближчим союзником радикалів”, – але при тих всіля- ких метаморфозах, які робила радикальна партія у своїм досить ще короткім політичнім життю, нам видаєся, що теперішня тактика ради- калів єсть у певній мірі не що інше, як лиш погоня за мандатами. Ну, а в тім згляді треба вибирати дорогу, котра найскорше веде до цілі”.

Я також не буду детально розбирати сеї статі, а тільки зазначу в ній кілька важливіших брехень і перфідій:

1) Я в “Kurj. Lw.” про комітет руський писав лише два рази і то коротенько, писав не від імени радикальної партії і навіть без свого підпису, просто як постійний співробітник газети, що має приділені собі руські справи. Я писав для публіки польської, якій уважав потріб- ним вияснити справу, а коли, мовлячи словами Куліша, “у моїм слові була якась недовідома сила”, то видно, що “з правдою було воно у змові”.

2) Др. Трильовський, справді, виступив був на вічу в Станіславо- ві за спільною виборчою акцією всіх трьох партій, та швидко зрозумів, що ся акція у формі одного спільного комітету неможлива, і від сеї думки відступив.

3) Радикальна партія на своїм з'їзді формально виреклася союзу з москвофілами і Барвінчуками у виборчій тактиці.

4) Які метаморфози перебула радикальна партія в часі свого існу- вання, сього “Діло” не каже і, певно, не зуміє сказати, а коли думає про мнимий союз радикалів з москвофілами в часі “нової ери”, то сю брех- ню ми вже не раз простували в “Житю і Слові” і більше слів про неї тратити не будемо. А вже кінцеві слова “Діла” про “погоню за манда- тами” – се підлість та й то не оригінальна, а скопійована з “Галичани- на”, і то скопійована невміло. Бо як може виглядати у нас погоня за мандатами? Може мати тільки дві форми: або хтось продається пану-

ючій верстві і числить на те, що правительство чи там хто-небудь перепре його вибір своєю силою – сього “Діло” про радикалів не осмілюється сказати. Або, знов, хтось спекулює на інерцію, недозрілість мас та політичну безідейність інтелігенції і здобуває собі популярність фразами про єдність і згоду – в тім значенню не радикалам, а власне панам із краювого комітету можна б закинути погоню за мандатами. Коли “Галичанин” закинув нам се, то бодай мав відвагу брехати до кінця і сказав виразно: вони продали себе урядові, не дбаючи про те, що радикали на своїх вічах б’ють остро на уряд, сидять за се по тюрмах (Вітик, Новаковський, Остапчук і др.) та волочаться по судах, що їх часописи конфіскують, що проти них мобілізують усі сили. А що на популярність серед руської інтелігенції радикали не спекулюють, на се найліпший доказ, що не пішли до спільного комітету і воліли стягнути на себе загальний гнів, ніж спроневеритися своїм поглядам.

Мушу тут сказати ще кілька слів про себе, потрібних для вияснення того, що дальше буде. Я не належав до “Народної Ради”, аж 1896 р. за намовою декого з товаришів вписався до неї в часі загальних зборів, на котрі я прийшов jako кореспондент “Kurj. Lw.”. Мене вибрано до виділу. Заряд рад. партії лишив мені до волі засідати в виділі того Товариства, до якого належить чимало радикалів, доки б не прийшли такі справи, що змусили б мене уступити. Отже, в червні прийшла справа зав’язання виборчого комітету. П. Романчук підніс внесок д-ра Олесніцкого, щоб зав’язати комітет із усіх трьох партій до купи. Я промовляв проти сеї думки, зразу без порозуміння з партією і виразно заявляючи, що говорю сам від себе. Я виставляв кілька аргументів, а власне 1) програмові різниці, 2) різниці в національних поглядах, 3) досвід давніших часів, коли в спільних комітетах одна партія рила під другою і обидві спільно падали, 4) затемнення партійної свідомости у самих народовців через союз з москвофілами, 5) політичну слабкість москвофілів, яких союз із народовцями скріпить, а народовці через те нічого не скористають, 6) одієм, яке стягнуть на себе через союз із москвофілами народовці з боку поляків і уряду, 7) скріплення через те саме позиції руських урядовців, котрі тоді будуть мати повне право сказати: ми одні ратуємо Русь від потопа москвофільства, ратуй нас, уряде! Щодо радикалів, то я заявляв (і тут згоджувався зо мною редактор “Діла”), що вони властиво союзу ні з ким не потребують, бо за мандатами не ганяються, а ставати будуть тільки там, де їх самі виборці покличуть до кандидовання, тобто де їх робота серед народу підготовила ґрунт для їх кандидовання, і, кандидуючи, вони не будуть просити ніякого комітету про потвердження їх кандидатури. Мусили аргументи промовляти до переконання декому з народовців, бо внесок д-ра

Олесніцкого, адоптований Романчуком, провалився раз на виділі, другий раз на з'їзді мужів довір'я, скликаних д. Романчуком, і за мною голосували в обох разях деякі з тих, підписи котрих тепер знаходяться в числі членів спільного комітету. Пізніше, в часі з'їзду нашої партії "Народна Рада" забажала почути слово від делегатів радикальної партії, і тоді др. Окуневський у розмові зі мною заявився також проти союзу з москвофілами, і, за згодою інших членів партії, делегати його устами заявили се виділові "Народної Ради". Тоді виділ ухвалив, що буде вести виборчу акцію сам, без москвофілів, але і без радикалів, а радикали зараз на з'їзді вибрали свій виборчий комітет. Внаслідок сього я виступив із виділу "Народної Ради".

Уже тоді, під час з'їзду нашої партії "Галичанин", дізнавшись, що на виділі "Нар. Ради" я промовляв проти союзу з москвофілами, а др. Окуневський заявився також у тім дусі, пустив першу брехню, буцімто др. Окуневський уже продався урядові і до сойму був вибраний при помочі уряду і буцімто уряд обіцяв на виборах, що надходять, допустити до Державної Ради двох радикалів – д-ра Окуневського і д-ра Франка. Я не спростував сеї нісенітниці, бо що мав простувати? Уряд обіцяв? Кому? Коли? Де? Щоб я що-небудь знав про сю обіцянку – сего й "Галичанин" не твердив. Досить, що знав Господь Бог і редактор "Галичанина". Др. Окуневський уважав також нижчим за свою честь протестувати проти піднесеного проти нього закиду – і перша брехня "Галичанину" увішла. Ну, а у бреханню так, як при їді – *l'appetit vient en mangeant*. Повторивши ще пару разів брехню про д-ра Окуневського, "Галичанин" у відповіді на мою критику зв'язку народоців з москвофілами назвав мене "казенним радикалом", а далі вистрілив у мене ось якою гарматою. В ч. 287 за 25 грудня (самий Святий вечір) він надрукував статю:

Туда стежка в горохъ! Мы получили слѣдующее письмо: Прочитавши в "Галичанинѣ" замѣтку о "казенномъ радикалѣ", д-рѣ Франку, а не нашедши въ ней поясненія, по какой причинѣ столь неожиданная и удивительная перемѣна въ его дотеперѣшнихъ возрѣніяхъ послѣдовала, началъ я изслѣдовати дѣло и узналъ фактъ, который кидаетъ яркое свѣтло на характеры людей съ одной стороны, а на различные способы и старанія ново-эристовъ, чтобы привлечь вліятельныхъ людей въ свой таборъ, съ другой стороны. Якъ извѣстно, д-рѣ Франко старался и не перестаетъ старатись о катедру на львовскомъ университетѣ; не имѣя однако другого способа, чтобы добитись цѣли, обратилъ онъ за протекцією к п. Барвинскому, который и обѣщаль ему помочи своимъ на сегодня всемогущимъ вліяніемъ. И дѣйствительно удалось п. Барвинскому помѣстити д-ра Франка въ пропозиціи на ту по-

саду, однако подь условіемъ, если соубѣрающій ся перемѣнить свою дотеперешнюю политику, поклонится въ св. Юрѣ и т. п. Цѣль освящаетъ средства: радъ не радъ рѣшился д-ръ Франко удовлетворити тѣмъ требованіямъ. Тѣмъ и поясняется выступленіе его въ “Народной Радѣ” противъ всякого соглашенія съ “москвофилами”, дальше въ извѣстной аферѣ “Товариства им. Шевченка” съ редакціею “Діла” и на конецъ его выступленіе въ Куржер-ѣ Lwowsk-омъ согласно съ корреспондентами Czas-a и “Правд-ы” противъ общего русско-народного комитета. Д-ръ Франко пошелъ еще дальше. Примѣтивши, що фракція Барвинского и Вахнянина клонится къ паденію, потерявши довѣріе у народа, рѣшился онъ принятись словомъ и дѣломъ за ея спасеніе. Яко глава “радикаловъ”, задумалъ онъ вовлечи также своихъ одномышленниковъ въ ту игру, представивши имъ большіи корысти для своей партіи въ союзѣ съ п. Барвинскимъ, при содѣствіи котораго будутъ въ польско русскомъ комитетѣ поставлены радикалы яко правительственные кандидаты въ послы державной думы. Для задокументованья своихъ намѣреній дѣломъ, прибылъ онъ лично на “радикальное” вѣче въ Коломыѣ и не допустилъ – не смотря на желаніе народа – заявити вотумъ недоувѣрія п. Вахнянину, чтобы сальвовати своихъ союзниковъ. Порозумѣвшись съ своими одномышленниками, препятствуетъ онъ заявляти и на другпхъ вѣчахъ вотумъ недоувѣрія упомянутому послу. Въ мутной водѣ легко рыбы ловити; такъ и д-ръ Франко задумалъ увеличити партійны роздоры, чтобы тѣмъ путемъ пріобрѣсти двѣ посады: университетскаго професора и посла державной думы. Такимъ образомъ имѣется во виду еще новѣйшій курсъ зъ д-ромъ Франкомъ во главѣ. Печальное то явленіе, возможное развѣ на галицкой Руси. Личныи интересы ставятся выше интересовъ народа, который дослѣдній обманывается лишь лестными словами. Деморализация, доведенная до апогея!” Къ приведенному письму (которому нѣтъ причины не вѣрити, во-первыхъ, понеже таковое происходитъ отъ личности весьма поважной и вѣродостойной, во-вторыхъ, понеже обговариваемыи въ немъ разоблаченія совершенно оправдываются новѣйшею дѣятельностью д-ра Франка) добавимъ отъ себя лишь, що свободно д-ру Франку, игравшему до сихъ поръ роль Катона, ити въ Каноссу, соединитись съ кѣмъ угодно, но не къ лицу ему содѣствовати гибели своего народа, за который онъ до сихъ поръ разпинался, а который сегодня не стоитъ въ очахъ его и миски сочевицы. “Схаменитесь, – скажемъ д-ру Франку словами Шевченка, – бо судъ будетъ!!” Що разоблаченія, находящіися въ приведенномъ письмѣ, вѣрны, доказуетъ еще и слѣдующій фактъ: Въ нынѣшнемъ н-рѣ Куржер-а Lwowsk-ого напечатана статья д-ра Франка отъ имени будго фракціи “радикаловъ”

п. з. “Pod adresem p. Romańczuka”. Стаття та направлена противь русско-го выборowego комитета, упрокаеть народовцевъ за ихъ союзъ съ москвофилами, сожалѣть надъ п. Романчукомъ по поводу, що онъ не держался “радикаловъ” и проч. И замѣчательно: по тому же камертону поеть вчерашнее “Slowo polskie”, органъ прихвостня станчиковъ, польскихъ “демократовъ”, въ статье п. з. “Z ruskiego obozu”. И ему не нравится русскій комитетъ, и оно упрекаетъ народовцевъ въ союзѣ съ москвофилами, Вотъ гдѣ zeszyły się dwie Marysie. Поздравляемъ д-ра Франка съ союзниками, но не завидуемъ ему его печальной роли”...

Я наводжу в цілості сей незрівнянний документ кацапської безличности і шаленої злости. Справді, я не думав, що своєю спокійною, речевою критикою доведу тих людей до такого “умоизступленія”. Та підлота їх не скінчилася на самім написанню і видрукуванню отсеї огидної елюкубрації. Вона видрукувана була в середу ввечері перед святами, зараз розіслана на провінцію, – значить, навіть якби я зараз другого дня прислав спростування, то воно мусило б лежати в теці від четверга до суботи, бо найближчий номер виходив у суботу ввечері. Я вислав спростовання в п'ятницю; в суботу “Галичанинъ” його не помістив, вірний засаді “Calumniare audacter, semper aliquid haeret”. Найближчий номер появилася аж в понеділок увечері – знову нема мого спростування. Тоді я вдався до адвоката, і тільки під загрозою судової інтервенції змусив сего падлюку до надрукування отсеого спростування (подаю його в оригіналі, а не в тім жаргоновім перекладі, який помістив “Галичанинъ”):

Світла Редакціє!

З приводу статті “Туда стежка въ горохъ”, уміщеної в ч. 287 Вашого дневника, прошу Вас на підставі §19 закону пресового помістити в найближчій числі “Галичанина” ось яке спростування:

1) Неправда, немовби я коли-небудь або тепер старався о яку-небудь катедру на львівськй чи на якім-небудь іншій університеті. За радою декого з професорів того університету, старався я о приватну доцентуру на університеті львівськй, та коли моя габілітація не була затверджена міністерством, я покинув думку про університетську кар'єру і від того часу (1894 р.) не робив у тій справі ніякого, ані найменшого кроку.

2) Неправда, мовби я в тій чи в якій-небудь іншій цілі тепер чи коли-небудь обертася до п. Барвінського за протекцією чи то сам особисто, чи посередньо. З п. Барвінським я ніколи не сходжуся, окрім раз чи два рази на засіданнях виділу Тов. Шевченка, з ним не розмовляю, не кореспондую ані нікого ніколи не уповажнював у нього за мною вставлятися.

3) Неправдива, а до того прямо ідіотична видумка є і те, немов то п. Барвінському удалось помістити мене в пропозиції на ту посаду, бо раз, що я ні о яку посаду не стараюся, а по-друге, що вплив Барвінського не може сягати так далеко, щоб він міг обсаджувати посади університетських професорів, де пропозиція в першій лінії виходить від університетського сенату.

4) Неправда, немовби п. Барвінський чи хто-небудь інший ставив мені умови змінити мою дотеперішню політику, поклонитися в св. Юрі, і т. д. Ніяких таких умов ніхто і ніколи мені не ставив, бо я ніколи не приходив у становище потребувати чогось такого, за що би той чув себе вправі ставити мені якісь умови.

5) Неправда, немовби я “рѣшился удовлетворити тѣмъ требованіямъ”; ніяким “требованіям”, не згідним з моїми переконаннями, я ніколи не рішався і, мабуть, до смерті не рішусь “удовлетворяти”. Що автор Вашої статі потребував аж стільки безпідставних і дуже недетепних видумок, щоби пояснити собі мій виступ у “Народній Раді”, в Товаристві ім. Шевченка і моє становище, зайняте супроти спільного руського комітету, се доказує тільки, що автор, замогавши в тумані видумок, стратив спосібність логічно думати і не розуміє поступування, яке не пливе з брудних, самолюбних мотивів.

6) Неправда, немовби я рішився словом і ділом рятувати партію Барвінського і Вахнянина, бо проти сеї партії і її проводирів я виступав і виступаю зарівно в “Kurjerze Lwowskim”, як у видаваних мною часописах “Житю і Слові” і “Громадським голосі”.

7) Неправда, немовби я “здумалъ вовлечи также своихъ одномышленниковъ въ ту игру, представивши имъ большіи корысти для своей партіи въ союзѣ съ Барвинскимъ”. Ні з ким із моїх товаришів у радикальній партії ані взагалі ні з ким у світі я ніколи ні поважно, ані жартом не говорив навіть про можливість якого-небудь союзу між радикалами і партією Барвінського, і треба бути цілковитим недорікою в справах партійного життя, щоб подумати, що, навіть коли б я хотів піти на дорогу якихсь компромісів з Барвінцуками, хто-небудь із радикальної партії пішов би за мною на сю дорогу. Противно, я певний, що партія радикальна, як один муж, повстала б проти такої думки, бо вважала б її не за жодну хвилеву тактику, а за просту зраду партійної програми.

8) Неправдива і тільки як дуже нечесна зброя у виборчій боротьбі зрозуміла є і та відомість, ширена від якогось часу “Галичаниномъ” і повторена “Ділом”, немов то радикали надіються здобути якісь мандати при допомозі уряду. Радикали занадто високо цінять конституційну свободу і волю виборців, щоб могли слідом недавніх новоерців з ким-

небудь торгуватися о мандати або надіятися на мандати, одержані з ласки чиєї-небудь, а тим більше з ласки елементів, ворожих нашому народові. Заявляю рішучо, що ніхто з радикалів ні з ким із таких елементів о мандати не торгувався і не буде торгуватися, та й ніхто з тих кіл нікому з радикалів (наскільки я знаю) ніякої пропозиції, ані обіцянки, ані надії в тім згляді не робив, і всяку таку пропозицію радикали відкинули б з обуренням.

9) Неправда, немовби я на вічу в Коломиї “не допустив не смотря на желаніе народа, заявити вотумъ недоувѣрія п. Вахнянину”. Ані перед вічем я о тій справі ні з ким не говорив ані слова, ані під час віча, ані по вічу. Віче проводив др Т. Окуневський, і коли б народ бажав був заявити п. Вахнянинові своє недоувѣр'я, то я зовсім не розумію, як я міг кому-небудь в тім перешкодити.

10) Неправда, немовби я “порозумѣвшись съ своими одномышленниками, препятствую и на другихъ вѣчахъ заявляти вотумъ недоувѣрія упомянутому послу”. Ні з ким у тій справі я не порозумівався, а, противно, на вічах в Старім Місті і в Перемишлі (те останнє відбулося в моїй присутности) уперше заявлено було вотум недоувѣр'я п. Вахнянинові.

Всі прочі уваги як непідписаного дописувателя, так і редакції “Галичанина” залишаю без відповіді. Розумію добре, яка інтенція продиктувала їх, і з жалем мушу заявити: погана се мусить бути справа, яку треба підпирати аж такими брехнями.

З належним поважанням

Др. Ів. Франко.

Львів, д. 7. січня 1897.

Видрукувавши отсе моє спростування в ч. 2 з 1897 р., “Галичанин” додає до нього ось яку увагу:

“Не станемъ широко опровергати опроверженіе д-ра Франка, равно якъ и далеки мы отъ того, чтобы намѣреніемъ нашимъ было обезславити фирму д-ра Франка, пользовавшуюся до сихъ поръ не злою славою. (Чи бач, які джентльмени!) Скажемъ лишь, что поведеніе д-ра Франка въ послѣднее время, именно его выступленіе въ “Народной Радѣ” противъ общей выборовой дѣятельности всѣхъ независимыхъ русскихъ партій, ровно якъ и его выходки въ польскихъ газетахъ противъ русскаго выбороваго комитета, обращаетъ на себе общее вниманіе, вводитъ въ недоумѣніе и заставляетъ поневоленно искати оправданія для политики д-ра Франка тамъ, гдѣ ю нашоль корреспондентъ нашей газеты. Вѣдь же трудно предполагати, чтобы человекъ такой мѣри, якъ д-ръ Франко, считалъ серіозно успѣшнѣйшимъ розъединеніе нашихъ народныхъ силъ для выборовой борьбы, чѣмъ сплоченіе

(sic!) независимых русских партий. Такое предположение умалило бы славу д-ра Франка яко смотрящего дальше и глубше политика и может быти оправдано лишь тактичными взглядами для достиженія какой-нибудь сокрытой цѣли. Не станеть также д-ръ Франко прекословити, що послѣдній вѣча, устроенный его политическими одномышленниками, щадили п. Вахнянина, когда, между тѣмъ, давнѣйше на каждомъ вѣчѣ встрѣчала политика упомянутого посла рѣзкое осужденіе. А вѣдь п. Вахнянинъ не переменялся, перемѣнились лишь видимо (!) взгляды гг. “радикаловѣ” на его политику. Конечно, писанныхъ документовъ для засвидѣтельствованія состоятельности сужденій нашего корреспондента мы не въ состояннн предъявити; то понятно, ибо всякіи того рода сдѣлки; якъ тѣ, которыи приписуются д-ру Франку, дѣлаются секретнымъ образомъ. Но съ другой стороны и опроверженіе д-ра Франка основуется ровно же лишь на голословной негачии. (Цікаво, що я мігъ бѣльше сказати про те, чоґо не було!). Въ виду того приходится оставити разоблаченіе дѣла теченію времени, а ждати придется не долго”.

І я не буду широко доказувати, що отся уваґа є ще бѣльшою безличннстю і ИНФамією, ніж брехлива і з пальца виссана клевета якоґось буцімто корреспондента “Галичанина”. Аґже ж коли ти, падлюко, в попередннм числі заявив, що маєш свої брехні від якоґось поважного корреспондента, котрий буцімто слїдив і переконався, то не облизуйся тепер, коли тобі плюнули в очі, а вкажи своє джерело, подавай докази! Аґже ж віче в Коломиї не робилося секретно і, коли б я відмовляв коґось від вношення вотуму недовір’я Вахнянинові, то хтось мусив би се чути! Аґже ж моє старання о катедру мусіло б бути звнсе кому-небудь із університетських професорів, а не самому тїльки корреспондентові “Галичанина”. Аґже ж коли я ходив на поклоненіе до Юра, то мусив там хтось мене бачити. І коли я представляв радикальнн партії користь союзу з Барвінським, то хтось мусив се чути. Відкликання до будущини, котре буцімто “разоблачить дѣло”, се така підлість і безхарактерннсть, що одчиняє ворота всякїй брехні. Аґже ж на такїй самїй основі я можу нині сказати, що д. Марков убив коґось, а д. Мончаловський пограбував, бо ж і такі дїла робляться секретно, а будуще може виявити правду.

Цікаво ще, що “Дїло” зовсім промовчало отсей нечуваний цубліцистичний розбїй на гладкїй дорозі і хїба на стїльки виявилось поздержливим, що не передрукувало його. Одна тїльки “Буковина”, що ще недавно й сама денунціовала мене як запроданого кацапам, виступила в моїй обороні і тим дорїзала мене в очах союзних партїй і навнть декоґо з радикалів. Була хвиля, коли я, бачачи довкола себе глупі докори та

чинічні наслідки, думав було покаятись або емігрувати хоч на кубанські степи, та далі успокоївся. Не чуочись в закинутих мені гріхах, я постановив собі ждати, чим скінчиться новоспечена приязнь народовецько-москвофільська. Може, я, супротивляючись тій приязни, покажуся дурним – що ж, се по людях ходить. Я навіть щиро бажаю, щоб так сталося, щоб “краєвий” бал під фортенцерством Романчука і Дідичького витанцювався до ладу. Все ж воно краще буде, коли я один лишуся в дурнях, ніж мали б се зробити дві “поважні” наші партії. В усякім разі одно вже я тепер знаю, навіть хоч би “Діло” не сказало мені сего документно: я слабкий політик. Скажу навіть більше для догоди д. Белеєві: я зовсім не є ніякий політик, бо політика, на думку д. Белея, се циганство і крутарство. Лишаю привілей на політиків проводирям соєдинених партій.

[Текст подається за публікацією: Франка І. Як я став казенним радикалом. – Львів: Видання редакції «Жите і слово», 1897. – 104 с.]

*Публікацію до друку підготували
Олег Баган і Ярослав Радевич-Винницький*

ІВАН ФРАНКО ПРО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Іван МАТКОВСЬКИЙ
(Ольштин)

У одній із простих дефініцій терміну „література” зазначено, що література – це „сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства; різновид мистецтва, власне, мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси; результат творчого процесу автора, зафіксованого у відповідному тексті за допомогою літер”¹. Таке розуміння феномену літератури безсумнівно зменшує її всілякі цінності, проте саме це розуміння побутує в загальноприйнятому розумінні літературних процесів і літератури зокрема. Однак зауважимо, що українське постколоніальне літературознавство віднаходить методологічні засади, закладені класиками української літератури, які дають змогу об’єктивно аналізувати та розуміти літературу в контексті її пріоритетних функцій. Зокрема Петро Іванишин пропонує розглядати літературу крізь призму національно-екзистенціальної методології². Так виходимо на вмотивування актуальності об’єкта нашого дослідження – розкриття поглядів одного із засновників українського літературознавства Івана Франка на феномен літератури та предмет її генези на основі маловідомої статті „Szczałki pierwotnego światopoglądu w ruskich i polskich zagadkach ludowych”.

Поряд із намаганням відновити спадщину для майбутніх поколінь, Іван Франко старанно реставрував українське минуле, з відомих причин спотворювань і знищуване. Серед літературознавчих праць Франка заслуговує на увагу розвідка *Charakterystyka literatury ruskiej XVI – XVIII wieku*³ – яка побачила світ 1892 р. в *Kwartalniku Historycznym* (№ 4. – С. 693-727) польською мовою. Це дослідження мало ло стати першою ластівкою ґрунтовної праці письменника-мислителя про історію української літератури крізь призму власного розуміння. На початку ХХ ст. І. Франко в 41 томі „Енциклопедического Словаря” Брокгауза і Ефрона опублікував статтю „Южнорусская литература”⁴, а в 1909 р. в „Записках Наукового Товариства імени Шевченка” (т. 89-й) вийшла друком передмова до „просторої історії українського (південноруського) письменства”, яку автор обіцяв опублікувати протягом найближчого часу. У передмові Франко розкриває розуміння історії письменства та процес розвитку національних літератур. Стверджує, що, досліджуючи історію літератури, перш за все потрібно використовувати

ти історико-порівняльний метод. „Два роди складників – місцева різнородність і за-місцеві, привозні, міжнародні, отже, спільні для різних народів елементи – це основа всякої національної літератури. Кожда національна література – це більшою або меншою мірою органічний виплід свого місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, із довговікових міжнародних зносин”. Франкові не вдалося втілити задум у життя, і, замість обіцяного дослідження, у 1910 р. вийшов „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.”.

Франко окреслює поняття літератури як явища насамперед національного. Питання національної літератури, як і питання націоналізму, належить до дискусійних і спекулятивних. Причину цього вбачаємо у намаганнях приховати та сфальсифікувати справжні значення цих понять. Звідси хибно визначаються шляхи, завдання літератури, її призначення тощо. П. Іванишин стверджує, що „художня література (ширше – мистецтво) є одним із основоположних елементів національного буття, і тому будь-яка інтерпретаційна стратегія, котра претендує на істинність, мусить враховувати цей факт”⁵. Це судження асоціюється з думкою І.Франка, який писав, що „література є одночасно і духовним кормом всього народу і квінтесенцією його інтелектуального життя, то тоді перший ліпший аполог, перша ліпша апокрифічна повість тисячу раз переписана і редагована, переказана з вуст у уста люду, перетворювана у пісні та байки і із уст люду знову перенесена на папір, буде твором десятикрат більш національним, ніж „Слово о полку Ігоревім”, попри те, що написана церковною мовою, далекою від народу”⁶. Мистець керується насамперед не зовнішнім оформленням літератури, а її призначенням та цілями, які мають служити національним інтересам. Можна, звичайно, закинути, що, розглядаючи літературу крізь призму національно-екзистенціальної методології, робиться спроба створення літературного націоналізму, і такий термін має місце у літературознавчому тезаурусі. Широке розуміння літературного націоналізму пропонує Пол Гетш, визначаючи його як „спробу теоретичного обґрунтування і практичного створення національної літератури. Літературний націоналізм виступає передовсім у працях, які присвячуються дослідженням національної культури і літератури, проблемам їхнього існування або ж можливостям самого їхнього існування”⁷. Інший дослідник цієї проблеми у літературі доповнює цю думку, зауважуючи, що „народ є необхідною умовою існування літератури і джерелом критеріїв літературного оцінювання. Націоналізм знаходить у своєму абстрактному образі народу критерії оцінювання й ідеологічні категорії, які стосуються літератури, а також іншої людської діяльності та зацікавленень, не ставлячи питання, чи це поняття і категорії мають суттєве за-

стосування щодо них. Літературний націоналізм спирається, з одного боку, на переконання, що твір можна визнати за вартісний, якщо він відповідає нормам національної методології. З іншого – вирізняється тим, що розглядає народ як первинне явище, а література відіграє вторинну роль у стосунку до нього. Література покликана для того, щоб за її допомогою докладніше з'ясувати, чим є народ, національний характер і його душа”⁸.

Окреслюючи завдання літератури, І.Франко виходив із розуміння витоків національної літератури та шляхів її розвитку. Запитуючи „Чим є поезія?» (можна розширити поняття „поезія” до поняття „література”) відповідав: „Не применшуючи жодної з тисячі промовистих теорій, наважуся сказати, що поезія є відображенням життя. Це потрібно розуміти у найширшому значенні. Поезія віддзеркалює життя там, де воно дійсно є, і представляє його там, де його немає..... І це цілком природно. Впливати на почуття можна тільки почуттям, співчувати можемо тільки з тим, хто також відчуває, і то відчуває так само, як і ми”⁹.

Однією з праць, де І.Франко обґрунтував національні витoki літератури є згадана стаття „Szczałki pierwotnego światopoglądu w ruskich i polskich zagadkach ludowych”¹⁰, опублікована 1884 р. в часописі „Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884. Dodatek miesięczny”. Літературу критик розглядає як форму національної екзистенції, яка виводиться із первісної релігії та уявлень стародавніх (тобто із закладених психоповедінкових основ етносу, які модифікуються у часі, проте зберігають єдиний зв'язок через мовну та культурну основу), що з часом трансформувалися у примітивну поезію й інші жанри літератури: „Релігія первісної людини була з деякого погляду тим, що є тепер поезія, тобто оживленням і уособленням сил і явищ природи. Те, що для первісної людини становило смисл і пострах духовного життя, для нас є це тільки окрасою життя, ідеальною іграшкою вимислу; що колись було релігією, сьогодні це є поезією. Що найцікавіше, що зв'язок первісної релігії із модерною поезією є тіснішим, ніж це на перший вигляд може видаватися: в'яже їх у один міцний ланцюг наша мова, наскрізь просякнута антропоморфізмами і зооморфізмами, оскільки виросла і розвинулася під впливом первісного світогляду.”¹¹. Сказане достатньо аргументує думку про національні витoki літератури та її національну екзистенцію протягом усіх стадій її розвитку. Первісні уявлення, які заклали основи душі нації, знайшли свою вічність у націовияві за допомогою поетичного слова. Вчення про національну природу літератури пізніше поділяли майже всі авторитетні українські літературознавці: М. Євшан, С. Єфремов, Д. Чижевський, Д. Донців та ін.

Руські народні загадки є яскравим свідченням процесу зародження української літератури. Тут ми можемо говорити ще про усне передавання індоєвропейського періоду. Проте, як бачимо у статті, українська література бере початок не пізніше, а якраз тоді, коли зароджуються основи інших національних літератур, що своїми коренями сягають цієї глибини віків. Первісний світогляд, який Франко намагався реконструювати через один із жанрів фольклору, засвідчує спільність витоків української культури з витоками культури інших європейських народів. Так, загадка „Тато високий, мама широка, син скручений, а невістка сліпа” ілюструє залишки вірувань та уявлень про індійського бога Індру, а в загадці „Сидить когут на вербі, пустив косу до землі” йдеться про небо у душі міфології північноєвропейських народів. Франко наводить низку прикладів, які свідчать про вигоди загадок із первісних світоглядних уявлень праукраїнців. На нашу думку, подібних висновків можна дійти шляхом аналізу й інших жанрів фольклору. Саме уявлення про первісний світогляд народу стає протоплазмою літератури, відтак література не може окреслюватися іншим поняттям як національна. Світогляд нації має безпосередній стосунок не тільки до літератури, а й до її ментальних особливостей, оскільки „ментальність – це спільне „психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне **світобачення**. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний „зріз” суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу. Отож ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід'ємною компонентою структури історичного пояснення”¹². Таким чином, можемо окреслити трикутник, три елементи якого – ментальність, світогляд і література – є взаємозалежними і визначають форму національного буття.

Можна висловити думку про використання у фольклорних жанрах запозичених світонастанов, а не тільки пранаціональних. Франко зауважує відмінність народних елементів у загадках і їхню спільність із елементами, які притаманні навіть далеким народам: „З вище наведеного збору, який легко може бути побільшений, читач може побачити, як мало в подібних загадках є власне народних елементів, і як багато уявлень і понять, навіть і спільних для багатьох народів на певному племінному розвитку, навіть теж винесених зі спільного джерела і перетворених єдино у відмінні форми, завдяки відмінним умовам середовища. Не потрібно дивуватись, що у наших загадках зустрічаємо міфологічні уявлення, подібні до уявлень народів відлеглих від нас, як,

напр., індуси, греки, єгиптяни і т. п.”¹³. Слід зазначити, що Франко для дослідження використовує найдавніший пласт анімістичних загадок, які постають із світогляду праїндоевропейського періоду. Проте, застосовуючи методологічні принципи, запропоновані дослідником, можемо проаналізувати фольклорний матеріал, час виникнення якого є пізнішим, і побачити процеси формування із національних елементів того, що сьогодні розуміється під поняттям література.

Звідси висновок, що традиція розвитку літератури передбачає використання у формуванні літератури передовсім національних елементів, оскільки генеза літератури прямо пов’язана з елементами національного буття, і лише така література може претендувати на роль літератури у повному її вияві.

Література і примітки

¹ Література // Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997. – С. 406-407.

² Див.: Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація. – Дрогобич: Відродження, 2005. – 308 с.

³ Історія руської літератури XVI – XVIII століття. – Квартальник історичний. Вважаємо за доцільне замість оперованої Іваном Франком самоназви русини використовувати назву русини-українці або ж українці. Доцільність аргументуємо наявністю спекуляцій етнонімом *русин* та його похідними.

⁴ Франко І. Южнорусская литература.

⁵ Іванишин П. Національно-екзистенційна інтерпретація. – Дрогобич: Відродження, 2005. – С. 32.

⁶ Франко І. Charakterystyka literatury ruskiej XVI – XVIII wieku // Kwartalnik Historyczny. – № 4. – С. 694.

⁷ Goetsch P. Das Romanwerk Hung MacLennans: Eine Studie zum Literarischen Nationalismus in Kanada. – Hamburg, 1961. – С. 18.

⁸ Watt N. Nationen i Literatur. Eine Studie zur Bestimmung der Nationalen Merkmale literarischer Werke am Beispiel von Katherine Mansfields Kurzgeschichten. – Bonn, 1980. – С. 12–13.

⁹ Франко І. Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich i polskich zagadkach ludowych // Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884, Dodatek miesięczny. – С. 104.

¹⁰ Залишки первісного світогляду у польських та руських народних загадках.

¹¹ Франко І. Szczątki pierwotnego światopoglądu w ruskich ruskich i polskich zagadkach ludowych – Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych, 1884, Dodatek miesięczny. – С. 104.

¹² Українська душа. – К.: МП „Фенікс”, 1992. – С. 4.

¹³ Там само. – С. 112.

ЗАЛИШКИ ПЕРВІСНОГО СВИТОГЛЯДУ У ПОЛЬСЬКИХ ТА РУСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДКАХ

Іван ФРАНКО

Чим є поезія? Не применшуючи жодної з тисячі промовистих теорій, наважуся сказати, що поезія є відображенням життя. Це потрібно розуміти у найширшому значенні. Поезія віддзеркалює життя там, де воно дійсно є і представляє його там, де його немає, тобто у т. зв. мертвій натурі. І це цілком природно. Впливати на почуття можна тільки почуттям, співчувати можемо тільки з тим, хто також відчуває, і то відчуває так само, як і ми. Звідси походить ця відвічна тенденція поезії – вливати життя, відчуття у неорганічну природу, таким чином персоніфікуючи сили і явища природи, аби тим самим способом зробити їх нам ближчими, ріднішими, рівноцінними з певного погляду. Відтак сонце в очах поета починає усміхатись, місяць сумує, споглядаючи небесну пустелю, хмари грозять світлу, вихор гуляє степом, скиглить на курганах або ж шепче перехожому жакливі повісті, вода гладить ноги рибалки і манить його до своїх кришталевих палаців, дощ січе, проходе танки, спека душить, ніч милостиво прикриває своїм плащем людське терпіння, день устає з рожевого ліжка і т. д., і т. д.

В естетичі це називається ідеалізуванням природи.

Чим була первісна релігія людського роду? Нічим іншим, як тільки культом природи, який полягав у тому, що первісна людина обдаровувала всю природу життям і відчуттями, які подібні до її власних, і з цією оживленою природою, рівноцінною їй, з погляду життєвих ознак, але вищою від нього за рахунок її сили, вступав у стосунок як підданий свого пана і володаря. Для первісної людини все було живим, усе мало звернені на неї очі, готові у кожній хвилині шкодити або допомагати йому у боротьбі за буття. Сонце прямо-таки усміхалося до неї після темної і повної загрози ночі і людина падала перед ним ниць або ж несла йому жертви. Вихор був для неї просто-таки сатаною-нищителем, перед яким вона, тремтяча і безвладна, також падала ниць, благаючи його милосердя. Всі сили природи, грізні і добродійні, – були живі, обдаровані тваринним або людським життям, а навіть і більше – людською або звіриною формою. Релігією первісної людини був анімізм, чи то у неясній формі фетишів, чи то у формі тварин (зооморфізм) і людей (антропоморфізм).

Якщо обидва вступи вище наведеного нашого уявлення об'єднати разом, то побачимо, що релігія первісної людини була з деякого погляду

тим, чим є тепер поезія, тобто оживленням і уособленням сил і явищ природи. Те, що для первісної людини становило смисл і пострах духовного життя, для нас є це тільки окрасою життя, ідеальною іграшкою вимислу; що колись було релігією, сьогодні це є поезією. Найцікавіше, що зв'язок первісної релігії з модерною поезією є тіснішим, ніж це на перший вигляд може видаватися: в'яже їх в один міцний ланцюг наша мова, наскрізь просякнута антропоморфізмами і зооморфізмами, оскільки виросла і розвинулася під впливом первісного світогляду. Кожному, хто сьогодні працює над наукою і прагне у кожному разі до стислого, наукового викладу своїх думок, добре відомо, які труднощі у цьому створює сама мова, яка все персоніфікує, обдаровує власним життям і психічними якостями. Бо ж чим є наші щоденні звороти *сонце сходить, ніч западає, вітер летить, хмари гонять, мороз тисне, дим підноситься вгору* та под., як не сформованими у щоденному вжитку, цілком ненауковими персоніфікаціями? В історичному розвитку людської думки надібуємо велику кількість гострих суперечок власне про такі слова й уявлення, які приховують у собі залишки давніх світоглядів, натрапляємо на досить дотепні, проте цілковито непридатні дефініції, які намагалися вихопити й окреслити поняття або ж уявлення, що зникали з поля зору вузького наукового аналізу. Лише після пізнання джерела і розвитку цих понять і уявлень бачимо їх цілковиту ілюзорність, і в цьому сенсі дослідження з порівняльної етнології віддали величезну данину людській мислі, верифікуючи з неї цілу масу залишкових, давно пережитих понять власне через розкриття їх джерела.

Навіть із того, що сказано вище, кожен може переконатися у вагомості етнологічних досліджень. Особливо важливим є дослідження давніх залишків, первісних понять у нашій сучасній мові, з одного боку, для з'ясування понять, які ми звикли прив'язувати до певного слова чи звороту, з другого ж боку – для пізнання цікавих і незрідка оригінальних асоціацій уявлень первісних народів і психології народів загалом. Для письменника і поета, що хоче вникнути у глибини людської мови та побачити механізм, який досить легко може зворушити серця і думки, таке дослідження є просто необхідне.

Серед багатьох пам'яток людської творчості, які збереглися донині в пам'яті простого люду і становлять частково різновиди культів, а відтак ще наявні у житті народу як різноманітні обряди, вірування, чари і т. д., що замінюють для нього поезію, розвагу, гру і т. д., незмірно цікавим полем дослідження згаданих поглядів є народні загадки. Передовсім тому, що, викладені у надзвичайно стислій, стереотипній формі, менше ніж інші народні твори змінюються і тому краще зберігають сліди давньої старожитності. Повторю, що саме виникнення народних загадок якнайстисліше

поєднується з перехідною епохою первісного люду від анімістичного пан-демонізму до вищих культів, а від так – до монотеїзму, в якому принципово розрізняють Творця і процес творення.

Наскільки знаю, народні загадки не були предметом прискіпливих компаративних досліджень; окрім кількох ґрунтовних і глибоких, хоч далеких від вичерпання предмета, зауважень Едварда Тейлора у його знаменитій праці „Про початки культури” – нічого більш справді наукового про цю надзвичайно цікаву ділянку народної етнографії я дотепер не читав. Роблячи спробу аналізу однієї групи руських і польських народних загадок, хочу звернути на цю ділянку більшу увагу етнологів й одночасно хоч приблизно показати, які плоди ми можемо здобути для науки.

II

Про те, що загадка є надзвичайно давньою формою окреслення певного предмета за допомогою виокремлення його властивостей, хоч як би це було суперечливим або важким для сприйняття, маємо для цього свідчення у стародавніх переказах про Єгипет, чи в наших старіших міфологічних повістях, які також заховали для нас кілька дуже давніх загадок. Їхня первісна форма надзвичайно проста – є це звичайні запитання, в яких неоднозначно виокремлено певну властивість предмета, що загадується, як це є, наприклад, у руській загадці, наведеній у дуже давній обрядовій пісні:

- 1) *Ой що ж ми горить без полум'я?*
- 2) *Ой що ж ми цвіте без цвіту?*
- 3) *Ой що ж ми росте без корінька?*

На ці загадкові запитання, в яких уся складність полягає або на переносному уживанні присудка (1 і 3), або ж просто на неприродності самого явища, про яке йде мова (2), настає розгадка у трьох наступних рядках:

*Золото горить без полум'я,
Папороть цвіте без цвіту,
Біл-камінь росте без корінька.*

Подібні прості і наївні загадки становлять беззаперечно найдавнішу їхню форму. З часом, коли народна думка могла оперувати більшим числом уявлень та їх комбінацій і коли такі та подібні загадки стали надто легкими для відгадування, виникли нові, більш ускладнені і дивакуваті або ж дотепні щодо комбінування уявлень.

Особливо значна кількість загадок постає по часах великого зламу в розвитку народного духу, коли цей первісно наївний, анімістичний світогляд, відживши, був значною мірою витіснений іншими, вищими, сакральнішими поняттями. Те, що давно було сенсом вірувань, тепер під впливом нових понять і уявлень відступає на дальший план, гу-

биться у пам'яті, стає менш зрозумілим. Уривки, залишки давніх уявлень і фразем мови серед маси нових виглядають щораз більш дивно, чужо, як ератичні уламки посеред чужої формації. Слова набували нового значення, роблячи первісні комбінації щораз більш незрозумілими і заплутаними. Із зворотів і формул, колись зрозумілих для всіх, оскільки вони впливали із ще живого світогляду або ж були навіть складовою частиною якогось первісного культу, тепер зробилися загадки, темні вирази, заплутані, на загал суперечні, асоціативні. Розум, впроваджений у нові погляди і поняття, тільки із труднощами відгадує їхнє значення і логіку.

На мою думку, це є, коротко мовлячи, генеза однієї групи народних загадок, які б я назвав анімістичними. Міркування, викладені тут, не вдається застосувати до всіх загадок нашого народу, які поволі поставали протягом багатьох віків під різноманітними впливами, приймали у свою структуру безліч чужих елементів – і врешті, особливо в сучасності, не раз творилися свідомо дотепниками для забави, а відтак нерідко творилися зовсім відмінним способом, до якого сподіваюся колись теж ближче пригледітися.

Під анімістичними загадками розуміємо досить широку групу народних загадок, у якій неживі речі, як, напр., сили і явища природи або знаряддя і витвори людської праці, подаються, як живі. Якщо візьмемо до уваги, що в головних етнографічних зібраннях польського і руського матеріалу, які містять у собі власне ці народні загадки, налічується (з урахуванням матеріалу) в основному близько 1800 різновидів цих творів¹ і що між ними більш ніж четверта частина (близько 500) належить до групи анімістичних загадок, то зрозуміємо, що пояснення генези настільки значної частини цих пам'яток буде немалим доробком до зрозуміння загальної творчості нашого народу, особливо те, що аналіз цієї групи загадок дає багато важливих вказівок для зрозуміння генези інших народних загадок, що постали іншим шляхом.

У цій статті я хотів би зробити аналіз тільки однієї частини загадок із тієї групи, яку б я назвав анімістичними, а саме тієї частини, яка стосується сил і явищ природи: неба, землі, сонця, місяця, зір тощо. З опису й аналізу цієї групи народних загадок читачі побачать, що вище подані розмірковування про формування народних загадок не є жодними апріорійними спекуляціями, а простою дедукцією з цього матеріалу.

III

На доказ наших тверджень про старожитнє походження великої частини анімістичних загадок достатньо згадати загадки, в яких натрапляємо на уявлення і персоніфікації, що зберегли для нас старожитню міфологію. Важливим слідом давніх міфологічних вірувань, ніби на-

живо перенесених до народних загадок, є, напр., зображення неба як батька, а землі як матері у руській загадці *Тато високий, мама широка, син скручений, а невістка сліпа* (Чубинський, т. I), де „тато” – небо, „мама” – земля, „син” – вода, а „невістка” – ніч. Або ж навіть ще виразніше у польській загадці *Ojciec strzela, nie nabija, matka zjada, zębów niema*² (Zbiór wiad. do Antrop., t. VI), де бачимо уявлення про індійського бога Індру, який спускає дощ на землю, або ж як стрілець, жбурляє з неба стріли, або ж як пастух, доїть небесні корови – хмари. Не менш цікавою є міфологічна ремінісценція у руській загадці про небо, сонце і дощ: *Сидить когут на вербі, пустив косу до землі*, де небо цілковито за північною міфологією зображено як світове дерево (Weltesche), з часом змінене на вербу. Досить ясна міфологічна ремінісценція збереглася також у польській загадці, яка зображає сонце у вигляді коня. Це ніби фрагмент грецького уявлення про сонце-ридван, яке тягнуть небесні коні, – келецький³ люд каже: *Ślepy(?) koń, ale wrotami patrzy*⁴ (Zbiór t. VI). Також поширеним у багатьох стародавніх міфологіях є уявлення про сонце-панну, золотиста коса якої сягає до землі, є сонячним промінням; уявлення це живцем перенесене до польської загадки, що живе в устах добжанського люду: *Stoi panna na dworze, a jej warkocz w komorze*⁶ (Zbiór, t. II). Зображення сонця, у вигляді поважної пані, хоч менш виразне з погляду міфологічних ознак, бачимо також і у руській загадці про сніг, мороз і сонце: *Летить птуця без крил, паде без ніг, зварив кухар без возню, з'їла пані без рота* (Номис). Також поширеним міфологічним уявленням є персоніфікація *вечірньої* або *ранньої зорі* у вигляді діви, панни, богині. Багато, більш чи менш, виразних слідів цього уявлення надibuємо у руських і польських загадках. Найвиразніше про це говорить руська загадка *Зоря, зоря, киця, красна дівця, ключі погубила, сонце вкрато* (Номис), де під ключами слід розуміти росу. Цей самий мотив має також польська загадка, ясна річ, пізніше перероблена з попередньої: *Święta Urszula klucze rozsuła, miesiącek widział – nie powiedział, słońce zaś wstało, pozbierało, świętej Urszuli do garści podało* (Zbiór, t. I). Не складно віднайти сліди дуже давніх міфологічних уявлень у таких, напр., загадках, де місяць показаний пастухом (пор. боги-пастухи, грецький Аполлон, індійський Карма), а зірки неначе череда, як це спостерігаємо у руській загадці *Череда не злічена, толока не міряна, пастух не найманий* (Чубинський, т. I) або ж, зрештою, у подібній польській загадці, останній фрагмент якої звучить так: *parobek rogaty, a gospodarz bogaty* (Zbiór, t. VI), де образ господаря означає сонце. Відтак стосунок місяця до сонця, цілковито у дусі первісної релігії, полягає у взаєминах слуга – господар. Таке саме прастаре міфологічне уявлення, спільне для бага-

тьох народів, пробивається і з-під такої наскрізь національної форми, у яку перетворилася руська загадка *Їхав чумак та й став, бо волів поте-ряв* (Номис), де чумак означає місяць, а воли – зорі, які позникали, бо небо захмарилось. Дуже глибокої давнини сягає також представлення дня як вола (єгипетський Апіс, репрезентант божого вола – сонця, грецький міт про білі воли Геперіона, яких не можна безкарно діткнутися (див.: «Одісею» Гомера), у руській загадці *Чорна корова всіх людей поборола* (ніч), *а білий віл* (або ж *сірий*) *всіх людей на ноги підвів* (Чубинський). Як ми згадували, зображення хмар як корів або ж череди, властиво, зачерпнуто з індійської міфології, з якою і первісна слов'янська мала багато спільного; уявлення це спостерігаємо у кількох цікавих руських і польських загадках. Так, у загадці *Сірі кабани все поле залягли* бачимо *млу* в образі *череди*, у подібній загадці *Сива кобила все поле залягла* (обидві у Чубинського) у постаті клячі, цілком у дусі давньої слов'янської міфології, яка уявляла собі Світовида, що їде на білому коні-хмарі, або ж у дусі гебрайської міфології, де хмари були колісницею Ягови (див.: псалом 104 (103):

*Із хмар собі робиш колісницю,
ходиш на крилах вітру.*

Уявлення про вітер в образі коня, що також є особливістю давньої міфології, бачимо у руській загадці *Що біжить без поводу* (Номис).

Можна припустити, що поданим тут жмутком загадок, які виринають із джерел стародавньої міфології, ми достатньою мірою довели істинність твердження, що велика частина загадок виникла внаслідок зміни людського світогляду, коли поняття й уявлення, що передше становили частинку живої народної віри і поступово зійшли з цього п'єдесталу, а відповідні їм мовні звороти і вирази, втративши своє первісне значення, стали тільки поетичними, переносними висловами або ж неясними і двозначними залишками, що надаються тільки для загадок. З наведеної сукупності, яку легко можна розширити, читач може побачити, як мало в таких загадках є власне національних елементів, і як багато уявлень та понять, спільних для багатьох народів на певному етапі племінного розвитку, а також винесених зі спільного джерела та єдино перетворених у відмінні форми через відмінні умови середовища. Не треба дивуватися, що в наших загадках натрапляємо на міфологічні уявлення, подібні до уявлень відлеглих від нас народів, напр., індусів, греків, єгиптян. Ці уявлення подибуємо не тільки у цих народів, а й у багатьох інших, які через брак місця тут не перелічуємо, вибираючи тільки найбільш знані приклади. Уявлення ці дуже прості і розумові первісної людини, її анімістичному світоглядові, вони самі нав'язуються; ідентичність же цих уявлень в різних відлеглих від себе

місцях цілковито перестане нас дивувати, коли переконаємось у наступній частині нашої розправи, що фантазія наших праотців оперувала дуже скупим матеріалом для порівняння, дуже малою кількістю уявлень, за допомогою яких могла виразитись дана думка.

IV

Зіставляючи у попередньому розділі загадки, які вміщують у собі певні міфологічні ремінісценції, ми не брали до уваги питання про давнє чи пізнє їх формування. Ми зустрічали також поміж ними загадку, цілковито поганські уявлення якої (*зоря-дівця*) пізніше були завуальовані прозорими шатами християнства (св. Уршуля) – можна припустити, що це є пізніша її інтерпретація. Роздивімося поміж жмутком анімістичних загадок, об'єктом яких є сили неживої природи і постараймося поділити їх на групи, щодо їх, так скажу, геологічної формації, щодо їх більш чи менш давнішої старожитності.

Критерії до подібного групування подає наука про порівняльну етимологію, яка стверджує, що менш ясні, менш пластичні і меншою мірою ідеальні уявлення походять із давніших часів, а більш пластичні, більш абстракційні поняття виникли у більш пізніших часах. Згідно з цим критерієм, уявлення про сили природи, неясно анімістичного характеру, будуть найдавнішими; уявлення, які зображають ці сили у вигляді звірів – належать до другої групи, дещо пізнішої, а антропоморфічні уявлення – до третьої, беззаперечно найпізнішої формації.

До першої з вище згаданих груп відносимо якийсь десяток руських і польських загадок, у яких у вигляді неозначених живих істот представлені, напр., такі явища, як відлуння: *Żyje bez ciała, mówi bez języka, nikt go nie widzi, a każdy słysze* (Zbiór, VII); вогонь: *Живу – не живу, але поїдаю, ціле своє життя з голоду помираю* (Zbiór, VI); сніг: *Zimą grzeje, wiosną słabnie, latem umiera, w jesień powstaje* (Zbiór, VI); вітер: *Nie tam ciała ani duszy, ta natura wilgoć suszy, a jak zagram na tym flecie, to się wszystko rucha w świecie* (Zbiór, II); відповідні руські загадки – *Що без ніг біжить* (Номис), *Без рук, без ніг – двері відчиняє* (Чубинський), *грім: Що без рук стукає* (Номис), *вітер, земля і дерево: Одне біжить, друге дрижить, третє Богу молиться* (Номис); *вода: Одне каже: ходімо! Друге каже: поклонімося!* (очерет), або ж приклад діалогічної форми: *швидка, мілка, куди йдеш?* (питається очерет), *А тобі, стрижене-мижене, нащо!* (відповідає вода) (Номис), *сонце: Куди воно? Додому. Відкіль? Здому; чого? Само не знає, або: Іде лісом – не шелесне, іде водою – не плюсне, або ж: Не маю хати, а проте ж виходжу*, ця остання загадка, хоч і неясно окреслює предмет, проте може належати до антропоморфічних загадок і нагадує бога-сонце, який уранці виїжджає із золотого палацу, хоч це давнє твердження

залишилося нам, як і багато інших залишків давнини у формі заперечення, і місяць подібно, як і сонце: *Іде лісом – не трісне, іде водою не плюсне* (Чубинський I). Ясна річ, твердячи, що наведені загадки є беззаперечно найдавнішим пластом анімістичних загадок, зовсім не прагнемо сказати це і про мовну форму, яку разом з цим передаємо, тобто, мову, яка заховалася нам до цього часу у народних устах. Навпаки, форма ця в деяких загадках є зовсім сучасна (пор.: довга римована польська загадка про вітер, Zbiór II). Говорячи про світогляд, маємо на увазі світогляд, з якого вони вийшли. Існуючі нині форми цих загадок повільно перетворювалися з найдавніших форм, а закладений у них світогляд не піддавався змінам.

До другої, відносно пізнішої, формації зараховуємо зооморфічні загадки, які показують сили природи в образах звірів, напр., в образі коня зображено сонце: *Ślepy koń, ale wrotami patrzy* (Zbiór VI), або зірки: *У білому полі попутані коні, устиви знати, не можна розв'язати* (Номис); в образі клячі – день: *Біла кобила – всіх людей побудила* (Чубинський I), або ж імлу: *Сива кобила все поле облягла* (Чубинський, I), в образі вола – місяць: *Łusy wół przez wrota patrzy* (Zbiór, II); день: *Сирій віл всіх людей на ноги підвів* (Чубинський I), грим: *Заревів віл за сто миль, за сто гір* (Чубинський), те і в польському перекладі: *Ruszy wół na sto gór, a na trzysta go słyhać* (Zbiór, I); мороз: *Сивий віл випив води повний діл* (Номис); в образі корови – ніч: *Чорна корова всіх людей поборола* (Чубинський I); у образі теляти – місяць: *Золоте теля то худіє, то тис* (Номис), або ж вогонь: *Червоне теля чорну корову (горня) ссе* (Чубинський, I); в образі якогось не окресленого рогатого звіряти – місяць: *Без рук, без ніг, тільки з рогами, а ходить попід небесами* (Чубинський, I); в образі барана – місяць, а в образі овець – зорі: *Ціла оболоня овець, а між ними баранець* (Номис); те ж і в перенасиченій деталями польській загадці: *Na wielkiej łące owieczek tysiące, a pośród łąki rozstajne drogi, a pasterz łusy czasem ma rogi* (Zbiór, I); в образі череди – зірки: *Толока не міряна, череда не лічена, а пастух рогатий* (Чубинський, I), так само і в польській загадці (Zbiór, VI); в образі курчат – зірки, а в образі квочки – місяць: *За горами, за лісами, золота квочка золоті курчата водить* (Номис); в образі півня, що сидить на вербі, – хмари на небі: *Сидить когут на вербі, пустив косу (дощ), до землі* (Номис), або ж вогонь: *Сидить півень на осиці, підняв догори косиці (дим)* (Номис); в образі горобця – дим: *Летить горобець через хлівець, та все вгору – хур, хур* (Номис); врешті в образі нерозпізаного птаха – ніч: *Machnął ptak skrzydłem, cały świat zasłonił jednym piórem* (Zbiór, VII), хмара: *Bez skrzydeł fruwa, bez nóg chodzi* (Zbiór, VII), або ж інша: *Co to za ptak, co w powietrzu lata, nie je, nie pije, a używa świata!*

(Zbiór, VI), сніг: *Летить птиця без крил, паде без ніг* і т. д., (Номис), або ж інша подібна польська загадка: *Leci, leci, skrzydel niema; siada, siada, d...y niema* (Zbór, I) і нарешті град: *Leci ptaszek ponad lasek, otrzepał mu kwiat* (Zbiór, I).

Загадки цієї групи вживаються найчастіше зі всіх анімістичних загадок. Цікава річ, символами сил і явищ природи служать майже тільки, крім кількох загадок, де ними є якісь більш неозначені звірі або ж цілі їх види загалом, як, напр., птах, домашні звірі (кінь – 2 рази, кобила – 2 рази, віл – 8 раз, корова – 2 рази, теля – 2 рази, вівці – 2 рази, череда – 4 рази і т. д.), тобто ті тварини, з якими людина перебуває найближче в побуті, природу яких найкраще знає, зрештою, ті, як нас про це навчає порівняльна історія первісної релігії, займають найвагоміше місце в первісному тваринному культурі (зоолатрії), на певному стадному етапі розвитку розуму, в більшій або ж меншій мірі спільному для всіх народів. У цих анімістичних загадках, за винятком горобця, який з певного погляду теж свійський птах, не вживається як символ жоден дикий звір або ж хижак, хоч у пізніших групах загадок, особливо тих, що представляють витвори людських рук, домашні знаряддя тощо, символи диких і хижих тварин вживаються доволі часто.

Нарешті переходимо до третьої групи анімістичних загадок, об'єктом яких є також сили природи, а саме до антропоморфичної групи, в якій сили і явища природи представлені символами людей і людських стосунків. Ще раз спробуємо цілою низкою прикладів випробувати терплячість читача. Отже, з батьком порівнюється, як і в дусі давніх міфологій, небо, а з мамою – земля: *Tato високий, мама широка* (Чубинський, I), в польській же: *Ojciec strzela – nie nabija* (спускає дощ), *matka zjada, zębów nie ma* (Zbiór, I); з батьком теж порівнюється вогонь, а з сином – дим, в ідентичних загадках обох народів: *Ще батько не народиться, а вже син по світі ходить* (Чубинський, I), і – *Ojciec się rodzi, a syn po dachu chodzi* (Zbiór, I); із сином землі порівнюється також вода: *Мама широка, син скручений* (Чубинський, I), а з невісткою – ніч: *Син скручений, невістка сліпа* (Чубинський I). Крім цього, дим виступає як син грубки і комина: *Мама грубуля, дочка кривуля, а син кучерявий* (Чубинський, I). В образі панни виступає сонце: *Летить птиця без крил, паде без ніг, зварив кухар без вогню, з'їла панна без рота* (Номис); місяць (загадка ідентична з цитованою вище польською загадкою): *Сама пані на дворі, а сукня в хаті* (Чубинський, I); врешті, порання зірка у давній, вже цитованій загадці: *Зоря зоряниця, красна дівиця, ключі погубила, сонце вкрало*.

Усі ці загадки характеризуються тим, що символами у них виступають категорії родинного життя: батько, мати, син, невістка, дівиця.

Менша і, напевно, пізніша частина вживає символи категорій суспільного життя, хоч і не дуже ще диференційованого. Так, з багатцем порівнюється сонце, а зі слугою – місяць: *Pole niewymieżone, bydło niezliczone, parobek rogaty, gospodarz bogaty* (Zbiór, VI). Крім цього, місяць кілька разів порівнюється з пастухом-найманцем у загадках, які ми попередньо згадували. Ще місяць порівнюється з гостем (у староруських билинах гість тотожний також із купцем і загалом з подорожнім іноземцем), напр., руська загадка: *Приїхав гість, та й став на міст, розпустив коні по всій оболоні* (Номис). З кухарем порівнюється мороз: *Варив кухар без огню* (Номис) а з косарем – блискавка, правда, у досить неясній або ж помилково записаній Номисом загадці: *Як був маленький, у кутку сидів, а як виріс – пішов косити*. Таємничим незнаним перехожим уявляють собі вітер: *Приїшов хтось та й взяв щось, пішов би м за ним, та не знаю, за ким* (Номис).

Оце більш-менш усі анімістичні загадки про сили і явища природи, які вибрані з цитованих збірок. Порівняно зі значною кількістю загадок, їх є небагато, але це свідчить про те, що перед нами дуже вартісні залишки первісного, анімістичного світогляду наших предків.

V

На закінчення ще кілька зауваг.

З поданого жмутка загадок читач легко може переконатися, що, як з одного боку, ті самі сили і явища природи, представлені різними постатями у загадках, є загально поширеними і у всіх народів перед очима, так, з іншого боку, вони зовсім нечисленні (у наших загадках „основних предметів” разом 20). Також і кількість образів або символів, під якими розуміємо ці загадки, дуже обмежена, позаяк обмеженим було і саме життя, а тому й первісна уява людська була бідна. Таких образів, окреслимо їх не досить точним терміном – *secundum comptionis*, знаходимо у наших загадках: 14 тваринних і 12 людських категорій. Разом усіх предметів до порівняння 26 на 20 предметів, які ми порівнюємо, і на 66 загадок – від цієї цифри однак, належить відняти 12 неясно-анімістичних загадок, у яких явище не порівнюється ні з чим, а просто подається як обдароване власним індивідуальним життям. Ясна річ, що цих чисел не можна використати для звичайного комбінаційного рахунку, оскільки у такому разі кількість комбінацій буде надзвичайно велика; однак треба зважити, що те саме явище надається на порівняння ледве з кількома предметами, часом тільки з одним, і кількість комбінацій уже із самої природи речей має бути досить обмежена. Отже, найбільшу кількість комбінацій має місяць (10), далі йдуть сонце (7), зірки (6), вогонь (5), небо і дим (по 4), ніч, вітер, хмара, роса (по 3), земля, день, імла, грім, дощ, сніг, мороз (по 2), на-

решті, блискавка, град і відлуння (по 1 комбінації). Не дивуймося, що за такої обмеженої кількості предметів анімістичні загадки мусять мати більш міжнародний, загальнолюдський характер. Більший відсоток їх має бути, якщо не однаковий щодо характеристичних виразів і зворотів, то, принаймні, щодо основних уявлень і символів. Жаль, що, не маючи під рукою зібрань загадок інших, неслов'янських, народів, не можу наведені твердження потвердити вагомішими аргументами. Подаємо це наразі як гіпотезу, заохочуючи інших дослідників, які у кращих умовах, з погляду наявності матеріалів, можуть продовжити дослідження на цім полі.

Мовний бік цих загадок не виявляє здатності до істотних зауваг, бодай тому, що вони здебільшого дуже прості, у них відсутнє акцентування на самому звучанні або ж його дуже мало. В основному протиставляються два відмінні від себе світогляди. Пізніші, більш штучні загадки є з погляду мови і фразеології деколи навіть цікавіші, але про них іншим разом.

Львів, в березні 1884.

Примітки

¹ Polski zagadki див. Kolberg, „Lud” t. II (88), Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. I, II, VI i VII (818); руські – у зібранні Номиса (близько 650); Чубинського (близько 300), отже, разом до цієї пори близько 1800.

²Тато стріляє не заряджає, мама з'їдає – зубів не має.

³Келецький люд – мешканці місцевості навколо м. Кельце (Польща).

⁴Сліпий кінь, але воротами бачить.

⁶Стоїть панна на дворі, а коса – у коморі.

РОЗДІЛ V
З ІСТОРІЇ ФРАНКОЗНАВСТВА

ПОВІСТЬ ІВАНА ФРАНКА
“VOA CONSTRICTOR”
Критичний нарис

Антін КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

Повість “Voа Constrictor” є в поетичній творчості Івана Франка одним із видніших його творів. Автор займався цією повістю двічі в житті. Вперше друкує він її в 1878 р. як двадцятидволітній юнак у “Громадському Друзі” (перше книжкове видання появилось в 1884 р. в бібліотеці “Зорі” – накладом редакції “Зорі”). Майже в тридцять років після того вертає поет знову до цієї повісти й видає її в “новому, переробленому виданні” накладом “Українсько-руської Видавничої Спілки” в 1907 році.

Сюжетом до цієї повісти послужили Франкові відносини в галицькому нафтовому басейні – в Бориславі. Два українські письменники, Іван Франко й Степан Ковалів, заслужилися в нашому письменстві тим, що в мистецьких своїх творах увіковічили життя на цьому шматку української землі, що на нього, як на нафтовий терен, як на джерело світової продукції нафти, звернені в останній частині ХІХ в. і головню в ХХ віці очі всього промислового й військового європейського світу.

Бориславська нафта – це продукт, за який ішли у світовій війні найзавзятіші змагання (наступ російської армії на Галичину – по Горлиці; німецький прорив під Горлицями і відпертя російської армії – майже до східних границь Галичини, – за який після війни йшли найзавзятіші політичні торги. Це продукт – один з найбагатших на українській землі. На жаль, не в українських він руках, і через нього й ціла територія нафтового басейну стає тим ласим шматком, за який б’ються сусіди і який опиняється в руках тієї групи, що після світової війни, у хвилі вирішування найважливіших політично-державних питань, має найбільшу силу й голос – Франції й через неї Польщі.

Обидва українські письменники, що їх життя й праця припадає на час після перших початків нафтової гарячки, зберегли для майбутніх поколінь опис українського характеру Тустанович і Борислава, – того Борислава, що сьогодні всім є, тільки не українським містом, що з нього пливе нафта на весь світ, тільки не для творчої праці української нації, Борислава, що кидає на світовий ринок щодня мільйонові багатства, тільки українська нація не має з того ні найменшої частинки на свої економічні й культурні потреби.

II

У повісті “Воа Constrictor” присвячує Франко тому українському ще Бориславові кілька картинок: “Бідне, підгірське, звичайне село розстелилося невеличкими купками будинків на підніжжю Діла понад потоком”. “Земля була якась не така, як звичайно. Якийсь дивний сопух виходив з неї, особливо теплими вечорами. Весною, коли розтаяли сніги і зм’якла глина, чути було виразно якісь рухи в землі, щось немов тихий віддих, немов пульсування гарячої крові в глибоких невидних жилах.” “Гидка чорна, вонюча ропа випалювала людські сіножати.” “Селяне не знали, звідки береться ропа: одні говорили, що то предковичні гнилі трупи, інші здвигали плечима й казали, що “земля потиться” та й годі.” Казали: “Усюди де прокопаєшся трохи глибше, добувається та проклята ропа! А як не вона, то її сопух. Просмердів нам ціле наше життя. Десь Бог не мав як покарати людей та отакою нуждою. Ані одної криниці в селі не можна викопати. А іноді вибереш яму на бульбу, закопаш, – усю зиму сухо, а на весну розб’єш копець, а вся бульба плаває в ропі, як пироги в сметані. Особливо в долішній частині села клопіт з тою ропою. І де вона є, там ані збіжжя не вдається, ані паша ні до чого – ні трави тої худоба не пасе, ні сіна ані соломи не хоче. Нещастя наше та й годі!”

Ропа випалює селянам поля й сіножати і стає їх прокляттям. Селяни не знають, як забезпечуватися перед втратою. І рівночасно на їх сіножатах зароджується перший початок нафтового промислу, т. зв. либацький промисел, який ще до часу хемічного розслідування цієї ропи дає гарний прибуток усяким зайдам, що либають ропу (збирають її поверх води кінським хвостом і зсувають рукою до коновок), носять її в коновках до Дрогобича і там продають купцям, які переварюють її на мазь до возів.

Як у перших починах появи ропи українське селянство – власник цієї заропленої землі – стає безрадне й проклинає свою долю, так само безрадне воно в перших початках нафтової гарячки, безсиле воно проти жидівської спекуляції й проти завойовницького походу капіталу, спершу краєвого – жидівського, потім і закордонного, який іде на завоювання нафтових теренів і викидає із цієї землі непорадних власників.

Майже вся частина поетичної творчости Ковалева, зв’язаної з нафтовими теренами, – це один кривавий малюнок безнадійного змагання українського населення цих земель з наступаючим ворогом, який викидає його із прадідної землі.

У Франка теж знаходимо чимало картин тієї боротьби автохтонного населення за задержання себе при житті. Його “Бориславські оповідання” (“Ріпник,” “Навернений грішник,” “Яць Зелепуга,” “Полуй-

ка,” “Вівчар”), його повість “Борислав сміється” – це мистецькі картини цього змагання на життя і смерть викиданого із прадідної землі селянства, яке перетворюється на копальняне робітництво й нидіє в міру того, як набирається сили й уперед іде переможній капітал. Змальовані ще в творах Франка картини, як придавлене гнітом спекулянтів робітництво намагає боротися й падає в нерівній боротьбі, тим більш, що викидає його згодом із цього рідного терену праці й заробітку чужий, мазурський, робітник.

Повість “Boa Constrictor” – в останній редакції – відбігає своїм характером від інших творів Франка, списаних на тлі життя околиць нафтового промислу. Не так цікавить поета в цій повісті доля українського селянства й робітництва, якому він тут і там присвячує самі тільки шматочки своєї уваги; він виводить перед очі читача постать одного з перших бориславських нафтових спекулянтів-промисловців, малює народини постаті нафтового бориславського капіталіста.

Головною постаттю цієї повісти є Герман Гольдкремер; він, цей “Boa Constrictor,” – для свого оточення, – жорстокий, безоглядний спекулянт і потім великий нафтовий промисловець, що йде пробоем до своєї цілі, пожираючи на всі боки все, що стає йому поперек шляху.

І хоч він є активним, діяльним “змієм-удавом” для оточення – селян, робітників й інших дрібних промисловців – своїх суперників спекулянтів і капіталістів, – сам рівночасно стає жертвою іншого, могутнішого за нього, “змія-удава.” Над ним (як і над усіма його товаришами спекулянтами-промисловцями) завис сильніший “Boa Constrictor,” який обвився довкола його організму й спонукає його до інтенсивної діяльності з тією метою, щоб зробити його трагічною постаттю своєї переваги. Над Германом Гольдкремером і тов. завис з усіма наслідками фаталізму світовий “Boa Constrictor” – світовий капіталізм.

Оцей капіталізм, оцей мотор, що порушує ціле бориславське пекло, – оце основний герой Франкової повісти. Герман Гольдкремер – це тільки його жертва й рівночасно в повісті – символ тієї захованої сили, того діючого в нафтовому промислі чинника – світового капіталізму.

Як символ капіталізму Герман Гольдкремер являється нам діяльною постаттю; як жертва капіталістичного “змія – удава” він усею працею свого життя, відколи став на службу капіталізму, в’ється, скручуваний могутніми пругами того капіталістичного змія.

Оцю подвійну роль героя Франкової повісти мусимо мати на увазі при розгляді повісти “Boa Constrictor” як мистецького твору.

III

Постать Германа Гольдкремера змальовує Франко у всю ширину – впродовж цілого його життя, від дитячих літ до трагічної смерти на

бойовому становищі. Малюнок виходить нерівномірний. Дитячі й юнацькі літа і перші роки чоловічого його починання змальовані ретроспективно, в характері спогаду, – у форму дієвої акції прибрані останні його літа – нафтового діяча – капіталіста.

Перша частина Германового життя – це об’ємистий, подекуди дуже навіть основний малюнок не так його життя, як радше життя жидівської нації на нашій землі. Життєві події Германа Гольдкремера виводить поет на тлі реалістичного малюнка середовища, в якому доводиться жити й працювати Германові, вплітаючи їх у життя того середовища. Дістаємо таким способом із цього мистецького твору вгляд у життя широких шарів жидівського громадянства, того невмирущого, може, найбільш діяльного й підприємливого чинника в галицькому житті. (Німець, що перший починає копати нафту в Бориславі, каже: “Dumme Polen von Galizien! Мають тут такі скарби в землі й ані пальцем не кивнуть, щоб використувати їх. “Preussen müssen kommen, щоб їх навчити!” – “Die Juden könnens auch!” – усміхаючися, докинув Герш. – Розуміється, коли той німець згадує про поляків, то треба брати під увагу, що українці тоді стогнали ще в панцизняному ярмі або тільки що визволилися з нього. Відповідальність за господарку на українській землі в тому часі падала на польських поміщиків. Але це зовсім не ослаблює закиду інертності і в український бік, коли ми допустили до того, щоб усі багатства нашої землі опинилися в чужих руках).

І так з дитячими літами Германа Гольдкремера зв’язана картина жидівського гетта на Ланах у Дрогобичі, жидівської вулиці чи дільниці пересічного галицького міста, де життя пливе цим жидівським низам, головно жіноті й дітворі, бо чоловіки у погоні за інтересами цілий тиждень поза домом – серед болота, гною, лінощів, розпусти, вічної гризні... Описавши пером поета-натураліста це жидівське гетто, поет каже: “Таке було життя майбутнього мільонера Германа Гольдкремера аж до десятого року.”

Перо Франка, задивленого в Золя, не задовольнилося малюнком життя родини, зглядно матери Германа, – поет покористовується шалінням холери в 1831 році, щоб ще більш досадно змалювати чорну долю жидівської вулиці під час моровиці.

Опис хвороби, смерті окремих людей, опис вимирання міста, вивоження десятків домовин на драбинястих возах – оце картини, що їх поет каже забрати молодому Гершові в душі на все життя з дрогобицького смітника, на якому він побачив світ і на якому минула перша його молодість.

Опис жидівського передмістя під час холери був тільки гармонійним завершенням малюнку постаті матери Герша, що “бувало цілими

днями сидить під хатою з панчохою та клубком у руках, та репетує хриплим голосом усяку погань, аби перекричати котру-будь із своїх сусідок, котрій нині прийшла охота з нею зчепитися.” Або: “Нераз вона довго гналася за деяким жидиком, що допік їй яким острим словом, – чалапкала по баюрі розхристана, задихана, охрипла, посиніла з лютости, а допавши бідного бахура, хапала за волосся і бухала без милосердя між плечі, доки дитинище не впало на землю.”

Чи треба ще більш відслонювати малюнок Гершової матери, змальований Франком, щоб усвідомити собі дитяче життя галицького мільйонера? І хто з нас не бачив на власні очі тієї матери мільйонера або конокрада, залежно від того, куди доля поведе його в житті?

Герша понесла доля з холеричного шпиталю на вулицю і звідси кидає його в руки шматяра-мінйяла Іцка, в товаристві якого Герш проводить кілька років на лоні сільської природи, любить підихами чарівної української природи, побирає від Іцка перші початки гешефту крамарства, і то “гешефту,” який сам не приходить до рук, але який треба собі здобути.

Це перша спроба Герша йти пробоем крізь життя.

Автор малює вельми симпатично постать мінйяла Іцка, людини, яка в одно в руху, в одно в праці, вдовольняється малим заробітком, а між одним і другим селом трясеться на возі, мурликаючи під носом протяжну пісеньку: “Finsterer Bałygułeh!” Найбільш симпатичною рисою у нього є те, як він пригортає до себе сироту Герша і дає йому практичні лекції життя зі свого фаху.

Та доля не дає змоги Гершові заспокоїтися цим тихим, мирним життям. Веде його після смерти Іцка на нафтові терени, на “либацьку” працю.

І знову кілька картин із життя жидів-либаків. Бродять цілими днями по мочарах, “либають” ропу й вдовольняються своїм нужденним заробітком. І Герш міг був знайти у цій праці заспокоєння своїх життєвих потреб. Однак він, “либаючи та слідячи за хвилюванням барвистих перстенів на воді, мріями літав далеко, але все в однім напрямі, туди, до золотого краю багатства, достатку, туди, де великі гроші ростуть.”

“І коли його тягло до краю, “де великі гроші ростуть,” то він не уявляв собі панського лінивого життя, гри в карти, пиятик та розпусти; йому марилося рухливе, запопадливе життя жидівського купця, гуртвічника, торговця, що висилає десь кудись вози з великими купами якихось товарів, торгується із селянами, з робітниками, робить тижневі виплати соткам, тисячам людей, числить видатки, числить зиски, загалом числить, числить, числить...”

Франко підкреслив цими словами, як не можна краще, характер праці діяльної, енергійної людини. І коли потім поставить цю людину в ряди капіталістів-мільонерів і скаже їй виявляти ділову енергію, кладе натиск не на зиски, тільки на працю, яка несе із собою те, що називаємо зиском великого капіталу.

Людині з такими мріями не до “либацького” промислу. Ходити по багнах і збирати кінським хвостом ропу до коновки зможе бездумна й бездушна людина. Герш Гольдкремер задержався при либацтві довше тому, що зацікавила його ропа. “Його бистрий розум доміркувався зараз, що там далі, в глибині, мусить бути тої кип’ячки далеко більше, мусять бути великі стави та озера, коли з них, мов шумовиння з кипучого котла, стільки її підходить до гори.”

Та його час ще не прийшов. Він покидає “либання” й кидається у вир баришівничого життя, де треба йти пробоем, де можна дуже добре заробити, але де й життя можна покласти.

Сцени, виведені Франком на тлі життя й праці жидів-баришівників, розкривають перед нами всю силу активності й проворності, яку мусить виявляти ця категорія людей, коли хоче вдержатися на поверхні життя.

Тип баришівника – такий добре знаний усякому з галицьких ярмарків. Та не всякому відома широка організація баришівницьких компаній, ще менш впадає нам в очі їх організована праця, суперництво окремих компаній, боротьба за зиски, за терен праці – цілий окремий світ зусилля, змагання, боротьби, яка не спинається навіть перед злочинами, щоб удержатися при життєвих заробітках. Поет збагнув і цю частину жидівського-посередницького життя та змалював на його тлі симпатичну постать баришівника Вольфа, життя якого мусило, без сумніву, зазначитися злочином на чужій компанії баришівників, але який у відношенні до Герша Гольдкремера виявляє стільки людяности, майже батьківського сентименту й таку чесноту праведника, що його постать з Франкової повісти може служити зразком купецької – баришівницької чесноти у веденні ділових справ.

Цілий розділ взаємин Герша Гольдкремера з баришівником Вольфом Шпербером, головню ж сцена ярмарку в Лютовиськах, написано жваво, майже сенсаційно, захоплює читача, приковує до себе всю його увагу.

Трагічна смерть Вольфа з усіми наслідками унеможлиблює Гершові продовжування баришівницького способу життя. Але автор передає в руки Герша поважний маєток Вольфа, зароблений ним на ярмарку в Лютовиськах на спілку з Гершом, і таким способом дає Гершові

Гольдкремерові змогу замішатися ще в інший рід жидівського гешефту – в доставу будівельного матеріалу на будову касарень.

Змальовуючи цей рід праці й заробітку – доставництво, поет розділяє в ньому виразно світла й тіні. З одного боку, малює постать доставника Менделя Гарткопфа, що вів діла по– старосвітськи: “Підплачував лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке і в якій кількості дерево він вивозить із лісу, хапав найбільші, найгрубші й найтяжші штуки, а за те старався щадити на платні робітникам та фірманам. Через те осягнув ті недогоди, що трачі помалу та кепсько різали, теслі недбало оправляли, а фірмани нерадо возили дерево, опізнювалися, перевертали в дорозі, а, нарешті, майстри на місці мусили занадто грубе та неотесане дерево обробляти наново – на його кошт. Таким робом він заплутався і брив чим раз далі, поки нарешті фірмани, доведені його шахрайствами до розпуки, не побили його.”

Цьому шахраєві-доставникові протиставить поет Герша Гольдкремера, який взявся спершу зарятовувати побитого Менделя, потім перебирає Менделеву доставу й жениться з його донькою. “Герман, узявши ведення діл у свої руки, пішов іншою дорогою (ніж Мендель), рахунки з робітниками та фірманам повирівнював, з лісними й злісними держав добрі зносини, але все держачися докладно контракту, на грубе дерево не лакомився, та пильнував, щоб воно було добре оброблене й звезене на час. По кількох місяцях біганини, торгів і гризот він таки довів до того, що Мендлеві діла стали на чисто, і з місячних обрахунків, замість недоборів, почали плисти гарні зиски.”

Протиставлячи Герша Менделеві, автор нанизує на постать Герша Гольдкремера цілий ряд прикмет ділової людини великого жесту, яка розуміє, що до великих справ, треба заведення відповідного ладу, бо тільки на основах ладу й порядку можна сперти великі справи й дійти до значніших успіхів (зисків).

Щоправда, в дальшій діяльності Герша Гольдкремера як нафтового промисловця ми не побачимо тієї солідности, того пошанування права й чужої власности. Тут на цьому місці автор змальовує Герша в ролі вихованка чесного міняйла Іцка й учня праведника-баришівника Вольфа, ідеї, які ті два усвятили своїм життям, Герш продовжує, й волю автора доводить до упорядкування заплутаних справ доставника Менделя Гарткопфа.

На цьому епізоді Гершового життя кінчиться перша частина його життєвої кар’єри. Він міг провести мирно життя сільського міняйла і, як Іцк, розбитися взимі на ломах скель і на леду, міг пройти бурхливим шляхом життя баришівника й одного дня втрачати, що попереднього заробив, і знову дороблятися, поки б, як його вчитель Вольф, не

загинув трагічно від рук ворогів, членів конкурентної компанії барішівників. Міг, урешті добувати долі шляхами Менделя-доставника, міг вдоволитися крамарством, словом, раз заробляючи, раз утрачаючи, міг то менше, то більше мирно, то менше, то більше бурхливо проводити життя галицького жида – купця, посередника, підприємця... На перешкоді звичайному його життю стало знайомство із бориславською кип'ячкою. Куди б не завели його інтереси, його увага в одно звертається в напрямку Борислава, поки він не входить у новий світ – світ нафтового промислу.

Тут і кінчається та перша частина Гершового життя, життя пересічного галицького жида. Починається нова доба в житті Германа (так він змінив своє ім'я з Герша, коли ввійшов у взаємини зі світом) – праці на послугах капіталу, того мотора світового життя в ХІХ і ХХ віках.

IV

Відколи Герман Гольдкремер починає працювати в нафтовому промислі, він мусить поборювати безліку труднощів, яких немає в таких ділянках в інших краях, серед інших життєвих умовин. “Капіталіст, промисловець, – пише Франко, – жид чи не жид, ще й досі не перестав у Галичині бути диким звірем, на якого полювати вільно всякому, а особливо урядникові; вдерти з нього, докучити йому, перебити йому інтерес, завалити його податками та драчками, це одинокий рід промислової політики, яку вміють вести галицькі власті. Хто рветься до якого інтересу, починає якесь підприємство, той для них рівний ворогові, розбійникові, що каламутить їх спокій і завдає їм зайвої праці.”

Маючи це на увазі, Герман Гольдкремер і всі перші нафтові спекулянти, експлуататори-промисловці ведуть у першому десятилітті нафтової гарячки політику, пристосовану до відносин. Державних і автономічних урядовців підплачують і за ту ціну ведуть безкарно й безконтрольно грабівничу господарку, “по-жидівськи, поспішно, із занедбанням усяких приписів гігієни й обережності,” хоч це коштує смерті тисяч робітників. “Під напором підземних нафтових джерел ями часто валилися, засипаючи робітників, що з них чимало гинуло в часі наглих вибухів джерела в кип'ячці; поліції і влади безпечности не було ані сліду. Жиди стали всевладними панамі в Бориславі, задержували в тайні тисячні свої занедбання та злочини. Герш вів перед у тім скаженім танці і весь увійшов у спекуляційну гарячку.”

Ось так характеризує автор перші почини Герша, потім Германа Гольдкремера. Все в нього присвячене жадобі добування гроша, тим більше, що мав щасливу руку. Сліпе щастя веде його від успіху до успіху.

Але не тільки в перших роках своєї праці на нафтових теренах він не числиться з етикою й мораллю. Вже й у пізніших літах, коли він

стає найсоліднішою фірмою, крезом не тільки нафтовим, а й восковим, ініціатором і майже власником щораз то нових дистиларень, він затаює смерть робітника, залитого вибухом нафти, затаює смерть в огні цілого гурту робітників, спалених у кошарі, підпалений його звироднілим сином Дувідком; в погоні за воском він каже гнати штольні під громадською толокою (підкрадається під чужу власність) і потім за кілька тисяч хабаря дістає додатковий дозвіл зі староства на право копання воску під тією громадською толокою (залегалізовує крадіж і рабунок).

Словом, хоч Герш Гольдкремер – мільйонер, найсильніший нафтовий капіталіст, хоч він і має великі жести (розмах, ризикування капіталом і життям для добуття великих успіхів) і працює не тільки для зиску, але й для виконання праці (“хоч би він і не бачив ніякої іншої цілі перед собою, а для самого діла, для вияву своєї сили й зручності він працює далі”) – крізь усе його життя проходить червоною ниткою жидівське його розуміння ведення справ без ніякої моралі – обдурювання людей, підплачування урядовців, сторожів ладу й безпеки і навіть злодійство, злодійство, щоправда, у великому стилі (капіталістичне), для добування велетенських користей (підкрадання громади з воску).

Автор не змальовує у повісті цього характеру рівномірно, чи радше ця нерівномірність виявляється у змальовуванні самих вчинків Германа й у описі його особи як промислового діяча. Від себе автор на кількох місцях говорить про Германа Гольдкремера так, що виводить його постать симпатично в порівнянні з іншими промисловими спекулянтами-жидами. Малюючи його вчинки, дає йому змогу проявити якраз усі зазначені вище неетичні, неморальні вчинки. Не згадую вже про те, що Герман змушує працювати людей у ямі на дві зміни, по шість годин, значить, дванадцять годин на добу, а при корбі – вісімнадцять годин без зміни, не згадую про визиск під оглядом платні (за 18-годинну працю при корбі платить стільки ж, що платять пани на лані при косовиці), не підкреслюю цього окремо на некористь Германа, бо визиск сили робітника й використання його під оглядом платні – це загальні ознаки капіталізму (жидівського і нежидівського – галицького, як і світового), якими він держиться, якими добуває для себе ту таку характеристичну для капіталізму надвартість праці.

Як позитивні риси характеру Германа Гольдкремера підносить автор його велику рішучість, швидку децизію, його підприємливість, розбірливість в інтересах, бистру орієнтацію і понад усе роботящість, незвичайну солідність у виконванні всього, що несе йому зиск і наживу.

Він, давній “либак,” ледве тільки заздрів першу шихту прусака Домса, зараз орієнтується в корисності добування нафти, рішається на закупку нафтових теренів і забирається до копання нафтових шихт.

Коли, замість нафти, починає добуватися віск, і різні промисловці, нафтові спекулянти, викидають його, та нарікають, що не мають з ним що робити, Герман магазинує свій віск, заповує припаси воску від сусідів, будує для переховування воскових запасів нові магазини, не маючи ще певности, чи зможе використати цей новий продукт. Йому вистачає 8 на 2 відсотки згодаду, що і з воском може таке статися, як із нафтою, щоб приготовлювати собі його маси для пізнішого експлуатування.

У будуванні нафтових дистиларень він стає душею цього діла. Те саме робить і з воском. Законтрактує для себе бельгійського хеміка Ван Гехта, який винайшов спосіб чищення воску й приготування його до виробу свічок, – і так він добуває для себе нові джерела праці й доходів. “Герман постачав усьому, був скрізь, де насувалася яка трудність, і ще знаходив час лазити особисто по ямах та досліджувати з допомогою спеціаліста геолога, спровадженого зі Львова, де б можна надіятися багатших покладів воску. В тій ненастанній біганині, в тому напруженні всіх своїх духових і фізичних сил він почував те задоволення, що одно може заповнити життя живим змістом і дати йому змисл і мету.”

У своїй повісті змальовує Франко ще одну неодмінну рису капіталістичної господарки – конкуренцію. Коли кілька підприємців стають до однакової праці, вони стають конкурентами, і то з огляду на виконання тієї праці, як і з огляду на її збут. У Бориславі в перших десятиліттях (як це змальовано в повісті “Воа Constrictor”) конкуренція зазначається на першому полі: на полі добування якнайбільшої кількості ропи й воску з якнайменшим вкладом грошей. Герман Гольдкремер, що відразу стає на певні ноги, є поза конкуренцією. Він іде вперед, без огляду на те, що роблять його конкуренти. Щонайвище – в найвідповіднішому моменті заповує початі й недоведені до успіху (добуття нафти або воску) шихти, копає в них спокійно десяток сажнів у глибину і використовує те, чого не могли використати ті, кому забракло грошей або відваги на повний ризик. Більше займається автор змальовуванням характеристики Германових конкурентів, між іншим, Іцка Цаншмерца, який уже п’ять років борикається із мінливим щастям. То воно усміхається до нього, наповняє його ями кип’ячкою, то рівночасно не з одного, то другого боку напускає на нього різні клопоти: то найкраща його яма завалиться, то робітники збунтуються, то конкурент підставить йому ногу.

На тлі конкурентної боротьби змальовує автор усілякі зусилля Іцка, щоб підірвати Германа Гольдкремера. “Зосередивши раз усю гіркість своєї душі, всю свою ненависть на Германовій особі, Іцко дійшов до того, що метою своєї діяльності, замість шукання зиску, зробив майже винятково старання зробити якнайбільше пакости своєму противникові. Він наслав шпигунів у його кошари й фабрики і про кожне найменше надужиття доносив безіменними листами до влади; збирав відомості про його домашнє життя і також уживав їх на кування всяких пліток. І в самім веденні нафтярського діла він старався, як і де можна, підкопатися під Германа.”

Оцією характеристикою негативних рис конкурентної боротьби виповнює автор останню частину своєї повісті. Успіхи Германа Гольдкремера з восковою жилою під громадською толокою не дають спокою Іцкові. Він теж копає штольні в напрямку громадської толоки. І коли Герман натрапляє на щораз нові поклади воску (добуває тисячі сотнарів цього продукту), Іцко натрапляє на скелю. Розбиває її динамітом. З браку гроша віддаляє всіх робітників, крім чотирьох, – два при корбі, а з двома він сам розсаджує динамітом скелю.

У підземеллі, на терені чужої власности, під громадською толокою, яку визискує один і хоче визискувати другий капіталіст, зустрічаються два конкуренти: Герман і Іцко. Герман, спроваджений таємними підземними вибухами, Іцко, що ті вибухи сам спричинює.

Їх зустріч відбувається у хвили, коли динаміт розсаджує останню частину скелі та її відламами вбиває Германа. І рівночасно новий вибух пачки забутого динаміту розшарпує Іцка.

Гинуть на терені конкурентної боротьби два змії-удади – трагічною смертю, спричиненою їх божком, до якого обидва молилися, – могутнім капіталізмом. Спричинник їх смерти – той самий, що спричинник їх погоні за наживою, безупинної праці для зиску, це той самий, що мотор конкурентної заїлої їх боротьби, – світовий “Воа Constrictor” нашого часу.

V

Усі зазначені нерівності в характері й діяльності Германа Гольдкремера мають свою основу в подвійній редакції цієї повісті. Обговорювана мною досі повість – це друга й остання редакція, яка і своїм укладом, і характером зовсім відбігає від першої редакції повісті.

В обох редакціях тільки півтора початкових розділів з дрібними відхиленнями в основі сходяться, все інше зовсім різниться. Можна сміливо сказати, що дві редакції повісті “Воа Constrictor” – це дві окремі повісті.

Пригляньмося до того розходження в обох редакціях повісті.

У другій редакції додано в першій частині повісті цілий великий розділ про життя Герша в баришівницьких колах (чого немає в першій редакції зовсім).

Справа т. зв. доставки будівельних матеріалів лежить у другій редакції в руках Менделя Гарткопфа, що веде її в розбишацький спосіб; Менделеві протиставить автор Герша Гольдкремера, який розплутує його інтереси діловим, солідним веденням справ.

У першій же редакції справа доставки будівельного матеріалу спочиває виключно в руках Герша, який якраз по-грабіжницьки веде її й наживає на ній перші свої більші гроші.

Ціла ж друга частина повісті – нафтові інтереси Германа Гольдкремера – змальована в обох редакціях зовсім відмінно.

У першій редакції немає ні сліду ніякої солідності Германа, навіть підкреслювана в другій редакції його роботячість зовсім інакше там виглядає.

Герман Гольдкремер у першій редакції – це звичайний хижак-бандит, що доробляється маєтку неетичними, нечесними засобами. Його шлях до маєтку встелений шахрайством, рабунком на платні й житті робітників, устелений трупами.

Замість діловою людиною, скупкою на думки й слова, за те значною ділами, – як це змальовано в другій редакції, – Герман Гольдкремер у першій редакції являється нам раз хапливим, ненаситним спекулянтом, то, знову, смішним мрійником, який задумується над долею жертв свого визиску.

Коли, з одного боку, як спекулянт, він ні дрібки симпатії до себе не в змозі зродити, то з другого боку, як мрійник, він, мало сказати, несимпатичний і незрозумілий, – він комічний і нахабний.

Немає в першій редакції мотиву конкуренції, немає постаті Іцка, поруч якої Герман виростає на ділового капіталіста. Сам Герман Гольдкремер виконує в першій редакції роль Іцка, або, радше, Іцко Цаншмерц у другій редакції виростає з ролі Германа з редакції першої.

Сильно виступає у першій редакції як діяльний чинник у повісті родинний мотив, що в другій редакції усувається на дальший план і виявляється майже неприродно зв'язаний із повістю. Постаті Германа, його дружини Рифки і сина Дувідка змальовані в першій редакції більш реально і правдоподібно, ніж у редакції другій.

Щодо самого Германа: неосвічений вуличник, далі помічник міняйла, потім либак, заробляє трохи грошей і береться до більшого гешефту – доставки матеріалу. Не стає йому грошей, він жениться із стрічною дівчиною, яка мала дістати віна 500 гульденів. Шахрайствами,

обдурюванням й іншими звичайними в такому разі засобами він доходить до маєтку – 10000 гульденів.

З тим береться до копання нафти. Визискує робітників, обдурює їх, грабує, словом, як починав, так і веде свої справи: п'явка в людському тілі, бандит – даремно, що один з перших бориславських жидів-багатирів.

Оскільки б не той хворобливо-романтичний настрій, який веде його до призадуми над жертвами свого визиску, він був би звичайним холодним, безоглядним спекулянт-гешефтьєрем, однаково на становищі міняйла, доставника чи на становищі нафтьярського багатиря-промисловця.

У другій редакції він переходить за сильну еволюцію від того ж самого вуличника, міняйлового помічника, либака – через тверду життєву школу баришівника – до зовсім іншої людини, яким його бачимо в ролі Мендлевого порятівника, потім нафтьярського промисловця.

Уже як помічник Менделя він видається нам засолідним, як на своє темне минуле. А вже зовсім не гармоніюють з його походженням, з його минулим, з його освітою далі його вчинки в ролі нафтового мільонера-капіталіста. Певна річ – людина перероджується. Але до переговорів з хеміками, геологами, до ведення дистиларень, акційних спілок тощо треба таки трохи більшої освіти, ніж наука слабого читання по-гебрейськи, чого навчився Герш від свого опікуна-міняйла.

Уже при самому читанні твору в другій редакції виринають ці сумніви. Але після перечитання обох редакцій повісті ця нерівномірність між першою й другою частиною Германового життя виступає в цілій силі.

Германова жінка Рифка (дуже блідо змальована) в обох редакціях однаково ненавидить чоловіка, однаково псує сина, сама зіпсована надміром багатства. Але коли в першій редакції вона “цілими днями сидить у м'якім, вигіднім фотелі під вікном та дивиться на ринок; її лица повні і віддуті, – очі колись чорні, блискучі і заманливі, тепер стратили блиск і стали немов олов'яні, голос понизився, згрубів, а руки стали тяжкі й неповоротні, людська жива подоба помітно тонула в надмірі м'яса і товстости,” – ми бачимо перед собою одну з тих випасених чужим хлібом, безповорухних, бездушних істот, які живуть, щоб їсти, і їдять, щоб ще більш товстіти й ще більш непорушними ставати, – словом, бачимо паразита в людській постаті. І коли автор каже далі, що вона й “синові своєму передала те ідіотичне лінивство і ту тупість,” можемо йому тільки притакнути щодо вірності малюнка.

Але коли вона в другій редакції говорить про “енергічну й самостійну натуру” свого сина, коли вона фантазує з Дувідком “на тему роз-

боїв і вбивств” і шепче про свого сина: “Рицарська вдача! Що за рицарська вдача!” – вона уподібнюється до тих жидівських жінок із т. зв. “освітою,” придбаною з читання сенсаційних брукових романів, тих типових жидівських жінок, що своїми окликами подиву, захоплення, своїм фальшивим, штучним ентузіазмом щонайменш неприродні, коли не зовсім комічні.

А вже той Дувідко з другої редакції, що то на шостому році дре й ріже книжки товаришам і, побитий учителем, кінчить зараз же, як почав, своє шкільне виховання й освіту й далі остає в приватній науці, на руках своєї матери, за повного занедбання його батьком, – той Дувідко, який юнаком нудьгує й філософує з батьком, що його “пре до якогось незвичайного діла,” що він “хотів би видумати щось таке, чого досі ніхто не видумав, збудувати щось таке, чого ніхто не збудував, хотів би видумати чоловіка іншого, вищого понад те, що живе нині на землі, щоб він плавав у воді, як риба, літав у повітрі, як птах, щоб міг піднятися на місяць, на сонце, пролітати всесвітні простори, як промінь,” і зараз же після того підпалює кошару з робітниками, щоб бачити, як вони будуть звідти втікати, – це тип ідіотичного, чи звироднілого, чи зблязованого “синка” великого “галицького капіталіста-спекулянта,” якому гроші перевернули все в голові. Автор хотів цю епізодичну постать достосувати до переродженої постаті його батька, але дібрав до того не зовсім відповідних фарб.

Оскільки більш природно змальований цей ідіот, син тупої Рифки, вихований нею в лінивстві й тупоті, коли він у першій редакції приїздить до батька й жадає від нього грошей, впивається та, проспавшись, кидається вночі на батька і душить його за горло, щоб забрати його гроші. О, як він добре достосований – він, той символічний Германовий “*Voа Constrictor*”, – до свого оточення, як вірно змальований неук, занедбаний батьком в освіті й вихованні, синок багатирия, розвезений, зіпсований ледащою матір’ю дикун, злочинець!

VI.

Сказано: дві редакції – дві окремі повісті, з окремими, зовсім відмінними одні від одних – типами.

Лишаючи на боці дрібні, епізодичні особи, докладно вже вище схарактеризовані, спинюся остаточно на постаті Германа Гольдкремера, героя повісті “*Voа Constrictor*.”

Перша зав’язка тієї постаті – це була, на мою думку, безпосередня обсервація життя й людей у нафтовому басейні Борислава й околиці.

Маю враження, що автор відтворив вірно, реально те, що міг у 70-тих роках заобсервувати на ґрунті. Мрійництво Германа – це, може, останки світогляду перших повістей Франкових – “Петріїв і Добощу-

ків”, “Захара Беркута”, це запевне останки начитаности Франкової в романтичній літературі.

Після тридцяти років підходить поет до того самого сюжету з іншим обсерваційним матеріалом, з іншим досвідом і світоглядом. На підкладі грабункової нафтової господарки галицьких спекулянтів-жидів виростає згодом могутня капіталістична індустрія, яка працює при помочі чужого капіталу, силами закордонних фахівців.

На ґрунті того нафтяного промислу виростають і нові типи своїх “галицьких” промисловців-капіталістів, що в дечому вже відбігають від нафтових спекулянтів-грабіжників з першого десятиліття добування нафти. Не міг – в останньому десятилітті XIX віку – не добачати їх поет і, коли вертав після тридцяти років до сюжету своєї молодечої повісті, без сумніву, захотів покористуватися і новими своїми спостереженнями й новим життєвим досвідом. Ось тут треба шукати основ перетвореного типу Германа Гольдкремера.

А щодо мистецьких цінностей, то можна прийняти за певність, що вплив натуралізму Золя, вплив письменників реалістів, як також еволюція Франка-письменника в напрямку реалізму змушує його усунути з повісти, де він малює капіталістичну господарку на цьому шматку української землі, всі романтично-сентиментальні налетілості минулої доби.

Тим треба пояснювати собі окремих тип обох цих редакцій повісти, а в цих двох редакціях треба шукати всіх добрих і слабких сторін повісти “*Voа Constrictor*” у цьому вигляді, як Франко залишив її нам в остаточній редакції.

У Винниках

10 -11 листопада 1927 р.

Додаток

З огляду на те, що першого видання повісти “*Voа Constrictor*” не можна тепер дістати майже в жодній публичній ані шкільній бібліотеці, тим менше в приватних бібліотечках, подаю для порівняння з другим виданням короткй зміст цієї повісти на основі першого її книжкового видання 1884 року.

“*Voа Constrictor*” – у першому виданні.

Герман Гольдкремер приїздить до Борислава і тут, замість, як звичайно, забратися до праці, підпадає під вплив споминів з давно минулого часу.

Він нагадує собі перші дні свого життя в Дрогобичі, на передмісті Лани, згадує свою матір, згадує рік 1831 – рік лютування холери в Галичині, коли вмирає його мати й він сам переохворіває.

Перед його очима пересувається хвилина, коли він вийшов із шпиталю і як забирає його до себе міняйло Іцик Шуберт. Із згадкою

про Іцка перелітає Герман кілька років свого життя, коли він їздив улітку з Іцком по селах, а взимі вчився читати по-жидівськи, доки одного дня не привезено до хати потовченого, розбитого Іцка.

З невеличкими грішми, що їх одержав Герман після смерти Іцка з Іцкової спадщини, він іде до Борислава й тут займається либацьким промислом, при чому його капіталик потроюється.

(Досі повість в обох редакціях майже не змінена. Але тут починається в обох редакціях повісти таке розходження, що вони стають майже двома окремими повістями).

Дальший хід думок Германа в першій редакції повісти вказує нам, як він забажав розроблювати свій масток доставою будівельного матеріалу, але трохи не закопує в цьому інтересі всіх своїх грошей. Припадкова зустріч на вулиці з дівчиною, яка має дістати 500 золотих віна, врятовує його від матеріальної катастрофи. Він жениться без надуми з тією дівчиною – Рифкою – і її грішми доводить до щасливого кінця розпочату доставу та побільшує сильно свій і жінчин капітал.

Як давнього нафтяного либака тягне Германа в одно до Борислава. Тут він дізнається, що прусак Домс почав копати нафту. Герман Гольдкремер і за ним інші жиди кидаються на бориславські терени, викуповують їх від задурманених селян та починають копати кип'ячку. Перші роки Германової праці в Бориславі на нафтових теренах – це час спекуляційної гарячки, коли він намагається за всяку ціну, коштом майна й життя інших людей дійти до маєтку. За той час він зовсім занедбує родинні справи й не спостерігається, як ледащіє його жінка, як виродом (тупим, злобним ідіотом) виростає його син Готліб. Коли він усе те доглянув, було вже запізно направляти лихо, треба було миритися з ним, і, яко змога, облекшувати його.

Думки Германа Гольдкремера вриваються, бо одчиняються двері й входить якраз його син Готліб та жадає від батька грошей. Автор змальовує нам неприємну сцену, як син жадає грошей, батько ж, хоч злякався вигляду й голосу сина, – відмовляє йому, та, побачивши дикий вираз в очах сина, починає його лаяти. При обіді, на який йдуть обидва – батько із сином, – Готліб впивається й засипляє під впливом алкоголю.

Сполудня Герман іде до своїх ям. Його увага спиняється на нужденному вигляді робітників. Під впливом хвилювання власної душі він розніжується й починає роздумувати над долею ріпників. Тут і там входить з ними в розмову. Коло одної ями, що з неї давніше добували кип'ячку й коли її вичерпали, залишили, а тепер Герман казав її наново копати в надії, що докопається в ній воску. Він задержується якраз у ту хвилю, коли витягають з ями кибель, і з нього визирає почорніла труп'яча голова та кості людини, що впала давно вже в яму, перележа-

ла в ній довго та зовсім розклася. Ріпник Матій, що незабаром виходить із ями, заявляє, що це труп ріпника Івана Півторака, який перед двома роками загинув без сліду. Він пізнав це по перстені. Звістка про те, що віднайдено кості Івана Півторака, схвильовує найбільше Германового вірника, ще й коли він бачить, що в душі ріпника Матія відразу зароджується підозріння, що смерть ріпника Півторака – це вірникова справа. Те підозріння Матія уґрунтовується, коли Матій дізнається від Германа Гольдкремера з його касових книг, що перед двома роками вірник якраз у тиждень по “Покрові” виплатив Іванові гроші за цілий квартал, складані Іваном на викуп свого проданого ґрунту і того ж таки дня Іван пропав. Але Матій рівночасно усвідомляє собі, що не зможе довести на суді вірникової провини.

Настає ніч. Герман Гольдкремер, який проти свого звичаю випив сьогодні після вечері забагато вина, потрапляє в підхмелений стан, розміряний настрій. Він починає маячити про “долю”, про “щастя” і серед фантастичних мрій засипляє. Вночі приходиться до його кімнати син, кидається на нього й починає душити його за горло, жадаючи грошей. Герман визволяється з рук сина, який падає на землю в судорогах і розбиває собі голову.

Під впливом найбільшої життєвої невдачі, яку загалом може мати людина, – зрозуміння того, що рідний син хотів батька задля грошей задушити, Германові роз’яснюється багато інших речей. Він розуміє тепер ясно все своє життя – безнастанну погоню за грішми й усе прокляття з приводу тієї жадоби гроша. Усвідомлює собі далі й те, що така сама жадоба гроша довела його вірника до вбивства ріпника Івана Півторака. Він іде під хату ріпника Матія й підслухує там розмову Матія з Івановою жінкою. Коли, після розмови з Півторачихою Матій виходить з хати, Герман, зворушений долею нещасної вдовиці, кидає їй крізь вікно пригорщу срібняків.

На цьому й кінчиться повість “*Voа Constrictor*” у першому виданні; продовженням її є друга Франкова повість, “*Борислав сміється*,” яка після перечитання повісти “*Voа Constrictor*” у другій редакції стає в багато місцях зовсім не консеквентною й декуди навіть незрозумілою.

[Текст подається за публікацією: Крушельницький А. Повість Івана Франка «*Voа constrictor*». Критичний нарис. – Львів: Самоосвіта, 1928. – 31 с.]

*Публікацію до друку підготували
Олег Баган і Ярослав Радевич-Винницький*

АВТОРИ ЗБІРНИКА

Баган Олег – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, керівник Науково-ідеологічного центру ім. Дмитра Донцова

Барабаш Мар'яна – аспірант Львівського національного університету ім. І. Франка

Вишнівський Роман – викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка

Гавриш Марія – кандидат філологічних наук, м.Хмельницький

Голод Роман – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

Гузар Зенон – кандидат філологічних наук, професор кафедри теорії та історії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Дорофтей Орест – кандидат філологічних наук, ст. викладач Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Дронь Катерина – молодший науковий співробітник Львівського відділу Інституту літератури НАН України

Залізняк Богдан – кандидат філологічних наук, доцент, керівник пресової служби наукової журналістики Західного наукового центру, м. Львів

Зеленчук Іван – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Філії «Гуцульщина» ННДІ українознавства

Зеленчук Ярослав – кандидат історичних наук, науковий співробітник Філії «Гуцульщина» ННДІ українознавства

Зимомря Іван – кандидат філологічних наук, докторант Тернопільського педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка

Зимомря Микола – доктор філологічних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Іванишин Петро – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Кононенко Тарас – кандидат філософських наук, доцент, завідувач Відділу філософсько-психологічних проблем українознавства, заступник директора з наукової роботи ННДІ українознавства, м. Київ

Легкий Микола – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу франкознавства Львівського відділення Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України

Матковський Іван – докторант Вармінсько-Мазурського університету (м. Ольштин, Польща)

Мінченко Тамара – методист українознавства Чернівецького ОШО

Пасемко Іван – доцент, завідувач відділу координації вітчизняних та зарубіжних центрів українознавства ННДІ українознавства МОН України

Пилипчук Святослав – кандидат філологічних наук, доцент, директор Інституту франкознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка

Сабат Галина – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Сеник Любомир – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. Михайла Возняка Львівського національного університету ім. І.Франка, директор Інституту літературознавчих студій ЛНУ ім. І.Франка, член НСП України

Теплий Іван – кандидат філологічних наук, доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка

Фаріон Ірина – кандидат філологічних наук, доцент Національного університету «Львівська політехніка»

Шалата Олег – кандидат філологічних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Шкрібляк Петро – кандидат філософських наук, заст. директора ННДІ українознавства, директор Філії «Гуцульщина»

Юрош Олена – кандидат педагогічних наук, доцент Київського інституту культури та мистецтв (Ужгородська філія)

Яремко Ярослав – кандидат філологічних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ І КОМПАРАТИВІСТИКА

Олег БАГАН. Концепція роману Івана Франка «Перехресні стежки» та ідейно-естетичні контексти епохи позитивізму (Дещо про творчі взаємостосунки Івана Франка і Болеслава Пруса)	4
Мар'яна БАРАБАШ. Творчість Івана Франка в екстазі сходу сонця	16
Роман ГОЛОД. Мозаїчна картина дрогобицького ремісничого передмістя в настроєво-фрагментарному ескізі Івана Франка “У столярні”	24
Зенон ГУЗАР. Іван Франко про літературу в листах	35
Орест ДОРОФТЕЙ. Літературна критика Івана Франка як концепція національно-культурних домагань	48
Катерина ДРОНЬ. “У тайниках” людської душі: психодухова модель лабіринту у художній прозі І. Франка	63
Іван ЗИМОМРЯ. Німецькомовний простір у духовних зацікавленнях Івана Франка як контекстуальна суголосність запитам суспільно-гуманітарних наук XXI століття	77
Петро ІВАНИШИН. Іван Франко і теорія постколоніалізму	82
Микола ЛЕГКИЙ. Навздогін одній полеміці між Іваном Франком та Оленою Пчілкою	97
Іван ПАСЕМКО. Сприйняття чеською демократією творчості І. Франка: кінець XIX – початок XX ст.	110
Святослав ПИЛИПЧУК. Міфілогічна школа в оцінці Івана Франка	117
Галина САБАТ. Про свиню, звірячий парламент і встидливу опозицію: статично-політичні казки Івана Франка	129
Любомир СЕНИК. Захист Івана Франка прав і свобод нації в контексті «вселюдського» гуманізму	155
Олег ШАЛАТА. Г.-Х. Андерсен і література Данії в оцінці Івана Франка	164

РОЗДІЛ II

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Марія ГАВРИШ. Мовленнєвий акт порада в художній прозі Івана Франка: соціолінгвістичний аспект	174
Микола ЗИМОМРЯ, Олена ЮРОШ. Парадигма перекладознавчої спадщини Івана Франка та її сутність у контексті суспільно-гуманітарних наук XXI століття	190

Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ. Іван Франко й український мовний націоналізм	195
Іван ТЕПЛИЙ. Іван Франко і теорія полісистем (Перекладацька діяльність Івана Франка у контексті сучасного гуманітарного знання)	227
Ірина ФАРІОН. Лінгвономени <i>мова – язык</i> у Франковому дискурсі (діяхронний аспект)	239
Ярослав ЯРЕМКО. "Як много важить слово..." у концептосфері Івана Франка	251

РОЗДІЛ III

УКРАЇНОЗНАВСТВО. КУЛЬТУРОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА

Роман ВИШНІВСЬКИЙ. Особистість учителя у творчій спадщині Івана Франка	261
Богдан ЗАЛІЗНЯК. Іван Франко: «почуття обов'язку – обов'язкове»	274
Тарас КОНОНЕНКО, Іван ЗЕЛЕНЧУК, Ярослав ЗЕЛЕНЧУК. Концепція експедиційного українознавства	280
Тамара МІНЧЕНКО. Іван Франко – народна пісня	301
Петро ШКРІБЛЯК. Наукова установа в Карпатах на новому етапі своєї діяльності	309

РОЗДІЛ IV

НЕ ВТРАЧЕНЕ

(РЕПУБЛІКАЦІЇ ФРАНКОВИХ ТВОРІВ)

Іван ФРАНКО. Як я став казенним радикалом	322
Іван МАТКОВСЬКИЙ. Іван Франко про питання генези національної літератури	354
Іван ФРАНКО. Залишки первісного світогляду у польських та руських народних загадках	359

Розділ V

З ІСТОРІЇ ФРАНКОЗНАВСТВА

Антін КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. Повість Івана Франка "Воа constrictor". Критичний нарис	374
---	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАГУЄВИЦЬКІ ЧИТАННЯ – 2009

**ІВАН ФРАНКО І ПАРАДИГМИ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ
НАУК ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
Нагуєвичі, 28-29 серпня 2009 р.

Редактор

Марина Павелчак-Шуй

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Щира подяка за матеріальну підтримку в проведенні Всеукраїнської наукової конференції «Нагуєвицькі читання – 2009» Дрогобицькій організації партії «Фронт змін» (голова Іван Матковський) та Блоку національно-демократичних сил Дрогобиччини (голова Михайло Ваврин).

Оргкомітет

Здано до набору 10.03.2010 р. Підписано до друку 7.05.2010 р.

Гарнітура Times. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк.22,78. Зам. № 709

Наклад 300 примірників

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «П'ОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.

E-mail: posvit_druk@mail.ru